УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

1-4 (69-72) Рік XVIII

На пошану
Проф. д-ра ЛЮБОМИРА ВИНАРА
з нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности
(1950—1980)

1981

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

Головне Представництво на Европу:

Mr. F. Korduba
Ayingerstrasse 17
8000 München 80
West Germany

Представництва на США:

Нью-Йорк:
Dr. O. Dombrovsky
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Філядельфія:
Dr. Romas Kos
873 N. 22 St.
Philadelphia, Pa. 19130

Клівленд:
Mr. W. Storozynsky
6334 So. Canterbury Rd.
Parma, Ohio 44129

Колорадо і Каліфорнія:
Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Чікаґо:
Myron M. Prymak
2352 W. Rice St.
Chicago, Ill. 60622

Головне Представництво на Канаду:

Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal 28, Que.
Canada H4A 2Y2

Онтаріо:
Mr. Karpo Mykytczuk
23 Parkview Ave.
North York — Willowdale
Canada M2N 3Y1

Манітоба:
Dr. Rev. O. Baran
St. Paul's College
University of Manitoba
Canada R3T 2N2

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1—4 (69-72)

РІК ВИДАННЯ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

За редакцією Олександра Домбровського

1981

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

Видає:
Українське Історичне Товариство

ЗАСНОВНИК
Д-р ЛЮБОМИР Р. ВИНАР

РЕДАКТОР
Д-р МАРКО АНТОНОВИЧ

THE UKRAINIAN HISTORIAN

Published by
The Ukrainian Historical Association

FOUNDER
LUBOMYR R. WYNAR, PH.D.
Kent State University

EDITOR
MARKO ANTONOVYCH, PH.D.

Адреса Редакції:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 20 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Ґоловного Редактора.

Річна передплата «Українського Історика» становить 17 амер. дол.

„Logos" GmbH, Buchdruckerei u. Verlag, Bothmerstr. 14, 8000 München 19

ЗМІСТ

ХРОНІКА

CONTENTS

30-ЛІТТЯ НАУКОВО-АКАДЕМІЧНОЇ ПРАЦІ ПРОФ. Д-РА ЛЮБОМИРА ВИНАРА (1950—1980)

Олександер Оглоблин

СЛОВО ПРО ЛЮБОМИРА ВИНАРА

«Кожна нова історична школа твориться шляхом відриву від старої, але не розриваючи (ґенетичного) зв'язку з нею». Так писав 1959 року молодий український історик — Д-р Любомир Винар у статті «За тяглість історичної науки» («Свобода», ч. 47). Боронячи конечну потребу тяглости історичної науки, він виступив проти т. зв. «репрезентантів нової формації українських істориків», які тоді оголосили себе противниками всяких «діючих у нашому суспільному табу святощів, пієтетів, мертвих і живих авторитетів», вважаючи їх за «порох, який нагромадився в процесі обтесування нашого національного руху».

Сьогодні цей, колись молодий історик має за собою вже 30 років науково-дослідної праці, праці активної, невтомної і плідної, в якій він послідовно й щиро провадив в українську історичну науку наведену вгорі формулу. Віддаючи поважний творчий вклад американській науці й своїй академічній діяльності в американських університетах, Професор Любомир Винар гідно записав своє ім'я і в українській історіографії. Історик широкого діяпазону, дослідник історії козаччини, історії культури й української історіографії, зокрема найбільшого нашого історика Михайла Грушевського, Любомир Винар виявив себе також, як талановитий організатор української науки. Він дав почин до створення Українського Історичного Товариства (нині 15 років), оснував і весь час редаґує його офіційний орган, журнал «Український Історик» (17 років), тепер єдиний український історичний журнал у вільному світі, що, не зважаючи на величезні матеріяльні і технічні труднощі, зайняв одне з провідних місць в українській науці.

Вже в перших своїх самостійних наукових творах, Любомир Винар показав себе виняткова здібним істориком-дослідником, озброєним доброю ерудицією, досконалим знанням джерел і критичним ставленням до них та попередньої наукової літератури, оригінальністю та самостійністю в наукових конструкціях, глибиною аналізи й увагою до синтези історичних явищ та діячів, любов'ю до історії та почуванням живого і непереставного зв'язку

з своїми науковими предками, з корінням у рідному ґрунті, — якості, що їх Вячеслав Прокопович вважав обов'язковими для українського історика. І разом з тим, Любомир Винар ніколи не забував, що нова ґенерація істориків, до якої він належить, не може бути лише консерватором і охоронцем хай кращих традицій української історіографії, але конче мусить шукати нових ідей, нових метод і творити нові наукові вартості в ім'я майбутнього. Сьогодні Любомир Винар є одним з видатних істориків України.

Тепер, коли українська історична наука на Україні фактично перестала існувати, святим обов'язком кожного українського історика у вільному світі є відродження правдивої української історичної науки, відновлення й продовження її обірваної й забороненої на Батьківщині праці, збереження її тисячолітньої традиції й гідна репрезентація її перед міжнародним науковим світом.

І Любомир Винар, оглядаючи широке поле своєї 30-літньої праці, має повне право ствердити, що він з честю здійснив ті ідейно-наукові настанови, які він виголосив ще на світанку своєї наукової діяльности.

Маючи таких істориків, як Любомир Винар та його однодумці, українська історіографія може спокійно й ясно дивитися на своє майбутнє.

Олександер Домбровський

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Одним з основних критеріїв оцінки діяльности науковця являється його спроможність на полі організування наукового життя, що вимагає не лише особливих трудів і посвяти, але й здібностей находити модус вівенді з колеґами по науковій праці, визнаватися у принципах наукової політики, мати відчуття психологічних тонкостей при поступуванні з людьми та бути в гармонії зі засадами, як особистої, так і громадської етики й культури. У 1980 році з нагоди відзначення 30-ліття науково-творчої праці основника «Українського Історика» автор цих рядків писав, що в особі д-ра Л. Винара є знамените поєднання видатного науковця, першорядного організатора наукової праці й справжнього ідеаліста».* Саме завданням нашої статті є насвітлити головні етапи академічно-науково-організаційної діяльности проф. Л. Винара, яка охоплює його редакторську працю, діяльність в українських і американських наукових установах і університетах, організацію і участь в наукових конференціях. До речі буде також бодай коротко з'ясувати провідні ідеї академічно-науково-організаційної діяльности ініціятора й невтомного діяча Українського Історичного Товариства.

Любомир Винар, дійсний член УВАН і НТШ, є звичайним професором і директором Центру Етнічних Дослідів при Кентському Стейтовому Університеті в Огайо. Він є також звичайним професором при катедрі української історії в Українському Вільному Університеті. Початки науково-академічної праці Л. Винара пов'язані безпосередньо з його студіями в німецькому й українському університетах у Мюнхені, а також з його співпрацею з провідними діячами української науки й культури. Роки 1949—1955 можна вважати раннім періодом науково-творчої й організаційної діяльности Л. Винара, в якому формувався його науковий світогляд і затіснювалася співпраця з науковими установами й поодинокими діячами науки й культури. Студії політичних наук в німецькому університеті й студії української історії в УВУ приспішили кристалізацію його наукового світогляду та заразом дали йому можливість запізнатися з діяльністю різних наукових установ і дослідних центрів. Від 1956 до 1963 року Л. Винар працює, як молодий учений у різних професійних і наукових установах та видвигає концепцію створення наукового журнала українських істориків та

---

* Ол. Домбровський. «Л. Винар — будівничий української історичної науки». *Свобода,* 9—10 жовтня 1980 (ч. 216—217).

покликання до життя історичного Товариства. Він активізується також у американському науковому житті. Від 1964 року по сьогоднішній день д-р Л. Винар являється одним з провідних організаторів українського наукового життя й видатним діячем у американських професійних і наукових товариствах. Ця коротка хронологічна канва віддзеркалює до певної міри провідні етапи діяльности нашого історика — Ювілята. Належить підкреслити, що без уваги на обставини й різні труднощі в поодиноких етапах діяльности д-ра Л. Винара від завжди зумів ініціювати й провести в життя певні ідеї й почини, які були реалізовані в формі новопосталих наукових осередків і в появі наукових видань. Якщо взяти до уваги його інтензивну науково-дослідну працю, то прямо виринає питання, як він зумів у тому самому часі найти можливості стати одним із видатних організаторів наукового життя.

Редакторська діяльність Ювілята.

Вже на гімназійній лавці він мав нагоду виявити свій початкуючий «редакторський хист» при виданні однодніки «Під пластовими прапорами» (Берхтесґаден, 1947), яка появилася за його редакцією. Вже тоді він завважив, що редаґування вимагає значного зусилля й здібности. Але це були лише спроби юнака, який виконував пластовий обов'язок. Дійсну редакторську працю він започаткував у 1949 році під час періоду Sturm und Drang академічної молоді, згуртованої у щойно посталому товаристві «Зарево». Л. Винар став одним із ініціяторів і редакторів бюлетеня «Юність» (1949—1953), видання Літературної Комісії «Зарева», яке появлялося спершу в Мюнхені, а згодом виходило в Парижі, як додаток до студентського журнала «Смолоскип». Цікаво згадати, що в «Юности» дебютували своїми поезіями Емма Андрієвська й Богдан Рубчак — сьогодня видатні творці наших культурних надбань. Л. Винар запросив до праці також Остапа Грицая, Анатоля Курдидика й інших представників старшої генерації. Отже в тому часі він співпрацював зі згаданим д-ром Остапом Грицаєм, який мав значний вплив на формування його світогляду, та з Марком Антоновичем — головою «Зарева», а заразом великим приятелем молодих студентів. Тоді саме Л. Винар побачив, що успіх чи невдача видання журнала залежать у першу чергу від якости співробітників даного видання й, звичайно, від матеріяльної бази. Це був період творчого «зеленого горіння», подивугідної наснаги й енерґії, які характеризують динамічне «студентське плем'я». Л. Винар і його друзі не були вийнятком з того правила. Здавалося, що не було жодних перешкод, які вони не могли б перебороти й така настанова відбивалася позитивно на їхніх зусиллях.

У роках 1951—1958 Ювілят був членом Редакційної Колеґії «Розбудови Держави», академічного журнала «Зарева», якого основником був Марко Антонович. «Розбудова Держави» належала своїм змістом до видатних журналів, де співпрацювали різні ґенерації учених і видатних діячів, охоплюючи різні ділянки українознавства й ідеологічну проблематику. У 1958/59 році Л. Винар плянував видання окремого

Історіографічного Збірника, в якому були б подані дані й аналіза різних ділянок української історії та допоміжних історичних дисциплін, але з цього задуму нічого не вийшло. Проте вже тоді він побачив, що українські історики мусять мати свій журнал, свою творчу ляболаторію, якщо українська історіографія на Заході має дальше розвиватися й сповнити своє завдання. У своїй статті «До питання організації історичних дослідів» («Свобода», ч. 33, 1956) він писав, що «створення періодичного історичного журнала є невідкладною потребою». Подібні думки висловив він у статті «Криза організації історичних дослідів» («Свобода», ч. 157, 1958).

У 1963 році д-р Л. Винар став ініціятором і редактором «Українського Історика», який перший рік появився, як бюлетень Історичної Комісії «Зарева». Цю ініціятиву й його 17-літнє редакторство единого українського історичного журнала в діяспорі треба вважати одною з найважливіших подій та досягнень у його науковому житті. Ґенеза й розвиток «Українського Історика» описані докладно в праці Л. Винара *Десятиліття Українського Історика 1963—1973* (Мюнхен, УІТ, 1974). Тут треба було в першу чергу приєднати до співпраці істориків різних ґенерацій і вияснити причину або навіть потребу появи «Українського Історика». Ол. Оглоблин, М. Антонович, Ол. Домбровський, М. Ждан, Я. Пастернак, Н. Полонська-Василенко й цілий ряд інших учених приєдналися до цієї ініціятиви й так уже в 1964/5 році він міг створити Редакційну Колеґію «Українського Історика», яка складалася з поважних представників вільної української історичної науки. Проте на його плечі спало не лише редакторство, переписка з численними авторами, «пропаґанда» «Українського Історика» серед кругів громадськости, але й розбудова матеріяльної бази журнала, який від 1965 року став офіційним органом Українського Історичного Товариства. Проф. Л. Винар мав повну причину завидувати редакторам інших (тобто неукраїнських) історичних журналів, які займалися лише редакцією . . ., але така наша незавидна дійсність. Кожного року від 1963 р. він писав сотні листів у цих справах і це ділося і діється коштом різних особистих і родинних вигод. Проте хтось мусить провадити працю й наші історики мусять мати свій журнал. Непоправний ідеаліст навіть в умовах американського життя й погоні за реалітетами — Любомир Винар являється тим символічним «каменярем», який «лупає скалу», промощуючи шлях для дальшого поступу української історичної науки на сучасному етапі її розвитку. Здається, що здобуто тривалі успіхи й «Український Історик» став відомий на міжнародному форумі, як орган української незалежної історіографії.

Як Головний редактор, д-р Л. Винар відповідає на загал за науково-видавничу політику Українського Історичного Товариства, а в тому й на сторінках «Українського Історика». У роках 1965 до 1980 він започаткував такі серійні видання У.І.Т.: «Історичні монографії», «Історичні студії», «Мемуаристика», «Українські вчені» й «Грушевськіяна». Видано також перший випуск, присвячений історичним джерелам за редакцією Любомира Винара, *«Габзбурґи і козаки, Щоденник Еріха Ляссоти*

зі Стеблав, 1594» в англійській мові. З інших важливих редакційних праць треба відмітити його редаґування *Атласу історії України* — першого нашого історичного атласу. Немає сумніву, що при належній матеріяльній допомозі зі сторони громадськости можна було б видати дотепер цілу низку запроєктованих публікацій. Із запляннованих видань, що їх проф. Л. Винар погодився редаґувати, можна згадати фундаментальну *Бібліографію історії України* в англійській мові, *Історію українців у США* (збірна праця) в українській і англійській мовах та перший *Біо-бібліографічний словник українських істориків* (збірна праця) в українській мові. Звичайно, перед нами усіма є дальше завдання розбудови «Українського Історика» — нашого єдиного історичного журнала, який за редакторством д-ра Л. Винара розбудувався на репрезентативний журнал української історіографії.

А тепер коротко про його редакційну працю, пов'язану з неукраїнськими науковими й професійними установами. У 1963 році він започаткував на Колорадському університеті два серійні видання: Біобібліографічні студії і бібліографічну серію довідкової літератури з ділянки суспільних наук (Social Sciences Reference Series). Він редаґував ці видання до 1965 року. Від 1975 року проф. Л. Винар є редактором відділу «Етнічні студії» в престижевому щорічному довіднику американської довідкової літератури *(American Beference Books Annual).* У 1980 році з рамени Міжуніверситетської Ради Етнічних Студій наш Ювілят редаґує журнал «Етнік Форум» *(Ethnic Forum),* якого перший випуск появився у грудні 1980 року. Оце були б у короткому зарисі наші завваги про його редакційну працю. Приносить вона багато мороки й з'їдає багато часу, але лише так можна виконувати конкретну роботу.. До речі буде згадати ще, що проф. Л. Винар погодився з рамени Асоціяції для вивчення національностей зредаґувати науковий збірник, присвячений питанням періодизації й термінології Східньо-Европейської історії.

Наукові установи, організації й університети.

Цей розділ охоплює участь Ювілята в творенні наукових і професійних установ та аспекти організаційної праці в університетах і наукових організаціях. Його науково-організаційна діяльність охоплює українські й неукраїнські наукові й професійні організації, чи установи та працю в університетах. У деяких випадках він був ініціятором або співініціятором українських і неукраїнських наукових установ або дослідних осередків. У першу чергу до речі буде згадати про діяльність Ювілята на українському науковому форумі, вкладаючи її у відповідні хронологічні рамки.

У 1950 році Л. Винар був одним із ініціяторів створення Літературної Комісії «Зарева», якої головним завданням було об'єднати творчі сили молодих літераторів і нав'язати співпрацю зі старшою ґенерацією письменників і літературознавців. Ця ініціятива була вдала й стала його «першою школою» в організації студійної групи академічної мо-

лоді. Дещо згодом він став секретарем Історичної Комісії «Зарева», а від середини 1950-их років очолював діяльність даної комісії.

У 1950-их роках Л. Винар очолював Академічну Громаду ім. Григора Орлика в Клівленді й дав почин до організації академічних вечорів, які мали доволі велику популярність серед кіл громадськости. На тому форумі він тісно співпрацював з проф. В. Радзикевичем, проф. М. Жданом, полк. М. Курахом та іншими провідними громадянами в Клівленді. Таким чином відбуто понад 100 академічних імпрез (доповіді й дискусійні панелі). Від 1955 року д-р Л. Винар тісно співпрацював з УВАН і НТШ, спершу як науковий співробітник, а опісля як дійсний член даних Установ.

У 1961 році він був ініціятором Українського Бібліологічного Інституту, який у міру спроможностей видає публікації, пов'язані з історією українського друкарства, бібліотек і взагалі з бібліографічною проблематикою. У тому самому році Ювілят був співініціятором Асоціяції Українських Університетських Професорів, яка постала 2 вересня 1961 року й у якій він став першим секретарем. Головним завданням цієї професійної організації було об'єднати українських професорів американських і канадійських університетів та накреслити відповідну українську високошкільну політику в Америці.

У 1961 році габілітувався на УВУ, де став доцентом у ділянці української історії. У 1963 році був головою Ініціятивного Комітету Українського Генеалогічного й Геральдичного Товариства (секретар д-р Роман Климкевич) і після постання цього Товариства став його містоголовою (головою став проф. Ол. Оглоблин). Завданням УГГТ було оживити й причинитися до розвитку допоміжних історичних дисциплін. Як бачимо з вище поданого, Ювілят розгорнув з початком 1960 року інтенсивну діяльність у різних українських наукових установах. До речі буде згадати, що в 1962 році він став членом Ініціятивної групи УВАН по скликанні конференції істориків та представників суспільних наук.

Основним досягненням Ювілята було створення Товариства українських істориків. Уже в 1956 році він висував на сторінках «Свободи» питання створення Українського Історичного Товариства, яке об'єднувало б українських істориків молодої, середньої й старшої ґенерації. Проте цей проєкт зреалізовано щойно в 1964 і 1965 роках. Спершу створилася за почином Ювілята Ініціятивна Група Українського Історичного Товариства (1964), в якій він був координатором праці. Докладніше насвітлені ці справи в розвідці д-ра Л. Винара *Десятиліття Українського Історика,* про яку ми згадували раніше. Багато представників нашої науки в діяспорі, в тому істориків та приятелів проф. Л. Винара, не вірило в можливість створення «ще одного товариства». Головними арґументами ініціятора було те, що члени НТШ і УВАН не зуміли нав'язати між обома Установами відповідної співпраці, особливо на відтинку історичних дослідів, фатально загрожених у підсовєтській дійсності, і що на тому тратять зокрема наші історики й українська історіографія, яка перебувала тоді на Заході в кризовому стані. Отже

виходом з такого становища було створення Українського Історичного Товариства. Якщо взяти до уваги факт, що в 1963 році «народився» у вище згаданих умовах «Український Історик», тоді побачимо, що покликане до життя у 1965 році Українське Історичне Товариство одідичило вже готовий журнал. Колись проф. Л. Винар писав, що «Український Історик» породив Українське Історичне Товариство й так воно в дійсності було. На цьому місці належить підкреслити заслугу проф. Ол. Оглоблина, голови Історичної Секції УВАН, а також інших членів Ініціятивної Групи УІТ — членів УВАН і НТШ, що своїм авторитетом і працею причинилися до постання УІТ, якому Ювілят віддавав і віддає по сьогоднішній день свою жертвенну працю й енерґію. Він став першим Науковим Секретарем УІТ і ввесь час веде діяльність Товариства. У 1981 році Л. Винара вибрано головою Товариства. Об'єктивно кажучи, його ініціятиву в постанні «Українського Історика» й УІТ треба вважати найважливішими, якщо ідеться про розвиток української історичної науки на Заході. До того всього треба зокрема підкреслити, що історик Любомир Винар разом з початковою групою істориків, таких самих непоправних ідеалістів, як головний ініціятор, починали видавати «Українського Історика» без найменшої фінансової бази, виходячи, як то кажуть, «з мотикою на сонце». Багато думало, що «Український Історик» після одного або двох випусків «натягне ноги», бо белетристичні твори й навіть дитяча література, обчислені на численного консумента, не мають великих можливостей в умовах нашого «розчитаного» суспільства, а що вже й говорити про науковий журнал при існуванні невеликої, порівнюючи, кількости істориків і любителів історії! Але сталося дійсне чудо, бо після 17-ти років свого існування «Український Історик» дальше виходить і, дасть Бог, буде виходити. Заслугою у тому є наполегливість, жертвенність і завзяття головного ініціятора — Л. Винара, який у початках докладав з власної кишені, щоби вдержати журнал при житті. Це дійсно гідне наслідування!

У Колорадському університеті в Болдері Ювілят завідував (був головою) бібліотеки суспільних наук, маючи ступінь асистента-професора, та рівночасно викладав «Літературу суспільних наук» в тому ж університеті, а на Денверському університеті викладав курс «Історія книги» й курс «Інформаційно-довідкові джерела». Він мав вийнятково приязні взаємовідносини з істориком міжнародньої репутації, С. Гарісоном Томсоном та іншими видатними вченими, які були допоміжними в розбудові дальших контактів з американським науковим світом. У 1965 році проф. Винар переїхав до Бовлінґ Ґрінського штатного університету, в якому оснував у короткому часі Бібліографічний Дослідний Центр і був заступником директора бібліотеки зі ступенем надзвичайного професора. Він давав також неперіодичні виклади з історії Східньої Европи. У Колорадському й Бовлін Ґрінському університетах одержав три рази професорські стипендії для опрацювання тематики, пов'язаної з історією української козаччини. У 1969 році переїхав до Кентського Стейтового Університету, як звичайний професор бібліо-

течних наук. Тут дав він ініціятиву до створення Наукового Центру дослідження етнічної преси, що постав у 1971 році, й очолив його, як директор цієї науково-дослідної установи. Тоді проф. Л. Винар започаткував історичні й бібліографічні дослідження етнічних груп і їхньої діяльности в Америці. У відносно короткому часі цей осередок одержав загальне визнання в американських наукових колах; наш Ювілят очолює згаданий центр по сьогоднішній день. При цьому належить згадати, що в 1972 році він став головою Славістичної і Східньо-Европейської Секції Американської Бібліотечної Асоціяції, яка начислювала біля 700 членів. Рівночасно в Кентському університеті крім викладів, присвячених «методології наукового досліду», «історії розвитку книги», «літературі суспільних наук» і «оглядові довідкової літератури» мав також неперіодично виклади з історії Східньої Европи. У 1978 році започаткував програму українських студій (історія України, культура, історія українців у США), яка була провізорично затверджена університетською адміністрацією, а тепер має вигляди на дальшу розбудову.

У 1978 році вибрали його головою Академічної Ради Етнічних Студій в Огайо, яка координує працю 25 університетів і коледжів у тому штаті. У 1978 році він став заступником голови Асоціяції для дослідів національностей (СССР і Східня Европа) та брав участь у розбудові етнічних і в тому східньо-европейських студій на американських університетах. При тому треба згадати, що Л. Винар був іменований у 1975 році звичайним професором Українського Вільного Університету при катедрі історії України, а у 1977 році став заступником голови Історично-Філософічної Секції НТШ. В УВАН він очолив Комісію дослідів української еміграції, а також став заступником голови Українського Наукового Фонду. У роках 1970—1980 він брав активну участь у дальшій розбудові українського й американського наукового життя, як ініціятор українських і американських наукових товариств і дослідних центрів. Можна сказати, що наполегливою працею він зумів не лише причинитися до розбудови української історичної науки на Заході, але також успішно популяризував українознавчу проблематику в американських академічних колах. Наскільки ця його жертвенна праця була успішною, — про це скажуть майбутні дослідники вільної української науки в діяспорі.

Наш Ювілят ніколи не був типом «кабінетного вченого», засклепленого в чотирьох стінах своєї робітні та відірваного від поточного наукового й громадського життя. Він завжди вважав і вважає непохитно, що його наукова праця мусить іти рівнобіжно з науково-організаційною діяльністю в Українському Історичному Товаристві та в інших наукових осередках. Це була й є важлива й відповідальна праця, якої він не розголошує, бо ніколи не вірив у «саморекляму», як це часами зустрічаємо на сторінках преси. Вважаємо, що якість науководослідної й науково-організаційної праці нашого визначного історика — Любомира Винара протягом останніх 30-ти років говорить сама за

себе без кадильних похвал. Є підстави вірити, що Ювілят зможе зробити ще більше, якщо будуть відповідні обставини.

Участь у наукових з'їздах і конференціях.

Третю ділянку науково-організаційної діяльности проф. Винара становлять наукові з'їзди й конференції. Часами він їх організував, а часто брав участь, як доповідач або панеліст. Першою його спробою було організування конференції студентського молодняка, згуртованого в «Зареві», яка відбулася в Берхтесґадені в днях 29 і 30 липня 1950 року. Він був співорганізатором з'їзду, а крім того виголосив доповідь п. н. «До питання індивідуальности й стадности української нації в процесі визвольних змагань». Конференція пройшла успішно, але рівночасно молодий ще тоді Л. Винар побачив, що підготова поважнішої імпрези вимагає багато зусиль і енерґії. З рамени берхтесґаденської клітини студентського товариства «Січ» він допомагав також організувати доповіді, пов'язані з ідеологічною й українознавчою тематикою в Берхтесґадені й Мюнхені (короткі згадки подано в *Розбудові Держави,* ч. 1, 1951, стор. 43). Це були, так би мовити, його перші кроки й його перша практика в організаційному ресорті. Звичайно, такі речі забуваються й не легко пригадати собі науковцеві, скільки разів він виступав з науковими доповідями, в даному випадку на українському й американському форумах. Все ж таки в загальному наш Ювілят виголосив около 200 доповідей. Це відноситься до доповідей, виголошених на форумі НТШ в Клівленді й Нью-Йорку, УВАН у Нью-Йорку й Денвері, УІТ в Нью-Йорку, Денвері, Чікаґо, Торонто, Вінніпеґу, Клівленді й інших місцевостях. У 1955 році він допомагав Маркові Антоновичу зорганізувати Сесію Історичної Комісії «Зарево», яка відбулася в Торонті в місяці липні того ж 1955 року. Участь у цій вдалій імпрезі брали старші вчені й молоді адепти науки (М. Антонович, Л. Винар, П. Грицак, Ол. Оглоблин, Я. Пастернак і П. Стерчо). Докладніші дані про згадану Сесію находяться в статті «Сесія Історичної Комісії „Зарево" в Торонті», «Свобода», ч. 151, 1955. Вже тоді Л. Винар побачив, що треба створити форум співпраці різних ґенерацій українських істориків, якщо трактувати серйозно дальший розвиток української історіографії. Тоді він думав, що таким форумом може стати згадана Історична Комісія, проте це був помилковий погляд. «Зарево» було ідеологічним акад. товариством і як таке не могло стати відповідним центром співпраці різних ґенерацій учених. Також «Український Історик», якщо мав вирости на поважний науковий журнал, не міг появлятися з рамени згаданої Історичної Комісії. І саме тому стало актуальним створення Українського Історичного Товариства, як незалежної наукової установи з незалежним історичним журналом — «Українським Істориком».

Від 1963 року д-р Винар був членом і співорганізатором річних конференцій істориків і дослідників суспільних наук при УВАН, а також членом Редакційної Колеґії «Історичних Збірників» УВАН. Із пляну

видання істор. збірників нічого не вийшло, зате щорічні конференції істориків були доволі успішні. 20 червня 1965 року відбулася 4-та наукова конференція в Нью-Йорку, присвячена проблематиці козаччини, яку зорганізував наш Ювілят (див. «Український Історик», ч. 3—4, 1965, стор. 75—78). У 1966 році УІТ дало ініціятиву для відзначення 100-ліття народження М. Грушевського й у рамках того ювілейного року проф. Винар виголосив з рамени УІТ декілька доповідей в Детройті, Клівленді й Нью-Йорку. Треба згадати, що УІТ спільно з Історично-Філософічною Секцією НТШ і з УВАН відбуло ювілейну Конференцію в Нью-Йорку, присвячену М. Грушевському. І тоді, як і тепер, проф. Винар обстоював думку, що наші наукові установи повинні між собою конструктивно співпрацювати й спільно влаштовувати наукові імпрези. Саме тому він брав також участь в організації Української Наукової Ради у Вільному Світі, яка постала під час першого конґресу СКВУ за ініціятивою проф. Я. Рудницького.

Відповідаючи за зв'язки й співпрацю УІТ із американськими науковими або професійними товариствами, він зорганізував декілька конференцій на форумі Американської Історичної Асоціяції й Американської Асоціяції для поширення слов'янський студій (АААСС). З них належить згадати англомовні сесії на річному з'їзді Американської Історичної Асоціяції в 1971 р. (Нью-Йорк) і конференцію на форумі річного з'їзду АААСС в Денвері (1971), конференцію-зустріч УІТ в Бенфі в 1974 році під час першого Міжнародного Славістичного Конґресу (1974), конференцію УІТ й Амер. Істор. Асоціяції в Нью-Йорку в грудні 1979 року й інші. Ще в 1976 році він видвигнув пропозицію відбути загальну наукову конференцію українських істориків у Західньому Світі. Згодом до цієї ініціятиви прилучилися Канадський Інститут Українських Студій і Гарвардський Інститут Українських Студій. Згадана конференція відбулася 29—31 травня 1978 р. у Лондоні, Онт. Під час підготови даної конференції зарисувалися дві окремі настанови й підходи до справи. Л. Винар обстоював думку та становище УІТ, що доповіді треба виголошувати українською і англійською мовами, в залежності від вимоги доповідача, а представники Гарвардського осередку й Канадського Інституту хотіли, щоби доповіді обмежити виключно англійською мовою. Щоби не розбивати заплянованої конференції, представник УІТ, проф. Винар, погодився на пропозиції ГУРІ й КІУС. Проте до речі буде додати, що це була помилка, тобто українську мову треба впроваджувати на форум міжнародніх наукових з'їздів, конференцій тощо. Прямо важко зрозуміти комплекс неповноцінности деяких науковців і установ. Коли проф. Винар запропонував, щоби в даному з'їзді взяли участь УВАН і НТШ, представники ГУРІ й КІУС відкинули також і цю пропозицію, отже й на цьому відтинку прийшло до спору згаданих двох концепцій (про конференцію див.: М. Антонович, Українська історична конференція, *Новий Шлях,* ч. 25, 1978 і Комунікат УІТ — Вияснення в справі відбуття конференції істориків України, *Український Історик,* ч. 4, 1978, стор. 135). Комунікат УІТ важливий і повністю насвітлює наставлення й позицію

нашого Ювілята не лише до цієї першої конференції, але й до української наукової політики.

Проф. Л. Винар виступав з доповідями на різних американських і канадійських університетах (Колюмбійський, Огайський штатний (Колюмбус), Колорадський у-т, Манітобський (Вінніпеґ), Джан Керол, Бовлінґ Ґрін, Клівлендський штатний у-т та інші). Він завжди старався популяризувати українознавчу наукову проблематику на американському й канадійському форумах.

Ювілят обстоює погляд, що можна дуже багато зробити для популяризації українознавчої наукової тематики між американськими, канадськими й европейськими істориками, якщо їх запросити з відповідними доповідями, або в ролі «панелістів» під час різних професійних з'їздів. На його думку деякі наші Установи ведуть помилкову політику, коли обмежують «панелі» на американських наукових конференціях виключно до українських доповідачів. Цей «ґеттовий» принцип не виправдує себе. Того роду наукові сесії відвідують майже виключно українські слухачі.

Беручи до уваги редакторську працю і ведення УІТ, наш Ювілят зробив, що лише міг, коли йде про організацію наукових конференцій на українському й американському форумах. Згідно з поглядом Ювілята українські історики повинні не лише активізуватися у своїх наукових установах, але й включатися у діяльність европейських, американських і канадійських історичних і славістичних товариств.

Другою важливою справою на його думку — є скликування щорічних конференцій українських істориків для координації праці й співпраці в деяких збірних проектах. Тут мова головно про УІТ та Історичні Секції УВАН і НТШ. Основною ціллю такої співпраці є розбудова української історичної науки на Заході при співпраці між українськими науковими товариствами й установами та нав'язанні співпраці між УІТ і неукраїнськими історичними організаціями. До того ж наукові праці, видані на належному рівні, завжди знайдуть позитивний відгук і оцінку на Заході. В даному випадку йдеться головно про зміст, а не про фірму даного видання.

Так отже: наукові видання, розбудова організаційних форм УІТ та інших наукових установ, редаґування єдиного в діяспорі українського історичного журнала — «Українського Історика», а дальше участь у численних з'їздах і конференціях — оце ті головні події, які виповнювали й дальше виповнюють творче життя нашого Ювілята. На підставі дотеперішньої його науково-організаційної діяльности можна надіятися, що проф. Л. Винар зможе ще багато корисного зробити для дальшого розвитку української науки й взагалі українознавчих дисциплін на Заході. Перед ним ще багато років трудящого життя й широка, надійна перспектива дальших успіхів на користь української історичної науки. Любомир Винар — це робучий ратай на широкій ниві української історичної науки, що працює від сходу сонця — від зарання свого віку й добився вже поважних успіхів. До заходу сонця його віку ще далеко й тому покладаємо на нього такі наші надії, як на здібного й жертвенно-роботящого історика, повного задумів і посвяти.

Лев Биковський

НАША СПІВПРАЦЯ: РИСКИ ДО ПОРТРЕТУ Л. ВИНАРА

(З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ ІСТОРИКА)

Літописець історії української науки, зокрема в царині історії, занотує, що численні зусилля українських наукових кіл в Україні протягом XIX і XX століття, заходами російської або польської влади, різних мастей, часто зводилися нанівець. Натомість науково-організаційні зусилля проф. д-ра Любомира Винара в царині української історичної науки започатковані в 1960-их роках у США, не тільки вдалися йому — але безпосередньо причинилися до своєрідного відродження української історіографії на Заході. Те, що не вдалося попередникам, пощастило здійснити д-рові Л. Винареві — створити тяглу нову добу дослідів в українській історичній науці.

Ця надзвичайна подія і тривале досягнення завдячує своє виникнення, діяння і промінювання в українському і світовому вимірі, передовсім вийнятковим здібностям, шляхетній особистості та життєрадісній вдачі нашого організатора наукового життя. Ці прикмети постаті Л. Винара, його безмежна відданість справі, допомогли йому з'єднати гурт добраних співробітників. Ось вже за другої декади, під його вмілим керівництвом, успішно розвивається єдиний український історичний журнал на Заході «Український Історик», розгортає працю Українське Історичне Товариство (УІТ), появляються щорічно його нові видання та відбувається його різноманітна науково-організаційна праця.

Мені пощастило, на заклик організаторів цього наукового руху, від самого початку приєднатися до гурту його співробітників. Продовж нашої понад 23-ох літньої співпраці зав'язалися між нами не тільки спільні науково-організаційні зацікавлення — але й дружні взаємини. Істота їх полягає в тому, що в нас обоїх складники, особистий і науковий, зливалися в одне стремління, часто з перевагою останнього. Він постійно турбувався станом і долею української історичної науки, установами ним створеними та перебігом їхньої діяльности. Я намагався йому в цих справах дещо допомагати. Він також прихильно опікувався моєю письменницькою творчістю.

У поточній відданій праці Л. Винара у розбудові українського наукового життя, часами траплялися різні прикрості та перешкоди спричинені людьми, які до певної міри не розуміли ролі УІТ і завдання «Українського Історика», як речника української національної історіографії. Це він переживав і у листах до мене часом писав — «Маю вже

того досить . . .!». Я потішав його, вказуючи на їх тимчасовість і вказував на його місію і успіхи. Також у мене деколи приходили часи депресії, зневіри у свою працю. Тоді Л. Винар мене підбадьорував і писав: «Стара ґвардія не може здаватися. Всі песимістичні настрої прошу відкинути! Ви дуже багато зробили і вложили в розбудову українського культурного життя. З цієї свідомости найкраще черпати життедайні сили. Хоч я не належу до нашої „старої ґвардії" — але знаю, що часами сам попадав у зневіру. Вечірні сутіні часто заслонювали сонячні ранки. Отже в цих почуттях Ви не одинокі — але все ж таки по дощі, по бурях — виходить сонце! І я вірю і є глибоко переконаний, що все буде гаразд — лиш не здаваймо позицій».[1] Любомир Винар був і є великим оптимістом і тому його листи мене завжди підбадьорювали.

Назагал підстави і види нашої співпраці усталювалися під час побачень та у нашому листуванні. У своїх науково-організаційних мандрівках д-р Л. Винар завжди знайшов час відвідати мене в Денвері. Ці відвідини часто перетворювалися у справжні довірочні конференції, присвячені різним питанням наукового життя, історії і бібліографії. Обширне листування наше продовжувало і доповнювало їх.

Зі своєї сторони, як уже згадано, я намагався допомагати Л. Винареві у його відповідальній діяльності шляхом розповсюдження відомостей про УІТ і УІ і взагалі про видання Товариства в українській пресі, а також висилав видання УІТ закордон. Часами надсилав йому матеріяли для запроектованих досліджень. Він не занедбував переглядати мої манускрипти перед друком і служив своїми критичними порадами, часто писав до них передмови. Я в свою чергу висилав для УІ свої причинки, рецензії, статті. Він заохочував мене писати на теми мені приступні на основі моїх архівів, зокрема біо-бібліографічні дослідження і спогади про знаних мені українських наукових і громадських діячів. На жаль, через мій похилий вік і лихе здоров'я, не завжди міг я використати його цінних порад.

Окрім поверховно тут згаданих загальних зарисів нашої співпраці — траплялися під час неї й інші події та види співдіяння. Про головніші бажаю коротко згадати, за бігом часу. Вони свідчать про обсяг і різноманітність нашої співпраці, а також про зичливу настанову Л. Винара до мене і моєї творчости та науково-організаційної діяльности.

Ми зустрілися десь перед 1957 роком. Буваючи в Денвері, Л. Винар відвідував засідання Денверської Групи УВАН. Мав він тоді вже славу здібного історика. Тому я дозволив собі просити його взяти участь у нашій праці, стати членом Групи УВАН і виголошувати час від часу доповіді на теми, над якими він працює. Д-р Л. Винар погодився і продовж 1957—1965 рр. виголосив шість доповідей.[2] Саме під час тих до-

---

[1] Лист д-ра Л. Винара до Л. Биковського від 29. 5. 1970.

[2] На форумі Денверської Групи УВАН Л. Винар виголосив такі доповіді: «До питання зв'язків України з Англією за часів гетьмана Богдана Хмельницького» (10. 8. 1957); «Проблема об'єктивізму в історичному досліді» (12. 8. 1961); «Ранні роки Андрія Войнаровського» (12. 8. 1961); «Постання

повідей ми мали нагоду краще пізнатися. Але справжнє зближення між нами наступило щойно 1962—1965 роках, коли Л. Винар проживав у Болдері, Колорадо, де викладав і завідував бібліотекою суспільних наук при Колорадському університеті. Протягом того часу він мене часто відвідував в Денвері. Під час цих побачень виявилося, що зустрінулися двоє світоглядово співзвучних осіб. Тоді я запізнався з його друкованими працями, присвяченими історичній і бібліографічній тематиці. Д-р Л. Винар, тоді видатний український молодий історик, жив і діяв у «службах українській історичній науці» з особливим зацікавленням добою козаччини. Був він під впливом головно Михайла Грушевського, Олександра Оглоблина та інших визначних істориків. Окрім того був він професійним бібліографом і книгознавцем і досліджував історію української книги та видав декілька бібліографічних довідників англійською мовою.[3] Як книгознавець, я жив і діяв у «службах українській книжці» і був під впливом Ю. Меженка та інших видатних бібліографів. Також я цікавився українською історією в обсязі південно-східньої теорії розвитку українського народу. Отже зустрілися ентузіясти української історії і книгознавства. Ми мали спільні академічні зацікавлення.

З наших зустрічей і обміну думками виникли самі собою й підстави та напрямні дальшої плідної у наслідках співпраці на довгі роки. Ця співпраця сприяла продовженню діяльности Українського Бібліологічного Інституту, який оснував Л. Винар, початку видання «Українського Історика» і заснуванню Українського Історичного Товариства у 1965 році, а також здійсненню багатьох спільних задумів та починань, про що буде мова згодом.

Як прихильник української історичної науки, заходами д-ра Винара, я вписався в УІТ, став членом ревізійної комісії Товариства, публікував свої праці в серії видань УІТ, допомагав фінансово і поширював видання і відомості про УІТ по Америці й поза її межами.

Наприкінці 1965 року д-р Л. Винар виїхав у Бовлінґ Ґрін, Огайо, але дальше залишився членом Денверської Групи УВАН. Відтоді ми

української козаччини і Дмитро Вишневецький» (24. 11. 1962); «Максим Перебийніс (Кривонос) — трибун української черні» (16. 11. 1963); «Творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина» (20. 3. 1965). Докладніше про діяльність УВАН в Денвері у нашій праці *20 літ науково-організаційних зусиль на Заході США (Денверська Група УВАН) 1954—1974.* Денвер, Колорадо. 1974, стор. 22, 29, 30, 32, 25.

[3] Див. «Вибрана бібліографія Любомира Винара», *Вісті УВАН,* ч. 1. 1970, стор. 63—67. У тому часі Л. Винар був автором ряду поважних досліджень, з яких згадаємо *Андрій Войнаровський. Історичний нарис.* Мюнхен, 1962; *Історія українського раннього друкарства.* Чікаґо, 1963; *Князь Дмитро Вишневецький.* Мюнхен, 1964; *С. Гаррісон Томсон: Біо-бібліографія.* Колорадський Університет, 1963 — англійською мовою; *Історія. Бібліографічний довідник.* Колорадський Університет, 1963 — англійською мовою. Крім окремих монографічних досліджень, Л. Винар був також автором ряду журнальних статтей і критичних рецензій.

тримали постійний кореспонденційний зв'язок, а також час від часу відбували наші побачення.

У 1966 році я продовжував свої студії присвячені д-рові Юрієві Липі. Заходився, між іншим, над збиранням Липіяни. Вона складалася з дрібних причинків, листування, документів та інших джерельних матеріялів. Любомир Винар взяв участь у цій праці й ми у відносно короткому часі зібрали біля 37 позицій. Від січня 1967 року, за ініціятивою Л. Винара, зачав появлятися «Бюлетень УІТ» — призначений для членів Товариства. Редактором бюлетеню і видавцем став д-р Р. Климкевич. На прохання нашого історика я став співробітником даного видання і містив у «Бюлетені» дописи й інші матеріяли аж до 1972 року, коли це цікаве видання перестало виходити. У тому часі д-р Л. Винар запропонував мені взяти на себе представництво «Українського Історика» на Західню Америку і цю працю я виконую до сьогодні. Як бачимо в тих роках моя співпраця з Л. Винарем ще більше скріпилася і ми зосереджували нашу увагу на розбудову УІТ і УІ.

Тепер декілька слів про ставлення д-ра Л. Винара до моїх праць і творчости. У тому часі я докінчив і зголосив до друку в серії видань УІТ дві книжки споминів: «Від Привороття до Трапезунду» і «Книгарні, бібліотеки, академія». Д-р Л. Винар прихильно пішов мені назустріч в цій справі. У відносно короткому часі дві праці появилися у серії УІТ «Мемуаристика». Треба зазначити, що ця серія, як опісля згадував Л. Винар, появилася саме через мої спомини.

Д-р Л. Винар також заопікувався моєю автобіографією «У службах українській книжці». Він переглянув машинопис, зробив свої завваги і написав передмову. Також він погодився видати цю працю з рамені Українського Бібліологічного Інституту. Тут треба підкреслити, що д-р Л. Винар, не зважаючи на його переобтяження різними обов'язками, завжди знаходив час на заохочення мене до викінчення моїх рукописів і служив своєю радою. І так за його суґестією, я став друкувати біо-бібліографічні нариси та спомини про ближче мені знаних громадських і наукових діячів. Перший причинок з цієї серії був присвячений проф. М. Міллерові і появився в «Українському Історику», а згодом окремою відбиткою. Також, у тому часі, Л. Винар позитивно відгукнувся на мої інші твори: «На кавказько-турецькому фронті. Спомини з 1916—18 рр.»; «В. Кузів і М. Грушевський. Взаємовідносини. 1921—1927». На цю останню працю появилася його рецензія в УІ за 1969 рік.

У 1969 році Л. Винар переїхав з Бовлінґ Ґріну до Кенту, де викладає на Кентському Стейтовому університеті. Наша переписка і зустрічі дальше продовжувалися, а співпраця затіснювалася.

Для розвідок Л. Винара, я став розшукувати, на його прохання, рідкісну автобіографію Михайла Грушевського з 1926 року, а також надсилав йому різні матеріяли до теми «Історія української науки на чужині» та «Історії українців в Америці». Також надсилав йому матеріяли до заплянованої «Історії української бібліографії». Пригадую, що д-р Л. Винар, зрадів дуже, коли одержав автобіографію Грушев-

ського, яка саме за його редакцією появилася на сторінках «Українського Історика». Треба згадати, що він вже довгі роки досліджує життя і діяльність М. Грушевського і видав багато праць присвячених нашому найвидатнішому історику.

У 1971 році (24—27 березня) відбувся в Денвері черговий з'їзд Американської асоціяції для поширення слов'янських студій (ААACC) зі значною участю українських науковців. Заходами УІТ була влаштована виставка книжок з українознавчою тематикою, а також відбулася англомовна сесія УІТ на з'їзді ААACC і конференція Товариства в приміщенні Денверської Публічної Бібліотеки. Я взяв участь у згаданих конференціях як також придбав приміщення для відбуття україномовної сесії в публічній бібліотеці, яка була присвячена обговоренню «Стану й перспектив українознавчих студій в США і Канаді». Одним із доповідачів був д-р Л. Винар і ми мали нагоду знову зустрінутися і обмінятися думками про діяльність УІТ і дальший розвиток «Українського Історика».

22 березня 1972 року помер проф. В. Міяковський, директор Музею-Архіву УВАН, видатний вчений, якого я уважав своїм «вчителем» у ділянці науково-організаційної праці. У зв'язку з цим, УВАН запляпувала видати «Збірник на пошану В. В. Міяковського» за редакцією д-ра Марка Антоновича. Перед тим я вислав до редактора «Українського Історика» мій спогад «Мої зустрічі з В. В. Міяковським». Ці спогади, за обопільною згодою, Л. Винар передав до згаданого збірника.

У листопаді вийшла моя автобіографія «У службах українській книжці. Біо-бібліографія, 1895—1972», частина І (Денвер, 1972. 275 стор.) з передмовою д-ра Л. Винара. У «Післяслові» я зазначив, що особливо «дякую проф. д-рові Л. Винареві за постійне заохочування до уложення цієї праці, за перегляд манускрипту, збагачення його передмовою й включення в серію видань УБІ».

У роках 1973—1974 проф. Л. Винар отримав наукову стипендію для збирання матеріялів до історії українців в Америці. У цій цілі відвідав чимало українських громад у США, а також завітав до Денверу. Ми мали нагоду обговорити деякі науково-організаційні справи. В наслідок наших розмов я опублікував в «Українському Голосі» обширну статтю «У боротьбі за українську історичну пам'ять. Про організаційно- наукову діяльність УІТ, 1963—1973», а також написав коротку статтю «Мемуаристика на сторінках Українського Історика».[4] Треба пригадати, що УІТ проголосило 1973-й рік ювілейним роком «Українського Історика», в якому відзначено 10-ліття нашого єдиного вільного історичного журнала.

---

[4] Лев Биковський. «У боротьбі за українську історичну пам'ять», *Український Голос* (Вінніпеґ), чч. 26 до 29 1973; «Мемуаристика на сторінках УІ». *Український Історик,* ч. 1—3, 1974, стор. 173—175. Взагалі у тому часі ми старалися спопуляризувати ідеї УІТ серед ширших кругів українського громадянства.

Рік 1974-й був виповнений нашими обопільними клопотами. Д-р Л. Винар дальше працював над розвідкою про українське наукове життя в США і його початки. Я йому надсилав різні матеріяли, а зокрема інформації про д-ра Ол. Сушка і засновану ним перед Другою світовою війною в Чікаґо Українську Академію Наук. Д-р Л. Винар завжди підкреслював потребу систематичного і обширнішого опрацювання українського життя в США, а зокрема діяльности українських наукових установ на тому терені.

У 1974 році в Єрусалимі помер проф. д-р Соломон І. Ґольдельман і я повідомив проф. Л. Винара, що маю майже готову розвідку про його життя і діяльність, як також опрацьовую розвідку про «Життя, діяльність і творчість Ю. Липи, 1900—1944». Також я згадав, що викінчу розвідку «20 літ науково-організаційних зусиль на Заході США». Всі ці проєкти д-р Л. Винар одобрив й допоміг мені в оформленні останньої публікації про українське наукове життя. У післяслові я згадав, що публікація виникла спільними зусиллями, передовсім Любомира Винара, який постійно підтримував автора на дусі й заохочував його до науково-організаційної діяльности.[5] На цю працю появилася прихильна рецензія Л. Винара на сторінках УІ, який прихильно підкреслив, що в нормальних умовинах ця праця повинна була появитися з рамені УВАН.

У 1976 році вийшла у світ моя монографія «С. І. Ґольдельман, 1885—1974». Це було біо-бібліографічне дослідження над яким я працював від 1965 року. Згодом я розпочав складати скорочення з цієї розвідки. Воно мало бути видане в англійській мові з дотації вдови Міріям Ґольдельман, яка проживала в Єрусалимі. Закінчивши скорочення, я став шукати видавця — але це було майже безвиглядне — видання не було комерційного характеру і тому не було охочих видати цю працю. Цей стан тривав до кінця 1976 року. Д-р Л. Винар довідався про моє скрутне становище з виданням праці про Ґольдельмана в англійській мові і запропонував видати її під фірмою УІТ. Я охоче пристав на це і в січні вислав йому машинопис праці. Відтоді увесь тягар з перекладом і виданням згаданої праці перебрав на себе Л. Винар, який був обтяжений різними іншими обов'язками і зобов'язаннями.

З ініціятиви д-ра Л. Винара, від липня 1977, я розпочав працю над бібліографічною розвідкою «Українські книгознавчі періодики й збірники першої половини XX ст.», а також за його порадою зачав готовити «Матеріяли для майбутньої української енциклопедії книгознавства». Обидві ці праці увійшли у серію видань Українського Бібліологічного Інституту — і тут знову ж допоміг своїми уважливими порадами наш історик.

Десь наприкінці літа Л. Винар відвідав мене в Денвері. Ми обговорювали справи перекладу праці про Ґольдельмана. Також він оглянув

[5] Лев Биковський. *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході США.* (Денверська Група УВАН) 1954—1974. Звідомлення. Денвер, Український Бібліологічний Інститут, 1974, 79 стор.

підготовлені розвідки з ділянки книгознавства й подав цінні поради відносно їхнього оформлення. На переломі 1978/79 рр. мої книгознавчі праці були закінчені і в «післясловах» я знову ж дякував д-рові Л. Винареві за заохоту й його дружні поради. Отримавши мої публікації, він писав: «Хочу Вам щиро подякувати за надіслання нової праці (мовиться про Матеріяли для енциклопедії книгознавства. — Л. Б.). Це видання буде допоміжне при опрацюванню енциклопедичного довідника, зокрема історії української бібліографії. Дуже тішуся, що Ваша праця появилася, без огляду на пропуски, вона виконає свою місію».[6] Одночасно він зазначив, що «одна людина вчинила те (в ділянці українського книгознавства. — Л. Б.), на що не спромігся гурт бібліотекарів на чужині».

Наступний рік приніс нові питання, пов'язані з англійським перекладом праці про Ґольдельмана та іншими організаційними справами УІТ. У своїх листах Л. Винар згадував про його задум видання «Словника українських істориків та дослідників допоміжних наук» і просив надсилати йому біо-бібліографічні матеріяли, які відносилися до наших дослідників. Тут треба також згадати, що від 1973 року він інтенсивно працював над *Атласом української історії,* який появився з початком 1981 року за його редакторством і за авторством д-ра І. Теслі й Е. Тютька. Він дуже денервувався, що цей перший атлас історії України вийшов із значним запізненням.

Зі своєї сторони я повідомляв Л. Винара про започаткування розвідки-спогадів «Моя чехословацька доба, 1922—1928», у трьох частинах та закінчення нарису про Юліяна Талько-Гринцевича, призначеного для друку в «Українському Історику».

Рік 1980 відзначився затісненням нашої співпраці відносно організаційних справ Товариства. Я очолив Номінаційну Комісію для вибору нової управи УІТ і часто думав про майбутню діяльність нашого товариства. Також у липні 1980 року вийшла в світ англомовна праця про Ґольдельмана, яку редаґував Л. Винар. По традиції, я просив УІТ заопікуватися її поширенням і Товариство одержало половину накладу видання на видавничий фонд.

Тут треба згадати, що моя первісна праця про проф. С. Ґольдельмана українською мовою була енциклопедичного характеру, пасивного типу. Д-р Л. Винар зайнявся оформленням праці, написав передмову і перетворив видання у твір динамічний. У передмові він у стриманому науковому тоні накреслив програму студій доби української революції 1917—1920 рр., а також зупинився над питанням дослідів українсько-жидівської співпраці у тих роках. Він додав новий розділ «документів», які відносилися до цієї важливої проблематики. І так наслідком його праці над оформленням даного видання він поволі з первісного редактора перетворився в її співтворця. Під час відвідин д-ра Л. Винара Денверу літом 1980 року він піддав думку створити фонд ім. проф.

[6] З листа Л. Винара до Л. Биковського від 20. 1. 1979.

Ґольдельмана при УІТ для досліджування українсько-жидівських зв'язків. На цю ціль можна було б зужити решту фондів, які залишилися після видання цієї праці.

На році 1980-му бажаю закінчити мою коротку розповідь про співпрацю з нашим істориком. Вона була настільки обсяглою, глибокою, різноманітною і довголітною, що годі змістити усі її важливіші аспекти у цій статті. Тому ми обмежилися тільки поверховними зарисами загальних і спеціяльних прикладів нашої співпраці протягом багатьох років. Поданий матеріял має не тільки теоретичне, ювілейне призначення. Він також може бути помічним при писанні д-ром Л. Винарем праці про історію української науки на чужині, а також допоможе майбутньому дослідникові повніше зрозуміти діяльність і стиль праці нашого видатного історика.

Наразі годі робити остаточні підсумки нашої співпраці — вона триває дальше.[7] Тут треба лиш зазначити, що наша співпраця не була відокремленим явищем від загального русла українського життя на чужині з його тінями і світлами. Вона виповнювала лише частку його діяльности на науковому відтинку. Була вона частиною загальних зусиль будувати святиню української культури і науки.

А тепер, з нагоди ювілейного святкування і за минулу, сучасну й майбутню нашу співпрацю сердечно тисну дружню руку д-ра Любомира Винара.

[7] Д-р Л. Винар, як чудовий організатор праці, завчасу подумав про продовження нашої співпраці в 1981 році в двох напрямах: історичному і книгознавчому. В історичній ділянці передбачається друк моєї праці про проф. Ю. Талько-Гринцевича в УІ, а в царині книгознавства мається на увазі продовження моєї автобіографії «У службах українській книжці», т. II, за роки 1972—1980, з передмовою д-ра Л. Винара.

Дмитро Штогрин

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ЛЮБОМИРА ВИНАРА

ВСТУП

Незалежно від того, що головна ділянка спеціялізації д-ра Любомира Винара — це історія України, зокрема її козацької доби, бібліографія його праць вказує на те, що його наукове і професійне зацікавлення являє собою многогранну картину. Перші його статті й розвідки, що почали появлятись 1950 року, присвячені не історії, але українській літературі. Ще як студент університетів — українського (УВУ) й німецького в Мюнхені, Л. Винар присвятив низку статтей та есеїв новітній українській літературі, зокрема творчості представників символізму, київських неоклясиків, «Квадриґи Вістника» та окремих літературних критиків. Найбільше з них припадає характеристиці праць відомого літературного критика Остапа Грицая, його біографії та описів його архіву. Не покидав він цієї ділянки і в пізніших роках своєї праці, хоч займався нею лише спорадично. В загальному появилось біля двадцять статтей і розвідок, що їх Л. Винар присвятив українській літературі; більшість з них появились у періодичних виданнях «Зарево», яких він був редактором, опісля в журналі «Розбудова Держави» й періодичному виданні «Смолоскип».

Починаючи з 1953 року у працях Л. Винара домінують історичні теми. Почали ці праці появлятись у журналі «Україна» під редакцією І. Борщака в Парижі, в «Записках ЧСВВ» в Римі і дальше — головно у квартальнику «Розбудова Держави». В цих статтях історик не обмежувався до дослідів періоду козаччини, але зупинявся також над питаннями з новітньої історії України, зокрема доби її визвольних змагань та подій, зв'язаних з Другою світовою війною. Одначе найбільше своїх праць присвятив Л. Винар постатям і подіям козацької держави, починаючи 16-им і кінчаючи 18-им століттям. Крім монографічних досліджень сотні статтей, розвідок та рецензій опублікував він не тільки в наукових і професійних серійних виданнях, але й популярних періодиках та українській поточній пресі, щоб таким чином запізнати з ними якнайбільше число читачів. З Литовсько-руського і козацького періодів історії України помістив Л. Винар біля 60 гасел в *Енциклопедії українознавства,* Наукового т-ва ім. Шевченка і дальше ряд статтей і рецензій в англомовних виданнях та німецьких періодиках.

Починаючи з 1963 року Л. Винар містить свої історичні праці головно у квартальнику «Український Історик», офіційному журналі Українського Історичного Товариства та інших серійних виданнях. Їхній список подаємо в додатку до бібліографії праць історика.

Крім загальних історичних досліджень Л. Винар присвятив замітне число праць історіографічним темам та питанню організації історичних дослідів і в тому — розвитку діяльности Українського Історичного Товариства. Історіографічні праці історика можна поділити на дві основні категорії: дослідження, які охоплюють окремі періоди історичної науки та праці присвячені окремим дослідникам. На увазі маємо історичні дослідження про Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Олександра Оглоблина, Івана Франка, Івана Крип'якевича, Наталію Полонську-Василенко, М. Ждана, Миколи Чубатого, Євгена Онацького й інших істориків. Можливо, що найбільше уваги присвятив Л. Винар вивченню життя і діяльности Михайла Грушевського на тлі розвитку українського наукового життя і історичної науки в Україні. Тут також треба взяти до уваги його численні критичні рецензії присвячені історіографії, історичній бібліографії і іншим допоміжним історичним наукам.

Ділянка біографії займає у працях історика замітне місце. Біографічні дослідження Л. Винара тісно пов'язані із його історичними і історіографічними студіями. З цього циклу згадаємо монографію «Князь Дмитро Вишневецький» (Мюнхен, УВАН, 1964), монографію «Андрій Войнаровський» (Мюнхен, «Дніпрова Хвиля», 1962) і інші студії про Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Івана Підкову, Северина Наливайка та ряду інших діячів. Любомир Винар являється одиноким досі дослідником у вільному світі, який присвятив історії українського друку не тільки низку окремих статтей, але й монографічні праці. У цій царині історії української культури спеціялізувався він зокрема в часі своїх бібліотечних студій та опісля у професії, зв'язаній з його педагогічною діяльністю, опублікувавши з цеї ділянки праці в українській, німецькій і англійській мовах.

З історичними дослідами тісно зв'язана основна допоміжна ділянка галузі науки бібліографія, в якій Л. Винар має за собою ряд окремих видань, статтей та окремих досліджень, присвячених не тільки українській тематиці, але й ділянці з американського культурного життя, історії Америки та іншій проблематиці. Багато з цих праць появилося у формі окремих бібліографічних довідників, які здобули загальне признання у професійній літературі.

Крім історичних та їм споріднених тем займають поважне місце у працях д-ра Л. Винара етнічні студії, зв'язані з історичним життям і діяльністю етнічних спільнот в США. Піонірську працю цього характеру почав він у 1970 році, в якому створив та очолив Дослідчий етнічний центр при Кентському Стейтовому Університеті і згодом очолив Академічну раду студій в Огайо, яка координує працю етнічних студій в огайських університетах і коледжах. У висліді цієї діяльности історика появились з під його пера, або під його редакцією ряд довід-

кових видань, які перший раз в історії етнічних спільнот в США подають широкий опис їхніх періодичних видань, збірників і преси, інституцій та організацій, архівів, музеїв і бібліотек. Україніка в цих книжкових виданнях заступлена, знову — перший раз, майже всеціло. У своїх статтях на теми етнічних груп в Америці автор подав картину їхнього розвитку не лише в енциклопедичному характері, але схарактеризував їх з історично-соціологічної точки погляду. Тут треба згадати, що д-р Л.Винар вже довший час збирає матеріяли до опрацювання академічної історії української спільноти в Америці.

На окрему увагу заслуговують видавання д-ром Л. Винаром архівних матеріялів, які він започаткував у 1950-х роках. Тут згадаємо публікацію джерельних матеріялів про Українську Національну Раду (Розбудова Держави, 1955), недруковані листи Ілька Борщака, Степана Барана (1963), архівні матеріяли Ярослава Пастернака (1975), вибрані джерельні матеріяли про кн. Дмитра Вишневецького (1964), листування Євгена Онацького (1980) і зокрема треба згадати перше англомовне видання «Щоденника Еріха Лясоти» з 1594, яке одержало надзвичайно прихильну оцінку на форумі світової історичної критики. Також треба згадати про перевидання істориком «Автобіографії» Михайла Грушевського з 1926 року (1979) з його редакційними примітками.

У нашій короткій бібліографічній характеристиці наукової праці проф. Л. Винара треба також вирізнити критичні рецензії дослідника, які тематично охоплюють історію (европейську і американську), допоміжні історичні дисципліни, суспільні науки, бібліографію та бібліотекознавство. Рецензії Л. Винара появлялися у різних серійних виданнях в українській і англійській мовах. Вони являються своєрідним барометром, який віддзеркалює тематичний профіль наукового зацікавлення нашого вченого.

Треба підкреслити, що наукові праці д-ра Л. Винара відзначаються з одного боку оригінальністю підходу до теми і її представлення і з другого боку — своєю актуальністю. Назагал його монографічні дослідження одержали позитивну оцінку українських і неукраїнських істориків. Це саме можна сказати про його бібліографічні і етнічні видання, які є загально відомі в науковому і професійному світі.

У загальному бібліографія праць д-ра Любомира Винара від 1950 до 1980 р. начислює 40 книжок і окремих видань, 284 статті та есеї, 60 енциклопедичних гасел і 270 рецензій — разом 654 бібліографічних позицій. Для кращої орієнтації в додатку до цеї вибраної бібліографії долучуємо специяльну статистично-хронологічну таблицю праць дослідника. Повна бібліографія праць Л. Винара появиться в окремому англомовному виданні, яке приготовлене до друку автором цих рядків. Наш бібліографічний огляд поділений на три основні частини: 1) вступ, 2) вибрана бібліографія друкованих праць, 3) додатки.

Бібліографія містить хронологічний перелік праць д-ра Л. Винара за роки 1950 до 1980 включно і начислює 551 бібліографічних одиниць. Під кожним роком, за вийнятком 1950—1952, подано два основні бібліографічні розділи: 1) статті і книжкові видання, 2) рецензії. Таким

чином хронологічний уклад бібліографії рівночасно віддзеркалює тематичну сильветку творчости науковця в даному періоді. Рецензії на праці дослідника наведено в бібліографії після їх опису. Праці Любомира Винара друкувалися українською, англійською, німецькою, французькою, польською і еспанською мовами. Список рецензій на праці Ювілята не є повним. Цей бібліографічний покажчик не включає його публіцистичних статтей, що не зв'язані з історичною тематикою, художніх творів (поезія, проза), деяких бібліографічних заміток, репортажів і хронікарських статтей — разом біля 100 бібліографічних позицій.

У додатках до вибраної бібліографії поміщено статистично-хронологічне зіставлення праць д-ра Л. Винара за роки 1950—1980 і список серійних видань, в яких друкувалися його праці.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ЛЮБОМИРА ВИНАРА

(1950—1980)

1950—1952

Статті

1. «До проблеми «батьки і діти» в ліричній драмі Л. Мосендза *Вічний Корабель», Інформаційний Листок Літературної Комісії Зарева* (Мюнхен, ч. 2, 1950, стор. 5-11.
2. «Доповнення плану праці Літературної Комісії», *Інформаційний Листок Літературної Комісії Зарева,* ч. 2, 1950, стор. 11-14.
3. «Др. О. Грицай про літературу», *Українське Слово»* (Париж), ч. 446, 1950.
4. «Ідеологія Д. Донцова і сьогоднішний світогляд української молоді», *Розбудова Держави* (Монтреаль), т. 3, ч. 1 (4), 1951, стор. 6-13.
5. «Націоналізм у прозовій творчости О. Слісаренка», *Юність* (Мюнхен), ч. 3, 1951, стор. 10-13.
6. «Проєкт плану праці Літературної Комісії Зарева», *Бюлетень* (Мюнхен, Об'єднання Українських Студентських Товариства Національного Солідаризму Зарево), т. II, ч. 2, 1950, стор. 67-69.
7. «Великий приятель молоді. Остап Грицай», *Українське Слово,* ч. 468, 1950.

Рецензії

8. Новий квартальник. Державницька Думка, чч. 1-2, 1951. *Розбудова Держави,* т. 4, ч. 2-3, 1952, стор. 29-30.
9. Микола Зеров, *Каталептон.* Філядельфія, 1951. *Розбудова Держави,* т. 4, ч. 1, 1952, стор. 30-31.
10. «Літературно-науковий збірник УВАН», *Народне Слово* (Пітсбурґ), 20. 3. 1952.

1953

Статті

11. «Англієць про Україну в XVII ст. Едвард Бровн, перекладач праці П'єра Шеваліє», *Україна* (Париж), ч. 10, 1953, стор. 824-826.
12. «Зв'язки Івоні Русина з українськими козаками в 1574 році», *Свобода* (Джерзі Сіті), чч. 241, 242, 1953.
13. «Зв'язки Нестора Махна з армією УНР, 1918-1920», *Розбудова Держави*, т. 5, ч. 3, 1953, стор. 15-18.
14. «Із нотатника», *Смолоскип* (Париж), ч. 7 (31), 1953, стор. 2.
15. «Причинки до ранної діяльности Нестора Махна в Україні, 1917-1918», *Розбудова Держави*, т. 5, ч. 2, 1953, стор. 14-20.
16. «Творчість О. Слісаренка», *Смолоскип*, ч. 11 (35), стор. 5-6.
17. «Творчість О. Слісаренка. Ненависть до Москви», *Смолоскип*, ч. 7 (31), 1953, стор. 5-6.

1954

Статті

18. «Дещо про Молдавію, козацькі походи і публіцистику в історіографії», *Самостійна Україна* (Чікаґо), т. VII, ч. 6, 1954, стор. 16-18.
19. «Др. Остап Грицай», *Новий Шлях* (Вінніпеґ), ч. 72 (2061), 1954.
20. «Др. Остап Грицай і українська молодь», *Смолоскип*, ч. 6 (42), 1954, стор. 5-6.
21. «Кінцеві роки життя Остапа Грицая і Зарево, 1949-1954», *Розбудова Держави*, т. 6, ч. 2, 1954, стор. 16-21; т. 6, ч. 4, 1954/55, стор. 39-43.
22. «Остап Грицай» *Жіночий Світ* (Вінніпеґ), ч. 6 (54), 1954, стор. 2-3.
23. «Вапліте і Техно-мистецька група 'А'», *Смолоскип*, ч. 3 (39), 1954, стор. 3-4.

Рецензії

24. *Володимир Винниченко*. Статті і матеріяли. Нью-Йорк, 1953. *Розбудова Держави*, т. 6, ч. 2, 1954, стор. 35-36.
25. *Documenta Pontificorum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, Vol. I. 1075-1070. P. Athanasius G. Welykyj, ed. Romae, 1953. *Розбудова Держави*, т. 6, ч. 3, 1954, стор. 45-47.

1955

Статті

26. «Два документи Української Національної Ради з 1944 року», «*Розбудова Держави*, т. 7, ч. 2, 1955, стор. 122-125.
27. «Переїзд Бруна-Боніфація з Кверфурту через Київ часів Володимира Великого, 1006-1007 р», *Розбудова Держави*, т. 7, ч. 1, 1955, стор. 7-17.
28. «Сесія Історичної Комісії Зарева в Торонті», *Свобода*, ч. 751, 1955.
29. «Ще в справі видання творів І. Франка», *Свобода*, ч. 203, 1955.

Енциклопедійні гасла

Численні статті і замітки Любомира Винара появилися в *Енциклопедії Українознавства* (Словникова частина, II) за повним підписом, криптонімом Л. В. або часто без підпису. Енциклопедичні гасла містимо за хронологічним порядком видання.

30-74. *Енциклопедія Українознавства.* Словникова частина, II. Володимир Кубійович, редактор. Париж-Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1955. — «Височан Гнат», стор. 258, «Витовт», стор. 261-262, «Вишневецька Могилянка», стор. 263-264, «Вишневецький Дмитро», стор. 264, «Вишневецькі» (рід), стор. 264, «Вишневеччина», стор. 265, «Володимир Ольґердович», стор. 313, «Володислав Локетик», стор. 313, «Володислав Опілський», стор. 313, «Володислав IV», стор. 313, «Гдашинський Яцко-Ісакій», стор. 358, «Глинський Михайло», стор. 386-7, «Глинські (рід)», стор. 387, «Дашкович Остафій», стор. 490, «Декекал Данило», стор. 498, «Девлет-Ґірей», стор. 491, «Діденко Андрій», стор. 520, «Дорошенко Михайло», стор. 584, «Длуґош Ян», стор. 527, «Добичники», стор. 551, «Древницький Лаврентій», стор. 594, «Єськович Михайло», стор. 657, «Єдлінський привілей», стор. 651, «Жигмонт I», «Жигмонт II Август», «Жигмонт III Ваза», стор. 669, «Жигмонт Кейстутович», стор. 669-670, «Єрлич Яким», стор. 657, «Жмайло Марко», стор. 696, «Жолкевський Станислав», стор. 699, «Жолкевські» (рід), стор. 699, «Загоровський Василь», стор. 709, «Загоровський Петро», стор. 709, «Загоровські» (рід), стор. 709, «Замойський Томаш», стор. 742-3, «Збаражчина», стор. 763, «Збаразький Юрій», стор. 763, «Збаразький Януш», стор. 763, «Збаразькі» (рід), стор. 763, «Казимір III Великий», стор. 919, «Казимір IV Яґеллончик», стор. 919, «Кримська війна», стор. 1182-1183, «Куруківський Договір», стор. 1225, «Литовсько-Руська Держава», стор. 1303-1305, «Лобода Григорій», стор. 1373.

Рецензії

75. Євген Онацький, *У Вічному Місті.* Буенос Айрес, 1954. *Розбудова Держави,* т. 7, ч. 18-19, 1955/56, стор. 190-191.

1956

76. «Архів Остапа Грицая», *На Слідах* (Онтаріо, Каліфорнія), ч. 3, 1956, стор. 9-10.
77. «До питання організації історичних дослідів», *Свобода,* ч. 33, 1956.
78. «Іван Франко про походження Русі», *Новий Шлях,* ч. 68, 1956.
79. «Козацькі зв'язки з Австрією і Ватиканом в 1593-1595 роках», *На Слідах,* ч. 4, 1956, стор. 17-23.
80. «Чи справді князь Кий історична постать», *Київ* (Філядельфія), ч. 1, 1956, стор. 35-37.

1957

Статті

81. «Бібліографія творчости Остапа Грицая», *Новий Шлях,* чч. 68, 42, 1957.
82. «Історія ,Блакитної Мадонни' Остапа Грицая», *Новий Шлях,* ч. 19, 1957.
83. «Історичні праці Івана Франка», *Збірник Української Літературної Газети,* Мюнхен: Українське товариство закордонних студій, 1957, стор. 48-63.
84. «Іван Підкова: З історичних студій», *Музейні Вісті,* т. 3, ч. 3, 1957, стор. 11-15.
85. «Козацькі зв'язки з Австрією і Ватиканом в 1593-1595 роках», *Музейні Вісті,* т. 3, 1957, стор. 15-20.

86. «Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648-1653», *Розбудова Держави*, т. 9, ч. 21, стор. 1-8.
87. «Северин Наливайко і революційний рух брацлавського міщанства», *Розбудова Держави*, т. 9, ч. 20, 1957, стор. 15-20.

Рецензії

88. *Історія Русів*. Редакція і вступна стаття О. Оглоблина. Ню Йорк, 1956. *Українська Літературна Газета*, ч. 3 (21), 1957.
89. «Нові думки про Хмельниччину». О. Оглоблин, *Думки про Хмельниччину*, Ню Йорк, 1957. *Свобода*, ч. 235, 1957; *Новий Шлях*, ч. 93, 1957.

1958

Статті і окремі видання

90. «Криза організації історичних дослідів», *Свобода*, ч. 157, 1958.
91. «Мазепинський ювілей», *Свобода*, ч. 123, 1958.
92. «Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648-1653», *Розбудова Держави*, т. 10, ч. 22, 1958, стор. 31-41.
93. «Олександер Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріяли», *Записки ЧСВВ* (Рим), т. 3, ч. 1-2, 1958, стор. 148-171.
94. *Олександер Оглоблин*. Біо-бібліографічні матеріяли. Рим, Накладом «Записок ЧСВВ», 1958. 30 стор.
95. "The Question of Anglo-Ukrainian Relations in the Middle of the Seventeenth Century", *The Annals* (Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States), Vol. 6, Nos. 3-4, 1958, pp. 1411-1418.

1959

Статті

96. «Володимир Антонович про генезу і ріст козаччини до першої половини XVII століття», *Новий Шлях*, чч. 27, 28, 29, 1959.
97. «До питання початку доби «Руїни» в козацькому періоді», *Свобода*, ч. 244, 1958.
98. «За тяглість історичної науки», *Свобода*, ч. 47, 1959.
99. «Історичний обов'язок української еміґрації», *Свобода*, ч. 244, 1959.
100. «Львівський буквар Івана Федоровича», *Свобода*, ч. 77, 1959.
101. «Остап Грицай. Риси до портрету в п'ятиліття смерти письменника», *Свобода*, ч. 112, 1959.
102. «Остап Грицай», *Українське Слово*, чч. 924, 926, 1959.
103. «Походження Максима Кривоноса», *Свобода*, ч. 185, 1959.
104. «Проблема зв'язків Англії з Україною за часів гетьманування Богдана Хмельницького, 1648-1657», *Визвольний Шлях* (Лондон), ч. 10, стор. 1121-1128; ч. 11, стор. 1227-1238, 1959.
105. «Причини і наслідки упадку Батурина», *Свобода*, ч. 195, 1959.
106. «Питання об'єктивізму в історичному досліді», *Свобода*, ч. 218, 1959.
107. „Der Ursprung der ukrainischen Buchdruckerkunst", *Wissenschaftliche Mitteilungen* (München), no. 3, 1959, pp. 35-44.
(Також *Sonderdruck*, Ukrainische Freie Universität, 1959, 12 p.).

Рецензії

108. Юрій Бойко, *Російське народництво як джерело ленінізму-сталінізму.* Мюнхен, 1958. *Новий Шлях,* ч. 45, 1959.
109. Лев Шанковський, *Похідні групи ОУН.* Мюнхен, 1959. *Новий Шлях,* ч. 38, 1959.

1960

Книжки і статті

110. «Історія українського ранного друкарства», *Самостійна Україна* (Чікаґо), чч. 4, 5, 6-7, 8, 9-10, 11-12, 1960.
111. *Остап Грицай: Життя і творчість.* Клівленд: Українська Академічна Громада «Зарево», 1960. 92 стор.
Зрецензовано в: *Українська Думка,* ч. 44, 1960 (Д. Бучинський); *Смолоскип,* ч. 15, 1960.
112. *Проблема зв'язків Англії з Україною за часів гетьманування Богдана Хмельницького (1648-1657).* Лондон: Зарево. Історична Комісія, 1960. 21 стор. (Серія: Гетьманська Держава, ч. 1).
113. «Сторінки інтимного життя Івана Мазепи», *Свобода,* чч. 20, 21, 1960.
114. «Тридцятьдесятники», *Смолоскип,* ч. 14, 1960, стор. 3-4.
115. «Українська історіографія очами совєтського історика», *Свобода,* чч. 107, 108, 109, 1960.

Рецензії

116. О. Оглоблин, *Люди Старої України.* Мюнхен, 1960. *Свобода,* ч. 130, 1960.
117. Jean Jennet, *Pioneers in Printing,* 1959; *U istokov russkogo knigopechanija,* Moscow, 1959. *Technology and Culture,* vol. 1, no. 3, 1960, pp. 264-266.

1961

118. «Андрій Войнаровський: Життя і діяльність», *Вузли Дружби,* ч. 7, 1961, стор. 3-7.
119. «Інститут для совєтських і східньо-европейських студій в Клівленді», *Свобода,* ч. 236, 1961.
120. «Історія і психологія», *Свобода,* чч. 29, 30, 1961.
121. «Максим Кривоніс», *Овид* (Чікаґо), т. 12, ч. 5, 1961, стор. 21-23.

1962

Книжки і статті

122. *Андрій Войнаровський.* Історичний нарис. Мюнхен: «Дніпрова Хвиля», 1962. 127 стор.
Рецензії:
Америка, ч. 23, лютий, 1963. (Наталія Полонська Василенко).
Записки ЧСВВ. Секція 1, т. VII, кн. 1-4, 1971, стор. 470-477. (О. Оглоблин).
Листи до приятелів, ч. 125-126, стор. 48-50. (Ігор Зелик).
Овид, ч. 3, 1963, стор. 62-64. (М. Галів).
Slavic Review, Vol. XXIII, No. 3, 1964, pp. 586-587. (Th. Mackiv).
Slavonic and East European Review, Vol. XLV, No. 104, pp. 241-249. (Constantine Zelenko).

Свобода, ч. 14, 28 січня, 1963. (Наталія Полонська Василенко).
Сучасність, ч. 1, 1963, стор. 121-123. (А. Г. О-ч).
Український Історик, т. 1, ч. 1, 1963, стор. 18-19. (Наталія Полонська Василенко).
Zeitschrift der Vereins für Hamburgische Geschichte, für 1975. (Norbert Angermann).

123. *History of Early Ukrainian Printing, 1491-1600.* Denver: University of Denver, Graduate School of Librarianship, 1962. 95 p. (Studies in Librarianship, vol. 1, no. 2).

Рецензії:

Bibliographical Society of America. *Papers,* Second Quarter. 1964. (Lawrence Thomson).
The Slavic and East European Review, Vol. VII, No. 4, pp. 434-435. (A. Turchyn).
Сучасність, ч. 8, 1963, стор. 110-111. (Олекса Горбач).
Ukrainian Quarterly, Vol. XIX, No. 3, 1963, pp. 276-278. (D. Sokolyshyn).

124. «Історія українців в Америці», *Наш Світ* (Ню Йорк), т. 4, ч. 14, стор. 10-12.
125. «Народження українського націоналізму», *Смолоскип,* т. 14, ч. 22, 1962.
126. «Походження Івана Підкови», *Свобода,* ч. 213, 1962.
127. *Political Science. A Selective Annotated Bibliographical Guide.* Boulder, Colorado: University of Colorado Libraries, 1962. 66 p. & ix. (Social Sciences General References Series, vol. 3).

Рецензії:

Library Quarterly, Vol. 33, No. 3, 1963, pp. 288-289. (D. Kathryn Weintraub).
Library Journal, Vol. 88, No. 3, 1963, p. 545.

129. *Sociology. A Selective Annotated Bibliography.* Boulder, Colorado: University of Colorado Libraries, 1962. 25 p. (Social Sciences References Series, vol. 2).

Зрецензовано в:
Library Quarterly, Vol. 33, No. 3, 1963, pp. 288-289. (D. Kathryn Weintraub).

1963

Книжки і статті

130. "The Abduction of Andriy Voynarovsky by Tsar Peter I. Hamburg, 1716", *The Ukrainian Reviev,* Vol. X, No. 4, 1963, pp. 46-59.
131. «Декілька недрукованих листів Ілька Боршака», *Український Історик,* т. I, ч. 1, 1963, стор. 11-13.
132. «Думки про сучасну советську історіографію», *Український Історик,* т. I, ч. 1, стор. 16-18.
133. *History: A Selected and Annotated Guide.* Boulder, Colorado: Social Sciences Library, University of Golorado Libraries, 1963. xi & 348 p. (Social Sciences General References Series, vol. 4).

Рецензії:

Boulder Daily Camera, November 16, 1963.
The Colorado Daily, December 16, 1963.
Historical Abstracts. Bibliographical News, Vol. 10, No. 1, 1964, pp. 93-94.
Historische Zeitschrift, Bd. 200, Heft 2, 1965, pp. 469-470. (Werner Schochow).

134. *Історія українського ранного друкарства, 1491-1600.* Чікаґо: Український Бібліологічний Інститут, 1963. 88 стор.

Рецензії:

Біблос, т. X, ч. 2, стор. 3. (О. Соколишин).
Свобода, ч. 150, 13 серпня, 1964. (В. Радзикевич).

135. «Історична Комісія Зарева», *Смолоскип*, т. 15, ч. 3, 1963, стор. 12-13.
136. «Князь Дмитро Вишневецький», *Сучасність*, чч. 10 (30), 1963, стор. 90-105; 11 (35), стор. 86-100; 12 (36), стор. 95-110.
137. «Проблема періодизації козацької доби», *Український Історик*, ч. 1, 1963, стор. 3-5.
138. "The Question of Anglo-Ukrainian Relations During the Rule of the Great Ukrainian Hetman Bohdan Khmelnytsky (1648-1657)", *The Ukrainian Review*, Vol. X, No. 1, 1963, pp. 28-52.
139. *S. Harrison Thomson: a bio-bibliography*. Boulder: University of Colorado Libraries, 1963. 32 p. (University of Colorado Libraries Bio-Bibliographical Series, no. 1).

Рецензії:

Historical Abstract Bulletin, Vol. 9, No. 4, 1963, p. 289.

140. *The Subject Matter of History and It's Scope*. Boulder: University of Colorado Libraries, 1963. 19 p. (Reprint from: History: A Selected and Annotated Bibliographical Guide).
141. „Die Tragädie von Hamburg", *Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*, No. 25, 1963, pp. 204-216.

Рецензії

142. Bickford O'Brien. *Muscovy and the Ukraine; from the Pereiaslow Agreement to the Truce of Andrusovo, 1654-1667*. Berkeley, 1963. *Journal of Central European Affairs*, Vol. XXIII, No. 3, 1963, pp. 371-373.
143. О. Оглоблин, *Думки про сучасну українську совєтську історіографію*. Ню Йорк, 1963. *Київ*, ч. 2-3, 1963, стор. 62-64.

1964

144. «Дипломатична місія Олександра Комуловича в Україну 1594 року», *Записки ЧСВВ* (Рим), т. IX, ч. 3-4, 1964, стор. 513-526.
145. *Князь Дмитро Вишневецький. Історична студія*. Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук у Німеччині. Історична Секція, 1964. 94 стор.
Reviewed in:
Slavic Review, Vol. 29, No. 1, 1970, pp. 100-101. (Bickford O'Brien)..
The Slavonic and East European Review, Vol. XLV, No. 104, 1967, pp. 241-250. (Constantine Zlenko).
Український Історик, Nos. 3-4, 1971, pp. 121-123. (T. Mackiv).
146. «Олександер Оглоблин», *Свобода*, чч. 239, 240, 241, 242, 1964.
147. «Олександер Петрович Оглоблин», *Український Історик*, т. I, ч. 4, 1964, стор. 20-26.
148. «Пам'яті Остапа Грицая», *Свобода*, ч. 89, 1964.
149. «Початки українського реєстрового козацтва», *Український Історик*, т. I, ч. 2-3, 1964, стор. 12-17.
150. «Проблема об'єктивізму в історичному досліді», *Самостійна Україна*, ч. 7 (185), 1964, стор. 31-33.
151. «Завдання Українського Історика», *Свобода*, ч. 244, 1964.
152. «Завдання журналу Український Історик», *Новий Шлях*, ч. 42, 1964.

Рецензії

153. L. Horecky, *Newspapers of the Soviet Union in the Library of Congress.* Washington, 1962. *Journal of Central European Affairs,* Vol. 23, No. 4, 1964, p. 545.
154. Natalia Polonska-Vasylenko, *Ukraine-Rus' and Western Europe.* London, 1964. *Український Історик,* т. 1, ч. 4, 1964, стор. 51.
155. W. E. Allen, *The Ukraine:* A History. New York, 1963. C. O'Brien, *Muscovy and the Ukraine.* New York, 1963. *Ukrainian Quarterly,* Vol. XX, No. 1, 1964, pp. 75-77.

1965

Статті

156. «Огляд історичної літератури про початки української козаччини», *Український Історик,* т. II, ч. 1-2, стор. 28-37; ч. 3-4, стор. 17-38, 1965.
157. «Проблеми культурного впливу України на Московщину в XVII і XVIII століттях», *Сучасність,* ч. 4 (52), стор. 199-205.
158. "Ukrainian Kozaks and the Vatican in 1594", *Ukrainian Quarterly,* Vol. XXI, No. 1, 1965, pp. 65-75.

Рецензії

159. J. Pelenski, "Soviet Ukrainian Historiography after World War II" (1964); M. S. Horak, "Ukrainian Historiography 1953-1963". *Slavic Review,* Vol. XXIV, 1965. *Український Історик,* т. II, чч. 3-4, 1965, стор. 102-104.
160. М. Гаврилюк, *Бібліографія праць проф. Е. Онацького,* Буенос Айрес, 1964. *Український Історик,* т. II, ч. 1-2, 1965, стор. 86-87.
161. М. І. Марченко, *Українська історіографія,* Київ, 1959. *Український Історик,* ч. 3-4, 1965, стор. 94-97.
162. Е. Онацький, *По похилій площі,* Мюнхен, 1964. *Український Історик,* ч. 1-2, 1965, стор. 86-87.

1966

Книжки і статті

163. «Бібліографія праць про Михайла Грушевського», *Український Історик,* т. II, ч. 3-4, 1966, стор. 122-129.
164. «Від Редакції Українського Історика», т. II, ч. 3-4, 1966, стор. 123-124.
165. «Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського», *Український Історик,* т. II, ч. 1-2, 1966, стор. 15-31.
166. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народин М. Грушевського», *Свобода,* ч. 58, 1966.
167. *Огляд історичної літератури про початки української козаччини.* Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1966. 31 стор.
168. «Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського», *Сучасність,* ч. 7 (67), стор. 228-235.
169. «Ранні історичні праці М. Грушевського і Київська історична школа В. Антоновича», *Український Історик,* т. II, ч. 3-4, 1966, стор. 26-32.
170. «Століття Михайла Грушевського», *Український Історик,* т. III, ч. 3-4, 1966, стор. 110-111.
171. «Ювілей М. Грушевського і У.І.Т.», *Свобода,* ч. 55, 1966.

172. «Ювілейний рік Михайла Грушевського», *Свобода»*, ч. 23; *Українське Слово*, ч. 1266; *Вільне Слово*, ч. 8, 1966.
173. "Centennial of Mykhailo Hrushevsky (1866-1934)". *Congressional Record*, Vol. 112, No. 165, September 29, 1966. A5013-A5015.
174. *Faculty Publications 1960-1965*. Bowling Green, Ohio: Bowling Green University Press, 1966. 95 p.
175. *Guide to Reference Materials in Political Science*. Denver: Colorado Bibliographic Institute, Vol. I, 1966. 318 p.

Рецензії:

American Political Science Review, Vol. LXI, No. 4, 1967, p. 1128. (I. Kamenetsky).
College and Research Libraries, Vol. 28, No. 1, 1967, p. 65.
Drexel Library Quarterly, Vol. 6, No. 2, 1970, pp. 197-198.
Guide to Reference Books, 9th ed. (T. P. Sheehy). Chicago: ALA, 1976, p. 531.

Рецензії

176. «Історіографічні статті Я. Пеленського і С. Горака», *Український Історик*, т. III, ч. 3-4, 1966, стор. 102-104.
177. «Іван Бойко, Євген Кирилюк, «Михайло Грушевський», Літературна Україна, ч. 77, 1966. *Український Історик*, т. III, 1966.
178. Іван Крип'якевич, М. Дольницький, Історія України, Ню Йорк, 1966. *Український Історик*, ч. 2-3, 1966, стор. 120.
179. *Каталог видань Української Академії Наук*. Приготовив Д. Штогрин. Чікаґо, 1966. *Український Історик*, ч. 1-2, 1966, стор. 113-114.
180. Н. Полонська Василенко, *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. Мюнхен, 1965. *Український Історик*, ч. 1-2, 1966.
181. «Український Історичний Журнал, чч. 8-10, 1966», *Український Історик*, ч. 3-4, 1966, стор. 120.
182. Лев Биковський, *Василь Кузів, 1887-1958*. Торонто, 1966. *Український Історик*, ч. 3-4, 1966, стор. 120.
183. Олександер Доценко, *Зимовий Похід*, Варшава 1932, *Український Історик*, ч. 3-4, 1966, стор. 119.
184. В. Радзикевич, *Ювілейний Збірник*, Клівленд, 1966. *Український Історик*, ч. 3-4, стор. 119.
185. Oleh S. Pidhainy. *The Formation of the Ukrainian Republic*. Toronto, 1966. *Український Історик*, т. III, ч. 3-4 (11-12), 1966, стор. 121.

1967

Книжки і статті

186. «Діяльність членів УІТ», *Бюлетень У.І.Т.*, ч. 2, 1967, стор. 1-2.
187. «Галицька доба Михайла Грушевського, 1894-1914», *Український Історик*, т. IV, ч. 1-2, 1967, стор. 5-22.
188. «Іван Крип'якевич», *Український Історик»*, т. IV, ч. 1-2, 1967, стор. 76-80.
189. *Молодість Михайла Грушевського, 1866-1894*. Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1967. 38 стор.

Рецензії:

Народна Воля, ч. 7, 1968 (М. Стахів).
Свобода, ч. 98, 1968 (Л. Биковський).
Вільне Слово, ч. 6, 1968 (Л. Биковський).

190. «Проєкт статуту Українського Історичного Товариства», *Бюлетень У.І.Т.,* ч. 3, 1967, стор. 3-4.
191. «Сучасний стан вільної української історичної науки», *Календар-Альманах Нового Шляху,* Вінніпеґ: В-во «Новий Шлях», 1967, стор.119-139.
192. «Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну в 1914 році», *Український Історик,* т. IV, ч. 3-4, 1967, стор. 103-108.
193. «Українське Історичне Товариство», *Бюлетень У.І.Т.,* ч. 1, 1967, стор. 1-4.

Рецензії, бібліографічні нотатки

194. Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina.* München, 1966. *Ukrains'kyi Istoryk,* Vol. IV, Nos. 3-4, 1967, p. 142.
195. Дмитро Донцов, *Націоналізм.* Лондон, 1966. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 126.
196. Дмитро Дорошенко, *Нарис історії України,* тт. I, II. Мюнхен, 1966. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 124.
197. М. Грушевський, *Ілюстрована історія України.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 125.
198. Микола Аркас, *Історія України-Русі.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 127.
199. Д. Заклинський, *Дмитро Вітовський.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 3-4, стор. 129-131.
200. *Іван Франко про соціялізм і марксизм.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 128.
201. Іван Майстренко, *Сторінки з історії Комуністичної Партії України.* Ню Йорк, 1967, *Український Історик,* ч. 3-4, 1967, стор. 141.
202. М. Сосновський, *Україна на міжнародній арені, 1945-1965.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 126.
203. О. І. Лугова, «Про становище України в період капіталізму», Український Історичний Журнал, ч. 3, 1967. *Український Історик,* ч. 3-4, 1967, стор. 138.
204. *В обороні української культури.* Торонто, 1966. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 126.
205. *Велика українська революція.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 3-4, 1967, стор. 123-124.
206. Степан Волинець, *Передвісники і творці листопадового чину.* Вінніпеґ, 1967. *Український Історик,* ч. 3-4, 1967, стор. 139.
207. Сергій Мазлах і В. Шахрай, *До хвилі. Що діється на Україні і з Україною.* Ню Йорк, 1967. *Український Історик,* ч. 3-4, 1967, стор. 139.
208. *Релігія в житті українського народу.* Париж, 1966. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 127.
209. О. Зінкевич, ред., *З генерації новаторів.* Світличний і Дзюба. Балтімор, 1967. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 129.
210. О. Оглоблин, *Опанас Лобисевич, 1732-1805.* Мюнхен, 1966. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 119-121.
211. О. Лотоцький, *Ссторінки минулого,* т. I-IV, 1966. *Український Історик,* ч. 1-2, 1967, стор. 125.

212. О. Фединський, *Бібліографічний покажчик української преси*. Клівленд, 1967. *Український Історик*, ч. 3-4, 1967, стор. 142.
213. Ф. П. Шевченко, «Чому Михайло Грушевський повернувся на радянську Україну», Український Історичний Журнал, ч. 11, 1966. *Український Історик*, ч. 1-2, 1967, стор. 124.
214. Nicholas F.-Chirovsky, *An Introduction to Russian History*. New York, 1967. *Український Історик*, Vol. IV, Nos. 3-4, 1967, p. 141.

1968

Книжки і статті

215. «Іван Крип'якевич як бібліограф», *Сучасність*, ч. 9 (93), 1968, стор. 118-127.
216. *Михайло Грушевський в боротьбі за український університет*. Мюнхен-Ню Йорк: Українське Історичне Товариство, 1968. 20 стор.
217. «Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський», *Український Історик*, т. V, чч. 1-4, 1968, стор. 37-59.
218. «Українознавчі дисертації в американських університетах», *Український Історик*, т. V, чч. 1-4, 1968, стор. 142-145.
219. «Від Редактора Українського Історика», *Український Історик*, т. V, чч. 1-4, 1968, стор. 186-187.
220. "Early Ukrainian Printing in Lviv (16th century)", *The New Review*, Vol. VIII, Nos. 1-2, 1968, pp. 57-66.
221. *Faculty Publications 1965-68*. Bowling Green, O.: Bibliographical Research Center. Bowling Green University Press, 1968. 87 p.
222. *Guide to Reference Materials in Political Science*. v. 2. Rochester, N.Y.: Libraries Unlimited, Inc., 1968. 352 p.

Рецензії:

Guide to Reference Books, 9th ed. (E. P. Sheehy). Chicago: ALA, 1976, p. 531.
Guide to Reference Materials, v. 2. (A. J. Walford). London: The Library Association, 1975. 2 v., p. 113.
The Information Sources of Political Science. (F. L. Holler). Santa Barbara: ABC Clio, 1975, v. 2, p. 28-29.
Sources of Information in the Social Sciences. (C. M. White). 2nd ed. Chicago: ALA, 1973, p. 1371a.

Рецензії

223. М. Остапович і О. Озерський, *Життя і діяльність М. Грушевського*. Ню Йорк, 1967. *Український Історик*, чч. 1-4, 1968, стор. 177.
224. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, т. І, Рим, 1965. *Український Історик*, чч. 1-4, 1968, стор. 152-154.
225. В. Міяковський, *Дмитро Антонович*, Вінніпеґ, 1967. *Український Історик*, чч. 1-4, 1968, стор. 178-179.
226. Василь Прохода, *Симон Петлюра*. Новий Ульм, 1968. *Український Історик*, чч. 1-4, 1968, стор. 178.
227. Iwan L. Rudnytsky, *"The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule"*, *Austrian History Yearbook*, Vol. 3, pt. 2, 1967. *Український Історик*, т. V, 1968, стор. 177.
228. Stephen M. Horak, "The Kiev Academy: A Bridge to Europe in the 17th Century". *East European Quarterly*, Vol. 2, 168. *Ukrains'kyi Istoryk*, Vol. V, Nos. 1-4, 1968, pp. 179-180.

1969

Книжки і статті

229. «Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка», *Український Історик,* т. VI, чч. 1-3, 1969, стор. 5-46.
230. «Пляни праці Українського Історичного Товариства», *Бюлетень УІТ,* ч. 2 (20), 1969, стор. 1-2; ч. 3 (21), стор. 3-4.
231. «Професор Наталія Полонська Василенко і Українське Історичне Товариство», *Український Історик,* т. VI, чч. 1-3, 1969, стор. 102-105.
232. «Славний Ювілей. Думки з нагоди 70-ти ліття життя і 50-ти ліття наукової праці проф. Олександра Оглоблина», *Америка,* ч. 227, 1969.
233. «Українське Історичне Товариство і Український Історик», *Америка,* ч. 163, 1969.
234. «Український Історик на новому етапі свойого розвитку», *Бюлетень УІТ,* ч. 1 (19), 1969, стор. 1-2.
235. *American Political Parties. A Selective Guide to Parties and Movements of the 20th Century.* Littleton, Colo.: Libraries Unlimited, Inc., 1969, 427 p.

Рецензії:

American Libraries, Vol. 1, No. 1, 1970, p. 91.
American Reference Books Annual, Vol. 1, 1970, p. 89.
Choice, Vol. 7, Nos. 5-6, 1970, p. 674.
Guide to Reference Books, 9th ed. (E. P. Sheehy). Chicago: ALA, 1976, p. 539.
The Information Sources of Political Science, vol. 3. (F. L. Holler). Santa Barbara: ABC Clio, 1975, p. 86.
Library Journal, Vol. 95, No. 4, February 15, 1970, p. 652. (B. F. Vavrek).
RQ, Vol. 9, No. 3, 1970, pp. 280-281.
Sources of Information in the Social Sciences, 2nd ed. (C. M. White). Chicago: ALA, 1973, pp. 535-536.
Wilson Library Bulletin, Vol. 44, No. 9, p. 968. (Frances Cheney).

Енциклопедійні гасла

236-244. *Енциклопедія Українознавства.* Словникова частина II. Париж-Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1955. — «Оленько (Олександер) Володимирович», стор. 1843; «Олельковичі», стор. 1843; «Оришевський Ян», стор. 1870; «Оссолінський Юрій», стор. 1896-1897; «Острозький Василь Константин», стор. 1901; «Острозькі», стор. 1901-1902; «Острянин (Остряниця) Яків», стор. 1902, «Павлюк Павло», стор. 1921-1922.

Рецензії, бібліографічні нотатки

245. Я. Дашкевич, *Украинско-Армянские связи в XVII веке.* Киев, 1969. *Український Історик,* ч. 4, 1969, стор. 129.
246. Г. Н. Логвин, *Стародавні мистецькі пам'ятки.* Київ, 1968. *Український Історик,* ч. 1-3, стор. 115-166.
247. В. Голобуцький, *Гомін, гомін по діброві.* Київ, 1968. *Український Історик,* ч. 4, 1968, стор 125.
248. В. Кедровський, 1917 рік. Вінніпеґ, 1967. *Український Історик,* ч. 4, стор. 123.
249. К. А. Антонович, З моїх спогадів. Вінніпеґ, 1965-67. *Український Історик,* чч. 1-3, 1969, стор. 166.

250. Л. Биковський, *Василь Кузів і М. Грушевський*. Вінніпеґ, 1968. *Український Історик,* чч. 1-3, 1969, стор. 170.
251. О. Д. Кізик, *Іван Петрович Крип'якевич*. Львів, 1966. *Український Історик,* чч. 1-3, 1969, стор. 163-164.
152. П. М. Киценко, «Про місце і ролю Хортиці в історії запорозького козацтва», *УІЖ,* ч. 8, 1968. *Український Історик,* чч. 1-3, 1969, стор. 172.
253. П. Ісаїв, *Меморандум митрополита Андрея Шептицького до урядів центральних держав*. Рим, 1968. *Український Історик,* ч. 4, 1969, стор. 128.
254. І. Лебидович, Полеві духовники УГА. Вінніпеґ, 1963. *Український Історик,* чч. 1-3, стор. 165.
255. Н. Полонська Василенко, *Видатні жінки України*. Вінніпеґ, 1969. *Український Історик,* чч. 1-3, стор. 149-150.
256. Н. Полонська Василенко, *Запоріжжя XVIII стол.*, т. II. Мюнхен, 1967. *Український Історик,* чч. 1-3, стор. 149-150.
257. Петро Стерчо, Карпато-українська держава. Торонто, 1965. *Український Історик,* ч. 4, 1969, стор. 129.
258. А. В. Санцевич, Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. Київ, 1967. *Український Історик,* чч. 1-3, 1969, стор. 157-159.
259. Mladen Bosnjak. *A study of Slavic Incunabula*. München, 1968. *Український Історик,* т. VI, ч. 4, 1969, стор. 131.
260. Stephan M. Horak. *Junior Slavica*. Littleton, Colo., 1968. *Український Історик,* т. IV, ч. 1-3, 1969, стор. 172.
261. Stephan M. Horak. "Michael Hrushevsky: Portrait of an Historian". *Canadian Slavonic Papers,* (10), 1968. *Український Історик,* т. IV, ч. 1-3, 1969, стор. 171.

1970

Книжки і статті

262. *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, 1892-1930*. Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1970. 110 стор.

Рецензії:

Америка, ч. 14, 3 березня, 1971 (А. Антонович).
Народня Воля, ч. 9, 4 березня, 1971 (М. Стахів).
Новий Шлях, ч. 11, 13 березня, 1971 (М. Антонович).
Свобода, ч. 90, 14 травня, 1971, (О. Домбровський).
Український Історик, т. VIII, чч. 1-2, 1971 (Н. Андрусяк).
Українське Слово, ч. 1526, 1971 (М. Антонович).
Slavic Review, Vol. 30, No. 3, 1971, p. 671. (George Luckyi).
The Ukrainian Review, Vol. XXII, No. 1, 1975, pp. 127-128. (Theodore Mackiw).

263. «Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина», *Український Історик,* т. VII, чч. 1-3, 1970, стор. 5-32.
264. «Огляд українознавчих студій в американських і канадійських університетах», *Америка,* ч. 218, 1970.
265. «Плян видання української історичної бібліографії», *Бюлетень У.І.Т.*, ч. 1, 1970, стор. 3-7.
266. «Пляни праці У.І.Т. в 1970-их роках», *Америка,* ч. 80, 1970.
267. «Полеміка методою висмикування (до статті В. Чапленка ,Український Історик' на неправильному етапі)», *Новий Шлях,* ч. 4, 1970.

268. «Потреба співпраці між українськими науковими установами», *Америка*, ч. 218, 1970.
269. «Проблема термінології східньо-европейської історії», *Америка*, ч. 147, 1970.
270. «Співпраця Українського Історичного Товариства з Асоціяцією Американських Слявістів», *Америка*, ч. 80, 1970.
271. «Співпраця Українського Історичного Товариства з УВАН», *Вісті УВАН*, ч. 1, 1970, стор. 63-67.
272. «Так — українська громада може допомогти Українському Історикові», *Америка*, ч. 80, 1970.
273. «Українська історична бібліографія», *Америка*, ч. 105, 1970.
274. «Українська історична бібліографія — наша конечність», *Новий Шлях*, ч. 25, 1970.
275. «Українське Історичне Товариство», *Християнський Голос*, ч. 48, 1970.
276. «Українське Історичне Товариство, 1965-1970», *Український Голос*, чч. 13, 14, 15, 1970.
277. «Українське Історичне Товариство, 1965-1970», *Новий Шлях*, ч. 41, 1970.
278. «Українське Історичне Товариство в 1970-их роках», *Америка*, ч. 147, 1970.
279. «Вимога часу», *Бюлетень УІТ*, ч. 4, 1970, стор. 1-3.
280. «Юліян Бачинський — видатний дослідник української еміґрації», *Український Історик*, т. VII, ч. 4, 1970, стор. 30-43.
281. "Place of Statistics in Library Science". *Journal of Education for Librarianship*, Vol. 11, No. 2, 1970, pp. 155-162.

Рецензії

282. *Вісті УВАН*, Нью Йорк, 1970. *Український Історик*, ч. 4, 1970, стор. 127.
283. *Видатні українські історики*. Київ, 1969. *Український Історик*, ч. 4, 1970, стор. 124.
284. Євген Онацький, *На похилій площі*. Записки журналіста і дипломата. Мюнхен, 1969. *Український Історик*, ч. 4, 1970, стор. 126.
285. Федір Савченко, *Заборона українства 1876*. Мюнхен, 1970. *Український Історик*, ч. 4, 1970, стор. 107-109.
286. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVII* в., т. I. Москва, 1965. *Український Історик*, чч. 1-3, 1970, стор. 193-194.
287. М. Влох, *Винники, Звенигород, Угнів та бойківські села*. Чікаґо, 1970. *Український Історик*, ч. 4, стор. 128.
288. О. Фединський, *Бібліографічний покажчик української преси поза межами України*. Клівленд, 1970. *Український Історик*, ч. 4, стор. 124.
289. *Теребовельська земля*. Нью Йорк, 1968. *Український Історик*, ч. 4, стор. 127-128.
290. *Dictionary of Russian Historical Terms from the XI Century to 1917*, S. Pushkarew, ed., New York, 1970. *Український Історик*, т. VII, ч. 1-3, 1970, стор. 200-201.
291. M. Stachiw and J. Szendera. *Western Ukraine at the Turning Point of Europe's History, 1918-1923*. Vol. I. New York, 1969. *Український Історик*, т. VII, ч. 1-3, 1970, стор. 200.
292. *Recenzija. A Review of Soviet Ukrainian Scholarly Publications*. Massachusetts, 1970. *Український Історик*, т. VII, ч. 4, 1970, стор. 121-123.
293. Victor Peters. *Nestor Makhno: The Life of an Anarchist*. Winnipeg, 1970. *Український Історик*, т. VII, ч. 4, 1970, стор. 125-126.

1971

Статті

294. «Думки з нагоди золотого ювілею УВУ», *Америка*, ч. 206, 1971.
295. «Організування українознавчих катедр в американських університетах», *Америка*, чч. 161, 162, 1971.
296. «Перед конференцією УІТ в Нью Йорку», *Свобода*, ч. 238, 1971.
297. «Перша конференція У.І.Т.», *Бюлетень УІТ*, ч. 2, 1971, стор. 1-2.
298. «Питання походження Максима Кривоноса», *Український Історик*, т. VIII, чч. 3-4, 1971, стор. 23-35.
299. «Українське Історичне Товариство і розвиток української історіографії», *Свобода*, ч. 10, 1971.
300. «Вимога часу», *Америка*, ч. 16, 1971.
301. *Юліян Бачинський — видатний дослідник української еміґрації*. Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1971. 16 стор.

Рецензії

302. А. Драґан, *Український Народний Союз в минулому і сучасному (1894-1964)*. *Український Історик*, чч. 1-3, 1971, стор. 128-129.
303. Кость Гуслистий, *Про буржуазно-націоналістичні перекручення в дослідженнях етногенезу українського народу*. 1970. *Український Історик*, чч. 1-2, 1971, стор. 129-130.
304. Лев Биковський, *Книгарні-бібліотеки-Академія*. Мюнхен, 1971. *Український Історик*, чч. 3-4, 1971, стор. 124-125.
305. М. А. Литвиненко, *Джерела історії України XVIII ст*. 1970. *Український Історик*, чч. 1-2, 1971, стор. 128.
306. Михайло Лозинський, *Галичина в рр. 1918-1920*. *Український Історик*, ч. 1-2, стор. 132.
307. Микола Чубатий, *Українська історична наука*. Філядельфія, 1971. *Український Історик*, чч. 3-4, 1971, стор. 135-136.
308. Володимир Кубійович, *Мені 70*. Париж, 1970. *Український Історик*, чч. 3-4, 1971, стор. 136.
309. Ярослав Пастернак, *Важливі проблеми етногенези українського народу в світлі археологічних досліджень*. Мюнхен, 1971. *Український Історик*, чч. 3-4, 1971, стор. 135.
310. Я. Гросул, Н. А. Мохов, *Историческая наука Молдавской ССР*. Москва, 1970. *Український Історик*, чч. 3-4, 1971, стор. 138.
311. *Хроніка землі Руської*. Едмонтон, 1969. *Український Історик*, чч. 3-4, стор. 137-138.
312. Alain Desroches. *The Ukrainian Problem and Symon Petlura*. Chicago, 1970. *Ukrains'kyi Istoryk*, Vol. VIII, Nos. 1-2, 1971, p. 129.
313. Alexander Fedynsky. *Bibliographical Index of the Ukrainian Press Outside Ukraine*. Vol. III/IV, 1968/69, 1970. *American Reference Books Annual*, Vol. 2, 1971, p. 15.
114. Alfred Bannan and Achilles Edelenyi. *Documentary History of Eastern Europe*. New York, 1970. *Library Journal*, Vol. 96, No. 9, 1971, pp. 1609-1610.
315. Andrew Gregorowich. *Ukraine, Rus', Russia and Moskovy*. Toronto, 1971. *Ukrains'kyi Istoryk*, Vol. VIII, Nos. 3-4, 1971, p. 144.
316. Beverly Hill. *Recent Publications in the Social and Behavioral Sciences; The ABS Guide: 1970 Supplement*. 1970. *American Reference Books Annual*, Vol. 2, 1971, p. 81.

317. *Canadian Ethnic Studies.* University of Calgary, 1969-1970. *Ukrains'kyi Istoryk,* Vol. VIII, Nos. 3-4, 1971, pp. 124-125.
318. *Dictionary of the Russian Historical Terms from the Eleventh Century to 1917.* S. Pushkarew, ed. New Haven, 1970. *American Reference Books Annual,* Vol. 2, 1971, pp. 126-127.
319. *Dictionary of the Russian Historical Terms from the Eleventh Century to 1917.* S. Pushkarew, ed. New Haven, 1970. *Ukrainian Quarterly,* Vol. XXXII, No. 1, 1971, pp. 80-82.
320. *Dissertation on Progress in Slavic and East European Studies.* Washington, D.C., 1971. *Український Історик,* т. VIII, ч. 1-2, 1971, стор. 133.
321. Edward D. Clarke. *Travels to Russia, Tartary and Turkey.* New York, 1970. *Український Історик,* т. VIII, ч. 1-2, 1971, стор. 130-131.
322. *Encyclopedia of American History.* Eichard B. Morris, ed. New York, 1970. *American Reference Books Annual,* Vol. 2, 1971, pp. 108-109.
323. *Ferment in the Ukraine: Documents by V. Chornoval, I. Kandyba and others.* Michael Browne, ed. New York, 1971. *Library Journal,* Vol. 96, No. 18, 1971, p. 3330.
324. George Gajecky and Alexander Baran. *The Cossacks in the Thirty Year War 1619-1624.* Vol. 1. Rome 1969. *Український Історик,* т. VIII, ч. 1-2, 1971, стор. 105-107.
325. Michael Hrushevsky. *A History of Ukraine.* O. J. Frederksen, ed. Connecticut, 1970. *Український Історик,* т. VIII, ч. 1-2, 1971, стор. 132.
326. *Index Translationum,* 21 (1968). Paris, 1970. *American Reference Books Annual,* Vol. 2, 1971, pp. 19-20.
327. Jurij Fedynskyj. "State Session Laws in Non-English Languages: a Chapter of American Legal History". *Indiana Law Journal,* Vol. 46, 1971. *Український Історик,* т. VIII, ч. 3-4, 1971, стор. 144.
328. Leszek Podhorecki. *Sicz Zaporoska.* Warsaw, 1970. *Український Історик,* т. VIII, ч. 1-2, 1971, стор. 131.
329. Wasyl Halish. *Ukrainians in the United States.* New York, 1970. *Український Історик,* т. VIII, ч. 1-2, 1971, стор. 132-133.
330. *Writings on British History 1901-1933.* Vol. 4, 1970. *American Reference Books, Annual,* Vol. 2, 1971, pp. 121-122.

1972

Книжки і статті

331. «Десятиліття Українського Історика», *Америка,* ч. 224, 1972.
332. «Десятиліття Українського Історика, 1963-1973», *Народня Воля,* ч. 49, 1972.
333. «Наукове дослідження українського життя в ЗДА», *Свобода,* ч. 111, 1972; *Америка,* ч. 110; *Народна Воля,* ч. 25, 1972.
334. «Передмова», Іван Світ, *Українсько-японські взаємини 1903-1945.* Нью Йорк, Українське Історичне Товариство, 1972, стор. IX-XI.
335. «Передмова», Лев Биковський, *У службах українській книжці.* Денвер, Український Бібліологічний Інститут, 1972, стор. 5-6.
336. «УІТ і з'їзд Американської Історичної Асоціяції в Нью Йорку», *Америка,* ч. 48, 1972.
337. «Українське Академічне Видавництво і Українська громада», *Новий Шлях,* ч. 46, 1972.
338. «Велике діло. Створення науково-видавничого центру — Українське Академічне В-во», *Америка,* ч. 48, 1972.

339. «Замітки до статті Ю. Ґерича ‚До біографії М. Грушевського'», *Український Історик*, т. IX, чч. 1-2, 1972, стор. 102-107.
340. «Наукове дослідження українського життя в ЗДА», *Свобода*, ч. 111, 1972; *Народна Воля*, ч. 25; *Америка*, ч. 110, 1972.
341. *Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States*. Littleton, Colo., Libraries Unlimited, 1972. 260 p. Selected by ALA as one of the "Best Reference Books of 1972".

Рецензії:

Америка, 17 серпня 1972.
Bulletin des bibiothègues de France, Vol. 8, No. 4, 1973.
College and Research Libraries, Vol. 33, No. 6, 1972. (F. Pousic).
Guide to Reference Books, 9th ed., E. P. Sheehy. Chicago, ALA, 1976, pp. 184-185.
International Migration Review, Vol. VII, No. 3, 1973, pp. 345-346. (Paul Fenchok).
Jednota, No. 4307, March 1, 1972. (Joseph Pauco).
Library Journal, May 15, 1972. (Bill Katz).
Новий Шлях, чч. 51-52, 16 грудня, 1972. (М. Сулима).
Свобода, ч. 157, 26 серпня, 1972. (П. Фенчак).
Wilson Library Bulletin, Vol. 46, No. 10, 1972, pp. 927-928. (Frances Cheney).

342. "Uwagi do recenzji prof. T. Hunczaka na temat Ukrajinskoho Istoryka". (Comments on the Review of Prof. T. Hunczak). *Zeszyty Historyczne*, No. 22, 1972, pp. 161-162.

Рецензії

343. Chantal Lemercier-Quelquejay. "Un condottiere lithuanaien du XVI siècle: le prince Dimitrij Višneveckij". *Cahiers du Monde russe sovietique*, Vol X, 1969. *Український Історик*, т. IX, ч. 1-2, 1972, стор. 160-161.
344. G. R. Elton. *Modern Historians on British History, 1484-1945: A Critical Bibliography, 1945-1969*. Ithaca, 1970. *American Reference Books Annual*, Vol. 3, 1972, pp. 139-140.
345. Oleh Pidlainy and Olexandra Pidhainy. *The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution. A bibliography*. Toronto, 1972. *Український Історик*, т. IX, ч. 3-4, 1972, стор. 127-128.
346. Theodor Mackiw. *Prince Mazepa in Contemporary English Publications 1678-1709*. Chicago, 1967. *Український Історик*, т. IX, ч. 1-2, 1972, стор. 155-156.

1973

Статті і енциклопедичні гасла

347. «Досліди історії українців в ЗДА у Кентському Університеті», *Свобода*, ч. 6, 1973.
348-350. *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина II. 1955. — «Разівіли», стор. 2443, «Ракочий Юрій I», стор. 2466, «Ракочий Юрій II», стор. 2466.
351. «Іван Крип'якевич, як дослідник української сфраґістики», *Український Історик*, т. X, чч. 1-2, 1973, стор. 139-147.
352. «З нагоди 110-річного ювілею Наукового Товариства ім. Т. Шевченка», *Український Історик*, т. X, чч. 1-2, 1973, стор. 5-7.

353. «З перспективи десятьох років. Думки про Українського Історика , завдання української історіографії», *Свобода*, ч. 65, 1973.
354. «З перспективи десятьох років: Український Історик, 1963-1973», *Український Історик*, т. X, чч. 3-4, 1973, стор. 5-29.
355. «Пам'яті проф. Наталії Полонської Василенко», *Америка*, ч. 121, 1973.
356. *Питання походження Максима Кривоноса*. Мюнхен-Нью Йорк: Українське Історичне Товариство, 1973. 15 стор. (Серія: Історичні студії, ч. 12).
357. «Український Історик і завдання українських істориків», *Америка*, ч. 58, 1973.

Рецензії

358. *Ethnic Studies in Higher Education: State of the Art and Bibliography*. Washington, 1972, 260 p. *American Reference Books Annual*, Vol. 4, 1973, pp. 429-430.
359. *The Foundation Directory*, 4th ed. New York, 1971. *American Rererence Books Annual*, 1973, p. 101.
360. Harold G. Markus. *The Modern History of Ethiopia*. Hoovere Istitute Press, 1972, 641 p. *American Reference Books Annual*, Vol. 4, 1973, pp. 167-168.
361. Василь Лев, *Сто років праці для науки і нації*, Нью Йорк, 1972. *Український Історик*, т. X, ч. 1-2, 1973, стор. 148-149.
362. *Yearbook of American Churches*, 1972, 272 p. *American Reference Books Annual*, Vol. 4, 173, pp. 429-430.

1974

Книжки і статті

363. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчости*. Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1974, 36 стор. (Серія: Грушевськіяна, ч. 1).
364. «Декілька думок про завдання українських істориків», *Самостійна Україна*, чч. 3-4, 1974, стор. 49-52.
365. Десятиліття Українського Історика, 1963-1973. Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1974. 50 стор.
366. «Історична школа Михайла Грушевського і Н.Т.Ш.», *Свобода*, ч. 7, 1974.
367. «Михайло Грушевський, 1866-1934-1974», *Український Історик*, т. XI, ч. 4, 1974, стор. 5-6.
368. «Пам'яті Юліяна Камінецького, 1892-1973», *Український Історик*, т. XI, ч. 4, 1964, стор. 179-181.
369. «Політична історія України», *Українське Слово*, ч. 1726, 1974.
370. *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина. 1955. — «Реєстрові козаки», стор. 2481-2472.
371. «Справа активізації дослідження українського життя в Америці», *Український Історик*, т. XI, ч. 4, 1974, стор. 85-88.
373. «Український Історик і Українське Історичне Товариство», *Америка*, ч. 12, 1974,
374. "The First Library in Medieval Ukraine ". *The Ukrainian Quarterly*, Vol. 30, No. 4, 1974, pp. 379-387.
375. "Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus the Traditional Scheme of 'Russian' History". *The Ukrainian Quarterly*, Vol. 30, No. 1, 1974, pp. 13-25.

Резюме в:

Historical Abstracts, Vol. 22 A, No. 4093 and Vol. 22 B, No. 3201, 1976.

Рецензії

376. Abramson, Harold and N. Sotios, eds. *Index to Sociology Readers, 1960-1965*. Metuchen, N.J., 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 255.
377. *American Ethnic Groups: A Sourcebook for the 1970's*. Mt. Pleasant, Iowa, 1973. *The Ukrainian Quarterly*, Vol. 30, No. 1, 1974, pp. 78-80.
378. Basil Dmytryshyn, *Medieval Russia: A Source Book, 900-1700*. Hinsdale, Ill., 1973. *Український Історик*, т. XI, ч. 1-3, 1974, стор. 239-240.
379. Cordasco, Francesco, ed. *The Puerto Ricans 1493-1973*. Dobbs Ferry, N.Y., 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, pp. 266-267.
380. *The Emerging Minorities in America*. Santa Barbara, Ca., 1972. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 259.
381. Furer, Howard B. *The British in America 1578-1970*. Dobbs Ferry, N.Y., 1970. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, pp. 267-268.
382. Furer, Howard B. *The Germans in America 1607-1970*. Dobbs Ferry, N.Y., 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 268.
383. Furer, Howard B. *The Scandinavians in America*. Dobbs Ferry. N.Y., 1972. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, pp. 268-269.
384. Gregorovic A. *Canadian Ethnic Groups Bibliography*. Toronto, 1972. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, pp. 257-258.
385. Harmon, R. *Political Science Bibliographies*, Vol. 1, Metuchen, N.J., 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 143.
386. Jackle, John. *Ethnic and Racial Minorities in North America...* Monticello, Ill., 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 258.
387. Kinton, Jack F. *American Ethnic Groups: A Sourcebook for the 1970's*, Mt. Pleasant, Iowa, 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, pp. 258-259.
388. Kolm, R., ed. *Bibliography on Ethnicity and Ethnic Groups*. Washington, 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 260.
389. Lo Gatto, Anthony. *The Italians in America 1492-1972*. Dobbs Ferry, N.Y., 1972. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 269.
390. Mason, Elisabeth B. *The Oral History*. New York, 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 113.
391. Renkiewicz, Frank. *The Poles in America 1608-1972*. Dobbs Ferry, N.Y., 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 269.
392. Roff, W. R. *Bibliography of Malay and Arabic Periodicals... 1876-1941*. New York, 1972. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 90.
393. Smit, Pamela. *The Dutch in America 1609-1970*. Dobbs Ferry, N.Y., 1972. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, p. 269.
384. Vivo, Paputa, ed. *The Puerto Ricans: An Annotated Bibliography*. New York, 1973. *American Reference Books Annual*, Vol. 5, 1974, pp. 266-267.
395. Weed, Perry L., comp. *Ethnicity and American Group Life: A Bibliography*. New York, 1972. *American Reference Books Annual*, Vo. 5, 1974, p. 260.

1975

Книжки і статті

396. «Біографічні і бібліографічні матеріяли Ярослава Пастернака», Ярослав Пастернак, *Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінґвістичних дослідженнях.* Нью Йорк, 1975, стор. 113-118.
397. «Михайло Ждан, 1909-1975», *Український Історик,* т. XII, чч. 3-4, 1975, стор. 88-99.
398. «Перший історичний атлас України», *Український Історик,* т. XII, чч. 1-2, 1975, стор. 166-167.
399. «Сагайдачний Конашевич Петро», *Енциклопедія Українознавства,* 1955, стор. 2686.
400. «Справа дослідів українського життя в Америці», *Свобода,* ч. 105, 1975.
401. «Десятиліття Українського Історичного Товариства, 1965-1975», *Український Історик,* т. XII, чч. 1-2, 1975, стор. 5-12.
402. *The Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations in the United States.* Littleton, Libraries Unlimited, 1975. xxiii + 414 p.

    Рецензії:

    Америка, ч. 171, 28 листопада, 1975.
    American Reference Books Annual, Vol. 6, 1976, pp. 219-220.
    Booklist, Vol. 72, No. 22, 1976, p. 1617.
    Choice, Vol. 13, No. 2, 1976, p. 210.
    Ethnic American News, Vol. 3, No. 10, 1975.
    International Migration Review, Vol. 10, No. 2, 1976, pp. 268-269.
    Library Journal, May 15, 1976, p. 1202. (Philip F. Mooney).
    RQ, Vol. 15, No. 3, 1976, p. 283. (Norman Lederer).
    The Southern Librarian, Vol. 26, No. 3, 1976, pp. 164-165. (Ellen Thomas).
    UNESCO Bulletin for Libraries, Vol. 30, No. 3, 1976, pp. 171-172.
    Unabashed Librarian, No. 20, 1976, p. 11. (David Cohen).
    Wilson Library Bulletin, Vol. 50, No. 5, 1976, p. 410.
403. *Ethnic Groups in Ohio with Special Emphasis on Cleveland.* Cleveland, Cleveland State University, 1975, 254 p.

    Резюме в:

    America: History and Life, Vol. 14 B, No. 2231 and Vol. 14 C, No. 9335, 1977.

    Рецензії:

    American Reference Books Annual, Vol. 6. 1976. p. 219.
    Cleveland Press, August 14, 1975.
    Ohio History, Vol. 85, No. 2, 1976, pp. 176-177. (Paul L. Simon).
404. *Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau, 1594.* Edited with an introduction by Lubomyr R. Wynar. Translated by Orest Subtelny. Published for The Ukrainian Historical Association by Ukrainian Academic Press. Littleton, 1975. 144 p.

    Рецензії:

    Америка, ч. 171, 28 листопада, 1975.
    Forum, No. 31, 1976. (A. Gregorovich).

Canadian Slavonic Papers, Vol. XVIII, No. 4, 1976, pp. 487-488. (W. Veryha).
Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Vol. 25, No. 2, 1977, pp. 272-274. (Günter Stökl).
Austrian History Yearbook. Vol. XIV, pp. 301-304. (Eva Mahrer).
Kwartalnik Historyczny, No. 3, 1977, pp. 741-747. (Z. Wójcik).
Наше Життя, т. 33, ч. 1, 1976, стор. 14. (М. Тарнавська).
Nationalities Papers, Vol. VI, No. 1, 1978, pp. 80-81. (S. Horak).
Нова Зоря, 30 листопада, 1975.
Новий Шлях, 27 березня, 1976.
Slavic Review, Vol. 36, No. 4, 1977, pp. 698-699. (Herbert Kaplan).
Сучасність, ч. 1, 1977, стор. 116-117. (Ю. Гаецький).
Український Історик, т. XIV, ч. 1-2, 1977, стор. 136-137. (О. Оглоблин).

Рецензії

405. Abler, Thomas S., Sanders, Douglas, and Weaver, Sally M. *A Canadian Indian Bibliography, 1969-1970.* Toronto and Buffalo, 1974, 732 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 380.
406. Alexander Baran, *De processibus Cannonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpatia.* Romae, 1973. *Український Історик,* т. XII, ч. 1-2, 1975, стор. 148-149.
407. Boatner, Mark Mayo, III. *Encyclopedia of the American Revolution.* Bicentennial ed. New York, 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 177-178.
408. Conlin, Joseph R. ed. *The American Radical Press 1880-1960.* Westport, Connecticut, 1974, 2 v. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 572-573.
409. De Santis, Vincent P., comp. *The Gilded Age, 1877-1896.* Northbook, Ill., 1973. 152 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 174-175.
410. Freides, Thelma K. *Literature and Bibliography of the Social Sciences.* Los Angeles, 1973. 282 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 81-82.
411. Harmon, Robert B. *Political Science: A Bibliographical Guide to the Literature.* 3rd supplement, Metuchen, N.J., 1974, 429 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 215.
412. Karklis, Maruta, Streips, Liga and Streips, Laimonis. *The Latvians in America, 1640-1973: A Chronology and Fact Book.* Dobbs Ferry, N.Y., 1974. 151 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 362.
413. Katz, William A. *Introduction to Reference Work. Vol. I.: Basic Information Sources. Vol. II.: Reference Services and Reference Processes.* 2nd ed. New York, 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 120-121.
414. Kim, Hyung-chan, and Patterson, Wayne, comps. and eds. *The Koreans in America 1882-1974: A Chronology and Fact Book.* Dobbs Ferry, N.Y., 1974. 147 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 362.
415. Лев Биковський, *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗДА,* Денвер, 1974. *Український Історик,* т. XII, чч. 3-4, 1975, стор. 132-133.
416. McCoy, F. N. *Researching and Writing in History: A Practical Nandbook for Students.* Berkeley, 1974. 100 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 169.

417. McLaren, Duncan, comp. *Ontario Ethno-Cultural Newspapers, 1835-1972: An Annotated Checklist.* Toronto and Buffalo, 1973. 234 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 575.
418. Naylor, Kenneth E., ed. *The American Bibliography of Slavic and East European Studies for 1968 and 1969.* Columbus, Ohio, 1974. 173 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 150.
419. Parming, Marju Tink, and Parming, Tonu. *A. Bibliography of English-Language Sources on Estonia: Periodicals, Bibliographies, Pamphlets, and Books.* New York, 1974. 72 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 151.
420. Smith, Dwight L., ed. *Afro-American History: A Bibliography.* Santa Barbara, Ca., 1974, 856 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 175-176.
421. Weres, Roman. *Ukraine: Selected References in the English Language.* 2nd ed. Chicago, 1974. 312 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, p. 152.
422. White, Carl M., and Associates. *Sources of Information in the Social Sciences: A Guide to the Literature.* 2nd ed. Chicago, 1973. 702 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 142-143.
423. Wilson, John R. M. *Research Guide in History.* Morristown, N.J., 1974. 187 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 6, 1975, pp. 170-171.

1976

Книжки і статті

424. «Значення першого історичного атласу України», *Свобода,* ч. 136, 1976.
425. "A Critical Comment on Mr. Tolzman's Review of *Encychopedic Directory of Ethnic Organizations*". *International Migration Review,* Vol. 10, No. 2, 1976, pp. 575-577.
426. *Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States,* by Lubomyr Wynar and Anna Wynar, 2nd ed. Littleton, Colo., Libraries Unlimited, 1976. 248 p.

    Рецензії:

    American Historical Review, Vol. 82, No. 4, 1977, pp. 1068-1069. (Albert Altschull).
    American Reference Books Annual, Vol. 8, 1977, pp. 221-22.
    NJEA Review, November 1977, p. 29.
    Social Science, Vol. 53, No. 1, 1978, pp. 60-61.
    Свобода, 5 вересня, 1976.
    The Ukrainian Quarterly, Vol. 33, No. 3, 1976, pp. 298-299. (P. Stercho).
    Wilson Library Bulletin, Vol. 51, No. 4, December 1976, p. 362. (Charles Bunge).
427. "Nicholas Chubaty, 1899-1975". *Slavic Review,* Vol. 35, No. 1, 1976, pp. 196-197.

Рецензії

428. *The American Bibliography of Slavic and East European Studies for 1970, 1971, and 1972.* Ed. by James P. Scanlan, Columbus, 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 164-165.

429. *The American Bibliography of Slavic and East European Studies for 1973.* Ed. by David H. Kraus. Anita R. Navon, assoc. ed. Columbus, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 1976, p. 165.
430. Bodnar, John E. *Ethnic History in Pennsylvania: A Selected Bibliography.* Harrisburg, Pa., 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 215-216.
431. Burrington, Gillan A. *How to Find Out About the Social Sciences.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 148-149.
432. Callaham, Ludmilla Ignatiev. *Russian-English Chemical and Polytechnical Dictionary.* 3rd ed. New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 648.
433. Childers, Thomas. *The Information-Poor America.* Assisted by Joyce A. Post. Metuchen, N.J., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 129-130.
434. Cohen, David, coordinator. *Multi-Ethnic Media: Selected Bibliographies in Print.* Chicago, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 216.
435. Cohen, Ivan, comp. *Jewish Organizations: A Worldwide Directory.* 2nd ed. New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 212.
436. Diodati, C. M., J. Coleman, and J. F. Valletutti, eds. *Writings on Italian-Americans: Bicentennial Bibliography.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 227.
437. Elton, G. R. *Modern Historians on British History, 1485-1945.* Ithaca, N.Y., 1970. *Best Reference Books,* Littleton, Colo., 1976, p. 87.
438. *Encyclopedia of American History.* Ed. by R. B. Morris. New York, 1970. *Best Reference Books,* Littleton, Colo., 1976, p. 79.
439. Fedynskij, Alexander. *Bibliographical Index of the Ukrainian Press Outside Ukraine: Volume VII-IX for 1972-1974.* Cleveland, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 560.
440. Fluk, Louise. *Jews in the Soviet Union: An Annotated Bibliography.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 213.
441. Goldstein, Wallace L., comp. *Teaching English as a Second Language: An Annotated Bibliography.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 335-336.
442. Greenstein, Fred I., and Nelson W. Polsby, eds. *Handbook of Political Science.* Reading, Mass., 1975, 8 v. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 246-247.
443. Grove, Pearce S., Becky J. Barnett, and Sandra J. Hansen, eds. *New Mexico Newspapers: A Comprehensive Guide to Bibliographical Entries and Locations.* Albuquerque, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 42.
444. Harris, Chauncy D. *Guide to Geographical Bibliographies and Reference Works in Russian or on the Soviet Union: Annotated List of 2600 Bibliographies or Reference Aids.* Chicago, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 274.
445. Holler, Frederick L. *The Information Sources of Political Science.* Santa Barbara, Ca., 1975, 5 v. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 244-245.
446. Inglehart, Babette F., and Anthony R. Mangione. *The Image of Pluralism in American Literature: An Annotated Bibliography on the American Experience of European Ethnic Groups.* New York, 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 216-217.

447. Katz, Zev, ed. *Handbook of Major Soviet Nationalities.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 214-215.
448. Kinton, Jack F. *American Ethnic Groups: A Sourcebook.* Mt. Pleasant, Iowa, 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 217-218.
449. Lebar, Frank M., ed. and comp. *Ethnic Groups of Insular Southeast Asia, Volume 2: Philippines and Formosa.* New Haven, Conn., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 390.
450. Lederman, Dov. B. *Russian-English Dictionary of Suppositional Names.* Philadephia, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 552.
451. Magnotti, Shirley. *Master's Theses in Library Science 1960-1969.* Troy, N.Y., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 93.
452. Martin, William, ed. *Library Services to the Disadvantaged.* London and Hamden, Conn., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 130.
453. Mitchell, B. R. *European Historical Statistics, 1750-1970.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 393-394.
454. Natella, Arthur A., Jr., comp. and ed. *The Spanish in American, 1513-1974: A Chronology and Fact Book.* Dobbs Ferry, N.Y., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 230.
455. Pennar, Jaan, comp. and ed. *The Estonians in America, 1627-1975: A Chronology and Fact Book.* Dobbs Ferry, N.Y., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 224.
456. Pidhainy, Oleh Semenovych, and Olexandra Ivanivna Pidhainy. *The Ukrainian Republic in the Great East-European Revolution. Volume Six: A Bibliography, Part II.* Toronto, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 210.
457. Pino, Frank. *Mexican Americans: A. Research Bibliography.* East Lansing, Mich., 1974. 2 v. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 223.
458. *The Puerto Ricans: Migration and General Bibliography.* New York, 1965. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 1229.
459. Pula, James S., and comp. and ed. *The French in America, 1488-1974: A Chronology and Fact Book.* Dobbs Ferry, N.Y., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, .p 224.
460. *Reviews in European History: A Journal of Criticism, the Renaissance to the Present.* Herbert H. Rowen, ed. Westport, Conn., 1975. Quarterly. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 205.
461. Singerman, Robert. *The Jews in Spain and Portugal: A Bibliography.* New York, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 214.
462. Smith, Dwight L., ed. *Indians of the United States and Canada: A Bibliography.* Santa Barbara, Ca., 1974. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 228.
463. *The Spanish Speaking in the United States: A Guide to Materials.* Comp. by the Cabinet Committee on Opportunities for Spanish Speaking People. Washington, D.C., 1971; distr. Detroit, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 218-219.
464. Tolzman, Don Heinrich, comp. *German-Americana: A. Bibliography.* Metuchen, N. J., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 225.
465. Trejo, Arnulfo D. *Bibliografia Chicana: A Guide to Information Sources.* Detroit, 1975. (Ethnic Studies Information Guide Series, Vol 1; Gale Information Library.) *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 224.
466. *Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada.*

Dmytro M. Shtohryn. Champaign, Ill., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, pp. 81-82.

467. Wertsman, Vladimir, comp. and ed. *The Romanians in America, 1748-1974: A Chronology and Fact Book.* Dobbs Ferry, N.Y., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 230.
468. Zurawski, Joseph W. *Polish American History and Culture: A Classified Bibliography.* Chicago, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 7, 1976, p. 229.

1977

Книжки і статті

469. «Бібліографія праць проф. д-ра Олександра Оглоблина (1920-1975)», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1977, стор. 93-123 *(Науковий збірник,* т. III).
470. «Наукова творчість проф. Олександра Оглоблина», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1977, стор. 64-92. *(Науковий збірник,* т. 3).
471. «Олександер Домбровський. З нагоди сорокліття наукової праці». *Український Історик,* т. XIV, чч. 3-4, 1977, стор. 60-74.
472. «Перший загальний з'їзд українських істориків», *Український Історик,* т. XIV, чч. 1-2, 1977, стор. 102-108.
473. "Birth of Democracy on the Dnieper River: Zaporozhian Kozakdom in the 16th Century". *The Ukrainian Quarterly,* Vol. 33, No. 1, pp. 41-49 and No. 2, pp. 144-156, 1977.

Резюме в:

Historical Abstracts, Vol. 24 A, No. 5100, 1978.

474. *Building Ethnic Collections. An Annotated Guide for School Media Centers and Public Libraries.* Littleton, Colo.: Libraries Unlimited, 1977. 435 p. (Coauthor, Lois Buttlar.)

Рецензії:

American Reference Books Annual, Vol. 9, 1978, p. 204.
Audiovisual Instruction, November 1977, p. 7.
Journal of Academic Librarianship, July 1978, p. 180.
Journal of Reading, Vol. 21, No. 1, 1977, p. 91.
RQ, Vol. 17, No. 3, 1978. (Jeanne English).
School Library Journal, Vol. 24, No. 4, December 1977, p. 36.
UNESCO Bulletin for Libraries, Vol. 32, No. 1, 1978, p. 57.
Wilson Library Bulletin, Vol. 52, No. 1, 1977, pp. 90-91. (Charles Bunge).

475. "Library Services to Ethnic Communities". *Catholic Library World,* Vol. 49, No. 4, 1977, pp. 156-161.
476. *Reference Service. An Annotated Bibliographical Guide.* Littleton, Colo., Libraries Unlimited, 1977, 294 p. (Co-author, Marjorie E. Murfin.)

Рецензії:

American Reference Books Annual, Vol. 9, 1978, p. 129.
FID News Bulletin, Vol. 27, No 11, 1977, p. 133.
The Journal of Academic Librarianship, Vol. 3, No. 1, March 1977, pp. 33-34. (Judith Mistichelli).

The Journal of Library History, Vol. 13, No. 2, pp. 230-231. (F. B. Hyman).
Library Journal, Vol. 103, No. 4, 1978, p. 443. (James Macobm).
RQ, Vol. 17, No. 3, 1978, pp. 266-267. (Alan E. Schorr).
Wilson Library Bulletin, Vol. 52, No. 1, 1977, pp. 83-84. (Charles A. Bunge).

Рецензії

477. Dwyer-Shick, Susan. *The Study and Teaching of Anthropology Within Academic Institutions: An Annotated Bibliography.* Athens, Ga., 1976. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, pp. 355-356.
478. Ekkehard Völkl. *Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven in 15. bis 17. Jahrhundert.* Wiesbaden, 1975. *Український Історик,* т. XIV, чч. 1-2, 1977, стор. 149-150.
479. Filby, P. William, comp. *American and British Genealogy and Heraldry: A Selected List of Books.* 2nd ed. Chicago, 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 244.
480. Harmon, Robert B. *Developing the Library Collection in Political Science.* Meutchen, N.J., 1976. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 244.
481. Miller, Wayne Charles. *A Comprehensive Bibliography for the Study of American Minorities.* With Faye Nell Vowell. New York, 1976. 2 v. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 218.
482. Miller, Wayne Charles. *A Handbook of American Minorities.* New York, 1976. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 215.
483. Rath, Frederick L., Jr. and Marilyn Rogers O'Connel, eds. *Historic Preservation: A Bibliography on Historical Organization Practices.* Nashville, Tenn., 1975. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 193.
844. Rider, Alice Damon. *A Story of Books and Libraries.* Metuchen, N.J., 1976. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 145.
485. Smith, Clifford Neal, and Anna Piszczanczaja Smith. *Encyclopedia of German-American Genealogical Research.* New York, 1976. *American Reference Books Annual,* Vol. 8, 1977, p. 239.
486. *A Survey of Ukrainian History. Dmytro Doroshenko.* By Dmytro Doroshenko. Ed. by Oleh W. Gerus. Winnipeg, 1975. *Canadian Slavonic Papers,* Vol. XIX, No. 2, 1977, pp. 248-249.

1978

Книжки і статті

487. «Думки про Українського Історика і сучасний стан української історичної науки», *Український Історик,* т. XV, чч. 1-3, 1978, стор. 5-29.
488. «Лист Михайла Грушевського до Мирослава Січинського», *Український Історик,* т. XV, чч. 1-3, стор. 160-162.
489. «325-річчя Переяславського договору», *Український Історик,* т. XV, ч. 4, стор. 139-142.
490. *Guide to Ethnic Museums, Libraries, and Archives in the United States.* Kent, Ohio: Program for the Study of Ethnic Publications. School of Library Science. Kent State University, 1978. xvi, 378 p.

Рецензії:

American Libraries, No. 10, 1979, p. 662.
American Reference Books Annual, Vol. 10, 1979, p. 226. (G. Edward Evans).
Bulletin. The New York Library Association, Vol. 27, No. 4, 1979, p. 2. (D. Cohen).

Catholic Library World, Vol. 50, No. 9, 1979, pp. 406-407. (Lucy Hackman).
Journal of Library History, Vol. 14, No. 3, 1979.
Ohioana Quarterly, Vol. XXII, No. 2, 1979, p. 92.
Nationalities Papers, Vol. VII, No. 1, 1978, pp. 121-122. (S. Horak).
The Ukrainian Weekly, No. 020, 1978, p. 5.
Slavic Review, Vol. 39, No. 4, 1980, p. 699. (John Brown).

Рецензії

491. А. Т. Сміленко, Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II-XIII ст.). Київ, 1975. *Український Історик*, т. XV, ч. 4, стор. 127-129.
492. *Asian Americans: An Annotated Bibliography for Public Libraries*. Comp. by the Bibliography Committee, Asian American Librarians Caucus. Chicago, 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 208-209.
493. Clair, Colin. *A History of European Printing*. New York, 1976. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, p. 21.
494. Foster, David William and Virginia Ramos Foster, comps. *Manual of Hispanic Bibliography*. 2nd ed., rev. and exp. New York, 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 612-613.
495. Hillard, James M. *Where to Find More: A Handbook to Reference Service*. Metuchen, N.J., 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 128-129.
496. Josey, E. J. and Kenneth E. Peeples, Jr., eds. *Opportunities for Minorities in Librarianship*. Metuchen, N.J., 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 137-138.
497. Monumenta Ucrainae Historica. Vol. XIV. *Quaestio Patriarchatus Ucrainorum saecule XIX*. Collegit Alexander Baran. Romae, 1977. *Український Історик*, т. XV, чч. 1-3, 1978, стор. 181-182.
498. *The New Standard Jewish Encyclopedia*. 5th ed. New rev. ed by Geoffrey Wigoder. Garden City, N.Y., 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 154-155.
499. *Prospects for Change in Bibliographic Control: Proceedings of the Thirty-Eighth Annual Conference of the Graduate Library School, November 8-9, 1967*. Ed. by Abraham Bookstein, Herman H. Fussler and Helen F. Schmierer. Chicago, 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 118-119.
500. Roberts, N., ed. *Use of Social Sciences Literature*. Boston, 1977. *American Reference Books Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 145-146.
501. Tolzmann, Don Heinrich. *German-American Literature*. Metuchen, N.J., 1977. *American Reference Boks Annual*, Vol. 9, 1978, pp. 607-608.

1979

Книжки і статті

502. Михайло Грушевський, «Автобіографія (1926)». За редакцією Любомира Винара. *Український Історик*, т. XVI, чч. 1-4, 1979, стор. 79-84.
503. «Українські історики і наша громада», *Свобода*, ч. 293, 1979.
504. *Український Історик і сучасний стан української історичної науки*. Нью Йорк-Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1979, 28 стор.
505. "El estudio de la prensa ethnica en los Estados de American", *Revista de la Unesco de icencia de la informacion, bibliotecologia y archivologia*. Vol. 1, 1979, pp. 57-64.

506. "L'etude de la presse ethnique aux Etats-Unis d'Amerique", *Revue de lUnesco pour la science de l'information, la bibliotheconomie et l'archivistique,* Vol. 1, No. 1, 1979, pp. 56-64.
507. "Michael Hrushevs'kyi (1866-1934)", *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History.* Gulf Breeze, Fla.: Academic International Press, 1979. Vol. XI, pp. 91-93.
508. "The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: a Brief Overview". *Nationalities Papers,* Vol. 7, No. 1, 1979, pp. 1-23. (Також окрема відбитка).
509. "The Study of the Ethnic Press in the United States", *Unesco Journal of Information Science, Librarianship and Archives Administration.* Vol. 1, No. 1, 1979, pp. 56-62.

Рецензії

510. Alexander Sydorenko, *The Kievan Academy in the Seventeenth Century.* Ottawa, 1977. *Nationalities Papers,* Vol. VII, No. 1, 1979, pp. 106-107.
511. *Biography: An Interdisciplinary Quarterly.* Vol. 1, No. 2, Honolulu, 1978. Quarterly. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, pp. 69-70.
512. Cordasco, Francesco. *Italian Americans: A Guide to Information Sources.* Detroit, 1978. (Ethnic Studies Information Guide Series, vol. 2; Gale Information Guide Library). *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, pp. 229-230.
513. *Goldsmiths'-Kress Library of Economic Literature: A Consolidated Guide to Segment I of the Microfilm Collection.* Woodbridge, Conn., c. 1976-1977. 2 v. (4 v. set). *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, p. 392.
514. Harzfeld, Lois A. *Periodical Indexes in the Social Sciences and Humanities: A Subject Guide.* Metuchen, N.J., 1978. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, pp. 172-173.
515. Henderson, Diane, ed. *Guide to Basic Reference Materials for Canadian Libraries.* 5th ed. Toronto and Buffalo, 1977. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, p. 91.
516. Johnson, George W., ed. *American Political Science Research Guide.* Vol. 1. New York, 1977. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, p. 257.
517. Kinder, Herman, and Werner Hilgemann. *The Anchor Atlas of World History, Volume II: From the French Revolution to the American Bicentennial.* New York, 1978. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, p. 201.
518. Kowalik, Jan. *The Polish Press in America.* San Francisco, 1978. *American Referecne Books Annual,* Vol. 10, 1979, p. 235.
519. *A London Bibliography of the Social Sciences. Eleventh Supplement 1976. Volume XXXIV.* London and Salem, N.H., 1977. (British Library of Political and Economic Science.) *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, p. 170.
520. Reading, Hugo F. *A Dictionary of the Social Sciences.* Boston, 1977. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, pp. 170-171.
521. Симон Петлюра, *Статті, листи, документи.* Зредаґував Т. Гунчак і інші. *Український Історик,* т. XVI, чч. 1-4, 1979, стор. 145-148.
522. *World Directory of Social Science Institutions: Research, Advanced Training, Documentation, Professional Bodies.* Paris, 1977. *American Reference Books Annual,* Vol. 10, 1979, pp. 171-172.

1980

Книжки і статті

523. *Історичний атлас України.* Опрацювали І. Тесля і Е. Тютько. Зредаґував Любомир Винар. Монтреаль, Нью Йорк, Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1980. 190 стор.
«Від Редактора», стор. 9-11.

524. «Євген Онацький — чесність з нацією (1894-1979)», *Український Історик,* т. XVII, чч. 1-4, 1980, стор. 153-179.

525. Михайло Грушевський, «Автобіографія (1926)». За редакцією Любомира Винара. *Український Історик,* т. XVII, чч. 1-4, стор. 71-88.

526. «Українське Історичне Товариство, 1965-1980», *Свобода,* ч. 64, 1980.

527. *Ethnic Films and Filmstrip Guide for Libraries and Media Centers: A Selective Filmography.* By L. Wynar and L. Buttlar. Littleton, Colo., Libraries Unilimited, 1980. 276 p.

Рецензії:

Choice, vol. 18, March 1981, p. 930.
Journal of Academic Librarianship, vol. 7, 1981, p. 369.
R.Q., vol. 20, no. 3, 1981, p. 312. (J. K. Miller).
School Library Journal, vol. 27, April 1981, p. 39. (G. Rehrauer).
School Media Quarterly, vol. 9, no. 3, 1981. p. 193. (James Weigel).

528. "Ethnicity and Librarianship: Special Issues and Current Problems", *Ethnic Forum,* vol. 1, 1980, pp. 8-12.

529. "Introduction", in L. Bykovsky, *Solomon I. Goldelman: A Portrait of a Politician and Educator (1885-1974).* Edited by Lubomyr R. Wynar. New York-Toronto: Ukrainian Historical Association, 1980, pp. 7-10.

530. *Slavic Ethnic Libraries, Museums and Archives in the United States: A Guide and Directory.* Chicago, Ill.: American Library Association, 1980. 164 p.

Рецензії

531. *The Annual Register: World Events in 1977.* Ed. by H. V. Hodson. Assisted by Bishakha Bose. New York, St. Martin's Press, 1978. 544 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 1,1 1980, pp. 221-222.

532. *Boutell's Heraldry.* Rev. by J. P. Brook-Little. New York, Frederick Warne, *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 217.

533. Bradfield, Robert M., comp. *The International Year Book and Statesmen's Who's Who, 1979.* 27 ed. East Grinstead, West Sussex, Kelly's Directories; distr., Detroit, Gale, 1979. 747 p. index. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, pp. 42-43.

534. Clasper, James W., and M. Carolyn Dellenbach. *Guide to the Holdings of the American Jewish Archives.* Cincinnati, OH, American Jewish Archives; disrt., New York, KTAV Publishing House, 1979. 211 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 203.

535. *Georg Kerschensteiner und das Ukrainische Schulwesen.* By Hryhorij Waskowycz. München: Ukrainische Freie Universität, 1976, S. 325. *Slavic Review,* Vol. 39, No. 2, 1980, p. 332.

536. Cordasco, Francesco, ed. *A Bibliography of American Immigration History.* Fairfield, NJ, Augustus M. Kelley, Publishers, 1978, c. 1977. 475 p. index. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 194.

537. Copley, Gregory R., ed.-in-chief. *Defense & Foreign Affairs Handbook.* Washington, Copley & Associates; distr., New York, Franklin Watts, 1978. 757 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 239.
538. *The Europa Year Book 1979: A World Survey.* London, Europa Publications; distr., Detroit, Gale, 1979. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 223.
539. Fest, Wilried. *Dictionary of German History 1806-1945.* New York, St. Martin's Press, 1978. 189 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 187-188.
540. Foote, Lynne, ed. *Social Science Resource Guide, with Special Attention to the Holdings of the Libraries at the University of Pittsburgh.* Pittsburgh, University Center for International Studies, University of Pittsburgh, 1978. 118 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 132.
541. Hecker, Melvin. *Ethnic America 1970-1977: Updating the Ethnic Chronology Series, with Cumulative Index.* Dobbs Ferry, N. Y., Oceana Publications, 1979. 402 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 197.
542. *The Illustrated Encyclopedia of Mankind.* New York, Marshall Cavendish, 1978. 20 v. *American Reference Books Annual.* Vol. 11, 1980, pp. 345-347.
453. Miller, Olga K. *Genealogical Research for Chech and Slovak Americans.* Detroit, Cale, 1978. 187 p. *American Refedence Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 211.
544. Siegel, Steven W., comp. *Jewish Immigrants of the Nazi Period in the U.S.A., Volume 1: Archival Resources.* Munich, New York, K. G. Saur, 1968. 279 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 204.
545. Kurian, George Thomas. *Encyclopedia of the Third World.* New York, Facts on File, 1978, 2 v. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, pp. 137-138.
546. Long, James. *The German-Russians: A Bibliography of Russian Materials with Introductory Essay, Annotations, and Locations of Materials in Major American and Soviet Libraries.* Santa Barbara, Co., ABC-Clio Press, 1978. 136 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, pp. 200-201.
547. *Standard Periodical Directory, 1979-80.* 6th ed. Howard Greenberg, ed. New York, Oxbridge Communications, 1978. 1680 p. *American Reference Boks Annual,* Vol. 11, 1980, p. 14.
548. Tingley, Donald F. *Social History of the United States: A Guide to Information Sources.* Detroit Gale, 1979. 260 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, pp. 174-175.
549. Tomasi, Silvano M., and Edward C. Stibili. *Italian-Americans and Religion: An Annotated Bibliography.* 1st ed. New York, Center for Migration Studies, 1978. 222 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, pp. 741-472.
550. *The Statesman's Yearbook: Statistical and Historical Annual of the World for the Year 1978-1979.* Ed. by John Paxton. 115th ed. New York, St. Martin's Press, 1978. 1696 p. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 44.
551. Stoffle, Carla, and Simon Karter. *Materials & Methods for History Research.* Library ed. New York, 1979. Schuman Publishers, 1979. *American Reference Books Annual,* Vol. 11, 1980, p. 163.

ДОДАТКИ

I

ХРОНОЛОГІЧНО-СТАТИСТИЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Роки	Книжки Окремі видання	Статті	Енциклопедичні гасла	Рецензії	Разом
1950	—	11	—	—	11
1951	—	2	—	—	2
1952	—	—	—	3	3
1953	—	7	—	1	8
1954	—	7	—	2	9
1955	—	5	46	1	52
1956	—	5	—	—	5
1957	—	10	—	3	13
1958	1	5	—	—	6
1959	1	17	—	2	20
1960	2	7	—	2	11
1961	—	7	—	—	7
1962	5	6	—	1	12
1963	4	10	—	2	16
1964	1	9	—	3	13
1965	—	4	—	3	7
1966	3	16	—	12	31
1967	1	8	—	22	31
1968	3	7	—	6	16
1969	1	9	8	18	36
1970	1	23	—	12	36
1971	1	19	—	29	49
1972	1	20	—	4	25
1973	1	15	3	5	24
1974	3	14	1	20	38
1975	3	8	1	19	31
1976	1	5	—	46	52
1977	2	9	—	10	21
1978	1	6	—	11	18
1979	1	7	1	13	22
1980	3	5	—	21	29
Разом	40	283	60	271	654

II

СПИСОК СЕРІЙНИХ ВИДАНЬ В ЯКИХ ДРУКУВАЛИСЯ ПРАЦІ ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Журнали

«Бюлетень» (Мюнхен: «Зарево»); «Бюлетень У.І.Т.» (Міямі, Флорида); «Визвольний Шлях» (Лондон); «Вісті УВАН» (Нью-Йорк); «Вузли Дружби» (Нью Йорк); «Жіночий Світ» (Вінніпеґ); «Збірник Української Літератур-

ної Газети» (Мюнхен); «Інформаційний Листок Літературної Комісії Зарева» (Мюнхен); «Записки ЧССВ» (Рим); «Київ» (Філядельфія); «Музейні Вісті» (Онтаріо, Каліфорнія); «На Слідах» (Онтаріо, Каліфорнія); «Науковий Збірник УВАН» (Нью Йорк); «Наш Світ» (Нью Йорк); «Овид» (Чікаґо); «Розбудова Держави» (Монтреаль, Клівленд); «Самостійна Україна» (Чікаґо); «Сучасність» (Мюнхен); «Смолоскип» (Париж); «Україна» (Париж); «Українська Літературна Газета» (Мюнхен); «Український Історик» (Нью Йорк-Торонто-Мюнхен); «Юність» (Мюнхен, Париж).

Енциклопедії

Енциклопедія Українознавства. Словникова частина II. Париж-Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1955. *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History,* 1978 (Academic International Press).

Журнали в чужих мовах

"The Annals" (New York, Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States); "American Reference Books Annual" (Denver); "Canadian Slavonic Papers" (Toronto, Canadian Association of Slavists); "Catholic Library World" (Haverford, Pa., Catholic Library Associaton); "Congressional Record" (Washington); "Ethnic Forum" (Kent); "International Migration Review" (New York); "Journal of Central European Affairs" (Boulder, Colo.); "Journal of Education for Librarianship" (State College, Pa., Association of American Library Schools); "Library Jounal" (New York); "Nationalities Papers" (Charleston, Ill., Association for Nationality Studies); "The New Review" (Toronto); "Revista de la Unesco pour la science de l'informacion, la bibliotheoconomie et l'archivistique" (Paris); "Slavic Review" (American Association for the Advancemet of Slavic Studies); "Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart" (München;) "The Ukrainian Review" (London); "Ukrainian Quarterly" (New York); "Unesco Journal of Information Science, Librarianship and Archives Administration" (Paris); "Wissenschaftliche Mitteilungen" (München, Ukrainische Freie Universität); "Zeszyty Historyczne" (Paris).

Газети

«Народна Воля» (Скрантон), «Америка» (Філядельфія), «Новий Шлях» (Вінніпеґ, Торонто), «Українське Народне Слово» (Пітсбурґ), «Українське Слово» (Париж), «Український Голос» (Вінніпеґ), «Свобода» (Джерзі Сіті), «Християнський Голос» (Мюнхен).

Дослідження

Stephen Scherer

BEYOND MORALITY: THE MORAL TEACHING AND PRACTICE OF H. S. SKOVORODA (1722—94)

The title "Beyond Morality" used for this paper is not meant to confuse or surprise, but rather to underline the fact that Skovoroda, as any serious moralist, elaborated his moral teaching and practice within a larger philosophical framework, in his case within one which was metaphysical, anthropological and mystical. Skovoroda's metaphysics were Platonic, and based on the profoundly dualistic view of a world which consisted of, "two substances joined together called matter and form."[1] His Platonic dualism led him on occasion to depreciate matter to the advantage of form and so to see matter as "nothing,"[2] "an idol"[3] or something "which passes momentarily."[4] This polar approach ultimately gave way in Skovoroda's thought to a more complementary and integral dualism, one which stressed form as the essence which manifested itself necessarily in matter. He articulated this view symbolically when he referred to form in matter as, "eternity in corruption, life in death, awakening in sleep, light in darkness, truth in falsehood, joy in sorrow and hope in despair."[5] The most important demonstration of this integral dualism, however, was his argument for the eternity and infinity of matter. According to this argument matter was the necessary attribute of its eternal and infinite source, form. Skovoroda here likened the relationship between form and matter to the one which obtained between a tree and its shadow. The shadow, he contended,

> disappears from view partially, it does not stand constantly and it is transformed into various shapes. Nevertheless, it never removes itself from its living tree, and, as a result, those who are enlightened have been saying for a long time, *'Materia aeterna'*. Matter is eternal.[6]

---

[1] Skovoroda, "Dialog. Imia emu: Potop Zmiin," in G. S. Skovoroda, *Sobranie Sochinenii,* Vol. 5 of *Materialy k istorii i izucheniiu Russkago sektantsva i staroobriadchestva.* Edited by V. Bonch-Bruevich, 7 vols., St. Petersburg: 1908—12. This edition of Skovoroda's works will be cited hereafter as *Sobranie Sochinenii.*

[2] Skovoroda, "Narkiss," *Sobranie Sochinenii,* p. 80.

[3] Skovoroda, "Knizhechka o Chtenii Sviashchennago Pisaniia narechenna Zhena Lotova," *Sobranie Sochinenii,* p. 408.

[4] Skovoroda, "Dialog ili Razglagol o Drevnem Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 318.

[5] Skovoroda, "Kol'tso," *Sobranie Sochinenii,* p. 250.

[6] Skovoroda, "Dialog. Imia emu Potop Zmiin," *Sobranie Sochinenii,* p. 507.

Skovoroda supported this speculative argument even further by advancing the view that it was just the limited and transitory features of matter which demonstrated its infinite and eternal character:

> If you tell me that the external world ends in any time and place, having in itself a determined limit, I say that it ends, i. e., it begins. You see, one thing's limit is another's door which opens a new range of space, just as a chick begins when the egg is ruined. And so everything always goes to infinity.[7]

Skovoroda's Platonism, with its emphasis on the integration of form and matter, contained a strong religious component. In fact the Christian Divinity played the same role in Skovoroda's metaphysics as form did in Plato's. "God," he argued, "penetrates and sustains all creation; He was, is and will be always and everywhere."[8] In the same spirit Skovoroda asked, "Isn't He the being in everything? He is the true tree in the tree, the grass in the grass, the music in the music, the house in the house... He is everything in all."[9] This Christian dualism had a decidedly pantheistic caste. Skovoroda realized this and sought to temper the apparent pantheism by contending that, "material itself exists and God is everywhere in it. Still it is not Him nor is He it."[10] This disclaimer, while it effectively undermined the pantheism in Skovoroda's thought, can not obscure his insistence upon the Divine immanence in matter, an emphasis so strong that one may fairly characterize his metaphysical position as one of immanent-theism or even mysticism.

The Christian dualism and mysticism so apparent in Skovoroda's metaphysics also marked his anthropology. He taught that man was dualistic, consisting of a "true" invisible man and a "false" apparent one. He did this marvelously and metaphorically in the following passage:

> A clever artist drew a vivid picture of a stag and a peacock. His young son ws enthralled by these pictures. His older son viewed them with amazement. The artist then erased the colors and the figures disappeared from view. At this the young boy wept inconsolably but the older one laughed... The young boy thought the creatures had been destroyed and cried for their sake... but the essence and strength of the image was their design, namely, the immaterial thought and secret tracing to which the colors adhered... The figures

7 Skovoroda, "Izrailskii Zmii," *Sobranie Sochinenii,* p. 368.

8 Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristiianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 63.

9 Skovoroda, "Narkiss," *Sobranie Sochinenii,* p. 80. In another instance he went so far as to inquire about God, "why not call Him Nature *(Natura)?* In my opinion it is impossible to find a more important and fitting name for God than this." "Razgovor Druzheskii o Dushevnom Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 216.

10 Skovoroda, "Dialog ili Razglagol o Drevnem Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 312. Skovoroda also exhibited the more orthodox side of his Christianity

> themselves, even before their appearance on the wall were always in the mind of the painter. They were not born and would not perish.[11]

The true man who sustained his visible counterpart was immaterial and eternal like the thought of the artist in the above story. Despite this contention, Skovoroda did not discount physical man but found him, however impermanent and corrupt, a necessary attribute of his eternal form: "Can there be a man without flesh and blood and bones? Ridiculous!"[12]

In his anthropology as in his metaphysics Skovoroda identified his invisible or true man with the Christian God. "There is," he asserted, "a single labor in both of these, knowing oneself and comprehending the true man . . . know that the true man and God are the same."[13] Skovoroda, however, did not intend his identification of the true man and God to be absolute and so he described the relationship between them as one which occurred "without any mixing, but without any division."[14] His imprecision concerning the identification of God and the true man notwithstanding, Skovoroda saw an authentically Divine spark in man and, as a consequence, he exulted that the true man,

> is free. He flies without limit into the heights, the depths and the expanses. Neither mountains, rivers, seas, nor deserts impede him. He sees into the distance, begins to view what is hiden, sees the past, penetrates into the future, moves over the face of the deep and enters through closed doors. He has the eyes of a dove, the wings of an eagle, the speed of a stag, the daring of a lion, the fidelity of a turtle dove, the quickness of a falcon and the good cheer of a crane.[15]

It was the spirit breathing through this last passage which both typified and vitalized Skovoroda's anthropology. All men, he taught, whatever their bodily infirmities or spiritual limitations possessed a divine potential, which, if realized, freed them from slavery to their appearances and delivered them to the bosom of God.

Skovoroda's mystical metaphysics and anthropology, which brought him to the conclusion that the true man was God, had serious moral

---

when he affirmed the doctrines of the Trinitarin God and the Divinity of Christ. "Dialog. Imia emu: Potop Zmiin," *Sobranie Sochinenii,* p. 512.

11 Skovoroda, "Dialog. Imia emu: Potop Zmiin," *Sobranie Sochinenii,* pp. 496—97.

12 Skovoroda, "Da Lobzhet Mia ot Lobzanii Ust Svoikh . . ." *Sobranie Sochinenii,* p. 59.

13 Skovoroda, "Narkiss," *Sobranie Sochinenii,* p. 92.

14 Skovoroda, "Dialog ili Razglagol o Drevnem Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 312. Skovoroda evinced a similar apporoach to the problem of the identification of God and the true man when he asserted, "You are two and are one." "Ubogii Zhaivoronok," *Sobranie Sochinenii,* p. 486.

15 Skovoroda, "Knizhechka o Chtenii Sviashchennago Pisanniia narechenna Zhena Lotova," *Sobranie Sochinenii,* p. 401.

implications.[16] He understood this, and so dealt with the question of morality throughout his writings. His treatment of morality, moreover, though it dealt with moral philosophy, was finally concerned with the manner in which man should live his daily life. This integral connection of theory and practice ran through all of Skovoroda's work, but nowhere more clearly than in his consideration of morality.

The beginning point for Skovoroda's speculative morality was his discussion of happiness. "There is nothing sweeter for man and nothing more necessary than happiness," he asserted.[17] But most men were not happy; they were troubled by any number of anxieties:

> One is uneasy because he is not of noble birth, handsome face, or good education; another frets because, although he leads a blameless life, many people both distinguished and base heap vituperation upon him, calling him a hopeless and worthless hypocrite; a third is tormented, because he has achieved the rank and place which permit him to serve only six- course rather than ten-course meals.[18]

People who worried about such trifles had overlooked the universal necessity and accessability of happiness for man, and Skovoroda therefore delighted in questioning them;

> What would it be like then if happiness, the most necessary and dear thing for everyone, depended on place, time, flesh and blood? I will speak more clearly: what would it be like if God confined happiness to America, or to the Canary Islands, or to Jerusalem, or to the Tsar's court, or to Solomon's age, or to riches, or to the desert, or to rank, or to learning, or to health?[19]

But this question was clearly absurd for Skovoroda because, as he contended, if happiness were limited by time, place, rank, learning, riches, etc., "Then very few of us would be happy. Who could be in that place? How could all be born in one certain time? How could so many attain a single rank and status?"[20]

---

[16] Dmytro Chyzhevskii (1894—1977) was one of the first scholars to emphasize sufficiently the central place of mysticism in Skovoroda's thought, as well as the inextricable link between his mysticism and his moral teaching. See Chyzhevskii, "G. S. Skovoroda i nemetskaia mistika," *Nauchnye Trudy Russkago Narodnago Universiteta v Prage,* Prague: 1929, II, pp. 283—301; "Filosofiia G. S. Skovorody," *Put',* 1929, #19, pp. 23—56; "Skovoroda-Studien: Skovoroda und Angelus Silesius," *Zeitschrift für Slavische Philologie,* 1930, VII, pp. 1—33; "Skovoroda-Sudien: Skovoroda und Valentin Weigel," *Zeitschrift für Slavische Philologie,* 1935, XII, pp. 308—32; *Skovoroda: Dichter, Denker, Mysttiker,* Munich: 1974, passim, but especially Chaps. V, VI.

[17] Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristiianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 61.

[18] Skovoroda, "Razgovor Druzheskii o Dushevnom Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 240.

[19] Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristiianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 62.

[20] *Ibid.*

Happiness, then, did not depend on any one or combination of the transiencies listed above. It sprang rather from a single, immutable source, and this one source of and necessity for happiness was God. "Many bodily needs await you, but happiness is not there. For your heart one thing is needed and there is God and happiness."[21] Even in this search for happiness in God, however, many people went astray. They began by seeking God, but even after a long search they were unsuccessful because they had not sought him in the right place. Skovoroda, writing about the search for Christ, referred to these people:

> Many seek Him in the Empire of Ceasar Augustus, in the days of Tiberius, in the reign of Pilate and so on. But they seek Him just so. Where? Here! In this world! In the midst of the dead... Please seek Him more wisely. 'He is not here!' (Matt. 28:6) Many run through Jerusalem, along the Jordan, into Bethlehem... to Mt. Sinai, and to Mt. Athos; they sniff around between the Tigris and the Euphrates. Of course, He is just here! They think: Here He is! Here He is! Here is Christ! He is here! They shout to one another: Here is Christ! I know, the angel cries to them, that you seek Jesus who was crucified. 'He is not here! He is gone!' Many seek Him in worldly honors, in grand houses, in ceremonial tables and so on. Many seek him gaping at the vast starry expanse, at the sun, the moon and the whole Copernican universe... 'He is not here!' They seek Him in long prayers, fasting and sacred ritual... 'He is here where they sermonize so eloquently, recognizing the prophetic mysteries... But the dazzling angel only cries to them; 'He is not here!'[22]

Man erred in his search for God and happiness because he neglected to seek them within himself: "The kingdom of God is within";[23] "It (happiness) is near. It is in your heart and soul."[24]

Man's happiness consequently depended on his ability to find God within himself. At the same time, however, this was for Skovoroda, the crucial element of man's moral struggle, and whatever stood between man and the successful conclusion of this search was evil. Skovoroda considered the problem of evil at three different levels. At the first of these he stressed the reality and the materiality of evil. Concerning the reality of evil for himself he recalled some thoughts which he had once had:

> Returning to my study, after having left a friend..., I began to think how full of evil is the life of mortal man. I do not think those absurd who say that a newborn child begins to cry because it already has a presentiment of the series of misfortunes which it must endure.[25]

---

21 *Ibid., p. 63.*

22 Skovoroda, "Dialog. Imia emu: Potop Zmiin," *Sobranie Sochinenii,* pp. 524—25.

23 Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 62.

24 *Ibid.,* p. 63.

25 Skovoroda, "Pis'mo k M. I. Kovalinskomu" in H. S. Skovoroda, *Tvory v Dvokh Tomakh.* Edited by O. I. Biletskii, 2 vols. Kiev: 1961, II, pp. 324—25. This edition of Skovoroda's works will hereafter be cited as *Tvory.*

By this estimation of evil Skovoroda indicated his own personal anxiety over the reality of evil as a force in the life of man. But if evil was a reality in the life of man just what was evil? At this first stage of his discussion it was the visible world. "Why is evil obstinate to the Higher One? Concerning this what is there to ask? Flesh by its very nature is hostile to the spirit."[26] This view of evil was consistent with Skovoroda's dualistic conception of the universe, the visible, corrupt world, underpinned by the unseeen and eternal one. Such a simple identification of evil with the material world, though, strained his credulity. God, after all, had created the physical world and if it alone were evil, then one had to conclude that God had created evil. This consideration, though it did not impel Skovoroda to abandon completely his conception that evil was linked with materiality, did lead him to an analysis of evil at another level.

At this second stage Skovoroda approached the problem of evil by stressing not the conflict between good and evil, spirit and flesh, but rather their unity. For instance he argued that, "God created good and evil, poverty and riches, and fused them into a unity."[27] This reconciliation of good and evil, a tempering of his occasional drift toward polar dualism, was in accord with some of Skovoroda's other dialectical pronouncements.

> You will not find a day without darkness and light, or a year without winter and heat. You will not discover any situation not mixed of misfortune and sweetness. The whole world stands in such a fashion. Things assist or are conducive to their opposites.[28]

"Crying leads to laughter, and laughter is concealed in crying. Proper crying is the same as opportune laughter. These two halves constitute a unity."[29] Having argued for the unity of good and evil, Skovoroda added that evil could actually assist man in his search for God, happiness and the good, for "darkness was impressed on us in order that the light might be revealed . . . an observer, having recognized black, will suddenly recognize white."[30] Skovoroda bridged the apparent gap between these first two views of evil, evil as matter and evil as a part of the evil/good duality, when he reached the third and final stage of his consideration of evil.

The starting point for Skovoroda's ultimate conception of evil was his argument that evil did not rest in the physical world, but rather within man. Man, however, since he possessed the potential for both good and evil, could overcome evil within himself, render his evil good and so

---

26 Skovoroda, "Dialog. Imia emu: Potop Zmiin," *Sobranie Sochinenii,* p. 504.

27 *Ibid.,* p. 520.

28 Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 346.

29 Skovoroda, "Dialog. Imia emu: Potop Zmiin," *Sobranie Sochinenii,* pp. 519—20.

30 Skovoroda, "Kol'tso," *Sobranie Sochinenii,* p. 286.

transform the world.[31] But this was impossible unless he destroyed his will to evil. Skovoroda again and again identified the weakness of the human will as the enemy of God, and therefore as the only evil; "I tell you incessantly that anyone who worships his own will is an enemy of the Divine will and can not enter the Divine kingdom."[32] He sang this same song in verse when he wrote:

> Will! Insatiable hell! You are the noxious air. Day and night your maw gapes like a well, You swallow everything without a care; Kill this spirit, brother, and you abolish hell.[33]

By the human will here Skovoroda meant "the dissolute desire for appearances."[34] As long as man exercised his will in the pursuit of appearances he contravened the Divine will and made impossible the successful search for the true man within himself. Skovoroda realized that appearances and their pursuit could deceive man and eventually destroy him unless he employed his will to seek something other than mere appearances. Appearances could have this effect on man because they seemed, at least initially, harmless. But man, having capitulated to innocuous appearances,could become helpless before them:

> You meet us like a lamb,
> And offer us a tender gaze,
> But later you ravage like a wolf,
> And infect us, like the plague
> You grind like an unremitting worm
> You roar and gnaw like a fierce lion
> Oh lion, oh worm, oh hidden moth.[35]

If man restrained his desire for appearances, he did not truly destroy his will but only brought it into accord with the Divine will, or, as Skovoroda contended at this point, "everything happens according to the will of God, but if I am agreeable to it, then it is already my own will. What is there to be anxious about?"[36] Though Skovoroda did not delve into the problem of free will, he seemed to argue that man had free will, but that knowledge of God and the Divine will would influence him to make the free choice which placed his will in accord with the Divine will, and so freed him from his former slavery to appearances.

One can recapitulate Skovoroda's conception of evil as follows, stage by stage. Firstly, Skovoroda considered evil as a real force in human

---

31 The Twentieth Century Russian philosopher, Vladimir Ern, pointed out this crucial element of Skovoroda's thought in his work, *Grigorii Savvich Skovoroda: zhizn' i uchenie,* Moscow: 1912, p. 279.

32 Skovoroda, "Pria Besu so Varsavoiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 449.

33 Skovoroda, "Sad Bozhestvennykh Pesnei: Pesn' 28-ia," *Tvory,* II, p. 52.

34 Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristiianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 72.

35 Skovoroda, "Khot' Snachala Grekh Priiaten," *Tvory,* II, p. 482.

36 Skovoroda, "Razgovor Druzheskii o Dushevnom Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 232.

life and identified it with material. Secondly, since he correctly saw that the identification of matter and evil called into question the nature of God, he argued that good and evil were a unity and that evil could even assist man in his quest for the good. Thirdly, he reconciled these conflicting notions by defining evil as the weakness of human will, which he explained further as a desire for physical appearances which could be overcome, thus rendering the evil good. Skovoroda, therefore, did not completely abandon his first two views of evil, evil as appearances and evil as part of the evil/good duality respectively, but rather fused them with his conception of evil as the human will which desired appearances but which man could restrain once he achieved a knowledge of God and the Divine will.

Having argued that man could render evil good by restraining his desire for the physical world, Skovoroda explained that this was the case because the nature of God would not permit His condemning man to an impossible task. "Isn't our life a journey? And isn't our journey dependent on God Himself? And isn't God the greatest master? How can he create a difficult journey for us? . . . You yourself have made the Divine journey difficult by making it lawless."[37] Skovoroda, further, contended that God had placed in man the Divine law which would guide him to an understanding of his place in the universe and free him of his attachment to mere appearances. He compared this Divine law to ephemeral human tradition as follows:

> The law of God stands forever, but human tradition is neither everywhere nor always. The law of God is the tree of paradise, but tradition is its shadow. The Divine law is God in the human heart, but tradition is the fig leaf which often conceals the viper. The door of the Divine temple is the law of God, but tradition is the porch attached to the temple. Tradition stands as far away from Divine law as the vestibule from the altar and the tail from the head.[38]

The Divine law, however, did not exist exclusively in man, and in fact it was the universality of the law which Skovoroda employed to support his contention that it did exist in man. In this connection he asked:

> Why does the little fish which the Romans call *remora* have the ability to slow the speed of a ship to which it clings? Why does the dolphin's nature dearly love man but hate the snake? Why does the

---

[37] Skovoroda, "Pria Besu so Varsavoiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 447.

[38] Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristiianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 72. Skovoroda, here struck a blow against the tradition-ridden institution of the Orthodox Church, which, in his estimation, had less capacity for making moral judgments than each individual who had found the Divine law within himself. This confidence in the moral potential of the individual was in part a reflection of Skovoroda's exposure to Protestantism, particularly to the ideas of Protestants like Johann Arndt (1555—1621) and Jakob Boehme (1575—1624), which he encountered while studying at the Kievan academy and traveling in the West.

> lion's nature terrify the crowing rooster? Nature and innate power signify the inborn Divine good will and His secret law which rules all creation.[39]

To live a moral life, therefore, man had to live according to the will of God. But the will of God was the same as the Divine law, which was in turn nature. The speculative basis of Skovoroda's moral system, then, was nature or naturalness (srodnost'). But, of course, one had to appreciate the true man and God within himself before he could understand the Divine will, i. e., the Divine law, or nature. Finally, because nature, i. e., man's innate capacities, served as the basis of Skovoroda's morality, he could claim that finding the Divinity and the Divine law within oneself, and subsequently living a moral life, was an easy task. "Thanks to blessed God for this," he wrote, "that the necessary is accomplished without difficulty while the difficult is unnecessary."[40]

Skovoroda accompanied his speculative morality with instruction on its practical application, in which he included his own personal example. The most striking feature of his practical morality was its kenoticism, or imitation of Christ. Skovoroda stressed this imitation of Christ in a verse which he wrote in the 1760's:

> Crucify my body, nail it to the cross,
> Let my body suffer, that my spirit may have room.
> Let my outer self grow dry,
> That my inner self may bloom.[41]

If a man would not restrain his desires for physical comfort, he would never be able to find the true man, or to put his will in accord with the Divine will and the Divine law. Skovoroda, here, emphasized that kenosis was not merely temporal suffering which would be rewarded in eternal life, but was rather a means to control the human will so that man could successfully search for the Divinity within himself. He testified to this positive aspect of kenosis when he declared that it was, "not the growth of patience with worldly affairs, but preparation for the achievement of Divine truth: you are emptied and you comprehend."[42]

Skovoroda's concern with kenosis as a means of controlling bodily appetites so that the spirit could grow led him to conclude that poverty was almost indispensable to the leading of a moral life:

> Oh poverty! Oh heavenly gift!
> Every holy and honest man loves you.
> Whoever had abandoned you,
> Has been born only to the night,
> And he is not a real man.[43]

[39] Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 339.

[40] Skovoroda, "Nachal'naia Dver' ko Khristiianskomu Dobronraviiu," *Sobranie Sochinenii,* p. 61.

[41] Skovoroda, "Sad Bozhestvennykh Pesnei: Pesn' 7-ia," *Tvory,* II, p. 16.

[42] Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 351.

[43] Skovoroda, "Ubogii Zhaivoronok," *Sobranie Sochinenii,* p. 491.

By poverty Skovoroda meant not extreme deprivation, but a mean between want and overabundance, for as he argued, "Poverty, achieving the necessary, but recognizing the superfluous, is the true wealth; it is the blessed means, like a bridge which passes between two swamps, between frugality and superfluity."[44] In his own life Skovoroda made this definition of poverty operative, for he ate, and clothed himself humbly, but, according to his friend and biographer, M. I. Kovalinskii, "sufficiently."[45] Skovoroda further elucidated his attitude toward poverty and the restraint of bodily appetites when, in a letter to Kovalinskii, he wrote,

> Are you fasting? But isn't a man witless to give nothing, or only something harmful, to his body? Deprive yourself of excessive food so that the little ass, i. e., the flesh, may not become fierce, but do not kill it with fasting so that it becomes too weak to carry its rider.[46]

While Skovoroda did offer a somewhat tempered definition of poverty, one should not neglect the importance of poverty in his practical moral teaching,

> It is not the poor man who is wretched
> But he who wants too much.
> . . . .
> Bread and water are better for me,
> Than sugar and misfortune.[47]

But the imitation of Christ for Skovoroda entailed more than a curtailment of sensual pleasures and the adoption of a life of poverty. He also taught by word and deed that man should restrain his will by abasing himself. To this end he admonished his readers and listeners, "love misery, . . . be friends with forbearance, abide with humility."[48] In support of his advocacy of personal humility, Skovoroda offered Christ's own teaching:

> About those who belittle themselves in heart and deed, the Lord says, 'Blessed are the poor in spirit . . .' (Matt., 5:3) The poor in spirit are those who weep, hunger, and thirst for the kingdom of God and his truth. They are the timid, the deprived, the persecuted, and the abused . . .[49]

As Skovoroda himself adopted the poverty which he advocated as a means of controlling one's physical desires, so he practiced self-abasement which made man "poor in spirit." Throughout his life he had opportunities to take prestigious secular and clerical positions, but he always

---

44 *Ibid.*, p. 488.
45 M. I. Kovalinskii, "Zhizn' Grigoriia Skovorody," *Tvory,* II, p. 497.
46 Skovoroda, "Pis'mo ko M. I. Kovalinskomu," *Tvory,* II, p. 240.
47 Skovoroda, "Ubogii Zhaivoronok," *Sobranie Sochinenii,* p. 482.
48 Skovoroda, "Beseda narechennaia Dvoe," *Sobranie Sochinenii,* p. 206.
49 Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 351.

refused, preferring to follow a humble, peripatetic, and for him, natural life.[50]

There are three significant points to be made about Skovoroda's teaching and practice of kenosis, that most crucial aspect of his practical morality. Firstly, kenosis, or the imitation of Christ, had a long tradition in Russia and Ukraine, dating back to the medieval saints, Boris and Gleb. Skovoroda in his advocacy of kenosis, therefore, was harking back to an honored religious tradition, the imitation of Christ in order to achieve personal and social redemption. Secondly, Skovoroda taught his listeners and readers to seek kenosis because of his reaction to the growing secularism which he found around him, not only in the world, but in the Orthodox Church itself. This gave his kenotic admonitions a wonderfully contemporary ring for many in his audience. Thirdly, and connected directly with the first two points, he emphasized the positive features of this style of life. Kenosis for Skovoroda was not simply one's endurance of the worst features of this life in order to insure a better future life. Kenosis was part of a positive process to bring the will to heel, in order that the true man, the Divinity, might be realized. Kenosis was therefore an integral part of a moral life.

An ancillary feature of Skovoroda's practical morality, and one consonant with his kenotic life-style was his approach to pedagogy. Because he believed that each individual could find the Divine law or nature in himself, he argued that all teaching and learning must spring from this discovery. "If anyone wants to learn something," he insisted, "he must be suited for it. Nothing depends on man, but with God everything is possible. Whoever tries, without God, to teach or to learn recalls the proverb, 'you can't teach a wolf to plow'."[51] This emphasis on education in accord with nature sounds rather Rousseauesque, and it even appears that Skovoroda may have known of Rousseau.[52] Along with this Rousseau's works were known in Russia and Ukraine as witness, for instance, the work of Ia. P. Kozel'skii, the eighteenth-century Ukrainian intellectual.[53] If Skovoroda had no knowledge, direct or indirect, of Rousseau's

---

[50] He justified his humble position as follows: "The world is like a theatre; in order to stage a play successfully one must cast the roles according to the actors. The actors on the stage are praised not by the distinction of their roles, but by their success in playing them. I determined this long ago and I have seen by many experiences that I cannot successfully play on the world's stage any role besides a low, simple, care-free and solitary one. I have chosen this role, have taken it and I am satisfied." M. I. Kovalinskii, "Zhizn' Grigoriia Skovorody," *Tvory,* II, p. 511.

[51] Skovoroda, "Blagodarnyi Erodii," *Sobranie Sochinenii,* p. 465.

[52] For information which suggests Skovoroda's knowledge of Rousseau see M. I. Kovalinskii, "Lysty M. I. Kovalinskoho Do H. S. Skovorody," *Tvory,* II, p. 536.

[53] Ia. P. Kozel'skii (1728—94) was born not far from Poltava. He studied at the Kievan Academy until 1750 and spent the years 1752—57 at the Academy of Sciences in St. Petersburg. He wrote several philosophical tracts between

work, his attitude toward education might be explained partly as a reaction against his own education at the Kievan Academy. He expressed his negative attitude toward the coercive, formal education which he had experienced in Kiev when he wrote:

> As long as a ring hangs in a pig's nose, the pig will not root. Remove the ring and the pig once more defaces the earth. This is neither education nor learning, but rather restraint, which proceeds from man's power and rules over all of the lawless.[54]

Though Skovoroda counseled that man should learn naturally and avoid harsh teaching methods he admitted that man needed some outside assistance. In regard to education this external assistance consisted principally of protecting the health of the student and giving him encouragement in his pursuit of knowledge. Skovoroda argued for this view metaphorically as follows:" Don't teach the apple tree to bear apples: nature herself has already done this. Simply protect it from the swine, cut away the weeds, clear away the geese and ward off the unclean water which descends on its roots."[55] That he used such an approach in his own teaching is attested to by M. I. Kovalinskii, one of his students, who described Skovoroda's pedagogical efforts as follows:

> Hryhorii often visited him (Kovalinskii) and, according to the young man's inclinations, entertained him with music and books, which served as springboards for conversation and moral discussions. And having uncovered in the young man a heart which he desired and the natural aptitudes which he loved, he turned his attention to the cultivation of his reason and his spirit.[56]

A last characteristic of Skovoroda's practical moral teaching was his emphasis on a "natural" occupation or enterprise for man. He asserted that a man who severed himself from a natural occupation would as a consequence suffer, "mortal anguish."[57] "What is more sorrowful," he inquired, "than to swim in abundance but be mortally tormented without a natural business? There is nothing more tormenting than to be mentally ill, and one is ill in mind when he lacks a natural occupation."[58] A man could not find a natural business for himself unless he understood nature, i. e., the law and will of God, in himself. Writing of his own occupation, Skovoroda explained to his audience:

> Understand that I would be a hundred times happier if I were making clay pans in accord with God, than if I were writing and teaching in

---

the late '60's and the middle '80's. In these he took a scientific stance, advising that man had to understand nature so that he could live in accord with it. Iu. Ia. Kogan, *Prosvetitel' XVIII veka, Ia. P. Kozel'skii,* Moscow: 1958.

54 Skovoroda, "Blagodarnyi Erodii," *Sobranie Sochinenii,* p. 465.

55 *Ibid.,* p. 464.

56 M. I. Kovalinskii, "Zhizn' Grigoriia Skovorody," *Tvory,* II, p. 500.

57 Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 336.

58 Skovoroda, "Basni Kharkovskiia," *Tvory,* II, p. 140.

> opposition to nature. But I feel, until now, that the incorruptible hand of the Eternal supports me in my present occupation.[59]

He made a like point concerning a natural occupation when he mentioned the case of a former student, who was not born for academic work: "I looked with pity and wonder on his lack of ability. But as soon as he decided to be a mechanic he amazed everyone with his understanding, and all without any guidance."[60] He had argued for a natural occupation on the basis of its indispensability for an individual moral life, but he was concerned with the social implications of such a situation as well. Skovoroda asserted that there was a natural order and that man played a part in it. If each individual man recognized what his part was and played it, society would remain in a state of harmony. But when men, acting in ignorance, sought stations which were not in accord with God's law, or nature, then personal and social ills were bound to result.[61] Because of the grave personal and social consequence which depended on an individual's occupation, Skovoroda cautioned those who sought a vocation,"Do not consider which occupation is higher or lower, or which is more or less distinguished, or which is richer or poorer, but only consider what is natural for you."[62]

Skovoroda's speculative and practical morality, as well as the mystical metaphysics and anthropology on which it was based, emphasized the unity and harmony of the universe. This unity and harmony depended upon the Divine presence, which eternally suffused both man and nature. Because the Divinity was always and everywhere, each man had the potential for finding It within himself. On the basis of this discovery, he could fashion a natural and harmonious life for himself and, consequently, for the larger society. The enduring and paradoxical message of Skovoroda's moral teaching and practice, therefore, is this: detach yourself from this world, if you want to make it better.[63]

---

59 Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 326. Ii this passage Skovoroda made a play on words since the word pan, *skovoroda,* was his own name.

60 Ibid., p. 327.

61 Skovoroda, "Razgovor Druzheskii o Dushenvom Mire," *Sobranie Sochinenii,* p. 220.

62 Skovoroda, "Razgovor nazyvaemyi Alfavit ili Bukvar Mira," *Sobranie Sochinenii,* p. 327.

63 This article has interpreted Skovoroda's morality as one which argued for both personal happiness and social harmony on the basis of the individual's religious understanding and subsequent effort to put his or her will into accord with that of God. His morality can be thought of most fruitfully, therefore, in religious-mystical and individualistic terms, whatever its social consequences. Mainstream Soviet interpretation has differed with this analysis considerably by its tendency to find the importance of Skovoroda's work in his materialism, identification with the lower class and ensuing social criticism. For examples of this orthodox Soviet interpretation see the following: Akademiia Nauk Ukrains'koi Radians'koi Sotsialistychnoi Respubliky, *Ukrains'Ka Radians'Ka*

Entsyklopediia, 17 vols., Kiev: 1959—68, XIII, pp. 219—20; N. O. Batiuk, "Poetychne Vtilennia Mudrosti Narodnoi," in Hryhorii Skovoroda, *Baiky Kharkivs' Ki-Aforyzmy*, edited by O. P. Mazurkevych, Kiev: 1972, p. 6; I. K. Bilodida, "Vstupne Slovo Holovy Respublikans'Koho Iuvileinoho Komitetu," in V. I. Shynkaruk *et alii* (eds.), *Hryhorii Skovoroda 250*, Kiev: 1975, p. 39; B. A. Derkach, "Narodnyi Filosof, Poet-Humanist," in Hryhorii Skovoroda, *Vybrani Tvory*, compiled by V. A. Derkach, Kiev: 1971, pp. 12, 14, 18; V. E. Evdokimenko and I. A. Tabachnikov, "Filosofskaia i sotsiologicheskaia mysl' narodov SSSR s kontsa XVI do poslednei treti XVIII v.: Ukraina," in Akademiia Nauk SSSR, *Istoriia Filosofii v SSSR*, 5 vols., Moscow: 1968, I, p. 411; Leonid Makhnovets', *Hryhorii Skovoroda*, Kiev: 1972, pp. 3, 129; D. Kh. Ostrianyn, P. M. Popov and I. A. Tabachnykov, "Vydatnyi Ukrains'kyi Filosof i Pys'mennyk," in Hryhorii Skovoroda, *Tvory v Dvokh Tomakh*, edited by O. I. Bilets'kyi *et alii*, 2 vols., Kiev: 1961, I, pp. XIII—XV; P. M. Popov, *Hryhorii Skovoroda: Literaturnyi Portret*, Kiev: 1969, pp. 7, 40—41; M. P. Red'ko, *Svitohliad H. S. Skovorody*, Lviv: 1967, pp. 110, 189—90; V. H. Sarbei, "Istorychny Pohliady H. S. Skovorody, " *Ukrains'kyi Istorychnyi Zhurnal*, 1972, No. 11, pp. 59—62; Onysiia Shreer-Tkachenko, *Hryhorii Skovoroda: Muzykant*, Kiev: 1972, pp. 5—6; I. P. Stohnii, "Etyka Pratsi u Tvorchosti H. S. Skovorody," in V. I. Shynkaruk *et alii*, (eds.), *Hryhorii Skovoroda 250*, Kiev: 1975, pp. 105—06. In the last decade or so the standard Soviet view has been questioned by a number of authors who have challenged Skovoroda's materialism as well as his exclusive identification with the lower class. For examples of this new Soviet interpretation see: I. P. Holovakha, "Otsinka Zagal'nosvitohliadnoi Pozytsii H. S. Skovorody v Istoryko-Filosofs'kykh Doslidzhenniakh," in V. I. Shynkaruk *et alii* (eds.), *Hryhorii Skovoroda 250*, Kiev 1975, p. 99; F. V. Konstantinov, "G. S. Skovoroda — Vydaiushchiiia Gumanist," *Voprosy Filosofii*, 1973, No. 2, p. 146; D. P. Kyryk, "Semantychnyi metod v istoryko-filosofs'komu doslidzhenni," in *Z istorii filosofii na Ukraini*, Kiev: 1967, pp. 82—91; A. P. Markov, "Spivvidnoshennia Dukhovnoho i Material'noho u Filosofii H. S. Skovorody," in V. M. Nichyk (ed.), *Vid Vyshens'koho Do Skovorody*, Kiev: 1972, pp. 111—14; V. M. Nichyk, "Filosofs'ki poperednyky H. S. Skovorody v Kyevo-Mohylians'kii Akademii," *Filosofs'ka Dumka*, 1972, No. 2, pp. 50—51; A. M. Nizhenets' and N. H. Korzh, "Narodnyi Myslytel'," *Prapor*, 1970, No. 3, p. 103; F. M. Polishchuk, *Hryhorii Skovoroda: Zhyttia i Tvorchist'*, Kiev: 1978, pp. 65—68; V. I. Shynkaruk, "Filosofskoe uchenie G. S. Skovorody," *Voprosy Filosofii*, 1972, No. 12, pp. 113—16; V. I. Shynkaruk and I. V. Ivan'o, "Hryhorii Skovoroda," in Hryhorii Skovoroda, *Povne Zibrannia Tvoriv u Dvokh Tomakh*, edited by V. I. Shynkaruk *et alii*, 2 vols., Kiev: 1973, I, pp. 37, 45—46.

М. Антонович

ІСТОРІЯ УКРАЇНОФІЛЬСТВА

(Оцінка українського руху австрійськими урядовими колами наприкінці 1889 року)

Серед документів, які торкаються діяльности М. П. Драгоманова в Швайцарії і які ми свого часу отримали з «Haus-, Hof- und Staatsarchiv»-у, знаходиться також записка, яка має менше відношення до діяльности згаданого діяча, зате має неабияке значення для загальної української справи. Мова про документ Інформаційного бюра Міністерства внутрішніх справ ч. 3904/4, переданий прем'єр-міністрові «для ласкавого ознайомлення 16 грудня 1889 року». У міністерстві закордонних справ ця копія була долучена до справи ч. 15940.

Каліграфічна копія (крім назви — латинкою) писана рівним, старанним ґотичним письмом на одинадцятьох сторінках великого піваркуша $31^{1}/_{4}$ на 20 см. Перша сторінка записана на $^{3}/_{4}$, а остання на трохи більше ніж половину, при чому перша має 18, остання 17, а сторінки 2—10 кожна по 29 рядків. Очевидно, переписувач клав папір на підстилку з надрукованими лініями інакше рукопис не вийшов би так рівно і акуратно. На супровідному листі за міністра внутрішніх справ 29 грудня 1889 року підписався Й. Крайський (J. Kreisky). Це, очевидно, дата «полагодження» чи повернення документу.

***

Записка «Історія українофільства» вказує на прекрасну поінформованість офіційних австро-угорських кіл в українській справі. Тим дивніше впадає в очі перепутання подій другої половини 1840-их і початку 1860-их рр. Напрошується думка, що автор докладно зупинився на обох періодах, а переписувач отримав доручення надто довгого документа скоротити до десяти сторінок. У своїй непоінформованості скорочувач безнадійно перепутав дані. Звичайно, це лише здогад, але інакше стає незрозуміло, як докладна інформація про українську справу автора нараз в цьому одному місці тексту безнадійно перемішалася.

Автор записки однаково добре поінформований і про поляків на Правобережжі, і про українців, для означення яких він вживає всіх трьох назв: українці, малороси і русини (Ukrainer, Kleinrussen, Ruthenen). Терміну русини він послідовно вживає для означення га-

лицьких українців, малоросами він називає селян, народні маси, а українцями чи українофілами тодішню українську провідну верству, хоч тут він не надто послідовний. У перекладі ми вживаємо новочасної назви. Автором записки є, як ми пізніше з'ясуємо, мабуть, якийсь поляк із Правобережжя, яких на австрійській урядовій службі не бракувало. Він об'єктивно пише про українців і поляків, але явно недолюблює росіян.

Він подає дані про польонізацію українських вищих верств, внаслідок чого українцями лишилися лише народні низи. Така картина вказує на його добру обізнаність з Галичиною і Правобережжям. На Лівобережжі справа була інакша: там українські пани не були рідкістю ще й за 1870-их років, хоч рівень їхнього «панства» та їхньої української національної свідомости міг бути дуже різний, а самі вони себе могли уважати «росіянами», себто громадянами Росії, а навіть «казенними» патріотами.

Автор правильно вказує на нехіть українського простолюддя до росіян, хоч, мабуть, трохи переціює польські впливи на широкі верстви українців на Правобережжі (на Лівобережжі про них взагалі не приходиться говорити). Він влучно пише про боротьбу між поляками і росіянами за українців,які творили вже тоді (мова про першу половину XIX стол.) велику, хоч, покищо, лише потенціяльну, але, водночас, вирішальну силу. Окремі поляки та росіяни виявляли свої «українофільські» тенденції ще й перед 1830 роком, про що автор записки не згадує.

Все ж таки його коротка характеристика генези польського «українофільства» за 1820-их і пізніше, за 1830—62 роки, зовсім влучна. Він з великим знанням і зовсім правильно характеризує також вищі польські учбові заклади в Вільнюсі та в Крем'янці і з'ясовує коротко їхнє перетворення у Київський університет. Ще й за 1840-их років польське культурне життя на Волині стояло на надзвичайно високому рівні, як ми знаємо з споминів М. Костомарова.

Автор інформації переносить заснування Київського університету на 1835 р., коли почалися виклади й на юридичному факультеті.[1] Всупереч бажанням уряду там від самого початку взяли верх поляки.[2] Також відомості автора записки про значення Дерптського університету як русифікаційного центру підтверджуються.[3] Можна б дискутувати з визначенням дати народження українофільства — 1846 р. Сам термін пізніший, а явище раніше, але для «практичних» цілей таке визначення має свій сенс, оскільки й справді кирило-методіївці з'ясували 1846 року ті цілі і завдання, які можна було почати здійснювати

[1] Історія Київського університету. Київ, 1959, стор. 22. Статут університету підписав Микола I ще наприкінці грудня 1833 р. (цит. праця, стор. 19), а урочистий акт відкриття відбувся 15 липня 1834 р. (цит. праця, стор. 20).

[2] Цит. твір, стор. 22, підтверджує це.

[3] Цит. твір, стор. 25. Щоправда цю «русифікацію» проводили переважно німці, які самі здебільшого дуже погано знали російську мову.

щойно через десять і більше років. Звичайно, журнал «Основу» видавала петербурзька Громада в 1861—62 рр., а не за 1840-их років, як написано в документі. Тут, як уже згадано, безнадійно перепутані події 1840-их і 1860-их рр., однак ідейні змагання з'ясовано хоч коротко, але влучно.

Лише Т. Шевченка заслали в Оренбурґ, де він і справді зустрічався з поляками від 1847 року, а не «декілька років після того», як помилково зазначено в тексті. П. Куліша заслали в Тулу, а М. Костомарова в Саратов. Далі записка коротко, але правильно пов'язує відродження українофільства з поразкою Росії у Кримській війні та з смертю Миколи I.

Незвичайно влучно сказано в документі, що українофільська пропаґанда широко використовувала козацтво та його боротьбу за волю і той факт, що колись уся земля належала селянам, хоч історична правда була інакша. Українофіли також намагалися відродити серед селян гордість і свідомість своєї сили. Цілі української пропаґанди так званих шістдесятників минулого століття збігалася із концепцією селянства до знесення кріпацтва: «ми панські, а земля наша». Цей пропаґандистський засіб перебрали опісля також нігілісти 1870—80-их років, як правильно зазначено далі в записці.

Австрійський урядовий документ у загальному правильно вказує на 1863 рік, як на поворотний в українофільському русі та на намагання російського уряду після придушення польського повстання, жорстоко розправитися з усіма проявами українства. Дискусійною є справа значної участи українців у польському повстанні 1863 року, про що говориться в записці. В загальному, українські народні маси виступили вороже проти польських повстанців, однак всіх українців, які перейшли до київської Громади з польської ґміни це повстання якоюсь мірою зачепило. Зачепило воно також деяких лівобережців, як напр. Потебню, для якого воно скінчилося фатально, а також деяких українців так або інакше зв'язаних з поляками.

Автор записки правильно пише про заборону українського театру та народної пісні[4] і про драконську розправу з неслухняними, хоч згадка про те, що українські театральні вистави заборонені у Києві дотепер, у 1889 році вже була анахронізмом.[5] Прекрасне ознайомлення з українським життям виявляє автор записки, коли згадує існування київських гуртків за 1870-их років і додає, що вони з плином часу набрали під впливом галицької української преси політичного забарвлення. Зате автор зовсім не згадує про Південно-Західній Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства, який у нашому

[4] Відомо, що після 1876 р. українські пісні не можна було виконувати в оригіналі, а М. Лисенко, з принципових причин на бажаючи їх співати по-російському, перекладав тексти на французьку мову і так виконував народні пісні в Києві.

[5] Театральні вистави українською мовою відбувалися в Києві від 10 січня 1882 р. Пор. Д. Антонович, Триста років українського театру. Прага, 1925, стор. 126 і далі.

відродженні відіграв таку визначну ролю, хоч він і натякає на тогочасну наукову діяльність з політичним аспектом. Навіть відоме гасло українофілів тих часів, що, мовляв, «треба лихо переспати» відбилося в записці, як і теоретичні дискусії про можливості визволення України.

У цьому зв'язку варті уваги вказівки на значення штунди для української справи. Прихильником цієї концепції був М. Драгоманов, який певний час пов'язував із штундою деякі надії, які, звісна річ, не виправдалися.[6] Взагалі автор записки трохи перецінив значення Драгоманова, коли називає його керівником українофільського руху. Свою записку автор кінчає твердженням, що тепер українофіли прихиляються до Австрії.

***

На підставі змісту записки можна собі скласти і певну уяву про її автора. Це був, правдоподібно, один із тих поляків, які після невдалого повстання 1863 року втекли до Австро-Угорщини, де працювали на урядових посадах. У даному разі можна навіть припустити, що автор записки колись був студентом київського університету, оскільки він інтимно ознайомлений з студентським життям того міста. А якщо так, то це мусів бути прихильник польського «лівого крила», що зокрема міцне було саме в Києві, а може й близько стояв до хлопоманів, оскільки він визнає право України на самостійність і відноситься прихильно до цієї концепції. З другого боку він прихильно ставиться до М. Драгоманова.[7]

Лишається ще сказати декілька слів про причини складення записки «Історія українофільства» саме наприкінці 1889 року. За 1880-их років українська проблема набрала актуальности поза кордонами України завдяки видавничій діяльності Київської Громади (М. Драгоманова) в Швайцарії, а зокрема завдяки міжнародним умовам. Між Росією з одного і Німеччиною та Австро-Угорщиною з другого боку в 1887—88 роках виникло сильне напруження. Існувала навіть реальна загроза спалаху війни і в зв'язку з цим виникла у канцлера Бісмарка

---

6 Напр. численні згадки про штунду в листах М. Драгоманова до Івана Франка з середини 1880-их років. Пор. М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка й інших, т. I, Львів, 1906, стор. 53, 96, 101 та ін.

7 Про одного такого колишнього польського поміщика Хамец згадується у некролозі академіка Б. О. Кістяковського в «Записках соціяльно-економічного відділу УАН», т. I (1923) у прим. на стор. XII. Під час польського повстання 1863 р. його переховував у себе В. Б. Антонович. Він виеміґрував пізніше у Австрію, де «у Відні стояв на чолі адміністративної і політичної поліції». Він, до речі, на прохання В. Б. Антоновича допоміг вирятувати українських студентів, яких влітку 1889 р. арештували разом з І. Франком, М. Павликом та іншими і мали судити у Львові. Звичайно, ми не маємо ніяких підстав думати, що це саме він був автором друкованої нами записки. Могли там бути й інші поляки, утікачі з Російської імперії. Кс. Хамець відіграв також певну ролю у «Новій ері».

ідея створити Київське князівство.[8] Ясно, що одна з безпосередньо зацікавлених країн у цих подіях Австро-Угорщина мусіла бути в курсі справ і на випадок потреби, знати на що можна було б розраховувати в зв'язку з українським питанням. Проте, могла існувати й пряма безпосередніша причина.

Від 1880-их років Київська Громада висилала українських студентів улітку в Галичину для ознайомлення з тамтешнім українським життям. Влітку 1889 р. така група, що складалася з Б. Кістяковського, А. Маршинського і дітей генерала Деґена (Сергія, Наталі і Марії) поїхала в Галичину і була там арештована разом з І. Франком, М. Павликом і А. Скородинським на базі доносу якогось польського студента з Києва. Арештовані просиділи декілька тижнів у тюрмі, однак їх усіх випустили без суду, на який не було юридичних підстав.[9] Цей зв'язок української молоді обабіч австрійсько-російського кордону мусів зацікавити австрійський уряд, який і міг зажадати складення записки про український рух у Росії. Результатом цього і могла з'явитися «Історія українофільства», яку ми подаємо в перекладі українською мовою.[10]

ІСТОРІЯ УКРАЇНОФІЛЬСТВА

Українці,[11] яблуко незгоди між росіянами і поляками, ніколи не були в стані розвивати самостійно своєї національности. Вищі верстви розплилися в польській культурі, прийняли польську мову, римо-католицьке віроісповідання і з плином часу зовсім злилися з польською шляхтою. Простий народ, а далі буде мова саме про нього, щоправда зберіг до певної міри свою самостійність і лишився вірний православ'ю, але до великоросів він не був і не є прихильний. Внаслідок постійного

[8] О. Барвінський, Спомини з мого життя, ч. II. Коломия, 1913, стор. 373—376; Д. Дорошенко, Prof. Antonovyč, „Panslavismus" a rakouská policie, časopis Národního Musea, r. 107, 1933, p. 171—183; його ж, В. Антонович, Прага, 1942, стор. 75—76. До речі, про перетворення Києва і околиці у вільну округу на випадок успішного завершення польського повстання при втручанні заходу, подейкувано також напередодні повстання влітку 1862 року. Це на випадок, як би, як думалося, Правобережжя буде прилучене до Австрії. Див. М. Гніп, Громадський рух 1860 р. на Україні. Книга перша. Полтавська громада ДВУ 1930, стор. 38—39. Див. теж: стаття Е. Гартмана в „Gegenwart", кн. XII, 1888 р.

[9] В. Калинович, Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. Львів, 1967, стор. 133.

[10] Звичайно, це не єдиний документ такого роду, що зберігається в чужих архівах. Щодо Австрії, то в першому томі збірки документів „Ereignisse in der Ukraine 1914—1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe". Philadelphia, 1966. Т. Горникевич опублікував незвичайно докладну інформацію про «Історію створення українських партій у російській Україні». Стор. 165—168.

[11] В оригіналі малороси — Kleinrussen.

контакту з польською стихією під час кріпацтва також простий народ надихався польського духу.[12] І росіяни, і поляки, хоч останні лише від 1830 року, повністю собі усвідомили, що українці[13] репрезентують чималу силу, яка у боротьбі між росіянами і поляками творить вирішальний фактор. Тож, відповідно до цього, обидві нації між 1830 і 1862 р. загравали з українцями.[14]

Але щойно після придушення повстання[15] поляки зрозуміли, що в українській[16] стихії до їхніх послуг вони мають дуже придатну силу, яку можна використати для їхніх цілей. Польська аристократія уважала тепер доречним зближатися з українським[17] сільським населенням. У своїй спритності вони (себто польські шляхтичі — прим. М. А.) почали грати на демократизмі, який повністю відповідав українському[18] народному характеру та українським[17] ідеалам. Ця тактика знайшла сильний відгук, зокрема серед польської студентської молоді, осередками якої стали в той час[19] університет у Вільні і ліцей у Крем'янці. Обидва ці учбові заклади мали, незважаючи на дуже короткий час свого існування, великий вплив на духовне життя поляків. З уваги на те, що вони уможливлювали також бідним присвячувати себе науковим зайняттям, ці заклади стали сполучною ланкою, яка зводила духовно докупи найкращі сили польського народу нижчих і вищих кляс. Російський уряд з свого боку також прекрасно зрозумів значення цих учбових закладів і тому після приборкання повстання їх негайно ж закрив. У вигляді трофеїв отримав він незвичайно багаті бібліотеки і наукові збірки, які належали цим закладам і які польські учені, маючи постійні субсидії від багатих маґнатів, зібрали з неймовірною дбайливістю. Цю багату здобич вирішила Росія використати як зброю проти цих же самих поляків і заснувала в центрі України, в Києві, 1835 року університет Св.Володимира, куди й перевезла здобуті скарби.

Новий університет мав служити лише російській науці і православній вірі. Однак, наслідки дуже мало відповідали надіям, що їх плекали (росіяни — прим. М. А.), оскільки в південно-західніх губерніях проживало дуже мало великоросів, а українська[20] молодь, що здебільшого належала до народних низів, не мала до навчання в університеті належної підготови. Відчувалася також нестача суто російських викла-

---

[12] Так висловлене, це твердження неправильне (пор. хоч би А. Свидницького, Люборацькі), однак тривалий поділ таки вплинув на різницю між право- і лівобережцями, отже в переносному значенні дане твердження має сенс.

[13] В оригіналі малороси.

[14] В оригіналі малоросами.

[15] Мається на увазі повстання 1830 р.

[16] В оригіналі малоросійській.

[17] В оригіналі малоросійським.

[18] В оригіналі малоросійському.

[19] Тут мова про час до повстання 1830 року.

[20] В оригіналі малоросійська.

дачів. Так, отже, сталося, що основний континґент тих, що навчалися, і тих що навчали в київському університеті складався знов же таки з поляків. Хоч мова навчання і була російська, то на неї дивилися лише як на зовнішню шкаралупу польського ядра, а сам університет уважали продовженням віленського. Очевидно, росіяни намагалися підготувати в Дерпті та на чужині декількох своїх викладачів, а до того часу хоч-не-хоч терпіли польську контрабанду.

З другого боку та польська молодь, яка студіювала в Києві внаслідок контакту із непольськими елементами поширювала свій кругозір. Студенти творили таємні товариства, діяльність яких поступово набирала революційного характеру. А тим часом почали і українці[13] посилати (свою молодь — прим. М. А.) в київський університет. Відомого історика М. І. Костомарова, який декілька років тому помер,[21] письменника Куліша і поета Шевченка можна уважати властивими основоположниками т. зв. українофільства, а роком народження його — 1846.[22] Тоді видавав Костомаров українофільський журнал «Основу».[23] Звільнення кріпаків, гегемонія народу і визволення від москальства,[24] вільна Україна і вільна польщизна[25] стали провідними ідеями і льозунґами київського студентства.

Правда, російський уряд, декілька років після того, заслав трьох керівників партії, а з ними і декількох поляків у Оренбурґ. Щойно Кримська війна відродила українські пориви. Бродіння, яке потай продовжувалося, значно зміцніло після смерти Миколи.[26] Характерно, при тому, що керівники руху, щоб пояснити селянам ідею свободи, постійно мусіли покликатися на вільне козацтво. Цей світогляд[27] викликав прихильність селян; їм здавалося дуже переконливим, коли їм говорили, що вся земля, яка в сучасну пору знаходиться в руках поміщиків і влади, власне кажучи є власністю селян, і що ця земля без сумніву знов припаде селянам, якщо вони усвідомлять собі свою власну силу і схочуть наполегливо добиватися своїх прав. Цей арґумент глибоко вкорінився у свідомості українського[28] селянина. Ще й тепер польські поміщики при роз'яснюваннях і суперечках з селянами ввесь час відчувають, що люди постійно виходять із припущення: усе наше. Також нігілісти, як це довели київські політичні процеси 80-их років, користувалися успішно цим арґументом, щоб підбурювати селян проти уряду і поміщиків.

---

21 М. І. Костомаров помер 1885 року.

22 Мова про заснування Кирило-методіївського Братства.

23 «Основу» видавав В. Білозерський у 1861—62 рр., коли «Громади» у значно поширених рамках здійснювали програму Кирило-методіївського Товариства, водночас модифікуючи її і пристосовуючи до нових умов.

24 В оригіналі «Moskowithertum».

25 В оригіналі «Polentum».

26 Розуміється Миколи Першого. Помер 2 березня 1855.

27 В оригіналі — Ideenkreis.

28 В оригіналі малоросійського.

Поворотним пунктом українофільського руху став рік 1863. Після повстання того року, в якому в південнозахідніх губерніях взяло участь не мало українців,[29] польська пропаґанда в Україні припинилася[30] і уступила місце урядовій пропаґанді, отже русофільській. А уряд взявся, до краю незграбно, за свої намагання поборювати і винищувати українського[28] духа. Усе, що якоюсь мірою носило печать національної своєрідности українського народу[31] переслідували і забороняли. Видано суворі постанови проти народної одежі, проти українського[28] театру, ба, навіть заборонено спів українських[32] пісень.

Зокрема велике роздратування викликали ці заходи уряду серед інтеліґентного міського населення. Але там, де пробували чинити опір, досвід показав, що уряд негайно застосовував ув'язнення, заслання і грошові покарання, щоб ці свої заходи ввести в життя. Зрештою цих розпоряджень не скасовано дотепер, тільки що органи влади їх уже так суворо не дотримуються як раніше; так наприклад, в Харкові, Чернігові та Полтаві можна тепер уже знов грати національні театральні п'єси, а в Києві — ні.[33]

Протягом 70-их років українофільська справа знов почала розвиватися.[34] У Києві потворилися різні малі гуртки, що улаштовували літературні вечори, на яких читали найновіші твори українських письменників, співали національні пісні і обмінювалися в Росії забороненими українськими[35] часописами. Мало-помалу ці гуртки набирали політичного характеру, зокрема внаслідок зав'язання зносин із українськими[35] братами в Австрії. Почалися академічні обмірковування питання, як можна було б уможливити відокремлення України[36] від Росії. При цьому прийшли до переконання, що цього можна було б добитися лише тоді, коли «світова історія, розвиток подій» дасть простір українській народній силі для маневрування. У світовій історії вони добачали свого найнадійнішого союзника.[37] Треба лише уміти чекати і до слушного часу плекати і зберігати свою національність. Визволення очікували чи внаслідок внутрішньоросійської катастрофи, чи як результату зовнішньої війни. В обох випадках, треба, коли умови на це дозволяють, «д о п о м а г а т и».[38] В рамках цієї «допомоги» дбали про штунду, яка зародилася в південнозахідних губерніях і звідсіль поширювалася. Українці[13] допомагали і допомагають штунді дотепер

---

[29] В ориґіналі малоросів.

[30] В ориґіналі заснула — ist eingeschlafen.

[31] Так в ориґіналі.

[32] В ориґіналі малоросійських. Пор. прим. 4.

[33] Пор. прим. 5.

[34] В ориґіналі «рухатися» — kam wieder etwas Bewegung in die Ukrainophile Sache.

[35] В ориґіналі руськими, себто галицькими — ruthenischen.

[36] Так в ориґіналі.

[37] Натяк на численні історичні праці київських громадян.

[38] Підкреслення в ориґіналі.

грошима, охороною і численними переходами (на це віроісповідання — прим. М. А.).

Очевидно, відколи керівник цього руху, професор Драгоманов 1875 року мусів тікати з Києва з уваги на те, що його прагнення стали надто очевидні, українофілам бракує твердої опори. Але рух продовжується далі і тепер прихиляється[39] до Австрії.

---

[39] Дослівно «ґравітує».

Історична документація

Юрій Бадзьо

ЗНИЩЕННЯ І РУСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В СОВЄТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Відкритий лист до російських та українських істориків

Замість вступу

Теперішний стан історіографії в Україні — трагічний. Ми є свідками чергового розгрому української історичної науки партійними властями. Українська совєтська історіографія розвивається у повній залежности від директив комуністичної партії і тому втратила характер академічної дисципліни. Рівночасно за директивами КПСС посилюється русифікація української культури, українського шкільництва і українського наукового життя. Теперішній період української совєтської історіографії нагадує часи сталінізації, в яких історична наука перестала бути наукою, а стала пропаґандивним знаряддям комуністичної партії.

На цьому місці передруковуємо з журналу «Сучасність» (ч. 11 (239), 1980) статтю, — відкритий лист українського політичного в'язня Юрія Бадзя, присвячену сучасному станові української історіографії в совєтській Україні.

Юрій Бадзьо, народжений 25 квітня 1936 р. в Карпатській Україні, закінчив філологічні студії в Ужгородському університеті, а в роках 1958—1960 учителює у сільських школах Мукачівщини. У тому часі став членом комуністичної партії. У 1961 році Бадзьо стає аспірантом в Інституті літератури Академії наук Української РСР у Києві і зачинає працю над своєю дисертацією н. т. «Критерії правди в оцінці літературно-художнього твору». У 1960-их роках співпрацює в журналах «Дніпро», «Радянське літературознавство» і «Українська мова і література в школі». У 1965 році Бадзя звільняють з праці в Інституті літератури і позбавляють членства в компартії. Йому закидають різні «прогріхи» супроти партійної лінії і Бадзьо опиняється на листі переслідуваних українських молодих інтелектуалів органами КҐБ. Проте ще до 1971 року на сторінках «Вітчизни» і «Дніпра» появляються деякі його переклади з німецької мови новель В. Борхерта і декілька рецензій. У зв'язку із з'їздом письменників України Ю. Бадзьо вислав до «Літературної газети» критичного листа про стан української культури в совєтській Україні. Цей лист, правдоподібно, спри-

чинився до посиленого над ним нагляду органів КҐБ і до дальшого переслідування молодого літературознавця партійними органами. У 1972 році пише Ю. Бадзьо, «Україною покотилася хвиля політичних арештів — було ув'язнено понад тридцять представників молодшого покоління української інтеліґенції, переважно наукової. Відразу було ясно, що маємо справу з наперед запланованою репресивною акцією, спрямованою проти національного відродження України в новітній, післясталінський період її історії» (Юрій Бадзьо, *Відкритий лист до президії верховної ради Союзу РСР та центрального комітету УПРС*, Нью-Йорк, 1980, стор. 11).

Саме цей політичний терор партійних органів дав йому ідею до опрацювання обширного історично-соціологічного трактату «Право жити» присвяченого минулому, сучасному і майбутньому української нації. Над цією працею він працював біля шістьох років. За твердженням Ю. Бадзя цей манускрипт дав біля 1400 сторінок рукописного тексту. У 1977 році манускрипт цієї цінної праці пропав серед невияснених обставин і в наступному році Юрій Бадзьо опрацював скорочену версію даного твору. У 1979 році органи КҐБ, під час обшуку його помешкання, сконфіскували цей рукопис. Третя, ще більш скорочена версія цього твору, появилася у формі відкритого листа до президії Верховної Ради РСР, яку видало Закордонне представництво Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Нью-Йорк, 1980, 64 стор.). У цій праці Ю. Бадзьо ствердив, що «Сучасне історичне життя українського народу — це життя в умовах ідеологічного етноциду, політичної безправности, культурної вторинности, духовної незабезпечности. Ідеологічний етноцид полягає в офіційній пропаґанді зближення та злиття націй, ідеї, яка має етнічно-асиміляційний сенс і тлумачиться, як «об'єктивний, закономірний» процес витворення безнаціонального комуністичного суспільства, тобто процес відмирання націй» (стор. 34). Звичайно, що КҐБ і русифікатори українського життя, не могли простити Бадзьові його аналізу советської дійсности в Україні. 23 квітня 1979 року його заарештовано, а в грудні того ж року засуджено за «антисоветську аґітацію та пропаґанду» на сім років ув'язнення в таборах суворого режиму.

Лист-стаття Ю. Бадзя до істориків написаний у лютому 1979 року, отже два місяці перед його арештом. Порівнюючи текст його відкритого листа до істориків зі змістом Бадзя листа до партійних органів бачимо багато подібних стверджень про русифікацію української культури і української історії. Проте у листі до істориків він звертається до їхнього «наукового сумління» і «професійної чесности», себто до тих чеснот, які не характеризують советських істориків, ані їхніх творів. Цей лист, як правильно підкреслила Надія Світлична, є цим його «тривожним SOS не за себе, а за свою окрадену Батьківщину, за спотворене національне обличчя свого народу» (Надія Світлична, «З відкритого листа Ю. Бадзя до істориків», *Українське Слово*. ч. 2024 за 7 вересня 1980 р.).

Цей лист-статтю Ю. Бадзя, яка являється до певної міри доповненням праці історика М. Ю. Брайчевського, «Приєднання чи возз'єднання» (1972), друкуємо, як історичний документ доби, а заразом, як акт обвинувачення рабської системи СССР. Ми віримо, що історики, а зокрема українські історики на Заході, застановляться над змістом листа-статті Юрія Бадзя і зроблять відповідні висновки.

Л. В.

ЛИСТ ЮРІЯ БАДЗЯ

Звертаюся до вашого наукового сумління, до вашої професійної чесноти, до вашої громадської свідомости. Сучасне історіографічне становище українського народу, теперішній стан справ у галузі радянської історіографії історії України цілком відповідає такому патетичному зачинові. З погляду формального політичного статусу УРСР як суверенної держави у складі федерації радянських республік ситуація справді неймовірна; вона вимагає політичної кваліфікації та привернення до неї уваги широкої наукової і не тільки наукової громадськости країни. Мова йде про історіографічну логіку, яка ставить під сумнів саме існування українського народу як окремого етносу. Мова йде про залежність, нерівноправність української нації в складі Союзу РСР, що надзвичайно виразно виявляється в офіційному тлумаченні минулого українського народу. Йдеться про грубе порушення радянською історіографією важливих конституційних засад, що визначають наше формальне історичне становище.

Вам, історикам за фахом, не треба доводити, що історична свідомість, присутність минулого в пам'яті особи й народу — це величезна психологічна, культурна, інтелектуальна, отже й політична сила, а тиск на таку пам'ять, насильне обмеження її є дуже важливим чинником національного гніту.

Хотілося мені викласти свої міркування у формі ширшого наукового дослідження, обґрунтувати їх висновками радянської історіографічної науки, щедрим посиланням на ваші твори. Але зовнішні обставини перешкодили мені в цьому. 4 лютого цього року внаслідок проведеного на моїй квартирі обшуку, що мав політичний характер, у мене вилучено понад 400 сторінок незакінченого рукописного твору про різні аспекти сучасного історичного життя українського народу — плід моєї семирічної дослідницької праці. В тому рукописі була й частина історіографічного розділу, який має назву: «Минуле, або сучасна історіографічна неоколонізація України радянською Росією». Зараз перебуваю на становищі затриманого. Користуючись тим, що мене тимчасом не ізольовано, я вирішив звернутися до вас із цим відкритим листом. Моя свобода може обірватися кожної хвилини. Тому змушений бути лаконічним. Через те починаю з висновків і кваліфікацій, найперше з висновку про тотальну фальсифікацію історії

України сучасною радянською історичною наукою, фальсифікацію, що охоплює всю етнічно-національну історію українського народу, заперечуючи його історичний розвиток як самодостатній процес і підпорядковуючи тлумачення нашого минулого великодержавним політичним інтересам Росії. Від «давньоруської народности» через «воз'єднання», міт про так званий «український буржуазний націоналізм» і до сьогоднішньої культурної та національно-політичної ситуації в Україні — скрізь, у всьому бачимо нерівноправність українського народу, його залежність від Росії. Політичну тенденційність в офіційному тлумаченні історії України, порушення у цій галузі радянською історіографією загальновизнаних методологічних принципів можна порівняти лише з науковою та моральною «відповідальністю» фашистської пропаґанди.

На перший, некритичний, цілковито сліпий погляд, походження українців та їхня ранньофеодальна історія розглядається радянською наукою, якщо взяти лише методологічний, політичний аспект, у дусі рівноправности з росіянами: східні слов'яни у 9-13 ст. становили один народ, етнічну спільність, одну «давньоруську народність», яка і є «спільним предком» росіян, українців та білорусів — нових народів, що виникли внаслідок розпаду «давньоруської народности», у 14-15 ст. паралельно формуються російська, українська та білоруська народності.

Проте політична тенденційність цієї історіографічної схеми не помітна лише тоді, коли сприймаєш її суто догматично, коли не бачиш (або не хочеш бачити) не тільки її контексту, а й самого тексту. Наукова вартість схеми також не витримує елементарної логічної критики.

Концепція «спільного предка» та «спільної спадщини» мала б означати, що східньослов'янська історія 9-13 ст., епохи Київської Руси, є водночас та однаковою мірою і російською, і українською, і білоруською, або ні російською, ні українською, ні білоруською, а просто східньослов'янською. Насправді в офіційному тлумаченні ранньофеодальної історії східних слов'ян маємо дві цілком протилежні ситуації: густу атмосферу націопатріотизму, величного історичного діяння — для росіян, і атмосферу етнічного небуття — для українців та білорусів. Росіяни, російська історіографія, російська наукова та популярна література ніколи не відмежовують історії російського народу від епохи Київської Руси та попереднього періоду — не відмежовують ні термінологічно, ні концепційно. Стосовно не тільки 9-13, а й 6-13 ст., тобто від перших вірогідних писемних згадок про східніх слов'ян, усе для росіян існує як «русское», при чому в межах усієї Східньої Слов'янщини. «Русские племена», «Русская земля», «русское государство», «русский народ», «русский язык», «русские», «начальный период русской истории», «начало русской государственности», «Киев — первая русская столица», «могущественная западнорусская держава» (це про Галицько-Волинське князівство), «южнорусские степи», «тысячелетие русской литературы», «домонгольская й послемонгольская Русь», «единый русский народ от Карпат до Волги» і т. д. і т. п. — ось істо-

ріографічна атмосфера, в якій перебуває сучасна російська людина, сучасний російськомовний читач.

Навпаки, українець та україномовний читач у радянській «літературі» на історичну тему стосовно періоду до 14 ст. не знайде нічого українського — ні території, ні мови, ні культури, ні власного етносу. Усі історичні реалії існують тут лише як «руські» і «древньоруські». Навіть специфічно українські мовні риси писемних пам'яток 11-13 ст. називаються не українізмами, а... «південно-русизмами». У російській літературі про Київську Русь як правило не згадується взагалі про українців та білорусів, за винятком хібащо посібників чи спеціяльних текстів про «давньоруську народність». Панує в цій літературі високий патос російського національного патріотизму. Навпаки, в Україні та українською мовою не може з'явитися жадного, найменшого тексту про Київську Русь без згадки про «спільного предка», про «колиску», з якої одначе, все одно не чути бодай кволенького українського голосу. Росіяни монополізували вивчення нашої культури, зокрема писемної, до 14 ст., називаючи її, звісна річ, російською («русской»). «Єдиний корінь» («давньоруська народність») виявляється на практиці не нашим коренем, а «спільний предок» — зовсім не спільним, а лише предком російського народу. Щоб наочніше було видно неймовірність ситуації, накреслю таку історичну картину. Живуть на білому світі слов'янські народи, серед них і білоруси та українці. Кожний із слов'янських народів веде свою історію від 6-7, 7-8 ст., позначаючи її ранньофеодальний та феодальний періоди своїм власним етнічним іменем. Кожний — крім українців та білорусів. Тільки в українського та білоруського народів немає своїх власних («українських» та «білоруських») племен, тільки в них до 14 ст. немає ні власної землі, ні власної культури, ні власного історичного життя. Волею сучасної радянської історіографії українців та білорусів вигнано з ранньофеодальної сім'ї слов'янських народів. Їх поглинули «русские племена», «давньоруська народність», «русский народ», «единый русский народ киевских времен». Починається зі спекуляції історичним поняттям «Русь», «руський», а закінчується перекресленням етнічної історії України та Білоруси ранньофеодального періоду. «Давньоруська народність» декларується як спільний етнічний предок трьох східньослов'янських народів, але насправді вона кваліфікується лише як російський етнос — «русские», «русский народ» і т. д. Якби ці сучасні, цілком однозначні терміни вживалися як умовне позначення історичних реалій, позначення, що йде від історичних понять «Русь», «руський», то й тоді вони були б невиправдані й недопущені, бо пов'язували б східньослов'янську історію 6-13 ст. лише з російським етносом, а поняття «український», «білоруський» надавали б тільки етнографічного сенсу. За допомогою науковоподібної ідеї «давньоруської народности» (далі — «ДН») історіографія проводить у підтексті науково абсурдну й політично підступну думку про те, що якби не було татаро-монгольської навали, то зі східніх слов'ян витворився б один народ, звичайно, «русский». А втім, як побачимо далі, дореволюційна

чорносотенна концепція «единого русского народа от Карпат до Тихого океана» відновлена радянською історіографією — за *теоретичною логікою* — вже майже повністю, бо щодо українського та білоруського народів заперечується загальновизнана структура історичного етнічно-національного процесу, від якого відрубується початковий період — період племен та племінних об'єднань, за яким не визнається тенденція до окремої політичної матеріялізації, тобто до створення самостійних — української та білоруської — держав. Дальша логічна аналіза концепції «ДН» ще більше виявляє її політичну тенденційність і антинауковий характер. Ідея єдиного східньослов'янського народу в 9-13 ст. як «спільного предка» українців, росіян та білорусів мусіла б означати, що цей «народ» повністю ввійшов до складу всіх трьох східньослов'янських етносів. Проте цього ніхто з радянських істориків не стверджує. Вчені одностайно визнають, що східньослов'янські племінні об'єднання, перераховані в нашому початковому літописі («Повісті временних літ»), — це історичні реальності, що не вся їхня сукупність є фізичним предком кожного з трьох східньослов'янських народів, а лише окремі частини їх. Іншими словами, кожний із сучасних східньослов'янських народів має свої окремі племінні угрупування 7-10 ст., власні частини «ДН», які й стали фізичною основою «законних» східньослов'янських народностей 14-15 ст. За логікою цього факту треба було б ділити літописні «племена» на українські, білоруські та російські навіть у тому разі, якби східні слов'яни з 9-13 ст., справді становили етнічну спільність. Адже йде не про доісторичне етнічне утворення, визначене на основі археологічної культури, дальша доля якої однозначно не простежується, а про великі сучасні нації, безпосередній зв'язок яких із населенням, територією та культурою відповідних своїх окремих східньослов'янських племінних об'єднань 7-10 ст. ніхто не може поставити під сумнів. Так само ніхто не осмілюється стверджувати (науковою мовою), що «ДН» відчутною мірою порушила цей зв'язок і перемішала літописні «племена». Всупереч цій виразній і однозначній науковій ситуації сучасна радянська історіографія пов'язує літописні «племена» лише з російським, «русским» етносом, вона стосовно періоду 6-13 ст. ототожнює поняття «восточнославянский» і русский», позбавляючи український та білоруський народи власного етнічного коріння в ранньофевдальній історії Східньої Слов'янщини і роблячи незрозумілою появу українців та білорусів у 14-15 ст. Не рятує становища і термін «руський» в українськомовних текстах, бо він, хоч і є нашим історичним етнонімом, у сучасному мовному контексті відмежовує українців від їхньої історії 7-13 ст., до того ж він своїм звучанням асоціюється з Росією, а не з Україною. У сьогоднішній мовній практиці не поодинокий випадок, коли українці вживають слово «руський» у значенні «російський».

Згідно з етногенетичною теорією субстрату концепція «ДН» повинна означати, що розпад «єдиного народу» Київської Руси на три нові етноси відбувся внаслідок етнічної асиміляції окремих частин «ДН»

трьома чужими етнічними масивами—тільки таким чином можна пояснити виникнення після татаро-монгольської навали трьох нових східньослов'янських народів. Адже суто внутрішній розвиток етнічно однотипних груп східніх слов'ян і в умовах територіяльного та політичного відособлення в епоху розвиненого февдалізму, тобто в період уже певної територіяльної консолідації населення, міг витворити лише етнографічні відмінності наявного етносу, а не розділити єдиний народ на окремі самостійні етнічні частини. Доказом цього є не тільки загальнотеоретичні міркування, оперті на історичний досвід у цілому, а й конкретний приклад із життя східніх слов'ян. Маю на увазі історичну долю українського Закарпаття, яке лише зовсім недовгий час в кінці 9 — на початку 10 ст. входило до складу Київської держави, після чого аж до середини 20 ст. було політично відособлене від решти українських земель, не мало тісних фізичних контактів із рештою української людности і все таки розвинулося як українська етнічна частина, а не збереглося як залишок, уламок «ДН» чи перетворилося на якийсь новий етнічний різновид східньослов'янських угруповань. Не стверджуючи щойно зазначену логіку розпаду «ДН», радянська історична наука взагалі ухиляється від конкретного наукового розгляду проблеми, залишаючи в підтексті стару, дореволюційну великодержавну думку про те, що українці — це «зіпсовані» поляками «русские», власне, просто етнографічна частина «единого русского народа от Карпат до Тихого океана».

Історична доля Закарпаття є для нас достатнім і неспростовним арґументом на доказ правдивости тієї ідеї, що східньослов'янські племінні угруповання напередодні та в епоху Київської держави були етнічно неоднорідними, були не просто етнографічними частинами одного етносу, а ділилися на три окремі етнічні групи, які відповідно й розвинулись як три самостійні східньослов'янські народи. Думку про тричленний поділ східніх слов'ян у ранньофевдальному періоді їхньої історії висловлював ряд видатних наукових авторитетів минулого. Акад. Виноградов у творі «Основные этапы истории русского языка» (1940) про це писав так: «Ідучи за літописом, історичним свідченням чужих (напр., арабських) авторів і спираючися на факти мови, історики російської культури й російської мови (О. Шахматов, Є. Карський, Є. Будде, О. Пресняков та ін.) створили теорію поділу руських (?! — *Ю. Б.)* племен на три основні етнолінґвістичні групи, що тяжіли до різних культурних центрів і перебували в сфері ширення різних культур» (В. В. Виноградов. Избранные труды. История русского литературного языка, Москва («Наука»), 1978, стор. 12). Перерахувавши українські літописні «племена», автор зазначає: «Більшість дослідників об'єднує ці племена в південноруську (?!) групу, що відрізнялася спільними мовними особливостями, при наявності часткових діялектних відмінностей» (там само, стор. 13). Як бачимо, російський учений теж витлумачує такий важливий момент східньослов'янської етногенези, як поділ східньослов'янських племен на три етнічні групи, в дусі «общерусского единства» («Русские племена», «южнорусская

группа» тощо), але новітня радянська історіографія пішла в цьому напрямку ще далі: вона взагалі не ставить питання про етнічну різнотипність літописних «племен», внаслідок чого залишається незрозумілою і теоретично не обґрунтованою поява в 14-15 ст. трьох східньослов'янських народів. Етнічну історію східніх слов'ян другої половини 1 тисячоліття та епохи Київської імперії не можна по-науковому розглядати поза фактом існування *сьогодні* трьох східньослов'нських націй, — та якраз так чинить сучасна офіційна наука, пов'язуючи історію східніх слов'ян 6-13 ст. лише з російським етносом, тобто за теоретичною логікою ставлячи під сумнів існування сучасних українців, білорусів та росіян як окремих народів.

Виникнення «ДН» та збереження в 9-13 ст. етнічної єдности східніх слов'ян, що зайняли величезну територію від Карпат до Волги, від причорноморських степів до Ільменського озера, можна собі уявити лише як наслідок тривалої однотипної етнічної консолідації в межах усього східнього слов'янства, консолідації, яка *завершилася* утворенням «единого народу», до того ж «руського», «русского». У нашій науковій та публіцистичній літературі питання часто так і ставиться, хоча для цього немає ніяких історичних та наукових підстав. Незалежно від того, як витлумачувати етнічну природу черняхівської та зарубинецької культур, їхнє відношення до східньослов'янської етногенези, про етнічний розвиток східніх слов'ян у другій половині I тисячоліття можна дійти на основі сучасної науки лише до одного висновку: що вони в цей період переживали процес не загальносхідньослов'янської консолідації, а етнічного відособлення, зумовленого територіяльним роз'єднанням і різним етнічно-культурним та природно-географічним середовищем, у яке потрапляли різні групи східніх слов'ян унаслідок розселення на великих просторах Східньої Европи. Знову ж таки, для нашої розмови не має значення та обставина, що вчені дотримуються різних поглядів на територіяльну історію слов'ян — автохтонних чи міґраційних теорій. Адже ніхто з учених не висловлює сумніву в тому, що в другій половині 1 тисячоліття східні слов'яни поширювали свою територію на схід і північний схід, колонізували балтійські та угро-фінські землі. Матеріяльно-технічним наслідком цього було витворення на східньослов'янському терені різних археологічних культур, що належали літописним «племенам» і відбивали їхнє етнокультурне обличчя: кургани в'ятичів (10-14 ст.), кургани радимичів (9-10 ст.), довгі й подовжені кургани кривичів (6-10 ст.), сопки новгородських словен (6-9 ст.), ромено-боршевська культура (8-10 ст.) сіверян і в'ятичів, або, точніше, роменська культура сіверян і боршевська культура в'ятичів; пеньківська культура (6-8 ст.) південної частини Середнього Подніпров'я, культура, яку дехто з дослідників уважає старожитностями слов'янізованих антів, іраномовне населення; корчацька культура (6-7 ст.), яку вчені пов'язують із племінним союзом дулібів — попередником дреговичів, деревлян і волинян, культура типу Луки Райковецької (8-9 ст.) на тій самій території в Східній Волині — і як безпосереднє продовження корчацької культури, нарешті

культура карпатських курганів, носії якої, вважають учені, увійшли до складу літописних хорватів. Різносубстратний характер цих культур безсумнівний, при чому їхній територіяльний поділ з погляду східньослов'янського етногенезу не безсистемний, а вирішальною мірою тричленний.

Остаточно підтверджують цю думку сучасні дані радянської антропології. Один з найавторитетніших радянських антропологів Алексєєв, порівнюючи краніологічний тип росіян і тих середньовічних племен, на основі яких зформувався російський народ, — кривичів, словен новгородських і в'ятичів (В. П. Алексеев. В поисках предков. Москва, 1972, стор. 295), дійшов до висновку, що «фінський елемент увійшов до складу російського народу в значній пропорції» (стор. 297). Далі вчений міркує так:

> Щоб зробити, одначе, гіпотезу фінського елементу, або, як кажуть лінґвісти, субстрату в етногенезі російського народу переконливою, надати їй остаточної сили, треба показати зіставлення тих самих краніологічних даних, що сучасні українці не відрізняються так само від середньовічних племінних груп, які ввійшли до їхнього складу, груп, у яких наявність фінського елементу передбачати важко, точніше кажучи, неможливо, немає для цього ніяких фактичних даних. Це й було зроблено і з успіхом підтвердило субстратну гіпотезу — ні за сплющеністю обличчя й носа, ні за розмірами обличчя немає в Україні закономірних відмінностей між сучасним і середньовічним населенням. А в Білорусі вони є, хоч і слабші, ніж у центральних районах Европейської частини РРФСР, — сучасні білоруси так само відрізняються від своїх середньовічних предків, як росіяни від своїх. Чи є цей факт доказом фінського субстрату і в складі білорусів? Можливо так є, але в цьому разі, на відміну від упевненої однозначної відповіді щодо росіян, можливо половинчастим. Предки білорусів здавна стикалися з балтами, а монголоїдна домішка в складі східніх балтів — факт. Ми в цьому переконалися. Правда, вона сама прийшла до балтів, мабуть, через фінів, але безпосередньо до білорусів могла перейти і від балтів (там само, стор. 298).

Процес етнічного відособлення окремих частин східньослов'янського населення, що відбувався під впливом різноетнічного середовища, супроводжувався культурною консолідацією людности в межах окремих територій — знову ж таки, головно за тричленним поділом. Автори III тому «Археології Української РСР» відзначають, що, починаючи з 7 ст., «матеріяльна культура східньослов'янських племен у межиріччі Дніпра і Дністра (. . .) набуває багато спільних рис і стає більш єдиною, що зв'язане із посиленням економічних та політичних зв'язків між східньослов'янськими племенами наприкінці 1 тисячоліття н. е.» (Археологія УРСР, т. III, Київ, 1975, стор. 136). Дослідники давньослов'янських племен Закарпаття Балагурі та Пеняк стверджують, що «Закарпаття в період східньослов'янського просування на захід було заселене східньослов'янськими племенами, носіями культури типу корчацької та Луки Райковецької» (Е. А. Балагурі, С. І. Пеняк. Закарпаття — земля слов'янська. Ужгород, 1976, стор. 124), що «матеріяльна й духовна культура слов'янських племен (Закарпаття — *Ю.*

Б.) другої половини 1 тисячоліття н. е. була тісно зв'язана з культурою східньослов'янських племен Правобережжя Дніпра, відомою за пам'ятками типу Луки Райковецької» (там само, стор. 138), культурою, елементами якої «поширені не тільки на землях літописних деревлян, а й властиві також усім східньослов'янським племенам Правобережжя Дніпра цього часу» (там само, стор. 138).

Відзначаючи загальновизнаний в історичній науці факт «слов'янізації» балтійських племен, що жили в давнину на північному заході та в середній смузі нинішньої території Білоруси, М. Я. Грінблат, автор книжки «Белорусы. Очерки происхождения и этнической истории» (Мінськ, 1968) пише водночас про «зв'язки і взаємоспілкування полочан із дреговичами» (стор. 117), про «Більш помітний зв'язок радимичів із смоленсько-вітебськими кривичами (на північному сході) і з дреговичами (на південному заході)» (стор. 140), тобто про етнічну консолідацію наприкінці 1 тисячоліття тієї частини східньослов'янського населення, яка стала фізичною основою білоруського народу. Дослідник уважає, що у витворенні мовно-культурних особливостей полочан як білоруської людности вирішальну ролю відіграли дреговичі, з якими полоцькі кривичі територіяльно стикалися. У свою чергу, «мова й культура радимичів значною мірою є проміжною ланкою між кривичами й дреговичами» (стор. 140).

В академічному збірнику статтей «Древнерусские княжества X-XIII вв.» (Москва, «Наука», 1975) читаємо, що територіяльному й політичному зформуванню новгородського князівства «передував тривалий шлях спільного розвитку словенських кривичів і чуді» (стор. 148).

Звичайно, мова йде зараз не про відсутність контактів і взаємовпливів між російськими, білоруськими та українськими племінними угрупованнями; говориться лише про те, що етно-культурні та природно-географічні умови були тим об'єктивним чинником, який сприяв формуванню не загальносхідньослов'янської єдности, а трьох окремих етнічних груп східніх слов'ян. Це надзвичайно важливий момент у розмові про «ДН». Його вага ще більше посилюється, якщо врахуємо наукові дані про різні генетичні шляхи — стосовно періоду до розселення на території Східньої Европи — окремих груп східніх слов'ян, принаймні предків українського та російського народів. Автор «Повісти временних літ», як відомо, говорить про західнє походження в'ятичів і радимичів — від «ляхів». На основі археологічних та мовних даних деякі радянські вчені роблять висновок про західнє походження кривичів і новгородських словен. Значення наукових фактів надає цим припущенням антропологія, яка й тут сказала своє переконливе слово. «Аналіза антропологічних характеристик окремих слов'янських племен середньовіччя, — пише антрополог Т. І. Алексеєва, — виявив їхню значну різноманітність, причини якої пов'язані, з одного боку, з історією слов'янської колонізації, а з другого — з певною неоднорідністю їхнього вихідного типу» (Вопросы истории 1974, 3, стор. 60). Аналізуючи антропологічні особливості слов'ян на тлі антропологічних рис германських груп, дослідниця виділяє окремі ареали близьких

антропологічних типів слов'ян: 1) балтійський ареал, до якого «входять поляни (польські), висляни, ободрити, поморяни, словени новгородські, кривичі полоцькі, радимичі, дреговичі і, можливо, волиняни» (там само, стор. 61); 2) центральноевропейський ареал: чехи, моравани, деякі групи словаків, тиверці, уличі, деревляни, хорвати і словенці; 3) ареал нижньодунайський: болгари й деякі групи словаків. Перший ареал дослідниця відносить до кола північних европеоїдів, другий — до кола південних европеоїдів. У свою чергу східні слов'яни також діляться на окремі антропологічні ареали: центрально-дніпровський, до якого входять «поляни і, можливо, сіверяни» (стор. 62); волгоокський: в'ятичі та східні кривичі. «Антропологічно поляни виявляють вражаючу подібність до населення черняхівської культури» (стор. 62)), «мабуть, іраномовного населення, що згодом узяло участь і в формуванні антропологічного обличчя східніх слов'ян, зокрема, полян» (стор. 65). «Риси субстрату дуже помітні і в слов'янах Волго-Окського межиріччя. В'ятичі й східні кривичі за антропологічними особливостями — це ослов'янені східні фіни Східньоевропейської рівнини» (стор. 62); «дальша слов'янізація волго-окських племен відбувалася внаслідок припливу слов'янського населення з заходу і північного заходу» стор. 62).

На основі краніологічних даних Алексєєва уважає, що «фізичними предками сучасних українців були деревляни, вони відіграли вирішальну ролю в становленні антропологічних особливостей українського народу, в їхній культурі треба шукати джерела етногенези й культурного розвитку українців» (В. П. Алексеев. В поисках предков, стр. 299). Самі ж деревляни, як показує антропологія, походять із півдня, їхній антропологічний тип характерний і для слов'ян Чехо-Словаччини. Отже, робить висновок учена, деревляни —

> південне за походженням населення, яке просунулося на північ, північні елементи в їхній культурі — пізніше нашарування, наслідок суспільства з балтами. Південні люди, вони були відносно темноволосі і темноокі, як і сучасні українці, і тепер зіставлення тих і тих, визнання їхньої прямої генетичної споріднености не викликає ніяких антропологічних труднощів (стор. 300).

Отже, новітні досягнення радянської антропології підтверджують думку про різні генетичні джерела українського й російського народів — висновок, якому партійна ідеологія надає політичного значення, який вона кваліфікує як націоналістичний, і зрозуміло чому: адже об'єктивні наукові факти свідчать про глибоку історичну самобутність українського народу, своєрідність його культурно-етнічного розвитку, який не зливався з російською етнічною історією ні в другій половині I тисячоліття, ні на генетичних шляхах слов'ян у першій половині I тисячоліччя. Усе це істотно підриває теорію «ДН», яка залишається без власних генетичних джерел у слов'янській історії I тисячоліття нашої ери, доводить грубу політичну тенденційність тлумачення східньослов'янської історії 6-13 ст. як російської, «русской».

Наприкінці І тисячоліття, коли в східньослов'янському суспільстві зароджуються й посилюються февдальні взаємини, логічним наслідком територіяльної, економічної й культурної консолідації в межах окремих груп східніх слов'ян було виникнення на різних частинах східньослов'янської території державних чи напівдержавних об'єднань. Говорячи про це, вчені оперують звичайно відомостями зарубіжних історичних джерел про Куявію, Славію та Артанію, пов'язуючи першу назву з київською землею, другу — з політичним об'єднанням новгородських словен, а третю ототожнюючи з різними містами Східньої Европи, — єдиної думки тут немає. Український історик Я. Є. Боровський у статті «Куявія, Славія та Артанія за історичними та археологічними джерелами» (зб. «Дослідження з слов'яно-руської археології». Київ, 1976) нагадав колеґам, що Кримський ще в 1930-ті роки зробив у цьому питанні «важливе наукове відкриття» (стор. 136), довівши, що Куявія — Київська земля з центром у Києві, Славія — Чернігівська земля з центром у Чернігові, Артанія — Сіверська земля з центром у Сіверську, тепер — Новгород-Сіверському (стор. 141). Отже, згадувані в східніх джерелах три групи русів — це саме та внутрішня Русь, та українська руська земля, яка відігравала провідну ролю у політичному й культурному житті Київської імперії 10 — першої половини 12 ст.

На півночі східньослов'янської території, в Новгородській землі, в другій половині 9 ст. виникає федерація племінних об'єднань: словен, кривичів і чуді (див. Древнерусские княжества X-XII вв., стор. 146). Якщо до цього додати поступове політичне зміцнення Полоцької землі, яка, завдяки більш ранньому тут розвиткові февдалізму (зазначений зб. стор. 216), першою виділилася з Київської держави й започаткувала утворення в Східній Слов'янщині економічно й політично самостійного князівства, то висновок про всебічну консолідацію східніх слов'ян у межах *окремих* груп, а не в усій їхній сукупності, стане цілком рельєфним і очевидним. Етнічна історія літописних «племен», їхнє територіяльне відособлення спричинялися в ході розвитку февдальних узаємин до формування не одного етносу, а трьох різних етнічних спільнот, які й були початковим періодом українського, білоруського та російського народів. Цей процес виразно накреслився ще до виникнення Київської держави, і тільки глибока наукова безвідповідальність дозволяє радянській історіографії стверджувати, що етнічний розвиток східніх слов'ян у другій половині І тисячоліття *завершився* утворенням «ДН» — «единого русского народа Киевских времен», об'єднанням східніх слов'ян в одній державі. Консолідація східньослов'янської людности в межах окремих частин супроводжувалася етнічним відособленням цих частин, і такий хід подій, зумовлюваний соціяльно-економічним розвитком, мав глибокі етно-історичні та природно-географічні причини. Державне об'єднання Новгородського та Київського князівств було не наслідком етнічної консолідації північної та південносхідньослов'янської територій, а суто політичною, точніше військовою акцією — завоюванням Києва новгородським князем.

Розширення державної території полянської Руси також відбувалося шляхом підкорення інших літописних «племен», які вперто захищали свою незалежність од Києва. Цей процес затягнувся аж до 11 ст., коли, завдяки розвиткові продуктивних сил, посиленню февдалізації соціяльних узаємин, почався період февдального роздріблення, розпаду імперії на самостійні князівства і знову ж таки внаслідок соціяльно-економічного розвитку згодом у східньослов'янському суспільстві виявляться нові об'єднавчі тенденції, але також не в межах усього східнього слов'янства, а в рамках уже наявних трьох етнічних груп. «...Взаємини між князівствами», — пише Брайчевський, —

> були різними — залежно від їхньої етнічної характеристики. Невипадковим, очевидно, є те, що володимиро-суздальські князі прагнули до збереження свого впливу в Рязані, Муромі, Ярославлі, претендували на зверхність над Новгородом, але виявляли цілковиту байдужість до Чернігова, Переяслава, Полоцька, не кажучи вже про Галич і Волинь. Натомість волинські князі дуже ретельно пильнували Берестя, Турова, Пінська, добивалися влади над Галичиною та Поділлям, простягаючи свої претенсії аж до Києва й Чернігова, але були цілком байдужими до значно ближчих Слуцка, Мінська або Полоцька. Сферою ж інтересів полоцьких князів, починаючи від виділення Полоцької землі в окремий уділ, були землі полочан і дреговичів — Мінськ, Вітебськ, Слуцьк, Друцьк та ін. (М. Брайчевський. Походження Руси. Київ, 1968, стор. 190-191).

Отже, в контексті соціяльно-економічного поступу — а для марксистської історіографії це основний методологічний критерій — дуже виразно проглядається поступовість і нерозривність східньослов'янського етнічного розвитку як процесу формування трьох етносів — українського, білоруського, російського, а не «єдиного руського народу періоду Київської держави». На соціяльно-економічному терені східніх слов'ян 6-13 ст. місця для «ДН» просто не залишається, і це найважливіший арґумент проти східньослов'янської етнічної єдности в 9-13 ст. Унаслідок розвитку продуктивних сил розпадаються родові колективи і формуються в епоху військової демократії територіяльні міжплемінні об'єднання, так звані літописні «племена»; у період, сказати б, ранньофевдального накопичення шляхом збирання данини з підкорених земель і завдяки пожвавленню торгівлі виникає тенденція до політичного об'єднання (зрештою, насильного) рівноетнічних територій, утворюється Київська імперія, епоха розвиненого февдалізму (за визначенням акад. Б. А. Рибакова), коли змінюється експлуататорський прошарок і продуктивні сили на місцях, має своїм наслідком розпад більш-менш єдиної східньослов'янської держави на окремі самостійні князівства; дальший економічний розвиток князівств породив тенденцію до загальноетнічного об'єднання територій, тобто до дальшої економічної та політичної консолідації всередині білоруського, українського та російського народів — процесу, який, всупереч наступним несприятливим політичним обставинам і під тиском раніше, ще до Київської держави, виниклої етнічної неоднорідности трьох

окремих груп східніх слов'ян, наростав, набувши якісних інтеґраційних змін в епоху формування буржуазних узаємин загальнонаціонального економічного ринку, завершився утворенням трьох східньослов'янських націй. Політичне об'єднання східніх слов'ян в одній державі не могло не породити певних інтеґраційних моментів у їхньому культурному житті, але воно не порушило, не змінило напряму етнічного розвитку їх — у бік тричленного поділу: не було для цього ні етногенетичних, ні соціяльно-економічних, ні територіяльних умов. Сама ж Київська держава була, як кажуть автори «Исторической географии СССР» (Москва, 1973), «дуже нетривким, «клаптиковим» об'єднанням» (стор. 39). Акад. Греков називає її «аляповатым государством» (Б. А. Греков. Феодальные отношения в Киевском государстве. Москва-Ленінград, 1937, стор. 189-190), вважає, що вона відзначалася «лише відносно єдністю» (Б. А. Греков. Киевская Русь. Ленінград, 1953, стор. 364). Політичні взаємини між різними частинами східньослов'янської території, політична доля різних угруповань східніх слов'ян впливали, звичайно, на їхнє етнічне, власне етнографічне обличчя, але визначальними в етнічній історії раннього середньовіччя були фактори етногенетичні й соціяльно-економічні. Брайчевський, критикуючи поширену в нас концепцію, згідно з якою розпад «ДН» був наслідком февдального роздроблення, слушно зауважує, що «цей погляд здається принципово невірним, бо тут причина й наслідок помінялися місцями» (Походження Руси, стор. 190). І справді, продовжує вчений, коли дотримуватися зазначеної концепції, «зовсім незрозумілим стане, чому утворилося лише три народи, а не стільки, скільки було князівств, при чому їхні кордони не повністю збігаються з кордонами останніх. Чому, скажімо, немає народу, який відповідав би смоленському, чернігівському, туровському князівствам?» (там само, стор. 190). Так само й подальша політична історія східніх слов'ян промовляє проти концепції розпаду «ДН» внаслідок державного роз'єднання східньослов'янської території, як і проти існування такої народности взагалі. Про Закарпаття вже говорилося. Крім того, білоруські землі та українська Наддніпрянщина в 14-15 ст., коли нібито формувалися три східньослов'янські народності, політично не були розмежовані, проте вони також не збереглися як уламок «єдиного руського народу» або не перетворилися на якусь нову етнічну одиницю. Проведене радянськими антропологами зіставлення антропологічних особливостей українців, білорусів та росіян 19 ст. з відповідними літописними «племенами» показало, що політичне об'єднання східніх слов'ян в одній імперії не перервало фізичної спадкоємности між східньослов'янськими націями і «докиївським» та «київським» населенням відповідних української, білоруської та російської територій. Іншими словами, Київська держава не перемішала східньослов'янську людність настільки, щоб можна було говорити про якийсь окремий антропологічний тип. Одначе ідея «спільного предка», «спільної колиски», «єдиного кореня» тощо спонукає, з погляду антропології, саме до такого абсурдного висновку.

І це не тільки логічний наслідок концепції. Український антрополог Дяченко пише, наприклад, таке: «Антропологічні матеріяли підтверджують морфологічну близькість трьох східньослов'янських народів і походження їх від єдиного кореня — давньоруської народности» (В. Дяченко. Антропологічний склад українського народу. Київ (АН УРСР), 1965, стор. 128). Про «близькість» не говоритиму: її наукова й методологічна вартість залежить від дослідницької мети вченого, адже можна вести мову, скажімо, про морфологічну близькість між людьми й мавпами. Щождо «єдиного кореня», то ця думка може означати лише те, що існував окремий «давньоруський» антропологічний тип, який і став визначальним у становленні фізичних особливостей усіх трьох східньослов'янських народів. Твердження, в світлі сучасних наукових даних, безглузде, але демагогічна природа теорії «ДН» здатна породити й таке.

(Далі буде)

Леонід Соневицький

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ І УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА В ГАЛИЧИНІ*

Близько сотні років минає з того часу, як Володимир Антонович нав'язав зв'язки з Галичиною. Вперше друкувався він по той бік Збруча наприкінці 1863 року. Тоді в літературно-політичному віснику «Мета» появився під прибраним іменем В. Маринчука вірш «З колишнего», перший твір Антоновича писаний українською мовою. В ньому автор, згадавши про козаків, «що здобули і волю безмежну, і славу безкраю», а потім «марне пустили кровавий добуток, не хтіли ділитись з братами», протиставляє їм гайдамаків, яких називає «останніми та найвірнішими синами України».

Трохи згодом В. Антонович увійшов у контакт з галичанами вже як учений-дослідник, 1870 року він, спільно з Драгомановим, повів широку акцію, збираючи матеріял до видання українських історичних пісень, і до тієї справи приєднано теж галичан. І так, 3 вересня 1871 р., Мелітон Бучинський переслав Антоновичеві 170 пісень та 22 казки, зібрані на галицькому Підкарпатті, а впродовж дальших п'яти місяців відправив ще дві посилки. Антонович і Драгоманів використали ці матеріяли у відомім виданні «Историческіе пѣсни малорусскаго народа», що появилося в 1873—74 роках.

Першими інтерпретаторами і популяризаторами історичних праць та поглядів Антоновича в Галичині були Іван Нечуй-Левицький і Олександер Барвінський. Щоб познайомити ширші кола громадськості з досягненнями Антоновича та Костомарова на полі історичної науки, Іван Нечуй-Левицький видав у Києві в рр. 1875 і далі три книжечки: «Унія і Петро Могила», «Перші Київські Князі», «Татари і Литва на Україні».

В короткому часі оповідання Нечуя-Левицького про київських князів появилися теж як частини І і II «Історії Русі» у виданні «Просвіти», товариства, заснованого у грудні 1868 року, установи, що відіграла таку світлу ролю в розвитку культурно-освітнього життя нашого народу. Три дальші частини згаданої «Історії Русі» вийшли друком в рр. 1880—84. Були вони написані Олександром Барвінським, що спираючися головним чином на дослідах Антоновича, довів події до Люблинської Унії

* З ненадрукованої спадщини д-ра Леоніда Соневицького. Доповідь виголошена на пленарній конференції УВАН у США присвячена пам'яті Володимира Антоновича.

1569 р. Ці книжечки знайшли прихильну оцінку Антоновича на сторінках журналу «Кіевская Старина».

Особисто Антонович познайомився з Галичиною вперше весною 1880 року. Виїжджаючи з науковими порученнями Київського Університету в цілорічну подорож закордон, він зупинився на два з половиною місяці у Львові. З часу тієї подорожі збереглися короткі, але незвичайно інтересні записки Антоновича, опубліковані в першому томі його творів Всеукраїнської Академії Наук в Києві 1932 р. З них дізнаємося, що, за час свого перебування у Львові, Антонович мав десять зустрічів з відомим галицьким істориком, професором Львівського Університету, Ісидором Шараневичем, з яким він оглядав, між іншим, історичні пам'ятки стародавнього Львова. Антонович мав теж довші розмови з Омеляном і Олександром Огоновським, Антоном Петрушевичем, Олександром Барвінським, крім того відбув низку зустрічів з багатьма видатними галицькими громадськими діячами старшого і молодшого покоління. Зупинився Антонович на короткий час у Львові, повертаючись назад із археологічного конґресу в Лісбоні, де він репрезентував Київський Університет, та з своєї поїздки по різних країнах Західньої Европи, під час якої він відвідав Драгоманова в Женеві.

Незвичайно важливим роком в історії взаємин Антоновича з Галичиною був рік 1885. У травневому випуску «Кіевской Старины» того року появилася його критика на «Ogniem i Mieczem» Генрика Сєнкевіча, який з ненавистю і погордою поставився до українського козацтва і визвольного руху Хмельниччини. У своїй критиці Антонович рішуче, але в спокійному тоні, науково і речево засудив історичну концепцію Сєнкевіча.

Влітку того року, Антонович, їдучи з уваги на поганий стан здоров'я до Італії, зупинився на кілька днів у Львові, звідки вибрався в товаристві Шараневича на археологічну екскурсію до Звенигорода й Галича. Того ж таки року, після повернення Антоновича в Київ, звернувся до нього видатний галицький науковий і громадський діяч Олександер Барвінський у справі видавництва «Руської Історичної Бібліотеки».

Олександер Барвінський був одним з тих галицьких діячів, що з молодих літ утримував тісний зв'язок з наддніпрянськими діячами. Ще 18-річним юнаком він познайомився в 1865 р. з Олександром Кониським, який їдучи з заслання у Вологді на лікування очей до Дрездену, зупинився на кілька місяців у Львові. Два роки пізніше Барвінський познайомився з Миколою Лисенком, що переїздив через Львів на музичні студії у Ляйпціґу. Коли ж у 1869 р. Барвінський взявся за укладання шкільних підручників історії української літератури, Лисенко порадив йому нав'язати контакт з Кулішем, що перебував тоді в Празі. З того часу почалося понад 20-літнє листування Барвінського з Кулішем. Двічі, 1869 і 1880 р. Куліш, у переїзді через Галичину, гостював у Барвінського. Врешті 1885 р. Барвінський вибрався вперше до Києва і познайомився там з Володимиром Антоновичем. Ось як розказує Барвінський у своїх спогадах про ту свою першу зустріч з Київським істориком:

«Побит в Києві вихіснував я головно в тій ціли, щоби навязати сталі взаємини з українськими письменниками і ученими та з їх підмогою розпочати в Тернополі видавництво «Руської Історичної Бібліотеки»... В цій справі з поради Кониського звернувся я до проф. Володимира Антоновича. Знав я єго доси тільки з єго історичних писань і з фотоґрафії, котру я дістав у спадщині по моїм братові Володимирі. Антонович жив у своїм власнім принаднім домі в Жилянській улиці. Зараз в першій стрічі зробив на мене цей провідник України незвичайне вражінє. Тоді він був ще в силі віку, хоч на нім відбивалися вже сліди довголітної наукової і професорскої праці і громадянскої діяльности. Вельми привітливий, але в розмові здержаний, не розводив ся він широко і не сказав нічого зайвого, подібно, як у своїх писанях держав ся строго свого предмету. Але що Кониський вже звістив єго про сій приїзд і мої наміри, отже Антонович розмовляв зі мною зовсім щиро, не накладаючи собі дипльоматичної обережности, з якою приймав у себе всяких нових людей... Антонович радив отже на початок дати передовсім короткий загальний огляд нашої минувшини, а відтак подавати історичні моноґрафії, почавши від княжої доби аж до найновійших часів». (Олександер Барвінський, *Спомини з мого життя,* друга часть, стор. 317—318, Львів, 1913 року).

Антонович намітив теж плян цього 15-ти томового видання, програму якого Барвінський почав переводити в життя зараз таки наступного року, коли то вийшло друком перших п'ять томів бібліотеки. В 1893 р. намічена вісім літ раніше програма була здійснена за вийнятком томів VII і VIII. Одначе праці на тому не припинено. Олександер Барвінський видав ще томи 16, 17 і 18, а дальшу роботу перебрало в 1897 р. Наукове Товариство ім. Шевченка, що випустило ще 8 томів цього видання.

Не зважаючи на деякі недоліки, про які згадує Дмитро Дорошенко у своєму «Огляді української Історіографії», Руська Історична Бібліотека мала для української історіографії в Галичині неабияке значення, і в цьому без сумніву, у великій мірі заслуга Володимира Антоновича, що не тільки допомагав Барвінському своїми порадами й підбором відповідного матеріялу, але й дбав про матеріяльне забезпечення видання.

До часу появи «Руської Історичної Бібліотеки» галицька історіографія займалася, головним чином, середньовічним, особливо ж галицько-волинським періодом нашої історії, трактуючи її при тому звичайно як частину нашої історії триєдиної Русі. Коли 1855 р. Денис Зубрицький видавав третю частину своєї «Історії древнього галичско-русского княжества», він заохочував у ній молодих дослідників писати історію Галицької Русі польського періоду, тому що до того часу ніхто ще, за його словами, не торкнувся того предмета так що «пашня совсѣм невоздблаганния ожидаєть трудолюбивого дѣлателя» (262). Того завдання піднявся Антін Петрушевич, пишучи свою «Сводну галицко-русску літопис 1500—1772», видану в 70-их рр. минулого століття, але була то праця компілятивного характеру, безсистемна збірка виписок з різ-

них джерел. Доба литовсько-руська залишилася майже зовсім поза увагою галицьких істориків, а про козаччину, на яку звернули увагу щойно молоді дослідники-народовці в середині 1860-их рр., появилося всього кілька фраґментарних студій: розвідка Олександра Барвінського про Гуню й Остряницю у «Правді» 1867 р., статті Петрушевича про Пилипа Орлика та страту Івана Підкови у 70-их рр. в «Слові», студії Корнила Заклинського про зносини цісаря Рудольфа II з козаками у «Зорі» 1880 р., про зносини козаків з шведами і князем Юрієм Ракочі, що появилася 1883 р. тощо. З придніпрянських авторів друкував у галицьких виданнях 60-их рр. свої наукові розвідки про Руїну і перший період козацтва Куліш, з популярних видань слід відмітити видані у Львові 1878 і 79 рр. книжечки Івана Нечуя-Левицького про гетьмана Богдана Хмельницького та про гетьмана Івана Виговського і Юрія Хмельницького. Оце і всі замітні праці про козаччину, що були друковані в Галичині до половини 80-их рр. минулого століття. Не появилося було ще до того часу в Галичині видання, що охоплювало б всю історію України і подавало б суцільну картину минулого нашого народу. І якраз таким виданням стала Руська Історична Бібліотека. За порадою Володимира Антоновича в перший том видання увійшла «Коротка Історія Русі», загальний історичний огляд Стефана Качали, а на дальші теми склалася ціла низка систематично уложених історичних монографій, що становила, по суті, перший виданий в Галичині курс історії України, в якому литовсько-руська доба була репрезентована шостим томом, а добі козаччини і козацько-гетьманської держави призначено дев'ять із п'ятнадцяти томів видання.

Дуже важливу функцію виконала «Руська Історична Бібліотека» познайомлюючи галицьких дослідників з поглядами та видатнішими історичними працями найвизначніших представників наддніпрянської історіографії.

До того часу, через різного роду труднощі і перешкоди, праці наддніпрянських істориків, розсипані по різних журналах і виданнях, потрапляли в Галичину тільки випадково. До 1867 р. в Австрії панував абсолютизм, всі закордонні видання переходили гостру цензуру, а будь-які зв'язки з закордоном вважалися підозрілими. Особливо нерадо спроваджували галицькі книгарні книжки з-за Збруча. «Чи не знаєш способу — писав Іван Борецький до Якова Головацького 12 серпня 1848 р. — якби українських книжок тутки спровадити? Дуже тепер суть потребні. Я думав до Максимовича о теє писати, бо через книгарні ся не дочекаєш». Але навряд чи Головацький міг щонебудь порадити. Йому самому трапилася кілька років пізніше, коли він був професором літератури в Львівському університеті, пригода, що дуже добре ілюструє обставини тих часів: з великим трудом вдалося Головацькому переконати львівського книгаря Міліковського, щоб той замовив у Києві «Історію» Бантиш-Каменського та «Енеїду» Котляревського. Книжки надійшли, але щойно після десяти місяців і зразу попали в цензуру. І треба було півторарічних безупинних заходів та просьб професора львівського університету, щоб книжки дістати з цензури. Не

зникли труднощі і після заведення австрійської конституції. Так, наприклад, 1875 року трапилася Драгоманові на австрійській митниці в Бродах пригода, про яку він розказує у своїх «Австро-Руських споминах». При контролі на митниці знайшли в нього повну скриню книг. Почалися допити, куди він їде, та чи не можна б вислати книги в якесь інше місце, а не у Львів. Врешті урядовець заявив, що книжок пропустити не може, бо в них може критися щось небезпечне. Не помагали посилання на австрійську конституцію. Тоді урядовець пішов до начальника митниці, щоб той вирішив справу. Але тим часом один з службовців, галицький українець, не питаючись багато, завантажив книги на поїзд і поки урядовець вернувся від начальства, поїзд рушив . . . і — справа була полагоджена. Але такі хитрощі, очевидно, не завжди допомагали. Внаслідок різного роду труднощів і перешкод історична література, видавана в межах російської імперії, потрапляла в Галичину тільки випадково.

Правда, від початку 1860-их рр. почали появлятися деякі історичні статті і розвідки наддніпрянських авторів у галицьких виданнях (наприклад, у 70-их рр. у львівській «Правді» Олександер Барвінський містив «життєписи» видатніших історичних діячів Костомарова), але таких появ було небагато. Тому «Руська Історична Бібліотека» мала в цьому відношенні велике значення. В рамках цього курсу української історії, що появилася у формі монографій, перевидано передусім цілу низку творів самого Костомарова, що заповнили 11 із усіх 24-ох томів видання. Були це праці Костомарова про дві руські народності, про федеративні основи, риси історії, монографія про Богдана Хмельницького, розвідки про гетьманування Виговського і Юрія Хмельницького, монографії про Руїну та Мазепу й мазепинців. З творів Антоновича перевидано «Історію великого князівства Литовського», монографію про останні часи козаччини на правому березі Дніпра, розвідки про Ґонту й гайдамаччину, про селянство та міста і міщанство на Україні.

На цьому місці треба згадати, що крім наукових праць Антоновича, виданих в «Руській Історичній Бібліотеці», — широко відомі були в Галичині його виклади про історію козаччини, видані вперше в Чернівцях на Буковині 1897 р. під заголовком «Бесіди про козацькі часи на Вкраїні». Тому що через недугу автор перебував у тому часі на півдні Італії, книжку видруковано в його відсутності. Антонович був незадоволений назвою «Бесіди», вважаючи за відповідніше слово «Виклади». По смерті Антоновича цей його нарис історії козаччини перевидав Василь Сімович в Чернівцях 1912 р. у «Бібліотеці для Молодежи», тим разом вже з іменем автора і під бажаним заголовком «Виклади про козацькі часи на Вкраїні». Одночасно коломийський книгар Оренштайн випустив це видання як ч. 100—103 «Загальної Бібліотеки» під заголовком «Коротка історія Козаччини».

У своєму «Огляді української історіографії», Дмитро Дорошенко згадує тільки про два видання тієї праці Антоновича, при чому подає заголовок другого чернівецького видання «Виклади . . .», але місцем видання називає не Чернівці, а Коломию. В англійськім виданні Історіо-

графії Дорошенка подано вже справжню назву коломийського видання, але не згадано про друге чернівецьке.

Крім творів Костомарова й Антоновича в склад «Руської Історичної Бібліотеки» ввійшли теж праці Миколи Дашкевича (про Данила галицького), Ореста Левицького (про церковні відносини кінця XVI в.), Івана Новицького (про селянство). Перевидано теж цілий ряд творів, опублікованих уже в 90-тих роках минулого століття: розвідку Якова Шульгина про Коліївщину; працю Олександра Ефименка про турбаївську катастрофу; статті Михайла Владимирського-Буданова про селянське землеволодіння; розвідку Дмитра Багалія про магдебурське право на Лівобережжі; працю Івана Линниченка про суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV ст. та інші. Таким чином «Руська Історична Бібліотека» знайомила галицьких дослідників із найновішими досягненнями придніпрянської історіографії.

Але не для однієї тільки Галичини було знаменне це видання. «Руська Історична Бібліотека» стала першим свого роду курсом історії України, що появився в новочасній літературній українській мові взагалі, хоч друкувався він, правда, ще т. зв. етимологічним правописом.

Найвизначніші галицькі історики 19 століття вживали у своїх працях чужих мов, або ж писали далекою від літературної мови книжною сумішнею, т. зв. язичієм. Денис Зубрицький друкував ранні свої твори німецькою і польською мовами, а пізніше намагався писати російською мовою. Антін Петрушевич писав мішаною мовою, яку він уважав за «праруську». Ізидор Шараневич, професор Львівського університету, викладав польською мовою і велику частину своїх творів друкував польською або німецькою мовами. Згадаю хоч би його «Rys wewnętrznych stosunków w Galicyi wschodniej» або «Die Hypatics Chronik als Quellen — Beitrag zur Österreichischen Geschichte». Інші його праці, в тому числі монографія «Исторія галицко-володимирской Руси от найдавнишых времен» писані мовою, сильно просякнутою язичієм. Обидві визначніші праці історії Церкви, що появилися в Галичині, були писані чужими мовами. Маю на думці Гарасевича «Annales Ecclesiae Ruthenae», що появилася латинською мовою 1863 р. — 27 років після смерти автора, бо за його життя праця була відкинута цензурою, і Пелеша «Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom» німецькою мовою, перший том якої вийшов 1878 р., а другий два роки пізніше.

Не краща була ситуація на схід від Збруча. З придніпрянських авторів єдиними до того часу історичними творами, писаними українською мовою, була перша глава «Історія України од найдавніших часів» Куліша, друкована в «Основі», і його наукові розвідки про Руїну та перший період козацтва, поміщені у львівській «Меті» та «Правді», а з популярних історичних видань — Куліша: «Хмельниччина» і «Виговщина», друковані в «Основі», та згадані вже популярні книжечки з історії України Івана Нечуя-Левицького.

Тому не дивно, що під час нарад Олександра Барвінського в Києві 1885 р. насувалися перекладачам деякі сумніви щодо самого перекладу наукових історичних творів і навіть щодо придатности української

мови до наукових видань. Адже приходилося творити українську наукову мову, виробляти історичну термінологію, треба було усталити, якої ж вживати назви для означення нашого народу, і тут, знову ж таки за порадою Володимира Антоновича прийнято прикметник «українсько-руський» в протиставленні до «великорусского» та іменник «Україна-Русь» в противагу до «Московщини». В цьому аспекті «Руська Історична Бібліотека» мала переломове значення для всієї української історіографії.

Врешті треба підкреслити ще один момент всеукраїнського значення, що зв'язаний з виданням того курсу історії України у формі монографій.

Видаючи «Руську Історичну Бібліотеку», Антонович і Барвінський поклали початок тій тісній співпраці галицьких і наддніпрянських вчених в галузі історичної науки, що стала такою характерною рисою для пізнішої української історіографії. Зв'язок підтримувано різними способами. Деякий час ролю зв'язкового між Львовом і Києвом виконував Альойзій Тележинський, поляк-хлопоман 1860-их рр., колишній товариш Антоновича, що у 80-их рр. займав посаду при галицьких залізницях і часто в службових справах їздив до Києва. Поновлювано й особисті зв'язки. В лютому 1888 р. Олександер Барвінський вдруге їздив до Києва і тоді Антонович передав йому 100 карбованців на видання «Руської Історичної Бібліотеки». У січні 1891 р. Антонович, їдучи на Захід, зупинився у Львові і зустрічався там з Олександром Барвінським, до якого писав опісля листи з Праги і з Відня.

Крім Володимира Антоновича у виданні «Руської Історичної Бібліотеки» співпрацювали з наддніпрянців Олександер Кониський, Василь Вовк-Карачевський, Павло Житецький, Михайло Комаров. З галичан Олександрові Барвінському допомагали о. Микола Михалевич, що переклав з польської мови історичний нарис о. Стефана Качали, та о. Осип Барвінський, що переклав працю Шараневича. Всі вони своїми зусиллями і працею брали участь у творенні тієї будівлі, що завершилася історичним актом 22 січня 1919 р.

На закінчення хай вільно мені буде відмітити ще дві події, нерозлучно зв'язані з іменем Володимира Антоновича, події, що стали незвичайно важливі для дальшого розвитку української історіографії.

Насамперед слід підкреслити ту велику ролю, що відограв Антонович у реорганізації Товариства ім. Шевченка в Наукове Товариство на початку 90-их рр. минулого століття. Врешті треба пригадати той незвичайно щасливий вибір, яким Антонович немов би завершив свою діяльність для української історичної науки в Галичині, а разом з тим зробив величезну послугу для всієї української історіографії. Адже ж завдяки Володимирові Антоновичеві новостворену катедру історії в Львівському університеті зайняв один з найбільших велетнів українського духа, що йому на ім'я Михайло Грушевський!

Ярослав Падох

ЛЕВ ОКІНШЕВИЧ — ВИДАТНИЙ ІСТОРИК ДЕРЖАВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ XVII—XVIII СТ.

(1898—1980)

I.

Із смертю професора Лева Окіншевича, що наступила 7 листопада 1980 року в одному з пригородів столичного Вашінґтону, відійшов із цього світу один із останніх могіканів-українських учених, які утворили й майже чудом пережили незвичайну добу в історії науки свого народу. Добу величезного розвитку української науки, в до болю короткому десятирíччі 20-их років цього століття, а водночас добу, жорстокість якої нагадує татарський погром Києва.

Ще довго до своєї смерти професор Окіншевич здобув визнання найкращого історика державного права України, зокрема доби Гетьманщини 16-18 століть. Усі його праці мають високу ціну в українській історичній літературі, а деякі з них, як двотомник «Центральні Установи України-Гетьманщини 17-18 ст. ст.», «Ґенеральна Старшина на Лівобережній Україні 17-18 в. в.», «Значне військове Товариство в Україні-Гетьманщині 17-18 ст. ст.», «Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства» й їх перероблене англомовне видання Ukrainian Society and Government 1648-

1781, стали клясичними. З трудом зібрана й неповна бібліографія друкованих праць покійного автора перейшла сотню назв мимо цього, що час його наукової продукції був надміру короткий.

За все своє майже 83-літнє життя (точно 82 роки й дев'ять місяців) він тільки 18 з половиною років мав змогу присв'ятити науково-дослідчій праці: 12 років, як науковий співробітник Української Академії Наук у Києві (1921—1933), 4 роки в Українському Вільному Університеті в Празі й Мюнхені (1944—1949) та два з половиною років, як стипендист Фундації Форда в межах «Дослідчої програми СССР» в Нью-Йорку (осінь 1951 — весна 1954).[1] Щоб доповнити ці трагічні числа й дати додати б, що він кругло 39 років провів в Україні, а майже 44 в чужині й до того останні десять років життя пройшли у безнадійній боротьбі з невилічимою Паркінсовою недугою, яку він неначе успадкував від свого улюбленого учителя, академіка Миколи Василенка. Без зайвої спекуляції можна уявити собі, яку багату спадщину залишив би проф. Окіншевич, провівши цілий свій зрілий вік на науковій роботі й до того в Україні. Адже свої найцінніші твори він написав у Києві між 24 і 32 роками свого життя!

II.

Бібліографічні джерела

Проф. Окіншевич був людиною замкнутою в собі, маломовною й не любив говорити про себе й своє минуле. Можливо був таким зроду, а може став таким внаслідок свого нелегкого життя. Якщо мовчанка, як кажуть на Заході, це золото, то в совєтах, де пройшло молоде життя Професора, вона часто рятувала життя, або бодай свободу. Без сумніву в замкнутості його грала чималу ролю трагедія із загибіллю його єдиної дитини, сина Гліба. Народжений 1921 року й дуже талановитий в часі вибуху війни Гліб був студентом Ленінградської Політехніки й загинув там у часі облоги й великого голоду. Не маючи точних вісток про нього, проф. Окіншевич до самого кінця свого життя вірив, що він живе. Це мабуть збільшило його мовчазливість й бажання оставатися в тіні.[2] Покійний відмовився від публічного відмічення його вісімдесятиліття й просив пождати із публікацією статті про нього до його смерти. Але був видимо вдоволений коли Наукове Товариство ім. Шевченка й його Правнича Комісія, в якій він раніше погодився головувати, разом із Товариством Українських Правників у США влаштували в Нью-Йорку наукову конференцію з нагоди появи його англомовної книжки (згаданої раніше), та для відмічення його 80-річчя. Та все ж просив автора цих рядків, який читав доповідь про нього, не друкувати її за його життя. Із цих при-

---

[1] Research Program on the U.S.S.R. East European Fund, Inc., New York.

[2] Мабуть тому на Заході вживав криптонімів, про що буде мова згодом.

чин джерела до його біографії дуже обмежені, за що не треба винуватити ні НТШ, ні інших наукових установ.

Та все ж таки повелося придбати основні відомості про проф. Окіншевича, але аж після його смерти. В його архіві, який буде переданий НТШ, знаходяться три короткі автобіографії Л. Окіншевича, а саме: фотокопія однієї чотиристорінкової, писаної його рукою, доведена до 1949 р., написана українською мовою.. Другий подібний власноручно написаний «Короткий життєпис» має дату 18 лютого 1952 р. й поміщений тільки на одній сторінці. Третій життєпис надрукований машинкою в англійській мові «Куррікулюм віте», має дві сторінки й не має дати. Він доведений до 1954 р. Згадує в ньому свою тимчасову працю в Бібліотеці Конґресу й підкреслює своє знання бібліотекарства й знання чужих мов. Майже без сумніву цей життєпис написано 1954 р. і він був призначений для управи тієї бібліотеки, з метою одержати постійну працю, що по довшім часі і сталося. Дуже речева біографічна вістка про проф. Окіншевича була надрукована в «Інформативнім Бюлетені» Бібліотеки Конґресу, з дня 10-го березня 1969 р.[3] Вона подавала основні інформації про свого службовця, який після повних 15-ти років, з 28 лютого 1969 р. відійшов на пенсію. Під цією друкованою довідкою проф. Окіншевич власною рукою подав інформацію про свої дві англомовні бібліографічні публікації, а саме двотомник "Latin America in Soviet Writings" (1966) і "U.S. History and Historiography in Post-War Soviet Writings 1945—1970" (1976).

Найціннішим джерелом відомостей про життя й творчість проф. Окіншевича є його автобіографія, чи радше спомини. Їх історія некоротка. Забрався він до списування їх неохоче, під тиском приятелів, які здавна намовляли його списати історію Комісії для виучування історії західньо-руського й українського права, яка існувала в межах Всеукраїнської Академії Наук у Києві й якої секретарем впродовж семи років був покійний професор. Коли це не повелося, натиск пішов у напрямі списання цієї історії бодай у вигляді споминів. Професор відмовлявся й від цього недугою, яка вже починала надобре мучити його, похилим віком та браком сил. Та все ж на наполегливі настоювання взявся за писання споминів з виразною вимогою, що вони будуть опубліковані тільки після його смерти.

До виконання обіцянки професор узявся щойно наприкінці 1977 р. Перші три сторінки були написані на його старій машинці, а наступні на новій, електричній, дуже чулій після того, як його руки й пальці настільки послабли внаслідок недуги, що він міг писати тільки двома пальцями лівої руки й то тільки під дуже легким натиском. З кінцем 1978 р. він написав 51 сторінку, у 1979 около 80, а в наступнім році машинопис дійшов до 103 сторінок і перервався на півреченні. Дружина професора, п-і Віра Окіншевич, подала, що він писав майже до смерти та й то тільки одним пальцем. Повільність у писанні була

---

[3] Library of Congress. *Information Bulletin*, Vol. 28, No. 10, з 10 березня 1969 р., стор. 134.

наслідком поступу недуги Паркінсона й до того додаткової недуги пістряка шкіри на голові й ще раніше мозгового удару, який спаралізував також язик і тому годування професора вимагало дуже багато часу. З того приводу, протягом останніх двох років з ним уже було годі порозумітися. Він чув і розумів мову інших, але його шепіт могла зрозуміти тільки його дружина.

Спомини доведені, на жаль, тільки до 1938 р. Перервалися на повороті професора з Казахстану й плянах повернутися до Смоленська, після однорічної праці в В'язьмі. Але те, що подано про раніший час, зокрема дванадцять років праці в УАН (1921—1933) має велику історичну вартість. На цих споминах спирається великою мірою поданий у дальшому життєпис Л. Окіншевича.

Джерелом до пізніших років, зокрема років еміґрації в Німеччині й Америці, служать листи проф. Окіншевича до проф. Бориса Крупницького й листи до нього від проф. Ілька Борщака. Ці останні щасливо вдалося, на жаль, тільки частинно, врятувати ще за життя професора з його незабезпеченої повітки, де їх нищила вогкість і терміти. Листи до проф. Крупницького переслала професорові пані проф. Н. Василенко-Полонська після смерти проф. Крупницького. Ці листи будуть з часом передані до архіву НТШ. На великий жаль, проф. Окіншевич звичайно писав листи рукою й без копій. Тому копій його листів до проф. Борщака немає. Ориґіналів треба шукати в Парижі.

До біографічних матеріялів слід зачислити також записи з розмов з Професором у часі його відвідин уже за часів значного поступу його недуги. Час перед недугою обнімає листування, яке зберігається в моєму архіві призначеному для НТШ. Також дещо варте уваги знайдеться у газетних вістках, на жаль, виключно з останніх років перед й по смерти Професора. У «Свободі» були наступні вістки: в числі з 7 червня 1979 р. була стаття д-ра Володимира Савчака п. н. «Вшанувати проф. Лева Окіншевича — історика українського державного права», яка інформувала про згадану вже конференцію на пошану Професора з 18-го квітня 1979 р. й подала зміст доповіді підписаного Не обійшлося тут без деяких неточностей. В числі з 12 листопада 1980 р. поміщено довшу вістку підписаного про Професора п. н. «Помер професор Лев Окіншевич», а в числі з 22 листопада того року є звідомлення п. н. «Білорусько-український похорон проф. Лева Окіншевича» того ж автора. 10 січня 1981 була вістка п. н. «Вшанували пам'ять проф. Л. Окіншевича», підписана П. О., яка інформувала про жалібне засідання Осередку НТШ й Групи УВАН у Вашінґтоні для вшанування пам'яті Професора, в якім узяла участь також вдова п-і Віра Окіншевич. Згадати б ще, що в двомовному білоруському часописі «Час», що виходить в Нью-Йорку, в числі 28 з листопада 1980 р. була ширша стаття о. протоєрея Білоруської Церкви Василя Кендиша п. н. «Сьвятой Пам. Прафесар Леу Акіншевіч», в якій подано короткий життепис професора й підкреслено його білоруське походження й тісний зв'язок з білоруською громадою й церквою. На жаль, декілька біографічних інформацій подано помилково. Пода-

ючи участь у похороні також білоруського священика, автор статті підмітив, що дружина професора українка й що він «мав у своїм серці дві батьківщини — Білорусь і Україну». У «Свободі», в числі з 12 червня 1981 р. була надрукована вістка підписаного п. н. «Вшанували пам'ять проф. Лева Окіншевича».

Додати б, що проф. Окіншевич не є, на жаль, нотований у довіднику «Українці в Америці», зате вдалося придбати декілька вартісних світлин Покійника, його дружини й співробітників у Комісії УАН для історії українського права. В Енциклопедії Українознавства неточно подано, що Л. Окіншевич був професором Ніжинського Інституту Народної Освіти. В той час такі інститути не існували. Л. Окіншевич був короткий час професором Ніжинського Педагогічного Інституту.[4]

Наприкінці слід занотувати, що впливовий вашінґтонський щоденник «Ді Вашінґтон Пост», 14 листопада 1980 р. після смерти Л. Окіншевича, присвятив йому напричуд довгу згадку п. н. «Професор з Росії Ліо Окіншевич каталогар Конґресової Бібліотеки», підкреслюючи, що Росія була його батьківщиною. Лист НТШ до редакції цієї газети не викликав спростування.

Як важливе джерело до біографії проф. Окіншевича, за дванадцятирічний період його найбільш активної наукової й — в межах Комісії для виучування історії українського права-науково-організаційної праці, слід уважати видання цієї Комісії, а зокрема звіти з діяльности Комісії та її протоколи, що їх, з рідкими вийнятками, він списав і опублікував у «Працях» тієї Комісії. Про це буде більше згодом.

III.

Родовід і студії

Лев Окіншевич народився 7-го лютого 1898 року в Петербурзі, в національно мішаній родині. Батько, Олександер Окіншевич, правник, був білорусом, а мати Лисавета, народжена Яреш, була мішаного, чесько-російського роду. Батько був сином сільського пароха з Гомельського повіту, о. Лева Окіншевича, а його дружина й бабка Лева Окіншевича народжена Воронич походила із Стародубщини. Батько здобув свою освіту в Україні: гімназію закінчив у Чернігові й право на юридичному факультеті Одеського університету. В листі до проф. Бориса Крупницького з 6-го липня 1951 р. Лев Окіншевич згадує, що батько, хоч білорус, уже зарання свого життя «стояв близько до українського руху» і був у дружніх відносинах з українськими діячами Шрагом, Шлікевичем і ін.

---

[4] Наукове Товариство ім. Шевченка. *Енциклопедія Українознавства.* Словникова частина. Париж-Нью Йорк, 1966 р., т. 5, стор. 1836.

Мати Лева Окіншевича, Лисавета, була донькою Федора Яреша з походження чеха, який 25 років викладав латинську мову в відомій Колеґії Павла Галагана. Її мати походила із селянської родини Кондиріних. Мати Лева закінчила жіночу гімназію в Києві й провела два роки в середній школі одного з католицьких конвентів біля Парижу, вивчаючи французьку мову. Із-за її недуги батько переніся з Петербургу, де був юрисконсультом залізниць, до Києва, де швидко — 1906 р. помер. Наступного року помер і батько матері, до якого перейшла вона жити й удержувати родину прийшлося хворій матері Лева Окіншевича, яка заробляла навчаючи французьку мову в одній з київських жіночих гімназій.

В 1907 р. Лев Окіншевич вступив до підготовчої кляси приватної гімназії В. Петра в Києві, з якої в 1912 р. перейшов, як стипендіят, до Колеґії Павла Галагана, в якій перебув чотири роки до весни 1916 року. Після закінчення Колеґії, яка, за його споминами (стор. 2), «дала дуже багато для кожного з колеґіянтів», восені того самого року був прийнятий на правничий факультет Київського університету. В січні наступного року вступив до 2-ої військової школи в Києві, яку закінчив у травні із званням «прапорщика» й після декількох місяців у запаснім полку в Симферополі, був висланий на румунський фронт до 134-го Феодосійського полку, в якому перебував до весни 1918 р. на берегах Серету, після чого повернувся до Києва. Поновлені правничі студії перервала ще на якийсь час війна. З 1920 р. студії проходили на юридичному факультеті Інституту Народного Господарства, який переведено з Київського університету. В червні 1921 р. поздавав останні іспити й наприкінці захистив прилюдно дипломову працю на тему «Обрання гетьмана на Україні-Гетьманщині» й одержав диплом першого ступня. В часі студій працював секретарем «юрчасті» Київського Совнархозу (1919—1920). В 1919 р. одружився з Марією Савіною, з якою дружив з дитинства, а в 1921 р. народився у них син Гліб. До формальних студій Л. Окіншевича належить також трирічна аспірантура в УАН, при катедрі нової історії України, якою відав М. Грушевський.

IV.

Комісія історії українського права

Ще в часі правничих студій трапився Л. Окіншевичеві випадок, який, як часто буває в житті, визначив його основний життєвий шлях, або за його власним окресленням «відчинив двері до наукової роботи».[5] У вуличного букініста купив другий том праці проф. Сергієвича «Древності русского права», присвячений в цілості боярській думі

[5] Лев Окіншевич, Спомини. Машинопис, 103 сторінки. Архів НТШ в ЗСА, стор. 5.

Московської держави. Стоячи перед іспитом з історії російського права, прочитав цю книжку й коли місяць пізніше, в січні 1921 р. одержав при іспиті питання про боярську думу, своїм викладом про неї звернув на себе увагу екзамінатора, яким випадково був академік Микола Василенко, голова Комісії для виучування історії західнорусього і вкраїнського права, що існувала з 1919 р. при Соціяльно-економічнім Відділі Української Академії Наук в Києві. Після закінчення іспиту акад. Василенко запропонував Л. Окіншевичеві наукову працю в його Комісії. В червні 1921 р. після зложення всіх іспитів на правничому факультеті, Окіншевич був оформлений, як науковий співробітник УАН. Зразу одержав тему праці, а саме досліджувати козацькі ради в Україні 17—18 вв., які, на думку Василенка, нагадували боярську раду Московщини. Так почалася довга, дванадцятирічна праця Окіншевича в УАН, яка в пізніших роках прийняла назву Всеукраїнської Академії Наук, ВУАН. Розпочинаючи цю працю, позначену не лише великим трудом, але й не меншими здобутками, які назавжди запевнили Окіншевичеві видатне місце в українській науці, він мав за собою лише 23 роки життя.

Тому, що головна наукова праця Л. Окіншевича проходила в названій Комісії, не від речі буде сказати про неї декілька слів. Комісію засновано 27 січня 1919 р. Першим її головою й основником ще за українського уряду був акад. Ф. Тарановський, а членами академіки Д. Багалій, Б. Кістяківський, А. Кримський і О. Левицький; співробітниками були В. Модзалевський, І. Каманін й В. Новицький, який став її першим секретарем. Комісія заплянувала велику діяльність, але після виїзду її голови закордон й недуги кількох членів, вона припинила працю в травні 1920 р. Незабаром у липні того року відродилася, під проводом нового голови, доброго знавця українського права, Миколи Василенка, свіжо обраного академіком при катедрі історії західно-руського та українського права. До неї прибула низка нових членів, згадати б найактивніших з них: Л. Окіншевича, І. Черкаського, С. Борисенка, С. Іваницького-Василенка, М. Максимейка, М. Слабченка, О. Юрченка, акад. М. Малиновського, В. Гришка. Секретарем, другим з черги, обрано С. Іваницького-Василенка. В 1922 р. його місце зайняв, як третій за чергою, Лев Окіншевич. В 1929 р., після того, як Окіншевич одержав інше призначення в Академії, секретарем, четвертим і останнім, став Василь Гришко. Варто підмітити, що обидва секретарі Окіншевич і Гришко та О. Юрченко потрапили на еміґрацію й всі три вони стали професорами Українського Вільного Університету. Їм, а передовсім проф. Окіншевичеві, завдячуємо багато відомостей про цю славетну Комісію.

Комісія відбувала що-тижня засідання, на яких її члени читали свої праці, їх обговорювано й схвалювано до друку. Тому, що з початком двадцятих років усунено з університетів правничі факультети й ніде не викладалася історія українського права, крім Харківської Секції історії українського права при Науково-дослідчій катедрі українські культури, обговорювана Комісія була насправді єдиною

установою в Україні, яка досліджувала цю ділянку науки й відповідала за її існування й розвиток та підготову нових дослідників.[6]

Тому, що історія права княжої доби була предметом викладів у межах історії російського права, Комісія уважала своїм обов'язком розробляти передовсім питання з історії литовсько-руської й козацької діб і друкувати їх у монографічнім виді. Археологічна дослідча праця й публікація важливих матеріялів; словник правничої старовини; правнича термінологія; а далі складення спільними зусиллями повного курсу історії українського права — це були головні й відважні пляни Комісії. З уваги на те, що російська наука повністю інкорпорувала українське давнє право, спершу тільки київської, княжої доби, а згодом й доби литовсько-руської, найбільш важливим і революційним завданням Комісія уважала *утворення самостійної науки історії українського права,* якої до того часу не було. Підсумовуючи досягнення Комісії за своє перше десятиліття у 1929 р., її секретар, Лев Окіншевич, з повним правом підмітив, що Комісія займалася «цілком по суті новою роботою творення самостійної й витримано-систематичної науки історії ... українського права».[7] На жаль, розгром ВУАН після процесу Союзу Визволення України в 1930 р. перервав цю історичної ваги працю.

Головою й ментором цієї Комісії був акад. Микола Василенко, а її секретарем і хронікарем впродовж семи років (1922—1929) та найбільш активним і плодовитим членом впродовж 12-ти років (1921—1933) був Л. Окіншевич. 14 членів Комісії впродовж перших десяти років надрукували 159 наукових праць в тому числі Л. Окіншевич опублікував 30 праць. Більшість з них появилася у виданнях Комісії, а саме в восьми випусках «Праць» і в одному томі «Матеріялів до історії українського права». Перші були надруковані в роках 1925-1930, а «Матеріяли» в році 1929. Комісія не була ніколи формально розв'язана, тільки в 1933 її не поміщено у списку установ ВУАН і так вона й померла, сказати б, природною смертю.[8]

---

[6] Мабуть коротко викладав історію українського права на правничому факультеті Київського Інституту Народного Господарства С. Борисенок, член Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права, обраний в 1928 р. доцентом Інституту. Дивись Л. Окіншевич. Спомини, стор. 19-20.

[7] Лев Окіншевич. Десять років праці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права (1919-1929). Всеукраїнська Академія Наук. *Збірник Соціяльно-Економічного Відділу* ч. 18. Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права, вип. 6. Київ, 1929 р., стор. XI-XXX.

[8] Л. Окіншевич. Спомини, стор. 30.

Мабуть не від речі буде тут замітити, що Комісія мала завдання вивчати «західньо-руське» і «вкраїнське» право, що й введено до її офіційної назви. Тому, що в її виданнях немає пояснення цих двох дивовижних означень, вияснив їх в розмові й частинно в своїх «Споминах» її колишній секретар, Окіншевич. Після того, як російська великодержавна наука почала інтересуватися і втягати в систему російського права право, яким керува-

V.

Дванадцять років творчої праці у ВУАН (1921—1933)

Для повноти життєпису Л. Окіншевича й доби, в якій йому доводилося працювати, необхідно подати деякі деталі, які він самий згадує в своїх споминах.

Виконуючи працю над призначеною йому темою, він водночас старався здобути можливо повну наукову освіту й тому перші чотири роки присвятив також докладному познайомленню з усією літературою з історії українського й білоруського права, а також з працями з історії права російського й польського, поскільки вони відносилися до права України й Білорусі. В цьому йому допомагали наукові відрядження до архівів старих актів у Харкові, Полтаві, Чернігові й передовсім у Москві, в якої «Дрелехранилищі» знаходилися давні акти міністерств юстиції і закордонних справ. На основі матеріялів, зібраних у цих архівах і в архівах Києва, Окіншевич виготував низку цінних джерельних праць, частинно надрукованих у «Працях» Комісії, а одна п. н. «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.» була надрукована щойно після війни.[9]

Окрему сторінку в науковій кар'єрі Л. Окіншевича становить його згадана раніше *аспірантура в Науково-Дослідній катедрі історії України у роках 1925—1928,* яку запропонував йому проф. М. Грушевський з початком 1925 р., за згодою голови Комісії історії українського права, М. Василенка. Аспірантура була не так дослідчою, як навчальною установою. Закінчення аспірантури давало право викладати історію України у високих школах. Окіншевич згадує цю трирічну працю з куди меншим вдоволенням, як працю у Комісії українського

лося українське й білоруське населення Великого Князівства Литовського, прийнялося називати це право «західньо-руським». Мабуть ввів це означення в назву Комісії акад. Василенко, національний світогляд якого був застарілий. Щодо означення «вкраїнський», то Окіншевич уважав це одним із мовних дивовиж неодмінного секретаря ВУАН, Кримського, який вживав і вводив у видання Академії такі вислови, як «живовидячки», «всенький», «ба» чи «бай» замість лучника «і», вважаючи, що найкращу мову має звенигородський повіт.

Ця назва вдержалася до 1931 р., коли новий секретар «Соціяльно-економічного» Відділу ВУАН доручив своєму заступникові, Л. Окіншевичеві, скреслити з назви Комісії прикметник «західньо-руський» і замість слова «вкраїнського» поставити «українського». Користав він при цьому з недуги голови Комісії, акад. Василенка. В своїх «Споминах» згадує Окіншевич, що на одному із засідань з-перед 1930 р. велася дебата над назвою Комісії й що за її зміною були молодші члени Борисенок, Черкаський і Окіншевич, а за старою назвою були Василенко і Малиновський. Був також проти зміни Максимейко.

[9] Л. Окіншевич. *Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.* Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 157, Мюнхен, 1948, стор. 231.

права під проводом Василенка. Аспірантурою керував не самий Михайло Грушевський, голова Катедри, а його брат Олександер. Між аспірантами були нерідко непідготовані члени, які в ній знайшлися проти волі голови. Замітне, що після закінчення трьох років аспірантури, М. Грушевський не погодився, щоб Окіншевич відбув прилюдний захист своєї дослідчої праці на його катедрі й захист відбувся на катедрі акад. Багалія. Праця була апробована й Окіншевич став науковим співробітником Багаліевої катедри в Харкові. Чому так сталося, Окіншевич не знав. Після цього в 1929 р. Окіншевич зголосив свою кандидатуру на посаду викладача історії України на правничому факультеті Київського Інституту Народнього Господарства, але викладачем обрано куди старшого від нього Степана Борисенка.

Теж окрему сторінку в не-науковій діяльности Л. Окіншевича в УАН становить його членство в *«Місцевкомі»* і *«Молодій Академії»*.

На пропозицію проф. О. Дорошкевича в 1923 чи 1924 він погодився кандидувати на члена Професійної Спілки робітників освіти УАН. Після виборів йому запропоновано стати секретарем «Місцевкому», головою якого став проф. Дорошкевич. Згодом обрали його ще двічі на голову академічного льокалю Секції наукових робітників освіти. Культурна комісія «Місцевкому», яку очолював проф. Дорошкевич, повела ширшу культурну діяльність в Києві, на зборах якої письменники читали свої твори, критики давали огляди нових творів й при цьому літературні угрупування пропаґували свої позиції. З часом Дорошкевич став запрошувати Окіншевича на гутірки на громадські теми, які відбувалися в його хаті в приявности 15-16 осіб. На процесі «Спілки Визволення України виявлено ці зібрання й названо цю групу «Молодою Академією». Вона мала бути філіялом СВУ. Про це є мова в споминах Окіншевича. Він пише: «Про те, що наша група була філіялом СВУ, я, що кілька років брав участь в її зборах, нічого не знав і певний, що це неправда. Та й самої назви «Молода Академія» я ніколи не чув. Говорили про «Збори профсоюзного активу» чи про «Збори 16-и».»

«Участь у «Зборах 16-и» брали академіки М. Кравчук і Ґольдман після обрання їх до Академії. Їх душею був проф. О. К. Дорошкевич, людина кипучої енерґії і великого організаційного таланту. Впливовий голос мали проф. О. Гермайзе, Пастернак (директор Всенародної Бібліотеки України) і М. Іваницький-Василенко, історик українського права й секретар Київського Бюра Секції наукових робітників. Решта: історики О. І. Баранович і М. Ткаченко; ботаніки Д. Зеров і Оксіюк; філолог В. Дем'янчук, лікар проф. Підгаєцький. Я решти членів не пригадую».[10]

Ця група обговорювала питання загрози конфлікту й можливости ліквідації УАН й дороги, щоб цього уникнути. Вона не вела протирадянської акції, поза протестом після самогубства етнографа Д. Щербаківського, що його текст склав проф. Гермайзе й підписало коло 50

[10] Л. Окіншевич. Спомини, стор. 12.

осіб разом з членами групи. Збори «Профактиву» припинили своє існування в 1928 р.

На процесі СВУ три члени Групи виступали, як підсудні: проф. Гермайзе, Пастернак і проф. Підгаєцький. Згодом був ще арештований і після процесу засланий до концентраційного табору, де й помер, Василь Дем'янчук. Інших членів не переслідувано, а навіть Іваницький-Василенко був призначений секретарем президії ВУАН. Окіншевич додає до цього: «Як видно, влада сама не вірила в вигаданий „філіял Спілки Визволення України"».[11]

При цьому варто згадати, що на процесі СВУ були засуджені також два члени Комісії українського права, а саме акад. М. Слабченко і В. Отамановський, а декілька інших було заслано. Це й було початком кінця Комісії.

У 1929 р., член Комісії історії українського права С. Іваницький-Василенко запропонував Л. Окіншевичеві зайняти *посаду завідувача видавництвом ВУАН*. Окіншевич погодився й виконував ці обов'язки впродовж двох з половиною років. Його попередника на тому пості, Левченка, було арештовано й заслано. Спонукою до цього було бажання получити наукову працю з практично-видавничою й здобути додатковий заробіток, бо платня наукових робітників була невисока й більшість їх виконували додаткову працю. Приймаючи цю нову роботу, проф. Окіншевич передав обов'язки секретаря Комісії проф. Василеві Гришкові.

У зв'язку з цією працею Професорові прийшлося пережити дві драматичні події. Перша — *це знищення уже надрукованого в 1930 р. 7-го випуску «Праць»* Комісії, який поміщав низку цінних статтей, зокрема ж праці двох членів Комісії, засуджених на процесі СВУ, а саме проф. М. Слабченка монографію про Генеральний суд Гетьманщини на 160 сторінок й статтю про документи Вінницького маґістрату директора вінницької філії всенародної Бібліотеки України, В. Отамановського. Друк цього тому «Праць» розпочався в 1929 р., а закінчився в році наступному після процесу СВУ. Наражуючись на небезпеку, проф. Окіншевич зберіг два примірники книжки, які пропали в часі війни.[12]

Друга подія відноситься до *знищення архіву Української Галицької Армії*. Незабаром після початку праці завідуючого Видавництвом ВУАН, советська преса помістила вістку про те, що у Всесоюзній Академії Наук знайдено архів Російського Тимчасового Уряду з 1917 р., нелеґально переховуваний. Прочитавши це, книговод Видавництва зголосив Л. Окіншевичеві, що щось подібне є у Видавництві, в шафах якого, з доручення попередної управи ВУАН, переховується архів УГА. Затривожені цим, найвищі чинники УВАН наказали архів знищити, мовляв, великий злочин нищити історичні матеріяли, але ще більший видати людей на розстріл.[13]

---

[11] *Там же*, стор. 15.
[12] *Там же*, стор. 27-30.
[13] *Там же*, стор. 30-34.

Після більше двох років праці на пості завідувача Видавництва ВУАН, новий секретар нового об'єднаного Соціяльно-економічного Відділу ВУАН, який об'єднав раніші Відділи ч. 1 і 3 проф. Комишан повідомив Л. Окіншевича, що на доручення влади Видавництвом має завідувати член партії, тому й доручив йому передати урядування комусь іншому, а його самого призначено на заступника Комишана.

На усуванні з постів у ВУАН некомуністів не спинилася акція тотального нищення тієї установи й всієї української науки й науковців. Тих, що їх не знищено фізично, комуністичні керівники ВУАН змушували брати участь у т. зв. *кампанії самокритики*. Про це в своїх споминах пише Окіншевич: «В процесі цієї акції і мені довелося написати статті про націоналістичні позиції в працях М. Грушевського і М. Слабченка. Пропозицію, вірніше вимогу, написати ці статті я одержав від Козубовського, на той час секретаря партійного осередку ВУАН. В цей час наука була в повному полоні комуністичної влади і противитися їй було неможливо. Іншим членам Комісії історії українського права також довелося взяти участь в цій «кампанії». С. Іваницький-Василенко і С. Борисенок також були викликані до Козубовського. Перший з них одержав завдання написати про «буржуазні» позиції акад. М. Василенка; другий про ретроградні позиції школи західно-руського права, включивши до неї акад. О. Малиновського і проф. М. Максимейка».[14]

В цьому трагічному часі проф. Окіншевич не покидав дослідчої праці й саме в році 1930 закінчив свою найціннішу й найбільшу двотомну монографію про «Центральні установи України-Гетьманщини в 17—18 в.в.», а згодом монографію про «Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині 17—18 ст.». Розпочав також писання великої монографії на замовлення Білоруської Академії Наук про Білоруське козацтво, але її вже не вспів закінчити, не то надрукувати.

На початку 1932 р. сталося те, чого Окіншевич дожидав від довгого часу — *переслухання в НКВД*. Переслухував старшина Погребінський, молодий, 23-25 років життя, жид, якого Окіншевич бачив у ВУАН, де він був аспірантом новозаснованої Катедри Марксизму-Ленінізму. Переслухання, зразу чемне, згодом брутальне, тривало 9 годин. Коли Окіншевич відмовився від тайного співробітництва з НКВД, в нагороду якого Погребінський обіцяв йому іменування академіком, той погрожував втратою праці й розбиттям родинного життя. Погрозу скоро частинно виконано. Його звільнено з посту заступника секретаря Соціяльно-економічного Відділу ВУАН, яка й так була немила, бо рішальну ролю в ВУАН почав грати її «Партосередок» й систематично з керівних постів усувано непартійних людей. Не поміг Окіншевичеві його поправний стосунок до секретаря Відділу, члена партії, проф. Комишана. Адже, як пише Окіншевич в своїх споминах, *«ішов страшний 1933 рік,* рік нелюдської жорстокости людини до людини».[15] Поступово винищували всіх співробітників ВУАН, що

[14] *Там же,* стор. 36-37.

[15] *Там же,* стор. 44.

працювали в 20-их роках для української науки й українського національного відродження й можливістю спасти себе було залишити Україну й скритися на чужій території ще перед «вичищенням» з Академії.

Після звільнення з посади у Видавництві ВУАН, а згодом з посту заступника секретаря одного з її Відділів, єдиним постом, який лучив з Академією, було його членство в Комісії історії українського права. Але й ця Комісія доживала свого віку. Її голова М. Василенко з невблаганою систематичністю тратив працездатність внаслідок Паркінсонової недуги й Комісія вже не збиралася на засіданнях. З невідомих причин її не розв'язано, але з наступним роком її не включено у список установ ВУАН й так вона закінчила своє життя. З уваги на це дехто вважає, що Комісія існувала тільки до 1933 р., а дехто подає дату 1934 р. Окіншевич вже ніщо не зв'язувало ні з Академією, ні з Києвом, бо й перервалися навіть зв'язки з його улюбленим учителем М. Василенком, якого мудрість і знання, толерантність, такт і доброту він ставив вище понад всі користі з членства в ВУАН і її Комісії українського права. Тому, не дожидаючи певної, близької «чистки» він вирішив виїхати з України.

Весною 1933 р. поїхав до Москви й там, у Комісаріяті Освіти, Відділі вищих шкіл, йому запропоновано посаду професора історії СССР в Уфі або Волоґді. З оглядів безпеки (Уфа була столицею Башкірської Автономної Республіки, в якій теж йшло національне переслідування), він вибрав Волоґду й готувався стати професором місцевого Педагогічного Інституту. Але перед самим від'їздом з Києва й звільнення з ВУАН, під впливом секретаря Київському Обкому КПБУ, Демченка, йому запропоновано не виїздити з України, а стати професором Ніжинського Педагогічного Інституту. Демченко мотивував цю вимогу тим, що виїзд може викликати погане враження на Західній Україні, де йде кампанія проти утисків української науки в УРСР. Не маючи відваги відмовитися від пропозиції Демченка, він виїхав до Ніжина, де працював до кінця листопада 1933, після чого його усунено з цієї посади на основі наказу, в якім подано «сім головних гріхів», сім причин усунення з посади «ворога народу», про які Окіншевич пише в споминах дуже докладно. Повернувшись до Києва й свідомий того, що ніжинська історія це помста НКВД за відмову співпраці, дожидав арештування. Коли воно не приходило на переломі січня й лютого 1934 р., вибрався він удруге до Москви шукати нової праці. Було це шукання мабуть дуже безнадійне й принижуюче, коли він у споминах згадує про свою депресію, яка підсувала думку самогубства. Врятував його друг із ранніх днів, з Колеґії Галагана, Коля Гончаренко, якого великі здібности не тільки придбали йому золоту медалю Колеґії, але й довели до постів професора Московського Інституту Народнього Навчання й заступника Народного комісаря електричної промисловости. Він і допоміг Окіншевичеві здобути нову працю.

† о. Іриней Назарко, ЧСВВ

ЄПИСКОП Ю. ПЕЛЕШ — ІСТОРИК ЦЕРКВИ

У 1980 р. минуло повне століття від моменту, коли у Відні вийшов другий том на той час цінної „Geschichte der Union", що її написав тодішній парох церкви св. Варвари й ректор греко-католицької центральної семінарії, а пізніший єпископ станиславівський і перемиський — о. д-р Юліян Пелеш.[1] Справді, «Історія» Пелеша сьогодні вже перестаріла й не відповідає вимогам новітньої наукової історіографії, а видана німецькою мовою, немов заздалегідь призначилася більше для чужинців, як для внутрішнього вжитку українського громадянства. А проте, продовж майже цілого століття наше громадянство не тільки не знайшло нового історика своєї Церкви, але навіть не здобулося на український переклад праці єпископа Пелеша. Справді, за намовою перемиського Владики Йосафата Коциловського ЧСВВ і редактора «Записок ЧСВВ» о. Йосафата Скрутеня ЧСВВ, наш відомий історик проф. Степан Томашівський 1930 р. взявся до праці над історією Церкви і 1932 р. в «Записках ЧСВВ» появився його знаменитий «Вступ до історії Церкви на Україні»,[2] що його видавництво «Америка» у Філядельфії перевидало окремою відбиткою, але несподівана смерть проф. Томашівського (1930) перервала його працю.

Другий наш відомий історик проф. Микола Чубатий взяв ще більший розмах, бо написав твір: «Історія Християнства на Руси-Україні»,[3] але тільки перший том до року 1353, який вийшов ще 1965 р. І повних 10 років громадянство чекає на другий том праці Чубатого.

І так по сьогодні єдиною повною історією нашої Церкви залишається таки двотомовий твір єпископа Пелеша.

---

[1] Повний наголовок книжки такий: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom* von ältesten Zeiten bis auf Gegenwart. Wien 1880.

[2] Див. *Записки Чина Св. Василія В.*, т. IV, вип. 1—2, Жовква 1932.

[3] М. Чубатий, *Історія Християнства на Руси-Україні*, т. І (до р. 1353). Рим—Нью-Йорк 1965. УКУ, стор. 816.

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ ПЕЛЕША

Юліян Пелеш народився 3 січня 1843 р. в селі Смереківці на Лемківщині, де його батько був учителем, а на думку інших, радше вбогим дяко-вчителем.[4] Мати Юліяна була попадянкою, дочкою о. Т. Щавинського — пароха в Реґетові, перемиської єпархії. Від своєї матері малий Юліян довідався більше про патріярхальне життя наших священиків, особливо на Лемківщині. Тому, що дальша рідня побачила небуденні природні здібності малого Юліяна, батьки післали його до школи. «Це був просто вимріяний ідеал наших бідних батьків того часу, — пише дальше згаданий о. С. Матковський — побачити свого сина при престолі у своїй церкві, в тій церковці, в якій вони знаходили розраду й пораду в своїм горю і нужді, тут загоювалися їх рани й болі серця, тут родились їх надії, радощі життя, тут у сільській церковці починалося й кінчалося їх невеселе, але чесне життя».[5]

Так зачалося й життя малого Юліяна. Вселюдну школу закінчив він у Яслі 1854 р., шість кляс гімназії у Пряшеві на Карпатській Україні (1855—1861), а сьому й восьму гімназійні кляси в Перемишлі, де йому помагав грошево його дядько — брат його матері.[6] В Перемишлі він зложив іспит зрілости (матуру) 1863 р. з відзначенням. За порадою Перемиського Владики Томи Полянського (1860—1869), Юліян студіював богословію у Відні в семінарії св. Варвари. 13 жовтня 1867 р. еп. Полянський висвятив Юліяна на священика, але новоієрей, як докторант богословії, вернувся до Відня, де осягнув науковий ступінь доктора теології 1870 р. Після докторату о. Юліян виїхав до Львова, де став катехитом кількох шкіл, префектом духовної семінарії, а згодом адьюнктом богословського факультету Львівського Університету та співзасновником церковного місячника: «Рускій Сіон»[7] Та недовго він залишався у Львові, бо вже 1873 р. о. д-ра Юліяна покликано до Перемишля на професора пастирської богословії.[8] Одначе, в той час зайшли різні прикрі непорозуміння у віденській семінарії, внаслідок яких австрійський уряд задумував розв'язати віденську семінарію. Треба знати, що Центральну Семінарію «ad S. Barbaram» заснувала Марія Тереза 1774 р. для виховування унійтських питомців з Галичини й Закарпаття, отже поляки такої семінарії не мали.[9] Тому вони оскаржували віденську семінарію перед австрійським урядом у тому, що ця семінарія — це гніздо москвофільства і схизми. Але австрійський мі-

---

[4] о. С. Матковський, «Три синодальні Архиєреї (Д-р Юліян Пелеш)». Львів 1932, *Біблъос*, стор. 31.

[5] С. Матковський, *там же*, стор. 31.

[6] о. М. Горникевич, «150-ліття церкви св. Варвари у Відні». *Нива* (1926), ч. 2.

[7] *Енциклопедія Українознавства.* Словникова частина, 25, стор. 1978.

[8] *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien.* Für das Jahr 1873. Lemberg 1872, S. 466.

[9] А. Андрухович, *Віденське Барбареум,* Львів 1935.

ністер освіти й віроісповідань звернувся за виясненням до наших Владик, а вони запропонували нового ректора для віденської семінарії в особі о. д-ра Ю. Пелеша. І так о. Пелеш уже 1874 р. став ректором Духовної Семінарії у Відні й одночасно парохом церкви св. Варвари.[10] Одночасно став він виховником цісарського престолонаслідника Рудольфа.[11] У Відні о. Пелеш перевів найкращі й найплідніші роки свого життя, бо не тільки сповняв важливу місію виховання українського видатнішого клиру, але й виявив свою працьовитість, ерудицію та інтеліґенцію, бо тут написав свої найважніші наукові твори, як: «Історію Унії», «Пастирське Богословіє» та ін. До тих часів відноситься характеристика о. Пелеша, яку подав уже згаданий його пізніший наслідник на парафії св. Варвари — о. д-р М. Горникевич. Він писав: «Д-р Пелеш — це надзвичайно визначна особистість в історії не лише цеї парохії, але й цілої нашої Церкви. Світлий учений історик, видав наукові праці, незрівняно цінні, особливо своїм великим матеріялом. Незвичайно енерґійний ректор семінарії... дбав не лиш про наукове виховання клиру, але й про його виховання на добрих церковних і народних працівників».[12]

Внаслідок тієї діяльности о. д-р Пелеш став у Відні, немов амбасадором українського католицького єпископату й посередником між нунціятурою і віденським урядом та українським галицьким клиром. Віденська нунціятура пильно прислухалася, що скаже ректор віденської семінарії св. Варвари, а віденський кардинал і вчений богословський світ уважали його авторитетом у всіх справах, що торкалися грекокатолицької Церкви й народу. І д-р Пелеш повністю доріс до цього становища, яке займав.[13]

Не диво, що коли Папа Лев XIII ериґував для українців у Станиславові нову єпархію, першим її єпископом іменовано о. д-ра Пелеша.[14] Акту церковної інтронізації довершив сам Митрополит Сильвестер Сембратович 1886 р. Ця інтронізація випала величаво. Такого привітання, яке приготовив новому Владиці бурґомістр д-р А. Камінський, Станиславів, мабуть, ще не бачив. Це був водночас тріюмф бурґомістра й посла до Відня д-ра Камінського, бо він мусів звести тяжку боротьбу з Коломиєю, що всіма силами хотіла стати столицею нової єпархії.[15] Одначе торжества скоро минулися, а прийшла щоденна праця і труднощі, зв'язані з утворенням капітули, зорганізуванням консисторії, заведенням ладу в катедрі, підібранням відповідних людей і т. п. Єп.

---

10 *Українська Загальна Енциклопедія* (І. Раковський). Львів—Станиславів—Коломия 1931, т. II, стор. 1009.

11 П. Ісаїв, *Історія Перемиського єпископства східнього обряду.* Філядельфія 1970, стор. 32.

12 о. М. Горникевич, *цит. твір,* стор. 49.

13 С. Матковський, *цит. твір,* стор. 35.

14 Див. A. Welykyj OSBM, *Documenta Pontificum Romanorum,* vol. II, Romae 1954, p. 460—467.

15 *Львôвсько-Архиепархіальні Вѣдомости,* р. 1886, ч. 10.

Пелеш переїхав з Відня, тутешніх людей не знав, був полишений сам собі, але вкоротці зорієнтувався і до двох років велику машину епархії пустив у рух. Однак, це коштувало його багато труду, підривало йому здоров'я і нерви починали йому виповідати послух. Крім цього матеріяльна ситуація нової епархії була дуже скрутна. Вивінування станиславівського єпископа було найнужденніше в цілій Австро-Угорщині.[16] Єп. Пелеш часто бував у грошевих клопотах, що дуже вражало його амбіцію і зменшувало розмах у його плянах. Сам намісник відмовляв йому підмоги, тому єпископ часто писав і їздив до Відня, але тоді міністром був поляк Ф. Земялковський, який кожну авдієнцію в грошевих справах еп-па Пелеша використовував на те, щоби перед цісарем оклеветати українців як схизматиків і москвофілів. Сам Земялковскі описує це в своїх споминах.[17]

Єпископ щиро любив свій нарід, особливо міщан і селян, і вони нераз облягали його палату з різними скаргами й просьбами. Тому, що міщани збудували величаву церкву в Снятині, яку єпископ посвятив, то на обіді, разом з крилошанами, польськими коляторами й високими урядовцями, казав посадити при столі двох міщан. А міщанству так сподобався єпископ, що воно з власного почину покрило всі кошти цього торжества. А духовенство єп. Пелеш так до себе прихилив, що на одному торжестві священики прилюдно заявили йому: «Владико, ви полонили наші серця». Варто підкреслити, що єп. Пелеш особливо опікувався Буковиною, яка належала до його епархії, часто її відвідував, відправляв богослуження, говорив проповіді, а зокрема доручив її піклуванню свого відпоручника о. декана К. Кульчицького з Підпечар.

До політики єп. Пелеш не мішався, тільки раз виголосив у львівському соймі велику промову в шкільній дебаті й вона зробила сильне враження в соймі і в краю. [18]

Року 1891 Апост. Столиця перенесла еп-па Пелеша на його власне бажання і бажання цісаря до Перемишля на еп-па ординарія.[19] Одначе в Перемишлі його прийняли холодно і з недовір'ям, бо його випередила опінія дуже строгого й вимогливого настоятеля, а при тому нервної людини. Але в дуже короткому часі ця опінія змінилася в користь єп. Пелеша, особливо на Львівському Синоді 1891 р., де єп. Пелеш став рішуче в обороні прав і привілеїв нашої Церкви й духовенства.[20] Теж, у короткому часі, кількома мудрими публічними виступами єпископ здобув собі майже всю перемиську інтеліґенцію, яка хотіла вести свою, від Львова незалежну політику, бо їй не подобався радикалізм під впливом Драгоманова. З апостольською ревністю єпископ взявся до праці у своїй новій епархії. Майже щонеділі й щосвята вибирався він нераз і в да-

---

16 С. Матковський, *цит. твір*, стор. 39.

17 F. Ziemiałkowski, *Pamiętniki*, Warszawa 1910, t. I, st. 73.

18 Див. *Neue Freie Presse*, Wien 1890, IX, 4.

19 A. Welykyj OSBM, *Documenta Pontificum Rom.* I, 472—73.

20 A. Korczak, *Die griech.-kath. Kirche in Galizien*, Leipzig—Berlin 1921, S. 37.

лекі околиці на канонічні візитації. Дуже достойно відправляв торжественні богослуження, а проповідав так сердечно, що часто витискав сльози з очей слухачів. Тому нарід щиро полюбив свого єпископа і з парафії до парафії їхав, або йшов за ним. Особливо лемки гордилися своїм великим земляком.[21]

Владика виступав проти того, щоб цісарський намісник ґраф Бадені — поляк, вмішувався в церковні справи його епархії. Скарги намісника на владику до Відня не мали успіху, бо владика мав великі впливи на цісарському дворі.

Владика Пелеш подбав, щоб австрійський уряд 1893 р. дав державний дозвіл на повну духовну Семінарію в Перемишлі.[22]

За цього владики о. крил. К. Чехович (пізніший єпископ) вів активно далі справу будови Інституту для дівчат, а владика сам дав поважний даток на ту ціль, 1893 р. посвятив наріжний камінь, а 1895 р. урочисто посвятив Інститут і відкрив виділову школу для дівчат, до якої пізніше додано шестилітній ліцей (1903 р.). Після Першої світової війни цей ліцей перемінено на гуманістичну гімназію, яка проіснувала до 1939 р.

Як у Станиславівській, так і в Перемиській епархії владика проявив виразний український національний напрям. А треба знати, як пише проф. П. Ісаїв, що «Перемишль і Посяння мали найдовше багато москвофілів». За цього владики, особливо молодші священики займалися не тільки душпастирською працею, але й закладали читальні «Просвіти» і дбали про національне освідомлення своїх вірних.

Десь на четвертому році такої праці владика почав занепадати на здоров'ї. Крилошани на засіданнях консисторії спостерегли, що єпископ раптом блідне на обличчі, потіє, а не раз передає провід офіціялові. Згодом були випадки, що єпископ не міг докінчити архієрейської богослужби і сідав за престолом крайньо вичерпаний, а священики самі кінчали богослужбу. Опісля щораз то частіше хворів, хоч не признавався до важкої недуги (рака), і невдовзі помер у 1896 р. на 51 році життя. Похоронений у Перемишлі.

ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ ЄПИСКОПА ПЕЛЕША

Немає сумніву, що найцінніша й найбільша історична праця Пелеша — це його: **Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom,** що її перший том вийшов у Відні 1878 р. в видавництві W. Heinrich-а на 640 сторінках. Ця праця присвячена тодішньому Галицькому Митрополитові Йосифові Сембратовичеві. Після присвяти йде широке «Введення» майже на 30 сторінках. Тому, що, мабуть, в ніякому народі історія

---

[21] І. Кревецький, «Лемки — зелена вітка українського народу», *Нова Зоря,* Львів 1929 р., ч. 7.

[22] П. Ісаїв, *цит. твір,* стор. 32.

Церкви не сплітається так тісно з історією нації, як у нашій історії — то автор зовсім справедливо зачинає свою «Історію Унії» від початків українського народу, бо тут під Унією розуміється не Унія Берестейська, Фльорентійська, Ліонська чи інша, навіть не змагання в часах Фотія, чи Керулярія, а змагання значно раніші. Тому Пелеш, як добрий історик, зачинає від праісторії за Початковим Літописом Нестора.[23] Відтак змальовує сцену, на якій відбувся цей історичний процес, себто подає короткий огляд території, зазначаючи, що сліди перебування людини на території Руси збереглися від найстаршої доби існування людини (ми сказали б: з часів палеоліту), а потім згадує важливіші племена й народи (скитів, сарматів, аланів, ґотів і гунів), які продовж сторіч появлялися на цій арені.[24] З черги в двох довших параграфах (3 і 4) Пелеш розповідає про слов'ян і слов'янські племена: росіян, поляків і русинів. Автор склоняється до т. зв. норманської теорії, хоч панування варяго-русів обмежує тільки до північних племен. Дальший параграф (5) про вірування і звичаї поганських русинів, після новіших студій В. Мавродина, Городцова, М. Міллера, Я. Пастернака, Лужницького, Ол. Домбровського й ін., є рішуче перестарілий.[25]

Щойно на такій базі, подавши ще важніші джерела й літературу, автор досліджує початок і характер церковної організації Київської Руси, їх дальший розвиток і тому «можна як слід зрозуміти мотиви, суть, розвиток й історичне значення пізнішої і новочасної Унії».[26]

Вслід за тим Пелеш так ділить історію української католицької Церкви:

Перша доба: Навернення руського народу в спільноті віри з римською Церквою, себто: від апостольських часів до кінця XI сторіччя. В цій першій добі Пелеш уміщує два трохи механічні періоди: перший період від найдавніших часів до св. Володимира Великого 980 р. А другий період ще більше механічний від першого, про хрищення Руси і поширення християнства за Володимира Великого і його наслідників до 1104 р.

Саме опис цієї першої доби сьогодні вже надто перестарілий. Вкажемо тільки на декілька моментів. Найперше, під іншим аспектом історики трактують сьогодні «Андріївську леґенду», бо доказали, що вона вставлена в «Повість Временних Літ» у 60-их роках XII стол.[27]

Про княгиню Ольгу та її хрищення таки в Києві, а не в Царгороді, новіші досліди проф. Наталії Полонської-Василенко за Є. Голубинським багато різняться від Несторової леґенди і припущень Пелеша.[28] Те саме

---

[23] *Einleitung*, S. 1.

[24] *Там же*, стор. 2—6.

[25] Див. Н. Полонська-Василенко, *Історія України*, т. I, Мюнхен 1972, стор. 82—85.

[26] С. Томашівський, *цит. твір* (Передмова), стор. 4.

[27] М. Чубатий, *Історія Християнства*, стор. 65.

[28] Н. Полонська-Василенко, *Видатні Жінки України*, Вінніпеґ—Мюнхен 1969, стор. 17—35.

стосується часів св. Володимира, його особистого хрищення й хрищення цілого народу.[29]

У другому періоді про поширення християнства за Володимира і його наслідників треба було б менше поправок, а все-таки слід взяти до уваги ті факти (особливо за Ярослава Мудрого), що їх зібрала Н. Полонська на основі Leib-a, Baumgarten-a, о. Коструби й ін.[30]

У другій добі Пелеш трактує важніші події руської Церкви від її відчуження від Риму аж до поновного об'єднання через Берестейську Унію (себто від 1104 до 1595 р.). Ця доба має теж два періоди. Прекрасним доповненням до першого періоду Пелеша міг би бути третій період М. Чубатого п. н. «Сумерк Київського Християнства»[31] — найкращий, мабуть, розділ І-го тому цінної праці Чубатого, а другий період тієї доби: «Від дефінітивного поділу Київської Митрополії до Берестейського Собору», було б вказане доповнити новішими дослідами А. Іщака,[32] В. Пашута,[33] П. Грицака[34] й ін. З цього періоду добрий є по сьогодні третій розділ Пелеша про релігійне, моральне й чернече життя (стор. 582—595), хоч побажаним було б доповнити його новими дослідами Федотова.[35]

Другий том Geschichte der Union Пелеша вийшов друком у Відні в тому самому видавництві 1880 р., на 1095 сторінках. Цей обширний том автор попереджує змістовною «Передмовою» (на 12 сторінках), в якій подає головні мотиви, що його спонукали написати ту працю. Першою спонукою було те, що досі ніхто ще не опрацював у систематичній цілості історії української католицької церковної провінції, а тому вона належить до найменше відомих частин церковної історії. Другою спонукою Пелеша було: історичними фактами спростувати закиди ворогів Риму, нібито Рим не хоче єдности віри, а хоче повністю златинізувати Схід (стор. IV).

Третю добу Автор ділить на три періоди. Перший період від укладення Унії з Римом (1596 р.) до Замойського Синоду (1720 р.). В загальному третя доба багато проглядніша від двох попередніх, бо ще в І-му томі Пелеш ствердив, що вірність уніятів католицькій вірі залежала великою мірою від митрополитів.[36] Тому, в другому томі своєї «Історії», автор зосередив не тільки історичні події, але й усе релігійне

29 Див. Ір. Назарко, *Св. Володимир Вел. — Володар і Христитель Руси-України.* Рим 1954.

30 Н. Полонська-Василенко, *Історія України,* т. І, Мюнхен 1972, стор. 124—144.

31 М. Чубатий, *цит. твір,* 499—704.

32 А. Іщак, «Уніонні і автокефальні Змагання на Українських Землях від Данила до Ізидора», *Богословія,* І, II, V, Львів 1923 і 1925.

33 В. Пашуто, *Очерки по истории галицко-волынской Руси,* Москва 1950.

34 П. Грицак, *Галицько-Волинська Держава,* Нью-Йорк 1958.

35 G. Fedotov, *The Russian Religious Mind.* Kievan Christianity, Cambridge 1946.

36 *Einleitung,* I, S. 27.

життя з'єдиненої Церкви довкола осіб поодиноких митрополитів: Рагози, Потія, Рутського, Корсака, Селяви, Коленди, Жоховського й ін. А тому, що до Київсько-Галицької Митрополії належало 12 чи 13 епархій, автор подає коротку історію тих єпархій та чергу їхніх Владик,[37] присвячуючи кілька сторінок братствам, Ставропігії та історії Василіянського Чину. В цьому першому періоді є добре написаний розділ про св. священомуч. Йосафата.[38]

У другому періоді: від Замойського Синоду (1720) до відновлення Галицької митрополії (1808) автор старається придержуватися меншебільше попередньої схеми, але тут попередню ясність псують окремі потрібні розділи; про стан Унії під Росією, стан Унії в Польщі і врешті під Австрією. З черги автор оповідає про те, як дійшло до Унії в Львівській і Перемиській епархіях та додає окремий розділ про Холмську епархію та її Владик (стор. 703).

У третьому періоді Пелеш оповідає про відновлення Галицької Митрополії 1808 р. та подає короткі життєписи галицьких митрополитів, кінчаючи на сучасному йому митрополитові Йосифові Сембратовичеві. Один параграф він додає про уніятську Церкву на Закарпатті (стор. 1031—1054) і все закінчує списком митрополитів та Владик поодиноких епархій.

Розуміється, що і в II-му томі «Історії Унії» є багато описів подій застарілих і сьогодні інакше насвітлених, напр., про Замойський Синод (стор. 472—495). Крім цього одною з головних нестач цього тому є частий брак життєписних даних нового митрополита з його життя перед його вступленням на митрополичий престіл, напр., про митрополита А. Селяву (стор. 215 і дальше), митрополита Г. Коленду й ін. Справді тепер уже маємо деякі життєписні дані тих митрополитів,[39] але їх треба б включити в життєписи, подані в творі Пелеша. Коротко: треба доброго історика Церкви, який умів би «sentire cum Ecclesia», як пок. о. Т. Коструба, щоб належно доповнити й осучаснити «Історію Унії» еп. Пелеша. Поруч історичної об'єктивности, Пелешові треба признати те, що він, як блискучий розум, умів дивитися в майбутність і написав свій твір німецькою мовою, щоб він був доступний чужинцям. Ця історична праця, як пише сучасник Пелеша, «здобула йому славу не тільки в кругах учених Австро-Угорщини, але також Німеччини і Риму . . . Цю його працю досліджували уважно не тільки українці, але й румуни, серби, а також православні вчені москалі та греки . . . Цей твір закуплено до приватної бібліотеки Святішого Отця в Римі й цісаря Франца Йосифа у Відні».[40]

Не дивно, що після появи першого тому «Історії Унії», в чужій пресі появилися похвальні рецензії на твір Пелеша. І так відомий історик катол. Церкви Кард. Й. Герґенретгер зовсім позитивно й похвально

---

37 *Geschichte der Union*, II, 7—451.
38 *Там же*, II, 304—319.
39 Див. Ір. Назарко, *Київські і Галицькі Митрополити*, Рим 1962.
40 С. Матковський, *цит. твір*, стор. 33—35.

оцінював твір Пелеша, закидаючи йому тільки те, що автор не доказав міцно католицькости нашої церковної провінції до кінця XI сторіччя.[41] Відтак відомий літургіст і правник єзуїт Микола Ніллес з повним визнанням висказався про твір Пелеша і в бібліографії зарахував працю Пелеша до суто наукових творів.[42] Тільки польський єзуїт о. Ст. Заленський, після загального признання, закинув Пелешові педантерію в поділі діб, періодів, розділів і висказав здивування, що автор в своїй «Історії Унії руської Церкви» трактує теж історію московської Церкви.[43]

У другому томі своєї «Історії» в передмові Пелеш дякує обом німецьким рецензентам, а польському непохитно доказує конечність окремого трактування історії московської Церкви.[44]

Крім тієї великої історії Пелеш писав багато історичних статтей і розвідок, з яких найважливіша: «Унія і православіє» — критична розвідка на 86 стор., вийшла 1883 р.

ІНШІ ПИСАННЯ ПЕЛЕША

Крім вище згаданих історичних творів Пелеш писав ще багато богословських праць. Найбільша його праця з ділянки пасторальної теології — це «Пастирська Богословія»,[45] практичний підручник душпастирства про суть, різні методи, численні засоби душпастирювання для молодих священиків з практичними вказівками. Десятками літ з хісном користувалися священики тією працею, а в 1885 р. вона появилася другим виданням.[46]

Пелеш добре визнавався в наших церковних книгах і обрядах, цінив наш обряд і навчав його своїх питомців. Його «Літургіка» до першої світової війни була одним з найобширніших підручників для нашого клиру.[47]

Крім цього 1876 р. Пелеш, ще у Львові, видав знаменитий «Учебник кат. религіи» для V і VI кляси гімназії. Написав ще окрему брошуру: «Розправа о духовнім урядовім стилю», що вийшла у Відні 1878 р., дописував до «Руского Сіона», вклав багато праці у видання «Ізборника» й молитовників для народу.

Пелеш був теж одним з головних співробітників великого видавництва Кардинала Йосифа Герґенретгера: «Kirchen-Lexicon», як про це згадує о. А. Петрушевич у «Сводній Літописі».[48]

---

41 Див. *Litterarische Rundschau*, 1879, S. 297.

42 *Zeitschrift für kath. Theologie*, Innsbruck 1879, S. 192.

43 «Kilka uwag nad dziełem dra Pełesza». *Przegląd Lwowski*, 1879—80 i *Czas*, Kraków 1880, Nr. 12.

44 *Geschichte d. Union*, t. II, Vorrede, S. 6—9.

45 *Пастирское Богословіе*, 2 томи, Відень 1876—1877.

46 Енциклопедія Українознавства, *там же*, стор. 1978.

47 С. Матковський, *цит. твір*, стор. 34.

48 А. Петрушевич, *Сводная Галицко-Русская Летопись*, Львов 1880, т. II, стор. 74.

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Немає сумніву, що єп. Пелеш був непересічною людиною та визначним владикою нашої Церкви. Велику ролю тут відіграли його багаті природні дарування. Широкий горизонт думки, що охоплював усі потреби Церкви й народу, велика ерудиція, набута в закордонних університетах, пориваюча красномовність, зовнішня поведінка, повна поваги, товариське вигладження, вміння обертатися в найвищих сферах, здобули йому вступ на цісарський двір, де він був учителем наслідника трону — архикнязя Рудольфа. Мав він великі досягнення педагогічні у вихованні духовної молоді, ще більші досягнення письменницькі, а найбільші успіхи наукові, як єдиний по сьогодні історик нашої Церкви. Був людиною сильної волі, невгасимого ентузіязму, невтомної активности і надмірної працьовитости, що руйнувала його здоров'я і тому за скоро зійшов з цього світу. Може був занадто великим прихильником Австрії і цісаря, але був українських переконань: як студент належав до віденської «Січи», як священик був членом виділу т-ва «Просвіти», але поборював драгоманівську радикальщину й москвофільство. Словом: Пелеш був українським католицьким єпископом-науковцем великого формату.

Історичні джерела

Олександер Баран

КОЗАКИ В ОПИСАХ ПІЄТРА ДЕЛЛА ВАЛЛЕ З XVII СТОЛІТТЯ

(Переклав Олександер Баран)

(Частина друга)

У тому самому часі, коли я виїхав з півдня, тобто з Ісфагану, до Ферагабаду, Господь післав мені на поміч, як Ваша Милість побачить, одну іншу особу із заходу з такою самою пропозицією, як моя. Це був один з тих козаків, про яких я свогочасу реферував у Ферагабаді; тільки він приїхав з Чорного моря до цього міста кілька днів пізніше, ніж я. Щоб Ваша Милість зрозуміла цілу ту плутанину, то я Вам коротко розкажу, чому і як прибув цей козак до Ферагабаду.

Один з тих християнських князів, про яких я згадував, що вони знаходяться над Чорним морем, забажав стати приятелем козаків і хотів використати їхні зв'язки для своєї країни. Не знаю точно чи це був князь Мегрелії, чи іншої провінції, званої Гурія,[1] — яка лежить ближче Трапезунду, але все ще є чатиною Колхіди, бо територіяльно і лінґвістично творить частину грузинських князівств і як така є християнсько-грецького обряду. В кожному випадку, цей князь хотів козаків з таких самих причин, про які я Вам згадумав передше.

Він запросив до себе козаків листовно та різними надісланими подарунками. А, щоб впевнити їх про свою (християнську) віру, одного разу вислав їм спеціяльні золоті хрестики. В тих краях, якщо хтось хоче показати, що є християнином, говориться, що добре, як виявить любов до хреста, а з почитанням хреста запевнить інших про свою християнську приналежність.[2] Тому то англійці, які не люблять і не почитають хреста, уважаються тутешніми магометанами та перським королем, щоб Ваша Милість знала, за злих християн і за еретиків.

То, як я вже згадував, цей князь запросив козаків до себе, а козаки, які також таких зв'язків бажали, прийняли його запрошення і розпоча-

---

[1] Сьогодні Мегрелія і Гурія є одною провінцією у совєтській системі. Вони економічно були пов'язані вже в XVII столітті й козаки не робили великої різниці, як заїздили до них. Див.: Давитая Ф. Ф. вид., *Грузия,* Москва 1967, стор. 217—227.

[2] Почитання хреста поширилося на сході вже у VIII столітті під впливом візантійського «іконоборства» й багато більше вкорінилося в традиції, ніж на заході. Cfr. Talbot Rice D., *Art of the Byzantine Era,* New York/Praeger, 1966, p. 74.

ли з ним дуже приятельські зносини. Вони із своїми арміями вже кількакратно прибули до цієї країни, де навіть при зловісній опозиції турків були дуже сердечно прийняті князем. Козаки, з другої сторони, для відповідного взаємовідношення від першої зустрічі обезпечували і боронили кораблі цього князівства, що для торговельних зв'язків плавали в усі сторони світу.

Через таку приязнь (з грузинами), або, може, цей князь піддав їм таку думку, або вони самі дійшли до такого переконання, досить того, що козаки ще думали про те, щоб поєднатися з перським королем. А до земель цього короля можна було найлегше дістатися через землі їхнього князя-союзника. І так воно сталося, що в останніх місяцях до набережжя цього князівства приплила велика козацька виправа, яка складалася з більше ніж двох тисяч добрих вояків. Всі вони дістали велику охоту вийти на сушу, залишити кораблі в пристані приятельського князівства, і, в надії здобичі, грабунку та великих здобутків, піти й найнятися на службу до перського шаха в його протитурецькій війні. Всім же ж були знані великі приготування до цієї війни, їх чутки розголошено по цілому довколишньому світі.

Але мимо того вони всі не висадилися. Козаки, обмірковуючи, що вони не знали дійсної волі шаха (щодо їхнього прийняття) і навіть не могли впевнитися про його волю, бо шах не був християнином, рішили, що краще буде висадити тільки сорок найвідважніших їхніх вояків, яким після висадки наказали, щоб вивідали дорогу, як можливо, проникнули до імперського двору Персії, намовили там шаха прийняти їхню пропозицію, і як він погоджувався б на їхнє наймання, то повернулися відразу до побережжя, або кимсь повідомили їх, щоб усі вони зразу поприходили туди, або пішли воювати там, де шах їм наказуватиме.

З такими наказами тих сорок козаків залишилися на суші, задержуючи з собою їхній корабель, щоб могли морем повернутися додому, якщо б зайшла така потреба. З набережжя цього князівства, тобто Мегрелії чи Гурії, де вони висадилися, й від князя, що тут панував, вони були вислані з порученими листинами до іншого грузинського володаря, який живе глибше в континенті, і якого з цілим його князівством — не знаю з якої причини — і турки і перси називають «Башачук», що означає «непокрита голова» чи «свобідна голова», а грузини кличуть його «королем імеретів». Його провінція є так само частиною Колхіди, але також належить до Іберії, або краще сказано, граничить з обома країнами.[3]

Тутешній князь прийняв козаків дуже гарно і відповідно улаштував їх, але коли довідався про їхні наміри, радив їм, щоб вони всі не

---

[3] Ця провінція офіційно називається Імеретія. Її володарі носили королівський титул. В часі цієї козацької виправи королем Імеретії був Юрій III (1604—1639), який відігравав важну ролю в проти-перській коаліції перед приходом Делла Валле. Cfr. Allen W. E. D., *op. cit.*, p. 166; Дашкевич Я. Р., *цит. твір*, стор. 128.

вибиралися відразу до Персії, а післали туди тільки одного з поміж себе, якому він особисто дасть рекомендаційного листа, щоб довідався про настанову тамтешнього володаря. Таким чином, тридцять дев'ять козаків залишилося в Башачук, а до Персії вислано тільки одного, званого Степаном, по національності поляка, а по релігії католика, який крім польської мови володів також і рутенською.[4]

Його вислано в першій мірі до Тіблісу. В цьому місті, як і у великій частині Іберії, тобто в цілій провінції Картлії,[5] володіє сьогодні якийсь Баґрад Мірза,[6] який не є вже абсолютним володарем, як його попередники, але є февдально підчинений Персіянинові. Хоч він є князем грузинського походження, то мимо того, є магометанином, яким був і його батько, що відкинув християнство і прийняв нову віру, щоб вподобатися перському шахові. Він позбавив державу правного наслідника, первородного її власної династії, який є ще стало християнином, але живе тепер у перській тюрмі, куди кілька літ тому був запроторений.[7]

Князь Башачук (Імеретії) післав і тепло допоручував своїми рекомендаційними листами згаданого козака до Баґрада Мірзи, щоб цей переслав його з новим допорученням до перського двору та перського шаха, інформуючи їх про особу, походження та наміри козака. Я думаю, що князь Башачук не писав прямо до перського шаха, а тільки до Мірзи, бо, хоч публічно він показується приятелем шаха, то тайно, не виглядає, що живе з ним в добрих відносинах. Князь Башачук є родичем і прихильником іншого грузинського князя, по імені Теймураз

---

[4] Дашкевич Я. Р., *цит. твір,* стор. 128. Автор сумнівається про ці дані козака Степана. Він непевний, чи Степан дійсно був поляком і католиком. Для нас тут немає жадного сумніву. Делла Валле не тільки твердить, але на кількох місцях наголошує національну і релігійну приналежність козака. Зрештою, в тих часах було багато поляків і інших національностей в козацтві. Степана власне висилали в посольстві тільки тому, що він знав добре обидві мови.

[5] Картлія, в старих грецько-римських літописах «Іберія», в середньовіччі витворила сильне зцентралізоване князівство (королівство), яке найбільше боролося проти турецької та перської аґресій. Див. Давитая Ф. Ф., *цит. твір,* стор. 135—172.

[6] Баґратійці, це широка грузинська династія, яка постала в дев'ятому столітті й через династичні подружжя вона часто була сполучена з візантійськими імперськими родами Комненів та Палеологів. Нами згаданий Баґрат Мірза в історичних творах XVII століття цитується як Баґрат VII. Cfr. Allen W. E. D., *op. cit.*, p. 57—58, 131—135, 167; Дашкевич Я. Р., *цит. твір,* стор. 128.

[7] Мова про князя Луарсаба II, який з кахетійським князем повстав проти Аббаса, але повстання закінчилося невдачею. Луарсаб в 1615 році піддався персам, які його арештували і запроторили до Шіразької тюрми, де 1622 р. він був задушений. Cfr. Allen W. E. D., *op. cit.*, p. 166—7; Lang D. M., *The Last Years of the Georgian Monarchy,* Kolumbia Univ. Press, 1957, p. 12.

Хана, якому підлягала провінція Кахетія[8] і, не знаю вже точно які інші краї, але напевно решта Іберії та велика частина Албанії. Цей князь через свої гострі суперечки з перським володарем, про яких довго треба б розповідати, від кількох літ немилосердно переслідується жорстокими війнами.

Але досить того, що козак Степан був скерований до Баґрада Мірзи до Тіблісу, а Баґрад згідно з просьбою князя, а ще найбільше, щоб послужити своєму шахові, про якого тут розходилося, післав відразу козака з порученими листами та почотом своїх людей до перського двору. В поручених листах він також інформував шаха про особу Степана та причину його прибуття, про наміри та ідеї козаків, і про все, що було потрібним до цієї справи.

Цей козак приїхав до Ферагабаду, де тепер перебуває перський двір, декілька днів після мене, що могло бути в другому тижні місяця березня.[9] Шах, довідавшися про його наміри з листа Баґрада Мірзи, прийняв його з великою ласкавістю, але тому, що наш козак не говорив такою мовою, яку шах міг розуміти і не мав перекладчика, який міг перекласти його концепції, він не говорив нічого, тільки виявив свою глибоку шану шахові. Так само і шах не дав йому жадної відповіди, але післав його й передав під опіку Есфендіяр Беґові,[9a] який є одним з найповажніших дворян і найближчим фаворитом шаха. Зате, шах написав свою відповідь і післав її з поспіхом до Баґрада Мірзи через тих самих його людей, що привели до двору козака. В тій відповіді, якщо я добре зрозумів, шах наказав Мірзі, щоб задержав, приласкав і взагалі добре трактував тих козаків, що задержалися в Башачук, бо його Величність, після того, як добре поінформується про наміри тих людей, обдарує їх і запросить їх до свого двору, щоб виконали те, що вони хотіли.

Між тим, наш козак чувся у Ферагабаді дуже погано, бо не знав, як стоять його справи і не знав жодної мови, щоб дещо про ті справи довідатися. Найбільше турбувало його те, що боявся, що його приятелі, залишені в Башачук, не діждавшися його повернення, а зокрема особистого повернення, як йому було наказано, могли думати, що він пропав і від'їхали б назад, залишаючи його самого в тій незнаній країні. У цій тривожній ситуації він довідався, що я є в Ферагабаді. Вже за те, що я був католиком, названим римським, він глядів на мене, як на ангела хоронителя й відразу відвідав мене. Та на щастя, в особі мого слуги

---

[8] Теймураз I, король Кахетії, був постійним ворогом Аббаса. З Луарсабом воював проти персів, але не піддавався. Зате перси мучили його родину і подесяткували його населення. Мимо того, Теймураз до 1648 провадив партизанську війну проти Персії. Cfr. Lang D. M., *op. cit.*, p. 12—13; Allen W. E. D. & Mango A., *Russian Embassies to the Georgian Kings*, Cambridge, Univ. Press, 1970, v. I, p. 262.

[9] За численням Дашкевича Степан прибув до Ферагабаду між 4 і 10 березня. Див.: Дашкевич Я. Р., *цит. твір,* стор. 128.

[9a] Есфендіяр Беґ був не тільки фаворитом шаха. але також виконавцем його приватних бажань, або бажань приватного життя шаха.

знайшов перекладчика, який крім турецької, перської, вірменської та французької говорить всіма необхідними мовами тих країн і белькоче трохи по-рутенському. Він з нашим отцем Йоанном Тадеєм, вікарієм босих кармелітів, перебував два роки на Московщині, коли їх туди вислано в службі перського шаха.[10] Через того перекладчика ми врешті розговорилися між собою. Як я зрадів, Ваша Милість може собі вже уявити на основі того, що я попередньо писав.

Він розказав мені все про свої справи, а я йому про свої. Врешті я запропонував йому мої услуги для добра його нації, а він обрав мене, так би мовити, за свого представника та консультора козацького народу. Ми залишилися разом, бо і так, при першій нагоді, як би я говорив з міністрами чи з шахом про їхні справи, мусів би консультуватися з ним.

Я перший раз почав порушувати цю справу з Тохта Беґом,[11] який відвідав мене 13-го березня, того самого дня й тільки кілька годин пізніше, як я говорив з козаком, який, перебуваючи ще в хаті, не хотів марнувати часу та доброї нагоди для своєї справи. Я також старався використати його приявність і розказав Тохта Беґові хто він, інформуючи дворянина коротко, але вичерпно, про значення козацького народу та які великі послуги могли б вони зробити перському шахові. Тому шах мав би їх більше поважати і фаворизувати та не гайнувати жодної можливости прийняти їх на службу. Вони вже ж самі себе з відданістю запропонували. Тохта Беґові сподобалося зайнятись тими справами і він мені пообіцяв, що все це перекаже шахові. Я був певний, що він це зробить і незабаром бачили наслідки. Вони показалися, коли наш козак, — який став нетерпеливий, що не мав жодної офіційної відповіді і що Есфендіяр Беґ не подбав про нього так, як йому було наказано, — подав королеві одного дня на вулиці спеціяльне письмове прохання. Шах взяв у руки це письмо і без того, щоб його перечитав, застановив свого коня, прикликав до себе Есфендіяр Беґа і всіх інших дворян, що були в його почоті і промовив до них піднесеним голосом, як він звичайно це робив: *«Ви не знаєте, що це за нарід, ви не знаєте, які хоробрі ці люди і як добре треба з ними обходитися. Вони — ті, що домінують над Чорним морем, які зайняли вже стільки міст і які заподіяли туркам те, і те, і те».* Описуючи все до деталів. *«Вони можуть для нас зробити ще багато більше прислуг».* Тут він згадував те, що я переказав Тохта Беґові. Врешті сказав, що хоче ними послужитися, а до того часу наказав, щоб з цим козаком поводилися із спеціяльною ласкавістю. Есфендіяр Беґові окремо наказав,

---

[10] Шах часто уживав католицьких монахів як післанців до европейських держав.

[11] Тохта Беґ належав до найвищих функціонерів перського двору. Його титул звучав: «мегмандар» чи «охоронець постелі». Але його функція включила в собі політичного інформатора. Див.: Дашкевич Я. Р., *цит. твір,* стор. 128.

щоб не допустив, щоб козакові бракувало вина,[12] бо він знає, що ті люблять весело випити, а крім того, велів йому виплатити грошевий дар у сумі п'ять «томанів», що буде близько п'ятдесят зекінів, для свого удержання, якщоб вже розтратив попередню допомогу шаха.[13]

(Кілька днів пізніше у шаха ще у Ферагабаді). Розмову з шахом я скоро завернув до нашої старої ідеї, тобто справи з козаками. Я сказав шахові, що, як він не може зв'язати турків на Червоному морі, то міг би їх легко придушити на Чорному морі. Від того міг би цілий Константинопіль умерти з голоду. З того моря дістає це місто збіжжя, обрік, масляні продукти, шкіру, дерево на палення і на будову домів та кораблів і багато дечого іншого, що потрібно до життя. Шах із зацікавленням запитався: «Як це можна зробити?» Я йому відповів, що дуже легко, тільки запевнити собі козацьку приязнь на Чорному морі. Вони вже зробили туркам на цім морі стільки шкод, скільки лише Їх Величність може собі уявити. А щодо морської дороги при суші, то там, де вона є близько територій шаха, він міг би постачати їм якоїсь помочі, забезпечити цілий терен і запевнити якийсь захист для козацьких виправ. Це міг би осягнути дуже легко, якби укріпив якусь пристань, а як такої пристані там немає, то міг би укріпити гирло одної ріки, яких там не бракує. Це дуже посилило б козаків. Вони з обезпеченою підтримкою та перебуваючи так близько, могли б мати великі успіхи (проти турків). Загрозили б таким чином побережжя Трапезунту та цілої тієї околиці й унеможливили б турецькій фльоті навіґацію на Чорному морі. Чорне море мале і хто тут посилиться так, як козаки розпочали, стане без сумніву його єдиним паном. Це все можна було бачити з їхніх виправ з останніх років.

Тут я зібрав всі свої передумані і давно вже приготовані арґументи, мої короткі міркування і все, що я зробив для тієї справи, про які я вже писав у моїх звідомленнях до Вашої Милости і які зайвим було б тут повторювати.

Врешті я ще додав, що якраз козаки хотять служити у Їх Величності й самі себе пропонуючи, щойно вислали своїх послів, з яких перший, пізнавши дорогу і міста, прибув вже до Ферагабаду з великою пошаною до шаха.

Але необхідним є, щоб Їх Величність приложився як-слід до рішення цієї вельми корисної справи, щоб прийняв козаків і дав їм нарешті якесь розпорядження, щоб не втратив такої чудової нагоди, що сам Господь Бог послав йому.

Шах слухав мене з найбільшим зацікавленням і ані разу не переривав мене. А коли я все скінчив, він відповів мені із зворушливим і

[12] Хоч Аббас був магометанином, то не відкидав алькоголю. Сам Делла Валле твердить, що кілька разів пив алькоголічні напитки з шахом. Див.: *Viaggi*, p. 401.

[13] *Viaggi*, pp. 308—323. Це означає, що досі перекладений опис П'єтра Делла Валле є безперервною частиною його четвертого листа. Він його писав в тому самому часі, перебуваючи у Ферагабаді. Дальші частини про козаків будуть уже уривками з різних місцевостей та різних дат.

емоційним захопленням. Він мені сказав, що він був би вже все зробив, якби це Богові подобалося, але все і так в Божих руках й до Бога треба звертатися і від Нього сподіватися всього. Більше раз благаючи промовив: «Аллах», «Аллах»; а потім повторював спеціяльні арабські вислови, які часто уживаються на Сході в значенні бажання і надії: «Ін Ша'ллах», «Ін Ша'ллах». В точному перекладі це звучить: «Якщо подобається Богові»; але його правдиве значення: «Якщо Бог схотів». Не треба дивуватися, що араби про теперішню і майбутню Божу волю говорять в минулому часі, бо все, що Бог хоче, було передрішено від вічности в божій ідеї.[14]

В п'ятницю, одинадцятого травня, задля деяких алярмуючих вістей з Туреччини, шах, скоріше ніж передбачено, виїхав з Ферагабаду до Казуіну... Але останнього дня, заки він виїхав, вислав козака Степана назад до своїх приятелів. Висилав його з певними людьми Баґрада Мірзи, які мали провадити його з великою увагою. Крім того, шах обдарував козака золотом витканими убраннями та грішми. Не дав йому тільки одного листа, адресованого до генерального капітана козаків. Копія цього листа є у мене і я переховую її між іншими своїми грамотами. В цьому листі між іншим сказано, що цей чоловік не знав мови країни, тому проситься, щоб післали інших людей, які можуть переговорювати в імені козаків. Тим самим, шах дав знати козакам, що хоче з ними договоритися до найменших подробиць.[15]

Своєму васалові, Баґрадові Мірзі, одначе, шах вислав багато інших листів з різними наказами та інструкціями в тій справі. Він добре зробив, що таким чином вирішив офіційне листування, бо цей козак насправді не задля нездібности, а задля незнання мови не міг ніяк переговорювати та рішати про такі важні речі. Крім того, козак не мав жодного уповноваження та відповідних чинів до офіційних переговорів. Я через Степана ще післав окремого листа до тих козаків, що знаходилися в Башачуку, намовляючи їх, щоб прибули до перського двору і брали участь у прекрасних протитурецьких виправах, а я окремо запевнював їх, що в тій країні й у того шаха все буду обстоювати за їхньою службою...[16]

(На ловецькій оселі). Останнього дня місяця травня я довідався, що секретар Аґамір[17] приїхав і поселився недалеко від мого помешкання. Пішов я відвідати його і довідатися дещо нового про шаха... Розмовляли ми також багато про козаків і про те, що я все наголошував, що скільки треба і можна б осягнути через поєднання з ними. Я все йому розказав до деталів, що передше сказав шахові, але багато ясніше і обширніше.

---

14 *Viaggi*, pp. 398—400.

15 Аббас, який щодня приймав послів різних країн Европи та Азії, не міг толерувати людини, яка навіть перекладчика не могла найти для себе.

16 *Viaggi*, pp. 428—429.

17 Аґамір в европейському розумінні більше був дорадником шаха, ніж секретарем.

Він слухав з зацікавленням, часто питаючи мене і обговорюючи докладно кожну точку. Між іншим, я старався логічно доказати, як легко можна б здобути від турків Трапезунд та інші сусідні міста на Чорному морі, якщо б шах із своєю армією на суші помагав козацькій виправі. Козаки своїми постійними атаками з моря зайняли б турецькі посілости і передали б їх у руки персів. Вони дуже здібні до здобування чужих країн, але не можуть ці здобутки утримати в своїх руках. Їх мало і вічно тиняються, а живучи з другого боку, мусять зосереджувати цілу армію на морі. Аґамір всі ті речі розумів і прийняв їх дуже добре. Але я йому ще сказав, що цей союз з козаками добрий не тільки для війни проти турків, але міг би бути багато кориснішим для торгівлі, головно, для посилки шовку до Европи. Ця ідея зовсім згідна з бажанням шаха, який хотів оминути торгівлю через Туреччину. Ця козацька дорога була б коротша, легша і безпечніша, ніж через Алеппо,[18] або й інші дороги, які тільки можна б собі уявити. Бо всі перські провінції, які виробляють більшу кількість шовку, близько Чорного моря і тут можна б цей шовк відразу навантажувати на кораблі й оминути тим ці дорогі і довгі дороги на суші, які тепер ведуть до Алеппа, або до (Індійського) океану до Гормуз,[19] де англійці перебирають їхній товар.

Чорне море мале і навантажений товар міг би бути на ньому перевезений за десять-п'ятнадцять днів. На багато скоріше і без менших клопотів, ніж дорогою океану чи Середземного моря. Дотепер океанська дорога тривала десять місяців,[20] а середземна щонайменше три місяці, якщо вона вела тільки до найближчої пристані, до Марселі. Крім того, обидві ці морські дороги були повні небезпек, з одного боку з уваги на страшні бурі, які завжди можуть трацлятися під час довгої плавби, а з другого боку ще більше небезпек могло б постати через численних піратів та грабіжників, яких повно на кожному кроці. На малім Чорнім морі один добрий подув вітру вистачає для плавби й треба тільки стерегтися турків, але від них козаки можуть забезпечити ці плавби дуже легко. Вони вже мають стільки сили і так панують над морем, що турецькі судна, для свого добра, не відважуються плавати взагалі.

Перепливши Чорне море, шовк був би відразу в Европі й у державах, в яких можна було б його легко продати. В першій мірі в Польщі, яка зужила б велику кількість товару, а опісля решту можна б розподілити в цілій Німеччині та Московщині, або в довколишніх країнах, які дотепер здалека мусіли возити і дорого платити за нього англійцям, флямандцям та іншим чужим купцям, що забирають увесь заробіток для себе.

---

18 Майже всі торговельні дороги з перської затоки до сирійських пристаней вели через Алеппо вже від римських часів.

19 Тут говориться про протоку Гормуз, а не про острів, бо в тих часах острів був ще в руках португальців. Cfr. Monshi E., *op. cit.*, pp. 1201—1204.

20 Десять місяців тривало, заки купці перевезли той товар довкола Африки до европейських країн.

Аґамірові подобалося все, що я говорив, і він хотів це переповісти шахові. Тому зразу запитав мене, чи я також і володареві говорив про ці справи. Я йому відповів, що я говорив уже багато шахові, але всього ще не міг йому оповісти. Наступним разом, одначе, як буде нагода, то все розкажу йому до подробиць. Аґамір мені переказав, що шах Аббас вже в добрих відносинах з польським королем і вони взаємно переписуються. Тим то, ті пляни було б легше здійснити . . .

В суботу, другого червня, дістав я вістку від Аґаміра і від везіра Мазандерана, що шах приїхав і бажає тут задержатися на полювання. Пішов я скоро рано туди і везір мене умістив у одному зі своїх павільйонів. Шах (який мене бачив з приїздом) сказав йому, що як буде час, то всіх нас запросить до себе. У мого везіра Меґімандара я знайшов козака Степана. Він, як мені оповідав, виїхав з Ферагабаду в означеному часі, але по трьох днях дороги (шахом) був завернений до перського двору, де його притримано і де він знаходиться і тепер.

Чому його завернено? Не знаю. Але мені здається, що вони чекають на якусь відповідь від Баґрада Мірзи в справі козаків, або хотять бути певними, в який спосіб мають готуватися проти турків і на основі того висилати козака до своїх з якимись певними розпорядженнями.

Мені було дуже мило, що козак знайшовся, бо я хотів, щоб мої переговори з Аґаміром не пропали і щоб козак мав більш вирішальне післаництво.[21]

(Далі буде)

[21] *Viaggi*, pp. 449—453.

Спогади

Євген Онацький

ПІД ОМОФОРОМ БАРОНА М. ВАСИЛЬКА*

(Записки журналіста й дипломата від 3. VII. 1920 до 31. XII. 1921)

(Продовження)

9-го вересня 1920.

Сьогодні вислано до М. Василька витинки з часописів, що відносяться до наших справ: 1) Із «Кор'єре д'Італія» наше повідомлення про союз між Кубанню і Україною, що я його був заніс до Джаніні, та вістку, що українська проблема залишається далі нерозв'язаною, бо большевики мають намір домагатися від Польщі, при підписуванні мирового договору, визнання уряду Совєтської Української Республіки, замість уряду Петлюри. 2) З «Трибуни» резолюцію польських соціялістичних партій про відносини з Росією. Тут між іншим зазначається, що в основі визначення східніх кордонів Польщі має лежати принцип етнографічний, і, що в справі націй, які знаходяться між Польщею й Росією, Польща повинна домагатися для тих націй права на самовизначення. 3) З «Іль Темпо» вістку офіційної польської аґенції з Варшави, що Польща має намір запропонувати Росії, проголосити незалежність України й Білорусі та Литви на умовах, що були б корисні Польщі. 4) Також із «Іль Темпо» телеграму з Цюріху про перебування Макарова, Вранґелівського висланця, в Варшаві. Він ніби підбиває поляків на спільний з «южно-русскою армією» наступ проти большевиків. В цьому наступі «мав би взяти участь і Петлюра, а також батько Махно, про якого стільки писалося кілька тижнів тому». Згадується також, ніби багато полонених червоної армії заявило про свою готовість змінити колір».

Вчора ввечері всі розмови крутилися навкруги землетрусу, що зруйнував Тоскану. Чехівський казав, що буде землетрус і в Римі, бо носиться щось таке в повітрі... всі погано себе почувають... болять руки, ноги... хилить до сну... Дійсно, мабуть, чи не мала «еспанка» навідала нашу малу громадку. Ми з Ніною теж себе не ду-

---

* Початок спогадів проф. О. Онацького видруковано в «Українському Історику», ч. 4 (60), 1978, чч. 1—4 (65—68), 1980.

же добре почуваємо. Ніна ж до того злетіла з стільця, на якого була стала, щоб щось там направити, стілець розлетівся, а в Ніни вискочив синець під коліном, та плечі дуже болять, бо впала з розмаху на руки... Добре, що так скінчилося!

Але землетрусу в Римі не було. Тільки Т. Галіп сьогодні вранці, коли я йому переказав побоювання Чехівського, записав їх на рахунок... моєї гіпохондрії.

«Ах, цей Онацький! Завжди якісь страшні історії оповідає. То 15 випадків смерти від чуми в Парижі... то про якусь арґентінську мурашку, що з'явилася в Римі і загрожує повиганяти людей із будинків... А тепер ще й землетрус... Він мені й того року щось подібне оповідав... Що це було? Ах, да... Якась хвороба в Швайцарії. Починалась вона із мізинця, який починав чухатися, свербіти, і з того розвивалася якась така страшна хвороба... Ха-ха-ха!»

Я поспішив виправдатися.

«Це не моя гіпохондрія, а це часописи, що я примушений вигризати. В часописах все повно сенсацій, здебільшого неприємних, от і набираєшся їх і починаєш переповідати, — а Ви — гіпохондрія!...»

«Ні, ні! Ви мені не кажіть. Я мушу це все записати, щоб вивести вас, як типа... Мені якраз такий тип для мого роману потрібний».

«А ви пишете роман?»

«Так, давно вже пишу. Розпочав ще перед війною. Задумав щось в роді світової епопеї, яка мала б охопити певний цикл... Але, щоб його закінчити, треба, щоб той цикл закінчився. Я думав, що з війною той цикл закінчиться, аж воно ще ніяк не кінчиться. Ще абсолютно не видно, як воно далі буде. От і приходиться обмежуватися на підбирання окремих епізодів та типів...»

Я одержав сьогодні «Хліборобську Україну». Підозріваю, що це Дмитро Іванович Дорошенко мені її вислав. Я цій книжці радий, бо, хоч я вчора і прочитав був статтю В. Липинського, але хотів би мати її в себе, щоб колись ще перечитати та продумати. Є в ній, без сумніву чимало правди, але ж чимало й баламуцтва. До коверти, в якій прислано книжку, прикладено марку з емблемою Брест-Литовського миру: високий, здоровенний мужчина підносить до гори жмут колосся, що вигинається над словом «Pax». Від слова в усі сторони відходять промені як від сонця. Нижче, напроти грудей чоловіка напис: «Weltkrieg 1914—1918». На самому споді ще напис: «Internationale Friedenskonferenz Brest-Litowsk».

Говорив я сьогодні з Єремієвим про мій «відділ» полонених. Дивувався я, чому власне того «відділу» не перейме на себе канцелярія, бо я ж у справі полонених рішуче не можу нічого зробити, тому зовсім не хотів би переймати на себе відповідальности. Але Єреміїв мене заспокоїв:

«Ніяких «відділів» у нас нема. Я так і пишу до Міністерства. Ось просто зібралися ми, чотири українські патріоти, і робимо спільними силами, що робимо. А тому, що канцелярія завалена роботою, то я й

прошу Вас розвантажити канцелярію, перебравши на себе відповідання на листи тих полонених, що ще тут залишилися».

Отже, написав я дві листівки — одну Бондаренку до Неаполю, а другу до Скульського на Азінару, що от. І. Коссак і Військово-Санітарна Місія виїхали, але що має скоро приїхати ген. Юнаків, який і займеться їхньою справою. Подав на всякий випадок адресу Військово-Санітарної Місії у Відні.

Цікава і не дуже приємна історія вийшла у мене з Ґаляфре.

Коли прийшло було до нас повідомлення на бланкеті паризької делеґації з печатками і за підписами Лучинського і Борщака про «звільнення» гр. Тишкевича і призначення Колеґії з Артема Галіпа, С. Шелухина та Лучинського, я тоді ще завідував канцеларією Місії. Отже, уважав своїм обов'язком чемности вислати Лучинському картку з поздоровленням. Потім почали з'являтися по часописах вістки про паризький скандал і про те, що гр. Тишкевич залишається далі головою Делеґації. А Ґаляфре, пишучи до Єремієвих, вклав в листа до них й мою картку, щоб вони мені її повернули, та ще й приписав:

«Адреса цього бандита в Місії невідома, і Онацькі ще зарано радіють . . .»

Прийшлося писати листа до Ґаляфре і вияснити йому, що посилаючи поздоровлення на офіційне повідомлення на бланкеті Делеґації, я поступив лише, як вихована людина у відношенні до людей, з якими довший час жив у тому самому пансіоні, і з якими, хоча ніколи особливо й не приятелювали, та і ніколи не сварилися. Тому, пошкодувавши в душі тих наших добрих знайомих, що з них насміялася та сама зла доля, яка насміялася над усіма нами разом у Відні, мусів поздоровити других із того ж товариства, більш тепер щасливих.

У відповідь дістав такого листа з 27-го серпня:

«Високоповажаний Пане Товаришу! Сьогодні одержав Вашу листівку. Спішу сердечно подякувати Вашу дружину і Вас за привітання. З свого боку шлю Вам свої найкращі побажання. Хочу Вам задати ще одне питання. Як Ви назвете чоловіка, який вривається до Делеґації (державної установи), вимагає по «наказу Директорії» негайну здачу справ і фондів «явочним порядком», лає останніми словами Президента Делеґації, називаючи його «злочинцем», що погубив українську справу» і інше, в той мент, коли та ж сама Директорія призначає того ж Президента послом до Ватикану? Далі — краде печатки делеґаційні (сховані в столі), — не думаю, щоб і на це були накази Директорії, — загрожує всім «неслухняним» смертною карою, і, коли Ви тільки законно домагаєтеся зачекати приїзду Вашого голови і слідуючих від нього розпоряджень, звертається до поліції, прохаючи допомогти викинути своїх земляків на двір.

Як це зветься по Вашому, Вельмиповажаний Добродію? Коли це не бандитизм, то я з великою охотою візьму свої слова назад, а покищо бажаю Вам всього найкращого. Сердечні привітання Вашій дружині і всім знайомим. Ваш Леонід Ґаляфре.»

«Український прапор» з 29-го серпня, разом із повідомленням, що граф Тишкевич залишається на своєму пості, видрукував ще й такого листа:

«Колеґія для захисту інтересів Української Народньої Республіки в Парижі прохає Вас надрукувати:

«7 серпня д-р Галіп (Артем) був прийнятий керівником міністерства закордонних справ, послом Палеологом та політичним директором п. Бертелльо, з яким мав двогодинну конференцію про сучасне становище України.

Д-р Галіп мав побачення з політичним директором румунського міністерства закордонних справ п. Кенцеску, який тепер перебуває в Парижі, і обговорював з ним питання про українсько-румунські відносини.

Член Колеґії п. Лучинський мав побачення з сенатором Детурнель де Констан, членом закордонної комісії, відомим фахівцем східньоевропейських справ, який заявив, що «сучасна героїчна боротьба українського народу може кожного переконати».

Професор міжнароднього права Діжонського університету п. Жорж Ссель, автор клясичної праці про «Союз Народів», студіює тепер українську справу, маючи намір написати книгу про міжнароднє становище України. В цій справі він звернувся до члена делеґації п. Борщака по документи з історії франко-українських взаємин XVIII віку з часів Орлика, які знайдені були в архіві міністерства закордонних справ».

Часопис додає від себе:

«З уваги отже на поданий стан, де у Парижі два представництва претендують на титул офіційних українських представництв, виникає у суспільності і, мабуть, у чужинців питання: котре з них правдиве, і хто винуватий в анархічному станові, який завівся в Парижі?»

Дійсно, яка сумна історія!

10 вересня 1920.

Сьогодні у нас — день несподіванок.

Насамперед, «Нова доба» ч. 27 принесла вістку про смерть Володимира Чехівського, колишнього нашого прем'єра, лівого соціял-демократа, що його ніби «замордували петлюрівці».

Єреміїв упевняє, що цього не може бути, бо він, ще будучи у Тарнові, чув, що В. Чехівський залишився в Проскурові ждати приходу большевиків. Отже, «Петлюрівці» не могли вже його там дістати. Про те вістка неприємна, і спеціяльно неприємно поділала на Андрія Чехівського, Володимирового брата.

Друга несподіванка — приїхав Ів. Коссак!

Його призначив М. Василько військовим радником, підлеглим безпосередньо самому Васильку. Здавалося б, що М. Василько не має

права призначувати радників, та ще й у військових справах, а тим часом маємо факт. Та другим фактом залишається, що військовим радником від міністерства, чи навіть від Петлюри, призначено до нас ген. Юнакова!

Ну, чи ж не анархія?! І хто з них візьме гору?

Єреміїв каже, що треба поспішити з доповідями про нашу діяльність, щоб виказати, що Місія стоїть твердо, а то Василько пришле ще до нас і Донцова на керівника преси. А тим часом, як каже Єреміїв, із Донцовим ніхто працювати не може: тип до неможливости еґоцентричний і авторитарний.

Прийшла також вістка, що С. Шелухин виїздить до Риги переговорювати з большевиками. З ним і наш С. Пащенко. Слава Богу, влаштувалася людина! Потерпів він чимало від того, що, як приповідка каже, «пани б'ються, а в хлопів чуби болять».

Але Єреміеві ця вістка не пасує: він каже, що С. Шелухин усі справи провалює...

Взагалі справа з ним мені не зрозуміла. Допіру його купали в помиях (досить поглянути на «Волю»!) з приводу паризького скандалу та його правничих «заключень», а тепер його знову, як чистенького, ставлять на чолі делеґації!

Чудні діла Твої, Господи!

З огляду на приїзд Ів. Коссака, Єремієви мають звільнити одну кімнату і перейдуть жити до нашої спільної їдальні. Отже, спільної їдальні вже не буде, і кожний харчуватиметься в себе.

Написав листа до Мирних:

«Вельмиповажані Зінаїдо Василівно та Іване Івановичу!

Не відповідали ми на Ваш лист, бо було праці по горло. А тепер я бачу, що Ніна так-таки і не збереться Вам відписати, бо страшенно занята, тому пишу я. Ніна ж стукає ввесь час на машинці, бо, хоча на машиністку і не знайшлося грошей, без неї справи ніяк не йдуть...

Про те, сьогодні я сказав їй: — Годі! Хай ще кінчає свою працю над переписуванням відчитів, а там далі годі! Коли знаходяться гроші на радників, що нічого не роблять, то і на машиністку повинні знайтися! Ми ж, зрештою, не такі вже й багаті, щоб... але краще оповім Вам за порядком.

Було нас двоє в Місії. Потім приїхав Єреміїв, як «радник, керівник Місією» (4.000 лір); з ним також — Т. Галіп, як «просто радник» (2.500). Привезли нам наші призначення на атташе: мені, як жонатому, 1.500, Чехівському — 1000. Єреміїв мусить зі своєї платні покривати всі видатки на пошту. Увесь бюджет Місії — 10.000. Тут і платні, і канцелярія, і преса, і кур'єри — все. Про наші гроші за три місяці служби —червень, липень і серпень, і про мою поїздку до Відня — нічого...

Але ми собі думали: що ж його робити, як нема грошей? Може, колись повернуться, заплатять, добре, що бодай за теперішню працю

платять. Але сьогодні несподівано приїздить Коссак. Його призначено для військових справ. Яких? Полонених вже немає... Отже, мимоволі людина обурюється. Як знаходяться такі гроші, повинні знайтися гроші і для машиністки, що дурно працює, і для двох атташе, що три місяці несли свою службу і зберегли для Місії, і помешкання, і обстанову, і деякі давніші зв'язки...

Що до Єремієва, то Ви даремно думаєте, що він — людина нездатна, чи недосвідчена. В усякому разі вона більш енерґійна, працьовитіша і здатніша, ніж його попередники... А коли б йому гроші, що ті мали у своєму розпорядженні... Я, слава Богу, усіх їх бачив при роботі, — отже: «одна справа — молотити язиком, друга — перти плуга...» Цього тижня, наприклад, у нас робота просто кипіла. Я написав два відчити, відписи з яких тут прикладаю. Ходили, бігали, писали, телефонували. І, головне, що праця йшла дуже дружньо, як в одній родині. Це мені нагадувало перші часи Центральної Ради. Тому й Ніна, як при Центральній Раді, перші часи радо працювала задурно, задля національної справи, так і тут впряглася в роботу, але тепер — образилася...

Ви питаєте, яке життя в Італії. Життя — дороге. Все єсть, але все дороге. Особливо, в Римі, по селах, певно, дешевше. Найдешевший пансіон, в якому Ви б, мабуть, не стали жити, коштує по 20 лір денно на душу. Приватних вільних помешкань зовсім нема. Треба давати тисячі, тисячі відступного, чи, як тут його називають «бон-ушіта», себто «добрий вихід», щоб щось знайти. Кімнати по готелях, без пансіону від 20 лір.

Ніна сама готує обід у кухні Місії, і ми витрачаємо на день в середньому на двох лір 15. Отже, сама їжа в місяць не менше 450 лір. Майже без овочів, і рідко з м'ясом. Кіло хліба коштує одну ліру. Кіло масла — 18 лір. Кіло цукру на паску, себто на т. зв. чорній біржі — 12 лір. (По карточці — 4 ліри, але дають дуже мало). Кіло макарон — 1.20 сент. Італійська кухня нашим людям не подобається — все макарони та макарони, та ще й на олії! Або є ще тут «морські фрукти», — уважається делікатесом! Я самого їх запаху не виношу...

Коли б надумалися сюди приїхати, повинні б заздалегідь починати клопотатися про візу, бо це справа дуже трудна. Макаренчиха вже місяців 5 дожидається. Найкраще Вам було б шукати візу у якихось військових представників, як і ми зробили свого часу в Іннсбруку. Трудно дістати тільки першу візу, потім вже видається без труднощів. Певно, було б добре, коли б Ви надумалися приїхати. Не пожалкували б...

З цим Вас щиро вітаю. Ніна теж. Ваш...»

Пост скріптум. Допіру прочитав у «Прапорі», що уряд Радянської України призначив на місце Порша — Мазуренка. Котрого це? Чи не нашого Василя?»

11 вересня 1920.

Вислав Василькові чергову пачку витинків із сьогоднішніх часописів. Поміж ними: із «Аванті» повідомлення про перебування Серраті і Бомбаччі в Україні: «Радіотелеграма з Москви сповіщає, що в кінці серпня група делеґатів III Інтернаціоналу, і між ними італійські делеґати Серраті та Бомбаччі, під проводом делеґата українського народу Мануїльського, відвідали Харків, де побували в палаці праці. Делеґація основно простудіювала в Україні аґрарну реформу в радянському режимі, спосіб розподілу земель та організацію селянських комітетів. Відвідали також фабрику льокомотивів і переконалися, що їх продукція вже тепер перевищує довоєнну продукцію. В урочистому засіданні Совета Харкова італійських представників було тріюмфально привітано». Тут же сповіщається, що «Рада Народніх Комісарів Советської України вирішила перевести в усій країні до 10-го вересня мобілізацію, щоб протиставитися Вранґелеві та зміцнити військо на всьому фронті».

«Іль Темпо» за «Дейлі Мейль» повідомляє, що українське повстання розростається. Повстанці ніби вже зайняли Катеринослав та Миколаїв. Зносини в червоними в Одесі перервано. Петлюра ніби згодився кооперувати з Вранґелем на умовах: 1. визнання незалежности України. 2. сформування одного українського війська із всіх українських контингентів вранґелівських частин. Це військо має знаходитися під командою українських старшин і оперувати в Україні. 3. відновлення української адміністрації по всіх повітах, звільнених від большевиків. «Іль Темпо» за аґентством «Стефані» повідомляє із Риги, що міністер закордонних справ Латвії Меєрович заявив: нема ніякої рації виключати Україну з-поміж держав, які мали б брати участь в балтійській конференції, бо український уряд визнали фактично всі балтійські держави. Натомість «Епока» повідомляє, що большевики відмовляються іти до Риги, бо, мовляв, латвійський уряд не дає вистачальних ґарантій щодо безпеки персоналу «руско»-української делеґації». Тижневик «Іль Тутто» з 12 вересня (дата прискорена) приносить світлину от. Петлюри з от. Сальським та ген. Лісковським.

Ціла низка часописів подає, ніби передумовою миру з большевиками, має бути урочисте визнання ними незалежности української держави.

Вчора Т. Галіп був у міністерстві закордонних справ у славнозвісного Майоні, який, разом із неменш відомим консулем Енно, працював проти нас у 1919 році в Одесі. Виявляється, що всі українські справи знаходяться тут в міністерстві в його руках. Має він якогось доповідача, з яким фактично, майже весь час і проговорив Галіп.

Майоні зустрів Галіпа з його візитівкою в руках і зараз же його привітав:

— Якийсь Галіп був в Одесі . . .

— Це мій брат.

— Де ж він тепер?

— Здається, в Парижі.

— Ага...

Попросив Т. Галіпа сідати і закликав того свого дорадника. А цей (прізвища Галіп не довідався) почав питати:

— Ви від правительства, що зорганізувалося в Відні?

— Яке правительство в Відні? — ніби здивувався Галіп. — Я від Українського Правительства, що тепер знаходиться в Тарнові, в Польщі. Є ще, правда, друге українське правительство, що його зорганізували большевики в Києві. Але того «правительства» українські патріоти не визнають, а більше ніяких українських правительств немає...

Той дорадник, — оповідав мені потім Т. Галіп, — подивився на мене як той щур: що ви, мовляв, брешете?! Тоді я, трохи подумавши, додав:

«В українському суспільстві, як і в кожному іншому є уряд, є і опозиція. Я розмовляв з головою тої опозиції П. Шеметом, і він сам мені говорив, що хоча та опозиція з політикою от. Петлюри не згідна, але все ж тепер, коли нема для того ніякого відповідного підложжя, ніякого бунту не робитиме, бо ж це була б тільки комедія. Ні, можна сміливо сказати, що ніякого нового українського уряду тепер нігде не формується, і не може бути сформований за кордонами України. Єдиний український уряд — це уряд Петлюри, тепер у Тарнові. Щодо т. зв. Національного Українського Комітету в Парижі, то він складається з людей, що нічого спільного з Україною не мають і тому говорять про якусь федерацію».

«Ну, а Макаренко?» — відповідає запитом той.

«А, Макаренко... Макаренко свого часу одержав свої повноваження від того самого Петлюри, бо один час Україна була відірвана від Европи галицько-польським фронтом та большевицькою Угорщиною. Треба ж було, щоб хтось мав уповноваження говорити з чужинецькими чинниками в імені України. Пізніше, коли зносини з урядом налагодилися, виникло питання про продовження повноважень Макаренкові, бо він не хотів їх скласти..,. Але це справа чисто внутрішнього порядку, яку буде невдовзі цілком добре полагоджено, і ніякого окремого уряду в Відні немає і не може бути.

«Але ж Макаренко розійшовся з Петлюрою через польсько-український договір і відступлення полякам Галичини...

Петлюра Галичини полякам «не відступав», лише заявив про своє «незацікавлення» з тим, щоб Галичина, яка має свій власний уряд, сама, згідно з бажанням того уряду, вирішувала свою долю. Ця справа вже досить вияснена. У Галичині, правда, це польсько-українське погодження викликало велике незадоволення, але і там тепер розуміють, що Галичина деякий час повинна сама про себе піклуватися...

Внаслідок цієї розмови Майоні запросив Галіпа прийти до нього ще раз у понеділок, післязавтра... Я ж з'ясував Галіпові ролю Майоні в Одесі, бо він у тій справі нічого не знав, і дивувався звідки Майоні знав про його брата.

Сьогодні Галіп пішов до Джаніні з моїм комунікатом, який я склав разом із Ріванерою «про причини повстань селян в Україні».

Написав до міністерства папір з просьбою передплатити для місії «Час» та «Кур'єр Львівський» та взагалі надсилати частіше важливіші відомості.

Одержав листа від Вас і П. Мазуренка, писаного ще 8 серпня, проштемпльованого в Бадені 11-го, а одержаного в Римі (штемпель пошти) 15 серпня. Тут він пролежав на пошті, аж поки наш кур'єр Авґусто не побачив його випадково в відділі листів «ферма поста». В пансіоні Жірардет його не прийняли і моєї адреси чомусь поштареві не дали. Отже Мазуренко пише:

«Шановний Товаришу Євгене!

«Як Ви вже знаєте, Вам призначено тимчасово головою М. М. Єремієва. На днях я поїду до Посольства і там офіційно передам йому головування, про що напишу наказ і передам його на руки М. М. Єремієва. Також хочу йому передати і всі грошові рахунки. Для цього мають перевести аванс з міністерства на Місію. На жаль, ще ніхто не прибув до Відня, хто б міг видати гроші для Місії. Мих. Мих. сподівається одержати гроші в вересні. Особливих новин нема. Винниченко, як Ви знаєте з газет, ще не змовився, вірніш — відмовився, щодо участи в уряді Сов. України. Значить, не дуже то йдуть москалі на зустріч йому. Звичайно, є деякі подробиці українського життя приємні і «отвратительні», але про них не зручно писати в листі. Життя тут дуже дороге, помешкання ще не знайшли. Збираюся тут зиму зимувати зі своїми роботами по писанню хемії і технології. А там видно буде. Всього Вам кращого. Ніні Осиповні мій щирий привіт. Кланяйтеся від мене і поздоровіть Прасковію Киріяківну з «побєдою і одолєнієм врагов і супостатов».

В. М.

Пишіть мені на І. П. Храпка, бо в Бадені довго не виживу. Дорого».

В листі до канцелярії Місії він наказує провести ті дві тисячі долярів, що він одержав, як його аванс.

Вчора бачив секретний папір, яким наказується відбирати пашпорти в українських громадян, які, користуючись ними, ведуть проти Української Держави шкідливу аґітацію. Між такими громадянами названо проф. М. Грушевського, Чечеля, Шрага, Штефана, Кондрашенка, Жуковського. Мета цього засобу — «щоб вони були примушені повернутися на Україну»!

Не розумію! Не розумію такої мети. Примушували повернути на Україну, щоб їх там розстріляли, як В. Чехівського?! Чи не грати це на руку саме большевикам? Не розумію . . .

Іван Коссак подав Місії офіційний рапорт зі сьогоднішньою датою:

«Прикладаючи в залученні відпис розпорядження Пана Посла і Уповноваженого Міністра Николи Василька з дня 2-го вересня 1920 р., котрим призначено мене радником по військових справах при Надзв. Дипл. Місії УНР в Римі, маю за шану звідомити, що, з нинішнім днем вступаю до виконання моїх обов'язків.

Отаман І. Коссак»

В наказі Василька про призначення цікава особливо остання фраза: «підкреслюю також, що Ви у Вашій діяльності, як офіцер, приділений до Місії, підлягаєте лише особисто мені».

(Продовження в наступному числі)

Наукові установи

Омелян Пріцак

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ ПОМІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ*

Усі історики НТШ поділяють його історію на два періоди: блискучий період 1894—1914, який і був темою докладу мого передбесідника, та блідий період поміж двома війнами, до насильної ліквідації товариства у січні 1940 р.

Оцей блідий період і є темою моїх ювілейних заввага. Заки перейду до розгляду причин тої диспропорції, дозволю собі підкреслити, що кожен дослідник НТШ мусить брати до уваги наступне: як літературне товариство Шевченка у 1873 р., так і Наукове Товариство (від 1892 р.) було в основі не галицьким твором, а твором українців із центральних земель. Оті інституції були задумані як відповідь Старої Громади, зокрема її полтавських членів, на Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.

Далеко від деспотичної царської влади, у Галичині, що була складовою частиною конституційної монархії, НТШ мало згідно зі сподіванням своїх засновників, у скорому часі перемінитися в Українську Академію Наук.

Але сталося інакше. До кінця існування Австрійської імперії поляки не допустили до того, щоб постала Українська Академія Наук у Львові, а тим часом зайшли рішаючі переміни у Києві. Обидві російські революції та Визвольні Змагання зробили перелом у ставленні придніпрянських основників товариства до свого твору, який силами самих галичан, які тільки що увійшли в стадію «Просвіти», свого часу не зміг би постати.

Після 1905 р. можна було у Києві заснувати паралельну наукову інституцію — Українське Наукове Товариство, і основна енерґія придніпрянців була тепер спрямована туди. Очевидно, у консеквенції 1918 року не Львівське НТШ, а Київське УНТ стало базою для організації найвищої національної наукової інституції — Української Академії Наук у Києві.

Тепер від 1918 р., НТШ було відсунуте на другий плян. Керівництво українською наукою перейшло до Києва, а НТШ поволі перемінилося в галицьку інституцію місцевого значення.

---

* Доклад виголошений підчас Наукової Конференції УВАН з нагоди 100-ліття НТШ.

Кожна наукова інституція є дефіцитним підприємством і мусить мати поміч або свідомої вати науки культурної громадськости або держави.

До 1914 р. НТШ мала поміч і одного, і другого чинника. Але тут треба зразу підкреслити, що на НТШ давали більші суми майже виключно придніпрянці: Єлисавета Скоропадська Милорадович (1832—1890), Дмитро Пильчиків (1821—1893), Павло Пелехин (1839—1918), Василь Симиренко (1835—1915), Євген Чикаленко (1861—1929). Галичани не мали ще меценатів того формату до 1914 р., а коли після війни, головно у 1930-тих роках під Польщею, була створена українська економічна сила, серед керівників українського економічного життя не було зрозуміння на потреби науки. Також еміґрація до Америки, головно галичани і прикарпатські русини, ще не доросли до справ української науки.

Від 1921 р. Галичина і Придніпрянщина були відділені майже непрохідним муром, а крім того большевицька влада винищила спочатку економічно, а потім і фізично українських меценатів науки на Придніпрянщині.

Як офіційно-галицька установа, НТШ в системі Австрії діставало грошову допомогу і деякі привілеї для своїх підприємств.

Відділ НТШ діставав, починаючи з 1894 р. від держави (центрального австрійського уряду, галицького та буковинського сойму) підмогу, що постійно зростала і дійшла до суми 102 000 австрійських корон у 1916—17 рр. Крім того друкарня НТШ мала люкративний привілей друкувати шкільні підручники, а переплетня Т-ва оправляти акти Галицького сойму.

Після польської окупації Галичини НТШ стратило всі ті дотації та привілеї, тільки в ряди-годи польський уряд кидав Товариству, як псові кістку, кілька тисяч золотих річно.

Для характеристики ситуації дозволю собі подати деякі факти, взяті із Хроніки НТШ за роки 1923—1925, що вийшла у Львові у 1926 р. Оці факти відносяться до збірки жертв на «Ювілейний дар» для НТШ з нагоди його 50-ліття — акції, що відбулася 50 років тому. В ній взяли участь головно українці Галичини, як у краю так і в Америці, Канаді та европейських країнах. Очевидно, що Придніпрянщина, в 1923 р. уже УССР, у тій акції брати участи не могла.

Потенціял українських людей Галичини та їх колоній, що мали зрозуміння для потреб науки, був тоді ще надзвичайно невеликий. Уся ювілейна збірка принесла біля 1743 долярів (з того сама Галичина дала 1000 долярів).[1]

Найбільша особиста пожертва була (не українець!) д-ра Йосифа Ерліха у Львові, який дав 100 долярів. Відомий український лікар М. Паньчишин дав 3 доляри, обезпеченеве Т-во «Дністер» у Львові 5 дол., а Земельний Банк у Львові 12.50 дол. Серед жертводавців не видно було таких імен як ... Митрополит Андрій Шептицький. На 1000 доля-

[1] «Виказ надісланих жертв на «Ювілейний Дар» для Н. Т. ім. Шевченка». Хроніка НТШ за роки 1923—1925, ч. 67—68 (Львів, 1926), стор. 169—176.

рів склалися дрібні пожертви висотою поміж 50 центів та 1 доляром. Головно, по 1 долярові від членів НТШ, дійсних і звичайних, професорів гімназій та священиків. Варто теж назвати УВУ у Празі, якого професорський склад вклав кількадесять долярів.

Уся Канада зібрала 18 долярів: о. Михайло Ірха 1 дол., Ник. Сироїдів, Вінніпеґ — 1 дол., у провінції Саскачеван трьох громадян склало по 5 долярів: Михайло Рейчиба, Юрій Бабіцький та І. Чарнецький.

Із США прийшло біля 620 долярів, в тому: Центральні установи дали — Об'єднання (УНСоюз) — 35 долярів, «Провидіння» — 25 дол.; найбільша пожертва одної людини в США вплинула від д-ра В. Сіменовича (Чікаґо) з жінкою — 30 долярів.

Чікаґо зібрало разом 125 дол., Детройт (з Гемтрамком) 133 дол., Ньюарк 30 дол., Філядельфія 70 дол., а в Нью-Йорку Комітет Українського Народного Товариства зібрав аж 251 дол.

Разом ціла Північна Америка (США і Канада) склали на українську науку з нагоди 50-літнього ювілею НТШ суму — 640 долярів. Це варто відзначити у році другої ювілейної збірки — 100-літньої.

Як бачимо — пересаджена до Галичини з австрійською допомогою придніпрянська інституція — НТШ, в часі поміж війнами не могла силою галичан, що жили на вужчій своїй батьківщині або в колоніях, здобути собі своєї фінансової бази.

Другим чинником, що має вирішальну ролю у функціонуванні наукової установи — це постійний приплив молодих наукових сил, які забезпечують катедри та семинарі.

Хоч до кінця існування австрійської держави українцям не вдалося вибороти у Львові свого університету, все таки у системі польського університету діяв десяток українських професорів і тисячі українських студентів дістали там свій науковий вишкіл.

Після окупації Львова поляками усіх професорів-українців звільнено. Поляки відмовилися і тепер дозволити українцям мати свій окремий університет у Львові. Свідоме своєї відповідальности за українську науку НТШ перейняло на себе у 1921 р. організацію унікального в історії української культури тайного університету у Львові, який одначе, при постійній поліційній нагінці зміг проіснувати тільки до 1925 р.

Деякий час опісля заволоділа діячами НТШ резиґнація, аж кілька років до другої світової війни Товариство знов виступило активно: до наукових комісій допускалися тепер талановиті студенти українці львівського університету, щоб там діставати доповнення українознавчої сторінки їхніх студій, очевидно неофіційно і нелеґально. Я сам дістав свою наукову підготовку з історії України у трьох історичних комісіях НТШ в рр. 1936—39; про той тип «українського університету» можна прочитати цікаві спогади мого колеґи з тих часів і дійсного члена нашої Академії д-ра О. Домбровського в одному з останніх номерів «Українського Історика».[2]

---

[2] Олександер Домбровський, «Семінар історії України при НТШ у тридцятих роках», Український Історик, ч. 37—38, (1973), стор. 119—129.

Але знов же через брак фінансової бази, оте школення було не завжди систематично видержане, а крім того тільки невелике число студентів можна було ним охопити та забезпечити їх найбільш необхідним.

Правда, крім Львівського університету українські дисципліни можна було вивчати і в інших університетах Польщі, де навіть були українознавчі катедри, головно у Кракові та в Варшаві. Очевидно молоді українські вчені, які там дістали свою підготовку, не раз прибували до Львова. Львів, де в 1892 р., коли Т-во стало науковим, майже на пальцях обох рук можна було порахувати активних науковців, став тепер осідком поважного числа вчених. У системі НТШ постають щораз нові комісії фахівців: клясичної філології, історичного мистецтва, термінології, шевченкознавства, української мови, української літератури, три історичні комісії (старої та нової історії, джерелознавства), але первородний гріх Т-ва після 1920 р. — брак належних фінансів не дає їм змоги розвинутися та стати на ноги.

У науковій справі велике значення має ще плянове і далекозоре керівництво. Його продемонстрував вперше в історії української науки придніпрянець Михайло Грушевський, власне як голова НТШ.

Вирощені в біді, придавлені всякими комплексами і задоволені всякими дрібними уступками галицькі наукові діячі звичайно не мали потрібного формату і горизонту.

Ось, наприклад, дуже цінний науково-популярний історичний журнал «Стара Україна» виходив два роки у Львові (1924—25) при фаховій, відданій і безкоштовній редакції Івана Кревецького; не зважаючи на те, що журнал ще не розрісся, він не тільки не був дефіцитним, але навіть приносив деякий зиск. Одначе тодішні керівники вважали, що даний зиск не співмірний з обтяженням себе додатковим трудом і журнал мусів перестати виходити.

Таким провідникам НТШ бракувала харизма зацікавити зростаючі українські економічні чинники інтеліґентною співпрацею для спільних користей. Тільки в останній половині тридцятих років, деякі молоді дійсні члени Т-ва (головно д-р Володимир Кубійович), заставили Товариство співпрацювати у таких рентовних підприємствах як «Атляс України», Збірник «Карпатська Україна» і д. д.

Але була одна ділянка і то підставова — верстат праці для українських студій, в якій НТШ поміж війнами мало епохальний успіх. Маю на увазі розвиток бібліотеки. Тут злобна людина могла б додати, що основна заслуга в тому не своя — галицька, а знов там була допомога Східньої України.

Продукція українського друкованого слова, як у Східній Україні так і Західній має свою неповторну історію. До 1905 р. на СУЗ це тільки в ряди-годи вдавалося з великим зусиллям видати якусь публікацію, не раз на один або кілька років, і то ще задовго до заборони українського слова. Напр., від «Енеїди» до «Кобзаря», цебто за роки 1798—1840 вийшло всього в російській імперії 44 українські книжки. З них тільки 7 на Україні. В рр. 1841—1905, головно від кінця 90-их рр., про-

дукція значно пожвавилася — маємо тут число 1250 друків, з них 919 в Україні.

У Галичині від 1875 р., коли вийшло 62 друків, число постійно збільшувалося: у 1913 р. було їх уже 362 (у тому ж часі на всіх східніх землях вийшло 500 друків). Але від 1924—25 р., коли «вибухло» в Україні неймовірне число українських друків — 1813, українізація і справа українського друкованого слова революційно змінилася. У 1928 р. було українських друків уже 3220, а у 1931 — 6445; цебто за один рік більше як усіх друків разом взятих до 1917 р.

Як могло б НТШ без відповідної грошової бази забезпечити українську і світову науку постійним закупом отої маси українського друкованого слова, без якої праця над українськими темами була б неможлива?

Але тепер знов стала на допомогу оригінально своєму творові Придніпрянщина.

В 1927 році Рада Народніх Комісарів УРСР признала бібліотеці НТШ обов'язковий примірник усіх друків Республіки в обмін за (порівнально нечисленні) галицькі видання. Власне цей обов'язковий примірник став дуже значним джерелом поновлення книжкових фондів бібліотеки.

У 1926 р. бібліотека налічувала вже около 100 000 томів; за наступних 13 років вона потроїлася: число збільшилося до 300 000. При чому в часах великої наукової активности в Україні бібліотека НТШ дістала в науковому світі свою заслужену славу найкращої спеціяльної української бібліотеки поза межами УРСР.

Період історії НТШ поміж війнами — це теж період «галичинізації» НТШ. Він почався властиво ще 1913 р., коли галицька реакція виперла М. Грушевського до Києва.

Можна по різному оцінювати «Галичанство». Без сумніву в ньому чимало неґативних прикмет, які ніхто інший, як власне Грушевський натаврував. Дріб'язковість, брак витривалости, готовість розміняти велику загальну акцію на маленькі групові користі.

Але наприкінці 19 стол. власне на території Галичини силами і співпрацею найкращих українських талантів усіх українських земель відбувся епохальний процес націоналізації передової на ті часи київської науки в ділянці гуманістичних наук — головно в історії, а опісля також історії літератури та фолкльору. При галицькім консерватизмі — та частинно опортунізмі — оті здобутки там збереглися аж до тридцятих років і пізніше, до часу, коли, після бурхливого росту двадцятих років, прийшло жорстоке переслідування тридцятих років і встановлення нового большевицького пре-секулярного відношення до науки як служанки комуністичної та імперської реакції.

Діячі української культури і науки у Києві — Харкові — Одесі навіть у часи найбільшого підйому наукової національної творчости в УРСР, інстинктовно відчували можливість прийдешньої небезпеки, і як Грушевський під час свого ювілею в 1926 р., закликали галичан не

опускати рук, мовляв, Київ уже цілком заступив Львів. Львів мусів остатися активним побіч Києва і крім того ще стати на варті.

Як відомо, наступ на нову українську національну науку почався уже 1929 р., сумної пам'яті процесом СВУ. Тепер НТШ у своєму останньому десятилітті існування у Львові знов мусіло перебрати відповідальність за керівництво загальної української науки. При всіх недомаганнях, які були тут названі, воно було до тої ролі готове та завдяки своєму 65-літньому досвідові, підготоване, може не так кількісно як без сумніву якісно.

Українська наука про Україну у системі Української Академії Наук, переіменованої 1956 р. на АН УРСР ледви могла б перетривати до наших днів, якщо б після 1939 р. та після 1944 р. вчені із НТШ не влили до неї своєї цілющої крови і пораненій постійним кровотоком науці Києва — Харкова — Одеси, відірваній і ізольованій від західньої науки, не допоміг своєю самопожертвою — Львів, своїм тепер уже галицьким НТШ.

І тут, той здавалось би дуже блідий і нецікавий період НТШ поміж війнами — доконав епохального подвигу як приклад циклічного наукового єднання поміж українським сходом і заходом в ім'я одної великої загально-української науки, невід'ємної частини західньо-европейської і світової поза-ґеттової науки. І в тому епохальне значення нашого періоду історії НТШ, не менше від ролі НТШ часів М. Грушевського.

Дискусія

Ф. Кордуба

DER GENERALPLAN OST

У 40-річчя походу III Райху проти СРСР

Вступні замітки

Багато тайних архівних документів III Райху, в яких заздалегідь була вирішена майбутність України, українські історики ще не проаналізували і не опублікували. Покищо надруковано в англійській і німецькій мовах праці двох авторів,[1] у яких проаналізовано політику А. Гітлера в Східній Европі і взаємостосунки між Україною і Німеччиною від 1934 р., однак ці публікації не охоплюють багато засекречених урядом III Райху документів, які час до часу появляються друком на німецькомовному книжковому ринку. Одним із таких важливих, особливо для українців, документів є «Генеральний плян Схід» (ГПС), якого ідея і назва постали в 1940/1941 р., що підтвердив СС-штандартенфюрер д-р Ганс Ерліх, свідок на процесі Міжнародного Військового Трибуналу (МВТ) над воєнними злочинцями III Райху в Нюрнберзі.[2] Ініціятором того документу у співпраці із фюрером А. Гітлером був найголовніший речник націоналсоціялістичного режиму III Райху, райхсфюрер СС Гайнріх Гіммлер (1924—1945). Цей документ був опрацьований в його бюрах для закріплення німецького народу,[3] що підтвердив на вище згаданому процесі д-р Медінґ, співробітник райхсфюрера СС. Головна мета цього документу — підготовити ґрунт для колонізації України й інших країн Східної Европи німцями, при рівночасному масовому винищуванні людського, особливо українського потенціялу, культури й освіти. Цей документ мав остаточно ви-

---

[1] Ihor Kamenetsky, *Hitler's Occupation of Ukraine* (1941—1944). Milwaukee, The Marquette University Press, 1956, 101 p.

Ihor Kamenetsky, *Secret Nazi Plans for Eastern Europe.* A Study of Lebensraum Politics. New York, Bookman Association 1961, 262 p.

Roman Ilnytskyj, *Deutschland und die Ukraine 1934—1945.* München, Osteuropa Institut 1959, 2 Bände.

[2] Aussage Dr. Ehrlichs während Internationales Militär-Tribunal (IMT) in Nürnberg, (Prozeß VIII, Protokoll S. 617).

[3] Aussage Dr. Maedings, eines Mitarbeiters Dienststelle Reichsführer-SS/Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (RFSS/RKF) während IMT in Nürnberg, (Prozeß VIII, Protokoll S. 2208).

рішити майбутність не тільки українців, а також білорусів, поляків, росіян і чехів. Брутальне плянування ліквідації згаданих народів обґрунтовано в документі ГПС інтересами ідеології націоналсоціялізму, яка всі слов'янські народи вважала за неповноцінні. Ціла східня Европа, згідно з ГПС, мала бути германізована, перетворена в колонію III Райху. Такої, заплянованої Гітлером і Гіммлером нищівної імперіяльної окупації України, Польщі, Білорусії, Росії і Чехії у 30-их роках не передбачав ані один український політичний діяч, незважаючи на те, що під кінець 1925 року така програма в Німеччині вже існувала. Вона була оформлена А. Гітлером у його книзі «Майн Кампф». Ось її оригінал:

„Wir Nationalsozialisten setzen dort an, wo man vor sechs Jahrhunderten endete. Wir stoppen den ewigen Germanenzug nach dem Süden und Westen Europas und weiten den Blick nach dem Land im Osten. Wir schließen endlich ab mit der Kolonial- und Handelspolitik der Vorkriegszeit und gehen über zur Bodenpolitik der Zukunft. Wenn wir aber heute in Europa von neuem Grund und Boden reden, können wir in erster Linie nur an Rußland und die ihm untertanen Randstaaten denken ... Das Riesenreich im Osten ist reif für den Zusammenbruch ... Wir sind vom Schicksal ausersehen, Zeugen einer Katastrophe zu werden, die die gewaltigste Bestätigung für die Richtigkeit der völkischen Rassentheorie sein wird."[4]

15 років після опрацювання цитованої програми, під кінець січня 1933 р., ця програма при Вільгельмштрассе в Берліні почала щораз більше виявляти аґресивну актуальність у цілеспрямованій східньоевропейській політиці націоналсоціялізму. Британський історик Г. Р. Тревор-Ропер перед вибухом Другої світової війни перестерігав, що А. Гітлер із нашкіцованого пляну в «Майн Кампф», з метою поширити німецький Райх далеко на Схід Европи, ніколи не зрезиґнує![5] Також президент сенату Данціґу, Германн Раушнінґ, в 1939 р. (!) пригадав те все, що Гітлер перед 30-ти роками сказав:

„Vielleicht werde ich das Bündnis mit Rußland nicht vermeiden können. Ich behalte es als letzten Trumpf in der Hand. Vielleicht wird dies das entscheidende Spiel meines Lebens werden. Aber es wird mich nie davon abhalten, ebenso entschlossen die Wendung zurückzumachen und Rußland anzugreifen, nachdem ich meine Ziele im Westen erreicht habe ... nur wir können den kontinentalen Großraum schaffen, und nur durch unsere Herrschaft, durch unsere einzig und allein, aber nicht durch einen Pakt mit Moskau selbst. Wir werden diesen Kampf auf uns nehmen. Er wird uns die Pforte zur dauernden Herrschaft über die Welt aufstoßen."[6]

---

[4] A. Hitler, *Mein Kampf*, München 1926, 2 Bd., 14. Kapitel, S. 742.

[5] H. R. Trevor-Roper, *Hitlers Kriegsziele,* in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 1960/II, S. 121 ff.

[6] Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 1960, S. 125.

На жаль, між нашими політичними діячами не знайшлася ані одна людина, яка обосновано звернула б увагу на назріваючу загрозу для українського народу від III Райху. Головна увага у міжвоєнному періоді, виправдано, концентрувалася на боротьбі із большевизмом та іншими окупантами українських земель і щораз то більшому «союзно-концепційному» орієнтуванні на націоналсоціялізм, як головну протибольшевицьку силу в Західній Европі. Не менший вплив на таке концепційне наше скерування мала також національна політика польського уряду, який щораз більше переслідував українців за їх виправдані протидії, щоб зберегти власну самобутність. Українські політичні діячі, за виїмком представників українців у соймі, орієнтувалися на III Райх, у надії на допомогу у визвольній боротьбі. Так-то, непримиримість із большевизмом і польською окупацією в орієнтації українського політичного світу на III Райх були вирішальними. Тому, мабуть, була промовчувана вище цитована програма «Майн Кампф». Самозрозуміло, таку нашу орієнтацію використали деякі визначні політичні діячі III Райху для власної стратегії у Східній Европі. А щоб запобігти консолідації і координації українських сил під час війни у Східній Европі, ті ж самі діячі III Райху заздалегідь подбали про те, щоб розбити ОУН на дві ворогуючі частини. Доказів для підтвердження такого факту є багато в різних німецьких публікаціях, а також у документації МВТ у Нюрнберзі. Вже в 1940 р. Гіммлер опрацював таємні директиви трактування народів у Східній Европі. Ось одна із них:

> „Wie sich Himmler die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten wünschte, offenbart eine von ihm selbst verfaßte Aufzeichnung aus dem Jahre 1940, die von Hitler sowohl das Prädikat „sehr gut und richtig“, als auch von diesem als Richtlinie für die Ostpolitik anerkannt wurde. Zuerst nur für Polen gedacht, sollte sie später für den gesamten Ostraum maßgebend werden. Diese Aufzeichnung zeigt besonders deutlich und unverhüllt die Einstellung Himmlers einem besiegten, wehrlosen Volk gegenüber: denn er war nicht nur von der Existenz „absoluter Sklavenseelen“ überzeugt, sondern er wußte auch, daß und wie Menschen und sogar ganze Völker zu Sklaven gemacht werden konnten.
>
> In diesem Sinne forderte Himmler, daß die Bevölkerung des Ostens in unzählige kleine Splitter und Partikel aufzulösen sei, um ihr Nationalbewußtsein und ihre nationale Kultur zu zerstören und sie somit machtlos zu machen. Als höchstes öffentliches Amt, das Angehörige dieser Völkerschaften innehaben durften, war in seinen Plänen die Stellung eines Bürgermeisters vorgesehen. Durch die Zerstörung des Nationalbewußtseins sollte es ermöglicht werden, die alljährlich stattfindende „Siebung nach blutlich Wertvollen und Nichtwertvollen“ durchzuführen . . .“[7]

---

[7] Josef Ackermann, *Himmler als Ideologe.* Nach Tagebüchern, stenographischen Notizen, Briefen und Reden, 1970. S. 217.

У 1940 р. в повній свідомості вище цитованого, українці надіялися визволення за допомогою III Райху. Вже в той час теоретично обмірковувано реалізацію ГПС, незважаючи на те, що між СРСР і III Райхом продовжувалася міждержавна, особливо економічна співпраця, яка сприяла Гітлерові в розгортанні военної стратегії. Також, зимою 1940 р. німці організували два батальйони з українців — «Нахтіґаль» і «Ролляндˮ», яких завданням хіба було під час вмаршу німецьких з'еднань до Львова співати українських пісень, бо до самостійних бойових дій вони не були ані вишколені, ані відповідно озброєні. Коли ж німецькі дивізії своїм блискавичним походом розбивали й нищили армії ЧА, згадані батальйони кінчали своє існування коло Вінниці і Тірасполю, бо старшин і підстаршин інтерновано. Німецька пропаґанда про існування батальйонів «Нахтіґаль» і «Ролляндˮ» мала дуже великий вплив на червоноармійців, які масово здавалися у німецький полон, в несвідомості того, що їх жде не свобода, а певна смерть. Щойно після окупації України III Райхом, українці усвідомали своє нове нещастя, яке в історії України було одним із найтяжчих! Здійснюючи свій «Генеральний плян Схід» і окупацію Европи, III Райх готувався до дальших завоювань у світі. А йшлося Гітлерові, Гіммлерові та іншим націоналсоціялістам про те, щоб раз на завжди ліквідувати можливість відродження України, Польщі, Чехії (Словаччина в той період була васалем III Райху). В «Новій Европі» не було місця для згаданих держав, а їхні народи, згідно з ГПС мали бути германізовані, національно свідомі переселені на Сибір. ГПС передбачав переселення у Сибір: 85% поляків, 65% українців із земель Зах. України, 75% білорусів і 50% чехів.[8] Також росіяни були призначені на знищення, в тій справі була видана окрема директива Гіммлера.[9] Ця директива була вирішальною для масового винищування полонених ЧА. Також окрема директива обмежувала до мінімум народження. Брунатний окупант був застрашений великою кількістю народжуваности в порівнянні з цією кількістю у Німеччині. За його оцінкою кількість народин двох народів на тисячу людности була наступна:

	Україна	Білорусь
1928	37,8%	26,4%
1926	42,1%	40,7%

У Німеччині в найбільш сприятливих роках 1939—1940 такі дані виносили 20,2—20,0%. Отже Гітлер дуже велику увагу приділював у ГПС проблемі радикального зменшення народжуваності, застосуван-

8 *Dokumentation: Der Generalplan Ost.* S. 306, 309, 310, 319.

9 *Die Behandlung der Fremdvölkischen in Osten.* Internationales Militär-Tribunal in Nürnberg, Dokument NO-1880.

ням кастрації чоловіків і жінок. Діти народів Східної Европи мали право одержати тільки підставову освіту, щоб уміли тільки підписатися і рахувати до 100. Вища освіта для автохтонів земель Східної Европи була заборонена. Також інтеліґенція цих народів у віці понад 40—50 років, якої не вдалося б згерманізувати, мала бути знищена. Далі про винищування інтеліґенції, згл. методи, якими послуговувалася окупаційна влада III Райху в Україні, як приклад подав Александер Верт у своїй книзі.[10] Автор у статті «Харків під німцями», як безпосередній свідок подій інформує об'єктивно про методи військової адміністрації у Харківській воєнній окрузі (влада райхскомісара Еріха Коха ще не досягала туди). Дещо із його реляцій зацитуємо:

> «Втримувати розбрат між українцями й росіянами, рівночасно нічим не сприяти українському націоналістичному рухові на німецькій службі.
>
> Придавлювати російське й українське культурне життя; закрити всі освітні установи за винятком основних шкіл.
>
> Продовжувати терор проти запідозрених у просовєтських симпатіях осіб.»

Урядуючий у Харкові посадник міста, українець Олександер Семененко, який був під строгим наглядом німецької військової влади, під час відвороту військ III Райху залишив місто та пізніше в березні 1943 р. повернувся. Осінню 1941 р. він старався у Берліні дозволу оснувати український комітет без підлеглості, але без успіху. Автор Верт у книжці подав цілу трагедію, яку пережили українці під німецькою військовою окупацією. З уваги на це, що між українцями були в той час і збереглися політичні примітиви, які твердили, що німецьке військове командування було позитивно наставлене до встановлення державности України, тому, для доказу що так не було, зацитуємо дещо із книги Берта.

> У Харкові було закрито 137 середніх, фахових та інших шкіл; навчання залишено тільки в 23 народніх школах. Українська інтеліґенція була повністю позбавлена засобів до життя. За найменший вияв просовєтської приязні було знищено дуже багато українців — діячів науки й культури. До Німеччини вислано на примусові роботи коло 120 000; 70—80 000 осіб винищено голодом; коло 30 000 вбито. Багато мешканців міста втекло до сіл, щоб рятувати життя. Кожного дня Ґештапо переводило масові екзекуції, вішаючи людей на балконах домів для застрашення мешканців; переслідувано дівчат, особливо гарних, яких змушувано йти до борделів для війська; лікарні з причини браку засобів харчування і ліків були для людности закриті. Діти, постійно голодуючи, були за-

[10] Alexander Werth, *Russland im Krieg 1941—1945*. München 1965, S. 412—421.

лишені без будь-якої опіки. На чорному ринку 1 кг хліба коштував не менше 130 рублів.[11] Перед війною у Харкові жило коло 900 000 людности. Опісля, коли до міста із Заходу прибуло багато втікачів, населення міста зросло до 1,3 млн. Коли Харків окупували німці, в місті ще жило коло 700 000 людности, решта була евакуйована советами на Схід разом із промисловими заводами. За короткий час німецької окупації в Харкові залишилося при житті ще 350 000 людности. Що сталося із другою половиною із 700 000 — це жертви ГПС.

Харків — це один із багатьох прикладів із дійсности, яку українцям судило пережити під окупацією III Райху. Тому не було ніякої різниці між цивільною німецькою владою і військовою адміністрацією у прифронтовій полосі, коли йшлося про переслідування і брутальне нищення національно свідомих українців, що було здійснюване тривало, разом із грабленням усіх матеріяльних дібр народу.

Уже в 1926 р. балтійський барон Мантойффель-Канцдаnґер опублікував статтю п. заг. «Німеччина і Схід», у якій з'ясував наступну місію німецького народу: «Завданням Німеччини не є організувати Схід, а свій народ туди можливо якнайдальше пересунути».[12] У зв'язку з тим Гіммлер, здійснюючи свою східню політику ґерманізації, в 1942 р. в одному політичному журналі висунув таку концепцію:

„Unsere Aufgabe ist es, den Osten nicht im alten Sinne zu germanisieren, das heißt, den dort wohnenden Menschen deutsche Sprache und Gesetze beizubringen, sondern dafür zu sorgen, daß im Osten nur Menschen wirklich deutschen germanischen Blutes wohnen."[13]

Гіммлер був впевнений в тому, що слов'яни є мішаниною народів, нищою расою у порівнянні із ґерманською, із дуже малим відсотком нордійської крови, тому то вони нездібні втримувати порядку й собою управляти. Отже, «небезепекою для них є кров наша, як противника!»

Дещо про формування Генерального пляну Схід

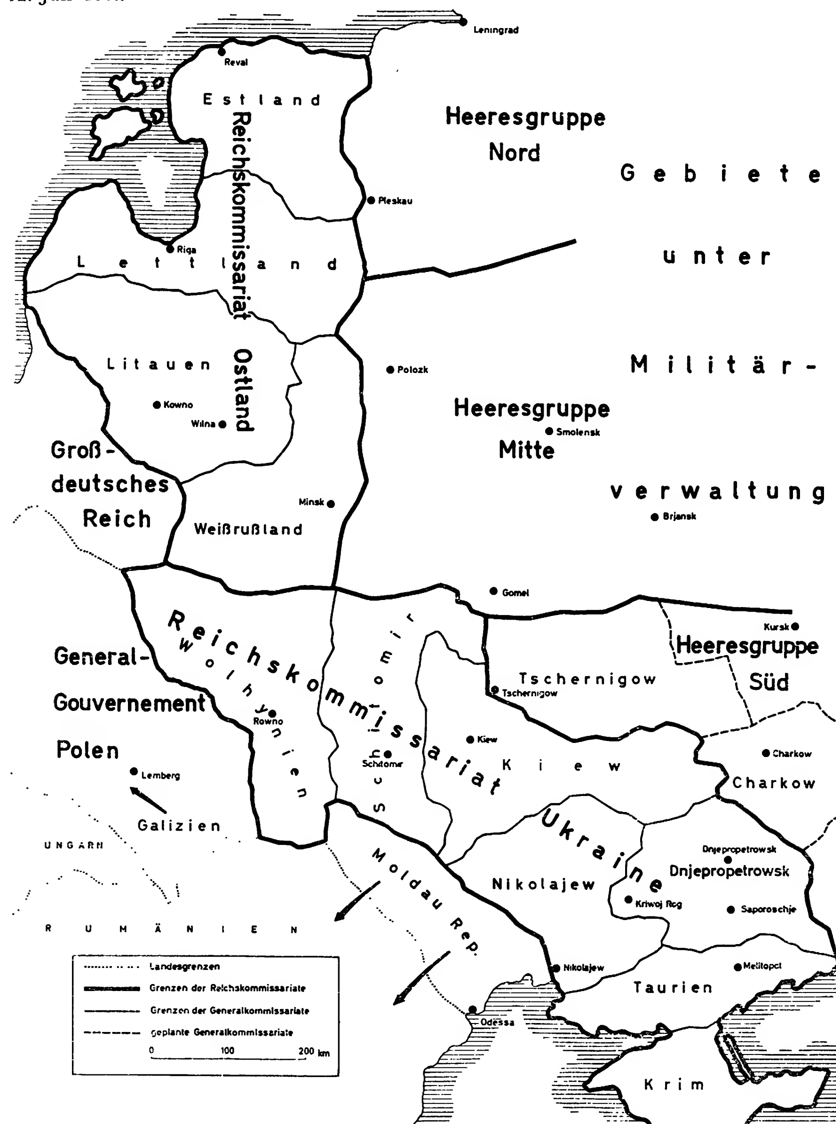
Початковим почином формування «Генерального пляну Схід» наприкінці 1941 р. була група III Б інстанції райхсфюрера СС / райхскомісара для закріплення німецької народности (Dienststelle Reichsführer-SS / Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums /RFSS/RKF). Після блискавичної перемоги армій III Райху в Польщі і Франції, Гітлер був упевнений в тому, що йому вдасться також самою военною стратегією і тактикою ліквідувати СРСР і негайно при-

[11] *Ibidem*, S. 412—421.

[12] *Nationalsozialistische Briefe*. 26. Brief, v. 15. Oktober 1926.

[13] Ausspruch Himmlers in: *„Deutsche Arbeit"*. Die volkstumpolitische Monatsschrift, 42. Jhg., Heft 6/7, Juni/Juli 1942.

DEUTSCHE VERWALTUNG IM OSTEN – DER »GENERALPLAN OST«
12. Juli 1942

НІМЕЦЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ НА СХОДІ — «ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЛЯН»

ступити до реалізації ГПС. Вже осінню 1939 р. Гайнріх Гіммлер очолив вище згадану установу, перевівши переселення німців із СРСР до III Райху, рівночасно заселюючи німцями Чехію і деякі області Польщі. Опісля, коли німецькі армії окупували країни Прибалтики, Білорусь і Україну, Гіммлер систематично підготовляв акцію колонізації німцями згаданих країн. В справах колонізації райхсфюрер Г. Гіммлер був найбільш довіреною людиною фюрера А. Гітлера. В міністерстві Схід ціла акція запляннованої колонізації і переселення поляків, українців, білорусів і чехів на Сибір натрапила на критику, однак вирішальною особою в усіх тих справах був тільки Гіммлер. Він своєю політикою переселювання і колонізації спричинював багато клопотів ветеранові націоналсоціялістичної партії райхсфюрерові Р. Вальтерові Дарре, якому підлягали справи раси й поселення. Фактично проспекторами неоколоніяльної політики III Райху була група в приміщеннях СС-тресту, свого роду team work, яка була вірною девізові «Схід належить до охоронного ешелону», тобто спеціяльної формації СС, яка займалася справами національностей і сировини, особливу увагу зосереджуючи на користі для німецького народу. Керівник установи раса і населення, СС-ґруппенфюрер Гофманн, в листі від 1. 10. 1942 р. до капітана Шпенґермана писав:

„Eins können Sie Ihren Männern draußen (an der Front) auf jeden Fall sagen: Es ist Land da für jeden, der siedlungswillig ist. Darüber hinaus werden auch die Kinder ... in den späteren Jahren noch Land genug vorfinden. Es braucht also niemand Angst zu haben, daß er zu spät kommt.“[14]

Коли дещо докладніше запізнатися із політикою Гіммлера, яку він від 1935 р. рішив застосувати супроти Східної Европи, плянуючи побудувати на кордоні з СРСР т. зв. «Ostwall», щоб так то перемінити старий к. і к. військовий кордон і створити «неокозацтво» із німців, яке було б безкомпромісове в боротьбі з большевизмом. Ось цитата із політики Гіммлера в заторкненій справі:

„Es werden einem Volk blutig die Führer, die Köpfe abgeschlagen und dann kommt es in die staatliche, in die wirtschaftliche, in die wissenschaftliche, in die kulturelle, in die geistige, in die seelische und in die leibliche Sklaverei. Der Rest des Volkes ... seines eigenen Wertes beraubt, entartet — und im geschichtlich kurzen Ablauf von Jahrhunderten weiß man höchstens noch, daß es einst ein solches Volk gegeben hat.“[15]

Деякі німецькі дослідники націоналсоціялізму стверджують, що цей «СС-трест» заслужив на назву «хаос-міністерства», бо фактично пляни колонізації були проектовані на піску; окуповані території в

---

[14] *Schreiben Hoffmanns an Spengermann.* IMTribunal, Nürnberg, Dok., HO-4111.

[15] H. Himmler, *Die Schutzstaffel als antibolschewistische Kampforganisation.* München 1936, S. 5.

Східній Европі арміями III Райху ще не були закріплені, переслідувані советською партизанкою; в 1942 р. вже було багато даних, які переконували думаючих, що німецька окупація не буде тривалою. Червоній армії пощастило зламати блискавичний похід армій III Райху перед Москвою, Ленінградом і на інших відтинках східного фронту. 900-денна облога Ленінграду змусила німців до відвороту із здобутих позицій на цілому східному фронті. Заплянованої кампанії директивою «Барбаросса ч. 21» до кінця 1941 р. не вдалося Гітлерові здійснити, тобто дійти до Уралу і тотально знищити цілий военний потенціял СРСР. У блискавичному поході в перших двох місяцях 1941 р. багато тисяч солдатів Ч.А. здалося у німецький полон, у надії пережити страхіття війни. Ось, напр., під час перемоги під Києвом 21. 8. — 27. 9. 1941 р. піддалося більше 600 000 советських солдатів; у битві під Білостоком і Мінськом здалося понад 300 000 солдатів; Під В'язмою і Брянськом — понад 600 000 і т. д. Усіх тих полонених ліквідували німці голодом і це була одна із головних причин закінчення пасивности в боротьбі і посилення протинаступу Ч.А. Таких наслідків блискавичного походу, пов'язаного із тотальним винищуванням оборонного потенціялу СРСР, А. Гітлер ніколи не сподівався, що стверджують історики Другої світової війни, напр. Ганс Адольф Якобзен,[16] Александер Верт,[17] Александер Даллін,[18] Андреас Гіллґрубер,[19] та інші.

Незважаючи на великі жертви людського і военного потенціялу й втрату — знищення від наступальних і оборонних операцій военної техніки й бойових припасів армій III Райху, Генеральний плян Схід тривало і послідовно був здійснюваний в усіх вище згаданих країнах. Так то Гіммлер будував «лебенсраум» — німецький неоколоніялізм на піску, не маючи для такої імперіяльної політики в Східній Европі закріпленої території, ані сприятливих передумов в автохтонних слов'янських народів. Д-р Петер Кляйст у своїй книзі «Між Гітлером і Сталіном» (нім. видання) назвав політику «лебенсрауму», яку здійснювали райхскомісари в Білорусі, Прибалтиці й в Україні, «східним ідіотизмом»! І справді на таку назву та «політика» заслуговувала, бо за оцінкою Гітлера, Гіммлера і дослівно всіх їм подібних, слов'яни були не неповноцінними народами, а навпаки вони своїм генієм перевищили ґерманську расу із нордійською кров'ю. Вирішальним апаратом, який здійснював ГПС був райхсзіхергайтсамт СС, при співдії відповідального референта Східнього міністерства в расово-політичних справах, правний радник д-р Ергард Ветцель.

---

16 Hans-Adolf Jacobsen, *Der Weg zur Teilung der Welt*. Politik und Strategie von 1939 bis 1945. Koblenz/Bonn, 1979.

17 Alexander Werth, *Russland im Krieg 1941—1945*. München, 1965.

18 Alexander Dallin, *Deutsche Herrschaft in Russland 1941—45*. Düsseldorf, 1958.

19 Andreas Hillgruber, *Hitlers Strategie*. Politik und Kriegsführung 1940—1941. Frankfurt/M. 1965.

Д-р Ветцель, нар. 7. 7. 1903 р. у Штеттіні, студіював право, під час перебрання влади А. Гітлером був судовим асесором. Від 1. 5. 1933 р. член націонал-соціялістичної партії, авансував швидко на відповідальних постах, особливо як шеф-теоретик націонал-соціялістичного ідеологічного конґломерату. Співпрацював із райхсміністром Альфредом Розенберґом на відтинку східноевропейської політики. В 1939 р. Ветцель опрацював, як головний керівник расово-політичного ресорту, трактат «Проблема трактування людности колишніх польських територій згідно з расово-політичними поглядами».[20] Між іншим у цьому документі Ветцель дораджував покращувати культурні і господарські відносини для жидівського й «жидо-прихильного» населення для протиставлення полякам. Такою тактикою Ветцель плянував «сильніше економічно підпорядкувати» поляків, уможливлюючи також жидам «еміґрацію». Два роки пізніше Ветцель завзято й дбайливо допомагав у підготовці нищити жидів газами. Під час нищівних акцій він був безпощадний і радикальний. Підготовляючи Генеральний плян Схід, Ветцель був далекий від будь-яких гуманних почувань, він із позицій расизму і політичних інтересів III Райху плянував перевести знищення, подібне до жидів, також народів Східної Европи. Його ГПС мав служити поштовхом до переселення німців на Схід. Найбільш пекучою справою у цілій акції переселення був брак охочих переселитися, а також низький приріст народжуваности. Згідно із заплянованим балянсом переселення на Схід потрібно було 4 мільйони охочих пересилитися. До диспозиції уже було 2,5 мільйона, бракувало ще 1,5 мільйона. Крім цього для заселення прикордонної полоси й місць опору (Штюцпункте) східних просторів потрібно було неменше 3,35 мільйона. Отже бракувало — 4,85 мільйона німців, готових переселитися. Ветцель та інші німецькі колонізатори Східної Европи розраховували й на те, що їм удасться деяку кількість білорусів, росіян і українців ґерманізувати, тому то була застосована й систематично переводжена акція здобування «райхс- і фольксдойчерів», особливо інтеліґенції. Ці елементи мали бути активною основою для ГПС. Також різнонаціональні СС формації, військові і поліційні, організовані під окупацією III Райху з білорусів, росіян, українців та інших національностей, мали бути дріжджами для посилювання і закріплювання ґерманізму в їхніх батьківщинах. Із такою настановою у формаціях СС під час т. зв. «Вельтаншауліше шулюнґ»-ен особливу увагу приділювано «Новій Европі», здійсненої А. Гітлером і націонал-соціялістичної партії, у якій була також окрема стаття про «лебенсраум» у Східній Европі. Неменш важливе значення у здійснюванні цієї програми було поставлене завдання — зміцнити домішкою слов'янської крови — ґерманську. Для підтвердження такої мети цитуємо із промови райхсфюрера СС Г. Гіммлера відносний відступ:

[20] IMT — Dokument Nr. 3732.

> „Himmler vertrat die Auffassung, daß die Slawen ein Mischvolk seien, das aus einer Unterrasse mit eingesprengten nördlichen Blutstropfen bestehe und nicht fähig sei, Ordnung zu halten und selbst zu beherrschen.[21] Lediglich die in dem ‚Völkerbrei von Millionen Untermenschen' schwimmenden, dem Germanentum verlorengegangen ‚nördisch-germanisch-arischen' Blutsteile ermöglichten die Fähigkeiten des Führens und Organisierens von Völkern. Aus diesen verstreut vorhandenen nordischen Blutsteilen ergäben sich zwar selten, aber doch von Zeit zu Zeit günstige Kombinationen, und daraus entwickelten sich dann manchmal große Führernaturen, wie zum Beispiel ein Attila, ein Dschingis-Chan oder ein Stalin."[22]

Така основна мета ґерманізації, наприклад, в Україні, виключала будь-яку співпрацю із службовцями III Райху, бо для них, кожний без різниці українець був неповноцінною людиною, «нездібною удержувати порядок і самостійно управлятися». Отак, із цієї неповноцінної маси німецькі апаратчики вибирали, на їх думку, найкращих, наділяючи їм «райхс- або фольксдойчерство». Кожний наділений такою «почестю» складав присягу фюрерові А. Гітлерові, заявляючи добровільну згоду допомагати розбудові і закріплюванні III. Райху в «Новій Европі». Найважливішою у присязі була «вірність фюрерові»! Ось текст присяги:

> Ich schwöre Dir, Adolf Hitler, als Führer und Kanzler des Deutschen Reiches Treue und Tapferkeit. Ich gelobe Dir und den von Dir bestimmten Vorgesetzten Gehorsam bis in den Tod. So wahr mir Gott helfe!"[23]

Цитований текст присяги обов'язував також вояків різнонаціональних СС формацій, самозрозуміло не виключаючи СС Дивізії «Галичина». Ця присяга до кінця III Райху не була змінена, незважаючи на вможливлення творення різнонаціональних комітетів і поширення їх компетенцій на передодні капітуляції. На увагу заслуговує факт, що, наприклад, складеної присяги А. Гітлерові вояками СС Дивізії «Галичина» до капітуляції III Райху ніхто не уневажнив!

Коли йдеться про текст присяги для «райхс- і фольксдойчів» — він був майже ідентичний із вище цитованим, — найважливіший наголос у присязі був покладений на абсолютну вірність фюрерові, який був найважливішим законом III Райху. Отже, така абсолютна вірність була рівночасно підтвердженням однозгідности із усіма політичними плянами Гітлера творення «Нової Европи». В досліджуванні діяльно-

---

[21] *Rede des Reichsführers-SS bei der SS-Gruppenführertagung* in Posen am 4. 10. 1943. IMT-Dokument, Bd. XXIX, S. 118.

[22] *Rede des Reichsführers-SS Himmler* am 16. 9. 1942 in der Feldkommandostelle von den Teilnehmern an der SS- und Polizeiführertagung. Staatliche Archivlager Göttingen, Ln. 2, 3a.

[23] Josef Ackermann, *Himmler als Ideologe.* Göttingen—Zürich—Frankfurt 1970, S. 150.

сти українських «райхс- і фольксдойчерів» були змушені до лояльности супроти III Райху. Тому то райхсфюрер-СС Гіммлер у своїх калькуляціях і передбаченнях, про які була мова вище, не помилився! Згадані елементи, в тривало закріпленій окупації України III Райхом, без сумніву були б тою основою у ґерманізації України! В найкращому випадку, щоб не втратити «райхс- або фольксдойчерства», вони були б пасивними опортуністами колонізатора. Заторкуємо цю справу тільки тому, бо «райхс- і фольксдойчерство» було тісно пов'язане з «Генеральним пляном Схід», воно було одною із частин формування цього божевільного пляну. Між ними були наші патріоти.

Самозрозуміло ціла акція здійснення «Генерального пляну Схід» була пов'язана з дуже великими коштами. Цілим проектом «поселення і кошторисом» займався керівник головного відділу II плянування (пізніше установа VI) і директор Інституту для аґрарних справ і аґрарної політики університету в Берліні СС-штандартенфюрер (1942 р. оберфюрер), проф. д-р Конрад Маєр. Найперше в 1941 р. на доручення райхсфюрера-СС він опрацював плян поселення і розподілу території Польщі. 23. 10. 1941 він виголосив на цю тему реферат з приводу відкриття виставки, присвяченої «Плянові й розбудові на Сході» в Познані.[24] В рефераті Маєр висунув для Польщі проект статус кво з 1918 р. У зв'язку з цим рефератом, 27. 1. 1942 р. Гіммлер доручив Маєрові опрацювати нові напрямні для поселення території СРСР. 28. 5. 1945 р. він демонстративно задокументував студію університетського інституту під заголовком «Генеральний плян Схід — правні, господарські і простірні основи для розбудови Сходу».[25]

Згідно з обчисленнями проф. К. Маєра кошторис заселення східніх просторів був наступний:

а) Для колонізації	45,7 млрд. рм.
б) Для прикордонної служби й опірних точок	20,9 млрд. рм.
Разом	66,6 млрд. рм.

Заплянoвано 36 опірних точок для колонізації 20—30% із передбаченої кількости. Найперше мали бути колонізовані малі міста із людністю коло 20 000 і побудовані кругом тих міст німецькі села в радіюсі 5 до 10 км.[26] Такі опірні точки мали завдання забезпечити спокійне життя колоністів. 36 опірних точок було заплянованих як велика німецька життєва артерія, яка мала бути пов'язана битими шляхами і залізницями. Кожний опірний пункт мав бути озброєний пан-

[24] IMT — Dokument Nr. 3348. *Aussage Meyers*, IMT, Dokument VIII, Protokoll S. 2133.

[25] Alfred Rosenberg, *Verteidigungsdokument* 56, IMT XI, S. 595.

[26] Josef Ackermann, *Himmler als Ideologe.* Modell eines Bauernhofes für die geplante Ostsiedlung, S. 208a.

церною і машиновою кулеметною технікою із відповідно вишколеною обслугою. Тією обслугою мали бути команди СС-ів, які були зобов'язані трактувати місцеву людність як «унтерменшів» і дбати про те, щоб вони пильно працювали для колонізатора. Як мало виглядати трактування отих нещасних «унтерменшів», доказом є така цитата:

> „Die Slawen sollen für uns arbeiten. Soweit wir sie nicht brauchen, mögen sie sterben. Impfung und deutsche Gesundheitsfürsorge sind daher überflüssig. Die slawische Fruchtbarkeit ist unerwünscht. Sie mögen Präservative nutzen oder abtreiben, je mehr, desto besser. Bildung ist gefährlich. Es genügt, wenn sie bis 100 zählen können. Höchstens die Bildung, die uns brauchbare Handlanger schafft, ist zulässig. Jeder Gebildete ist ein künftiger Feind. Die Religion lassen wir ihnen als Ablenkungsmittel. An Verpflegung bekommen sie nur das Notwendigste. Wir sind die Herren, wir kommen zuerst."[27]

Заплянована акція колонізації України німцями вже була настільки опрацьована, що навіть архітекти виготовили проекти селянських дворів одного й того ж самого моделю для всіх поселень. У Берліні організовано також окрему виставку таких поселень в Україні з метою — заохотити селян-німців переселюватися на здобутий «лебенсраум». Переселенці одержували окремі документи поселення як «герренфольк».

Не можна поминути мовчанкою характеристики людини — «унтерменш», яку написав Г. Гіммлер і надрукував в 1942 р. в Берліні накладом 3 860 995 примірників. Із цієї публікації дещо зацитуємо:

> „Der Untermensch", heißt es dort, „jene biologisch scheinbar völlig gleichgeartete Naturschöpfung mit Händen, Füßen und einer Art Gehirn, mit Augen und Mund, ist doch eine ganz andere, eine furchtbare Kreatur, ist nur ein Wurf zum Menschen hin, mit menschenähnlichen Gesichtszügen — geistig, seelisch jedoch tiefer stehend als jedes Tier. Im Innern dieses Wesens ein grausames Chaos wilder, hemmungsloser Leidenschaften: namenloser Zerstörungswille, primitivste Begierde, unverhüllteste Gemeinheit. Untermensch — sonst nichts! Denn es ist nicht alles gleich, was Menschenantlitz trägt, — Wehe dem, der das vergißt!"[28]

Брошура Гіммлера була видана Головним управлінням СС разом із управлінням закордонних справ і райхсміністерством для народороз'яснення і пропаґанди в наступних мовах: болгарській, данській, грецькій, хорватській, лотишській, голляндській, португальській, румунській, сербській, словацькій, словенській, чеській, французькій і угорській. На увагу заслуговує те, що не було перекладу польською, російською і українською мовами. Про будь-яку гуманність не приходиться хіба говорити. Мільйони людей були призначені на знищення, яке рішили здійснити нелюди із людським обличчям, ліквідуючи

---

27 *Ebenda.* S. 212.

28 Der Reichsführer-SS, SS-Hauptamt: *Der Untermensch,* Berlin 1942.

«унтерменш»-ів. Колишній ординуючий професор для анатомії університету у Страсбурзі, проф. д-р Ауґуст Гірт, який належав до когорти таких нелюдів, між іншим так сказав: «Вони будуть падати як комарі»![29] В 1941 р. Ґіммлер, згідно зі свідченням Бах-Залевского в Нюрнберзі, під час промови на Вевельсбурґу сказав, що метою походу проти Росії є знищити слов'янську людність на коло 30 мільйонів.[30] Перші дуже великі знищення СС перевело на воєнно-полонених Ч.А. На підставі німецьких джерел А. Даллін установив кількість совєтських полонених на 5 754 000. На окремі роки припадало: в 1941 — 3 355 000. 1942 — 1 653 000, 1943 — 565 000, 1944 — 147 000, 1945 — 34 000. Із вищезгаданої кількости совєтських полонених при житті залишилося коло 1 053 000, знищено — неменше 4 692 000.

Виринає питання про вплив «акту проголошення України 30. 6. 1941» на зломання боєвої моралі українських вояків у Ч.А. Є інформації, що німецькі літаки скидали летючки із змістом цього проголошення на тилах червоних дивізій, деморалізуючи солдатів-українців, які повірили в самостійність України. Текст даного акту і інші документи свідчать про те, що ОУН Ст. Бандери розчисляла на тісну співпрацю з Німеччиною. У зв'язку з цим важливо було б дослідити ролю Ріхарда Ярого, правдоподібно німецького і совєтського аґента, а заразом дорадника С. Бандери і його однодумців. Ця тема вимагає окремої джерельної розвідки.

Із СРСР насильно вислано до Німеччини на примусові роботи майже 4 млн. молоді. Абсолютна більшість із цієї кількості була з України. Як відомо, цих насильно депортованих «Остарбайтер»-ів в Німеччині трактували як «унтерменш»-ів, свідчить про це Александер Берт у своїй книзі.[31] Скільки втратило життя, або залишилося каліками під час бомбардувань різних міст у Німеччині — невідомо. Після приходу на Україну німецьких дивізій добровільно зголосилося багато тисяч працездатних чоловіків і жінок на роботи до Німеччини. Їх транспортували до Німеччини товаровими вагонами без харчування і санітарної опіки. Коли про це дійшли відомості на Україну, вже більше ніхто не зголошувався добровільно. Молоді хлопці і дівчата повтікали в ліси й вже літом 1942 р. не можна було знайти в Україні ані одного працездатного українця або українку, які бажали б добровільно поїхати до Німеччини. Отже німецькі колонізатори застосували примусовий набір робітників, формально, застосувавши закон з 29. 3. 1942 р., на підставі якого обов'язкові праці підлягали чоловіки від 15 до 65 років життя, а жінки від 15 до 45 років. На підставі цього розпорядження примусово перетранспортовано до Німеччини багато тисяч т. зв. «цванґсарбайтер»-ів. Ціла ця акція зіґнорувала людські і політичні наслідки, бо передусім забрак-

---

29 IMT — Dokument, *Ärzteaussagen*. S. 178.

30 *Aussage Bach-Zalewski*. Protokoll IMT, Bd. IV, S. 535.

31 Alexander Werth, *Russland im Krieg 1941—1945*. München 1965, S. 537—544.

ло робочої сили до нового формування Сходу, допроваджено до застою в розвитку різних ділянок народного господарства. Також примусова робота в Німеччині, зокрема постійне полювання за працездатними чоловіками й жінками, приневолювало безборонну людність до протидії. Одні скривалися в лісах, інші приєднувалися до совєтських партизан. Цілу примусову акцію виловлювання працездатних людей в Україні здійснювали під моральним оглядом дуже брутально. Для кращої ілюстрації тогочасного положення працездатних в Україні і брутальности окупанта цитуємо параграф із книги А. Далліна:

> „Besonders hart wird empfunden, daß durch die Zwangswerbungen Mütter von ihren kleinen Kindern und Schulkindern von der Familie getrennt werden. Die Betroffenen suchen sich mit allen Mitteln dem Abtransport nach Deutschland zu entziehen ... Das hat wiederum eine Verstärkung der deutschen Gegenmaßnahmen zur Folge: als solche werden erwähnt: Beschlagnahmung des Getreides und des Eigentums, Inbrandsetzung des Hauses, gewaltsames Zusammentreiben, Fesselung und Mißhandlung der Gesammelten, Zwangsaborte von schwangeren Frauen.“[32]

Людоловлю переводив окупант систематично біля церков, театрів, кінотеатрів, на базарах, залізнодорожних станціях і по дорогах не тільки в т. зв. Райхскомісаріяті України, але також і на землях Західної України, приєднаних до Генерального Губернаторства. Кореспонденцію з України до свояків і земляків контролювали. Деякі листи збереглися; вони є документами, з яких довідуємося, що від жовтня 1942 р. окупант за невиконання встановленого контингенту робочої сили мстився різними способами, переважно підпалюючи цілі села, рідше двори. Під час транспорту до Німеччини робітники деколи кілька днів не одержували харчів, перебуваючи в негігієнічних умовах. Крім цього з ними свавільно й жорстоко поводилися. Не краще трактував окупант робітників-поворотців із Німеччини в Україну, між якими звичайно було багато тяжко хворих, ранених і невідживлених. Усе це спричинилося до того, що за даними деяких німецьких старшин людність України в 60% бажала й вичікувала визволення Червоною Армією. А треба мати на увазі, що прихід німців на Україну із ентузіязмом вітало коло 95% людности. Таку велику ціну мусіли заплатити нові німецькі колонізатори за примусове вербування робочої сили й за систематичне здійснювання Генерального пляну Схід.

Національна політика III Райху на окупованих землях Східної Европи, яку здійснював окупант згідно з його девізою «beherrschen, verwalten und ausbeuten»,[33] дуже багато причинилася до зросту й ши-

---

[32] Alexander Dallin, *Deutsche Herrschaft in Russland 1941—45*. Droste Verlag 1958, S. 448.

[33] *Nationalsozialistische Besatzungs- und Bevölkerungspolitik*. Führerhauptquartier, 16. 7. 1942. Be/Fü. Geheime Reichssache. Der zweite Weltkrieg in Bildern und Dokumenten. Bd. 2, S. 324.

роко закроєних дій совєтського партизанського руху. Безборонне населення окупованих III Райхом земель днем було жертвою переслідування німецької адміністрації, а вночі безсильне супроти совєтських партизанів, які звичайно були господарями в селах. Також тактика боротьби німецьких протипартизанських відділів була під кожним оглядом шкідлива. Такі відділи часто переслідували й ліквідували осіб, запідозрених у зв'язках із совєтськими партизанами, не узгляднюючи різних видів провокацій комуністів. Терор проти людности застосовували особливо на просторах, що перебували під фактичною владою совєтських партизанів. Партизани на окупованих III Райхом теренах Східньої Европи постали з причини жорстокого трактування полонених червоноармійців. Коли червоноармійці впевнилися в тому, що окупант їх товаришів масово винищує голодом, їх опір проти атакуючих німецьких дивізій почав кріпшати, а окружені червоноармійські частини на тилах німецьких бойових формацій почали творити партизанські відділи. Безпощадне нищення червоноармійців у полоні — це основна причина постання совєтського партизанського руху. Такого руху німецьке начальне командування у Східній Европі не передбачало, тому до протипартизанської боротьби не було приготоване.

Терор німецького окупанта проти «унтерменш»-ів і червоноармійців використав Сталін для мобілізації усіх сил для боротьби з окупантом. Із такою оцінкою тогочасного становища згідні історики-дослідники війни III Райху проти СРСР. Партизанська війна на окупованих німцями теренах від самого початку війни проти СРСР у плянуванні Сталіна була дуже важним фактором. 3. 7. 1941 р. Сталін у своїй відомій промові на радіохвилях закликав людність до розбудови партизанського руху на тилах німецьких армій. У промові Сталін сказав: «Організація боротьби на тилах ворога є найважливішим завданням». А йшлося про те, щоб створити для німців таке положення, щоб вони на кожному місці були непевними себе. Для досягнення цієї мети треба було постійно нищити зв'язок і шляхи транспорту, щоб унеможливлювати реґулярне постачання фронту. Тероризована і пограбована людність в Україні і Білорусі щораз більше схилювалася у сторону партизанського руху. Внаслідок цього дійшло було до того, що на тилах німецьких дивізій організовано партизанами райони із совєтською адміністрацією. Літом 1942 р. партизани зв'язали великі німецькі військові з'єднання і поліційні сили. До осені 1942 р. вони знищили коло 3 000 німецьких поїздів. Не будемо оперувати різними статистичними даними, які свідчать про великі успіхи совєтських партизан в Україні і в Білорусі, що, між іншим, стверджують німецькі джерела. Під кінець 1943 р. в Білорусі оперувало 360 000 партизан, а в Україні 220 000. Весною 1943 р. великі з'єднання совєтських партизан під командою Ковпака пробилися у Карпати, викликавши велику паніку серед людности. Під час акцій, партизани знищили багато німецької адміністрації і різнонаціональних ко-

ляборантів. На особливу увагу заслуговує також факт, що під час відвороту ЦК КПРС подбав про те, щоб залишити в підпіллі в Галичині, на Волині і Закарпатті своїх емісарів, які організували саботажі, пропаґували замішання і дефетизм серед людности, рівночасно виконуючи розвідчу службу. Широко розгорнутій підпільній акції партизан і комуністичних емісарів німецькі карні експедиції не могли успішно протидіяти.

Людність була невтральна, бо не хотіла себе наражувати на переслідування німців і партизан. І незважаючи на пасивність людности, німецькі протипартизанські поліційні команди часто й масово розстрілювали закладників, які не мали нічого спільного із советським партизанським рухом і диверсією. Наслідки таких розстрілів були прямо катастрофальні для окупанта, бо короткотривалу приязнь для нього протягом перших трьох місяців офензиви замінила ненависть і жадоба помсти. Блискавичний похід на Схід, тотальна війна проти большевизму не здійснилися! Також божевільний «Генеральний плян Схід», якого мету в загальному накреслено в цій статті, залишився як історичний документ плянованого ґеноциду слов'янських народів Східної Европи. Документ «Генеральний плян Схід» — це доказ звироднілости німецького націоналізму, який не визнавав плюралізм в III Райху, а всі інші нації і їхні культури вважав чимось нижчим, або зайвим. Така зарозумілість, захланність, злочинність, безпринциповість, аморальність і звіряча ненаситність були причиною катастрофи для німецького народу. Тою катастрофою були: капітуляція і розподіл Німеччини на дві, під політично-ідеологічним оглядом діяметрально протиставні країни.

Дещо про противників-німців колоніяльній політиці Гітлера в Европі

Було б образою для німців, коли б цілому народові приписувати злочини, заподіяні різним народам Европи, в тому також і українському. До спалаху Другої світової війни було серед німців багато визначних і авторитетних осіб, які протидіяли колоніяльним плянам Гітлера в Европі. Перший ген.-полк. Людвік Бек, шеф Генерального штабу збройних III Райху в 1938 р., мав відвагу відмовити Гітлерові доручення опрацювати военний плян. Під час наказу Гітлера ген.-полк. запитав: «Яка мета нової війни в Европі»? Гітлер відповів: «Здобути життєвий простів в Европі». Ген.-полк. Бек відповів: «Колоніяльні війни кінчаються, отже, коли ми розпічнемо колоніяльну війну, будемо мати проти Німеччини дуже сильну коаліцію, якої не зможемо перемогти, тому я відмовляюся опрацювати будь-який плян війни».

„Ein Krieg den Deutschland beginnt, wird sofort andere Staaten als den angegriffenen auf den Plan rufen. Bei einem Krieg gegen die Welt-

koalition wird Deutschland unterliegen und dieser schließlich auf Gnade und Ungnade ausgeliefert sein."[33a]

Ген.-полк. Бек був опісля головною і керівною особою змови проти Гітлера, тому він, після невдалого атентату на фюрера 20. 7. 1944 р., сам себе ліквідував. Згадаємо коротко про те, що між старшинами високих ранґ було багато осіб, які протидіяли мілітарним починам Гітлера, виступаючи передусім проти колоніяльної політики й ґеноциду слов'янських народів. Про цей широко закроєний опір Гітлерові опубліковано багато наукових книг, де подано докладні дані.[34]

„... daß ein Krieg den Deutschland beginne eine Weltkoalition von Gegnern herausfordern und mit einer Katastrophe enden werde". Zu dieser Prognose kam Beck nicht nur aufgrund einer nüchternen und gewissenhaften militärischen Lagebeurteilung, sondern vor allem deshalb, weil er sich als Stratege gemäß den Directiven von Clausewitz eine Gesamtübersicht über alle Verhältnisse verschafft und danach die voraussichtliche Ausgangs- und Endlage der kriegerischen Verwicklungen beurteilt hatte. Die weltpolitischen Konstellationen waren ihm dabei wichtiger als die möglichen militärischen Anfangserfolge.[33b]

Історія опозиції військової німецької еліти проти Гітлера, проти його колоніяльних плянів не була започаткована спалахом Другої світової війни; вона постала вже в 1933 р. З кожним роком, у зв'язку із закріплюванням диктаторсько-демонічної системи Гітлера, та опозиція щораз більше зростала-кріпшала. Остаточним її актом був атентат на Гітлера 20. 7. 1944 р. Заговірники вважали III Райх державою терору, тому, особливо начальна військова еліта-генералітет вермахту, після приходу до влади Гітлера, і закріплення його апарату була рішуче проти нього. Під час війни ця еліта виступала проти багатьох воєнних ініціятив Гітлера, включаючи «Генеральний плян Схід». Першим між ними був ген.-полевий маршал Вальтер Браухіч, який був приязно наставлений до України. Також ген.-полк Альфред Йодль, шеф командуючого штабу вермахту, був опрацював проєкт і напрямні для політики під час походу проти СРСР. Між іншим у цьому проєкті є такий параграф:

„Dieser kommende Feldzug ist mehr als nur ein Kampf der Waffen: er führt auch zur Auseinandersetzung zweier Weltanschauungen. Um diesen Krieg zu beenden, genügt es bei der Weite des Raumes nicht, die feindliche Wehrmacht zu schlagen. *Das ganze Gebiet muß in Staaten aufgelöst werden mit eigenen Regierungen, mit denen wir Frieden schließen*

[33a] Gen.-Obst. L. Beck: *„Deutschland in einem kommenden Kriege"*. S. 63.

[33b] Aus Politik und Zeitgeschichte. Nr. B 8/62, 21. 2. 1962. K. F. Köhler, *Studien*. Verlag Stuttgart, 1955. Beiträge Gen.-Obst. L. Beck in Berlin an Mittwoch-Gesellschaft.

[34] *Vollmacht des Gewissens*. Probleme militärischen Widerstandes gegen Hitler. Frankfurt/M. Bd. I 1960, Bd. II 1965.

können ... Die ehemalige bürgerlich-aristokratische Intelligenz, soweit sie vor allem in Emigranten noch vorhanden ist, scheidet ebenfalls aus ... Unsere Aufgabe ist es, sobald als möglich mit einem Minimum an militärischen Kräften sozialistische Staatsgebilde aufzubauen, die von uns abhängen. Die Aufgaben sind so schwierig, daß man sie dem Heere nicht zumuten kann.“[35]

Гітлер ці напрямні відкинув і 3. 3. 1940 р. дав власні доручення, на опанованих німецькими збройними силами теренах, організувати «райхскомісаріяти», а про творення нових державних творів не приходиться говорити. На оперативних теренах виконуватиме владу «командуючий вермахтом», в «райхскомісаріятах» поліційні сили, органи «райхсфюрера СС», тобто Гіммлера. Для приспішеної ліквідації головних большевицьких діячів встановлено тайну полеву поліцію, якої головним завданням було виловлювати політкомісарів і їх негайно нищити. 13. 3. 1941 р. до напрямних «Барбаросса» додано доручення ч. 21 за підписом Гіммлера, Райнгарда Гайдріха (тодішнього шефа поліції безпеки) і СД для поліційних доручень. На особливу увагу заслуговує із цього доручення розділ 3, в якому дано найширші повноваження райхсфюрерові СС Гіммлерові. Там багато сказано про команди ліквідації совєтських воєнно-полонених при Верховній команді збройних сил. Проти такого доручення — масового винищування совєтських полонених, запляновaного вже в 1938 р. протестували ген.-полк. Людвік Бек і полевий маршал Ф. Браухіч.[36] Така постава фельдмаршала Ф. Браухіча була одною із причин його відтягнення із східного фронту. Він був прихильником пляну ген. Йодля.

Неможливо в короткій статті назвати всіх визначних змовників проти Гітлера між генералітетом збройних сил III Райху та подати мотиви кожного зокрема. Абсолютна більшість була проти воєнної політики Гітлера в Европі та його «Великонімецького колоніяльного» панування у «Новій Европі». Отже, всі змовники були також проти «Генерального пляну «Схід», якого головною метою було знищити слов'ян.

На окрему увагу заслуговує райхсміністер Альфред Розенберґ, який відносно України був наставлений більш гуманно в порівнянні із райхскомісарем Еріхом Кохом. Розенберґ обстоював автономні права українців у рямцях III Райху, був за поширеною системою шкільництва в Україні, а також із Ґоттлібом Берґером із головного уряду СС вони ініціювали творення іншонаціональних формацій СС, в тому включаючи Дивізію «Галичина». Головними противниками ліберальних цілеспрямувань Розенберґа в Україні були: Гітлер, Гіммлер, Ґерінґ, Заукель та багато інших. Також адмірал Канаріс був за тим, щоб негайно створити українську військову формацію із «терористичних груп».

35 *Ebenda.* Bd. II, S. 296.
36 U. v. Hassel, *Vom anderen Deutschland.* Wien 1946, S. 173.

Берґер багато причинився до того, щоб із концтаборів звільнено «українських терористів» і їх заховано в Дивізії «Галичина».[37]

Терористами органи безпеки вважали членів ОУН, а УПА вони трактували як звичайну «банду». Рівночасно із обома частинами ОУН деякі органи III Райху співпрацювали. До полк. А. Мельника з великою симпатією ставилися Ріббентроп і Канаріс, вважаючи його за наслідника полк. Є. Коновальця.[38] Вони плянували створення української держави на землях Східньої Польщі, однак Гітлер виступив рішучо проти цього. Гітлер був головним актором ліквідації Карпатської України.[39] Коли 28. 9. 1939 р. Ріббентроп у Москві підписав разом із Молотовом договір приязні і встановлення кордону між III Райхом і СРСР, контакт із полк. А. Мельником був зірваний, але йому дозволили перебувати в Берліні. Відділ пропаґанди вермахту одержав завдання запевнювати українців під Польщею в тому, що Німеччина не має ніяких застережень проти них. Уся допомога для ОУН і полк. Мельника була здержана. Більше одного року будь-які політичні зусилля були заборонені. Коли ж зимою 1940 р. започатковано плян «Барбаросса» (нападу на СРСР), адм. Канаріс знову приступив до співпраці з ОУН, організуючи окремий батальйон при полку саботажів «Бранденбурґ» у Нюрнберзі біля Ліґніци з полонених-українців із польської армії. Ця формація мала назву «Нахтіґаль», а її командиром був кол. австрійський генерал Ервін Лагоузен. Цей батальйон був подуманий як передова частина німецьких з'єднань для зайняття тунелів і мостів. Інші, немундировані члени ОУН мали завдання підбурювати й закликати до повстання проти росіян. Отже, їхнім завданням було провокувати людність до повстання. Для цього завдання використав Канаріс більш «динамічну» від полк. А. Мельника постать, якою був Степан Бандера.[40] На таку співпрацю полк. А. Мельник не погодився, що стверджено в документах Нюрнберзького процесу.[41] У згаданій книзі Райтлінґер згадує, що С. Бандера створив ривалізуючу партію, у скороченні ОУН-Б, яка була опозиційною до ОУН полк. А. Мельника, тісно співпрацюючи з німцями.[42] Під час окупації сов. України ОУН-Б тривало поборювала ОУН полк. А. Мельника.[43] Вони користувалися німецькою зброєю проти німецьких урядовців, російських партизан і проти власних громадян.

У документації Міжнародного Військового Трибуналу (IMT) в Нюрнберзі є дуже багато свідчень про те, як німецькі відповідальні речники трактували українців у загальному й як то українці коля-

---

37 Gerald Reitlinger, *Ein Haus auf Sand gebaut.* Hitlers Gewaltpolitik in Russland 1941—1944. Hamburg, S. 255.

38 Reitlinger. — S. 194.

39 *Ebenda.* S. 194.

40 *Ebenda.* S. 194—195.

41 IMT-Dokument. Bd. II, S. 494.

42 Reitlinger. — S. 197.

43 Reitlinger. — S. 197.

борували із окупантом — III Райхом. Цю проблему скоріше чи пізніше треба проаналізувати й документально з'ясувати в окремій публікації. Самозрозуміло в документації IMT є багато матеріялу, який вказує на великий брак нам державної зрілости й передбачливости. Політика — це вмілість реаґувати на факти. Тому в політиці без вміння аналізувати факти й відповідно реаґувати на них, не можна обійтися. Під час Другої світової війни нам якраз тої передбачливости й застосування корисної стратеґії у нашій боротьбі бракувало. За цей брак і невмілість ми заплатили великими жертвами, які мусять бути для нас пересторогою.

«Генеральний плян Схід», як ми вже вище визначили, це історичний документ, який є пересторогою не тільки для німців, але також і для нас. Треба пам'ятати, що Гітлер із бункеру в Берліні, напередодні капітуляції, вислав такий заповіт:

> „Die Aufgabe ist und bleibt, für das deutsche Volk Raum im Osten zu gewinnen." [44]

Заповіт залишився, неонаціоналізм у Німеччині відроджується, перспективи його розвитку покищо невідомі. Також співпраця між большевизмом і неонацизмом не виключена. А треба пам'ятати, що багато кол. націонал-соціялістів у Східній Німеччині після капітуляції приєдналися до німецьких комуністів і спільно виконують підривну роботу, скеровану проти цілого західного світу. Самозрозуміло глибокий аналіз «Генерального пляну Схід» вимагає окремої обширної статті, бо було б конечним обговорити коментарі до нього різних німецьких дослідників націонал-соціялізму, а їх є багато. Тому до цієї справи ми ще при нагоді повернемося.

---

[44] *Nationalsozialistische Außenpolitik.* Buchgesellschaft, Darmstadt 1978, S. 47.

Грушевськіяна

О. Степанишина

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО*

Весна 1931 року. Відчувався дедалі більший гніт, унеможливлювалась спокійна наукова робота. Вже заарештовано двох наукових співробітників історичної секції Української Академії Наук — Ф. Савченка і М. Жуківську.

«Оце збираюсь їхати до Москви», —сказав одного разу Михайло Сергійович Грушевський, заходячи до свого кабінету в історичній секції на вул. Короленка 35.

Ця, наче мимохідь кинута фраза збудила неспокій . . .

А через кілька день, 6 березня, Михайло Сергійович заявив, що завтра вже виїздить; узяв деякі папери, розпрощався з своїми учнями: «Прощавайте! Вчіться бути без мене!». Вийшов Михайло Сергійович, тоді знов вернувся, ще раз поглянув навкруги і пішов . . . пішов, щоб ніколи більш не повернутись в ці затишні кімнати, з такою любов'ю і смаком ним обладнані.

Цей раптовий від'їзд віщував якусь небезпеку. Ніякого офіційного відрядження, як говорили тоді в УАН, Михайло Сергійович не одержав, а мусів виїхати внаслідок настирливих переслідувань з боку секретаря історично-філологічного відділу УАН Камишана, який запитував при кожній випадковій і невипадковій зустрічі: «Коли ж ви, Михайле Сергійовичу, поїдете до Москви?» чи «Як? ви ще не поїхали?», або «Невже ви ще довго будете в Києві?», чи лагідно: «Пора, пора вже вам, Михайле Сергійовичу, виїхати . . .»

7 березня 1931 року Михайло Сергійович виїхав до Москви в супроводі своєї дочки, Катерини Михайлівни.

Дружина Михайла Сергійовича Марія Сильвестрівна ще залишилась у Києві на короткий час. Раптом вона одержує тривожного листа

---

* *Від Редакції:* Автор цеї статті О. Степанишина у 1920-их роках працювала в Історичних Установах Української Академії Наук. Вона була аспірантом при Науково-дослідчій катедрі історії України, яку очолював Михайло Грушевський. Також близько жила з родиною історика.

О. Степанишина спеціялізувалася в соціяльній історії України другої половини 19-го століття. Її стаття про М. Грушевського, під криптонімом О. М., була видрукувана у львівському місячнику *Наші Дні,* ч. 3, березень 1943, стор. 4—5. Стаття містить цінні матеріяли про побут М. Грушевського в Москві і його передчасну смерть.

від Катерини Михайлівни: «Батько занедужав, лежить, пишу під його диктант»... Марія Сильвестрівна прискорює свій виїзд. Другого дня лист ще тривожніший: «Я сама, батько поїхав»... Через день телеграма: «Одержала листа від батька з Харкова, їду до Києва...»

Марія Сильвестрівна вже не їде, чекає дочку... Нова телеграма: «Батько вдома, хворий, приїжджай». Негайно, 20 березня, Марія Сильвестрівна виїхала до Москви.

Ці листи і телеграми були надіслані внаслідок таких подій: 10 березня о пів на 10 вечора Михайла Сергійовича заарештували. Взяли його з ліжка, хворого, в НКВД ще скупали в холодній ванні, два дні держали в Москві, а далі повезли до Харкова. В записці до дочки Михайло Сергійович заявив, що ніяких передач йому не треба. В Москві опікувався Михайлом Сергійовичем (як він сам говорив) родич по матері Ломов. Довідавшись про арешт Михайла Сергійовича, Ломов пішов у Кремль на засідання політбюро, де завжди бував Сталін. Сталін начебто нічого не знав, дуже обурився таким свавільним вчинком НКВД і видав наказ негайно звільнити академіка Грушевського. І Михайло Сергійович опинився знову в Москві, дома. Марія Сильвестрівна, приїхавши до Москви, просто не пізнала Михайла Сергійовича — так він змінився зовні. Стояв біля вікна і виглядав з вокзалу близьких. Розказав тільки, що в Харкові його довго допитував слідчий Южний, увесь час загрожував, кажучи між іншим, що зашле дочку на Соловки на 10 років.

«Якби ще раз отаке — не витримав би», — зірвалось у Михайла Сергійовича... і більше нічого він не розказував. Близькі і не питали... любовним відданим піклуванням хотіли швидше загоїти ці тяжкі рани, вернути здоров'я, працездатність.

Два лікарі, що їх запросили до Михайла Сергійовича, констатували закінчення процесу запалення легенів і дивувались, що за таких надзвичайних умов не трапилось чогось гіршого.

Поволі Михайло Сергійович почав одужувати — біля нього тільки близькі...

До цього треба додати, що й приміщення у Грушевських в Москві було дуже кепське. В Києві в Академії знали, що історична секція має в Москві кімнати, і вважали — академік Грушевський приміщенням цілком забезпечений. Але ці кімнати були придатні лише для тимчасового перебування аспірантів, які приїздили сюди в наукові відрядження. Це в околиці Москви, на Погодінці (будинок ч. 2/3, приміщення 101) великий п'ятиповерховий будинок, новобудова, глинобитний — не можна було, наприклад, прибити умивальника, цвяхи в стіні не тримались. Приміщення це знаходилось на першому поверсі і складалося з трьох кімнат та кухні. На день приїзду Грушевських в одній кімнаті жила стороння родина з трьох осіб, у другій аспірант Михайла Сергійовича з родиною з чотирьох осіб (при чому була маленька дитина і няня спала в кухні). І лише в третій кімнаті могла розташуватись родина Грушевських. Кімната ця невелика, 15 квадратних метрів, з одним вікном, що його наполовину закривав великий балькон другого поверху.

З меблів був лише стіл, чотири стільці і ліжка. Книжки Михайла Сергійовича довго лежали на підлозі, лямпа — тільки висяча; щоб увечорі почитати, Михайло Сергійович висував своє ліжко на середину кімнати, під лямпу.

Михайло Сергійович дивився на своє перебування в Москві, як тимчасове, і мирився з усіма невигодами. Проте, жити в цій маленькій кімнаті утрьох було дуже важко — літом душно, напівтемно, а зимою дуже холодно. Перший поверх узагалі нагрівався недостатньо, а в кімнаті Грушевських ще до того внаслідок якоїсь аварії в кутку утворилась крига . . .

А тут ще треба було Михайлові Сергійовичу з'являтися в НКВД. Оце піде туди Михайло Сергійович і там «домовляється», коли саме треба йому прийти в наступний раз. Так ходив Михайло Сергійович чотири рази, а тоді сказали, що більше ходити не треба. «Може кінець?, дозволять повернутись до Києва?». Ні . . . тепер представник НКВД відвідуватиме Михайла Сергійовича вдома. Заходив якийсь удень, питався, де Михайло Сергійович, і мовчки відходив — невідомо було, коли прийде ще . . .

Хоч які важкі були матеріяльні і моральні умови, проте Михайло Сергійович не міняв свого режиму дня: вставав о 4-ій годині, а може й раніше (принаймні його близькі, прокинувшись, завжди бачили, що Михайло Сергійович вже працює), о годині 10-ій ішов до архіву чи бібліотеки, о 5-ій приходив обідати і після обіду вже працював вдома допізна. Невідомо, коли і скільки Михайло Сергійович відпочивав.

«Тимчасове» перебування в Москві, як спочатку думав Михайло Сергійович, затягувалось, придбали настільну лямпу, добились дозволу на телефон. Відтепер розмови з НКВД провадяться телефоном і хатні «візити» припинились. В 1932 р. аспірант Кравцов з родиною виїхав до Ленінграду, і Михайло Сергійович мав уже принаймні окремий кабінет. Від холоду дуже боліли руки в тому «кабінеті».

Часто наїздив до Москви президент УАН Богомолець, що мав тут своє приміщення. Щоразу заходив до нього Михайло Сергійович попитати, чи не можна вже повернутись до Києва. І щоразу чув відповідь: «Ні, ні, ще почекайте, але не турбуйтесь, все буде гаразд . . . я до Вас зайду». І не був ні разу. Взагалі, ніхто не заходив до Грушевських — було небезпечно. Цього не боявся тільки академік Петрушевський. Щороку відвідувала родину Грушевських Ісидора Петрівна Косач, що проїздила через Москву на побачення до свого чоловіка в північний табір. В квітні 33 року ще приїздила до Москви Ганна Сергіївна Грушевська-Шамрай, сестра Михайла Сергійовича, клопотатись за засланого сина Сергія. Отак в напруженій науковій роботі, під пильним доглядом НКВД, в неможливому для наукової праці приміщенні проходили дні, місяці і нарешті роки . . .

Михайло Сергійович все чекав звільнення від цього заслання в червоній Москві — і наполегливо, без відпочинку працював.

У Києві залишився цілком готовий до друку VI том історії української літератури, отже там у Москві Михайло Сергійович заходився

готувати матеріяли далі і впродовж цих трьох років закінчується VII том, VIII, частина IX і деякі розділи тому X, що охопив XVIII століття. Підшукував також і впорядковував матеріяли для дальших томів історії України-Руси; в Києві залишився готовий до друку X том, частина перша.

Дуже сподобались Михайлові Сергієвичеві романи-біографії російських письменників, і він пише роман-біографію Котляревського. В цій роботі Михайло Сергійович знаходив відпочинок і задоволення.

Треба підкреслити віддану роботу — допомогу в науковій праці дочки Катерини Михайлівни, що ввесь час ходила по архівах і бібліотеках, шукаючи потрібних матеріялів. А вдома допомагала упорядковувати ці матеріяли Марія Сильвестрівна. Вони не зважали на те, що ввесь тягар хатнього господарства лежав на їх плечах. Катерина Михайлівна всі роки ходила на базар, діставала продукти, мила підлогу тощо, а Марія Сильвестрівна варила їжу.

Так у напруженій важкій роботі, в очікуванні кращих часів надійшов 1933 рік. Але нічого доброго не передбачалось. Вже на початку цього року заарештовано ще 2 наукових робітників історичної секції УАН — С. Глушка і С. Шамрая, а першого серпня звільнено всіх співробітників історичних установ УАН — ішло вже до повної ліквідації всього, що було зв'язане з історією України, з установами Михайла Сергійовича Грушевського. В резолюції об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У на доповіді Косіора з 22 листопада знову згадувалось: «Эта новая тактика вдохновлялася старыми вождями украинской контрреволюции — Винниченком, Грушевским, Шаповалом и др.».

Проте не дивлячись на задушливу атмосферу і складну політичну ситуацію, Михайло Сергійович надії на повернення до Києва не губив, хоча й зневірився остаточно в будь-якій допомозі з боку Богомольця чи Всесоюзної Академії Наук. Через те на початку 1934 року він мав наміри сам клопотатись перед Молотовим про дозвіл переїхати до Києва. Одначе все відкладав, наче чогось ще чекаючи.

Одного разу, зібравшись іти до архіву, Михайло Сергійович раптом вернувся в кімнату і сказав: «Мені здається, що я цього року вмру». Це почула лише Марія Сильвестрівна, Катерина Михайлівна в цю хвилину нахилилась, миючи підлогу, і не дочула.

Десь у вересні 1934 року викликали Михайла Сергійовича до Кагановича і пропонували там написати декларацію. Михайло Сергійович відмовився. Через два дні після того прийшов родич Ломова і сказав, що Ломов просив переказати: якщо Михайло Сергійович відмовляється написати декларацію, то він, Ломов, не певний за життя Михайла Сергійовича. «Ну що ж, так і буде» — спокійно відповів Михайло Сергійович і більш розмов на цю тему не було.

Боялась Марія Сильвестрівна, що НКВД не дозволить поїхати до Кисловодська, але не заперечували, і 15 жовтня родина Грушевських уже в Кисловодську. Як і попередні роки — 33 і 32 — зупинились у санаторії «Комитета Содействия Ученым» (КСУ), в окремій кімнаті. Але в 31 році не їздили на курорт — не до того було за постійними

візитами НКВД. Тільки це місячне лікування і підтримувало трохи здоров'я Михайла Сергійовича. Цього 34 року дуже великі податки наклали на Грушевських за будинок у Києві і через те тяжко було зібрати ці півтори тисячі на санаторію. Але Марія Сильвестрівна настояла, щоб конче поїхати — з болем помічала, як знесилювався Михайло Сергійович від тяжкого життя. По приїзді до Кисловодська Михайло Сергійович з дочкою, харківським ученим Скороходовим і директором Пулківської оберваторії Герасимовичем їздив до П'ятигорська, ходив на прогуляння в околиці Кисловодська. Дуже любив Михайло Сергійович, коли заходив Скороходов і грав на скрипці.

На початку листопада від інфекції (як пізніше подали лікарі) у Михайла Сергійовича зробився на спині карбункул. Треба було робити операцію. Через те, що в санаторії КСУ відповідного хірургічного кабінету не було, запропонували перевезти Михайла Сергійовича до хірургічного відділу міської лікарні. Видко, Михайлові Сергійовичеві дуже не хотілось туди переїздити, бо, довідавшись про таке рішення, він запитав у дружини: «А що буде потім?». «Потім приїдемо знов сюди, а тоді в Москву», спокійно відповіла Марія Сильвестрівна. Михайло Сергійович не заперечував, і 12 листопада його перевезли в міську лікарню, де поклали в окремій кімнаті. Стояло ще одно ліжко — тут постійно чергували Марія Сильвестрівна і Катерина Михайлівна. Але було і багато незручностей: лямпа висіла над самою головою хворого, не було льоду, потрібних страв — доводилось багато речей носити з санаторії КСУ. Фельдшер лікарні одночасно виконував також обов'язки завідувача господарством: — скинувши халат, порався біля коней, носив якісь ліжка тощо. Марія Сильвестрівна хотіла запросити лікаря Григоровського робити операцію, але завідувач лікарні Хурґін не дозволив і зробив сам. Після того, замість полегшення, Михайлові Сергійовичу стало гірше. Хурґін визнав, що розрізав надто рано, бажаючи таким чином знизити високу температуру у хворого. Довелось різати ще раз.

Коли Михайло Сергійович відчув погіршення свого стану після першої невдалої операції, видно, якісь чорні думки його непокоїли: він все нагадував своїм близьким, як їм одержати в Києві гонорар за IX том «Історії України-Руси», в якому порядку треба видавати виготовлені до друку розділи, а одного разу сказав Марії Сильвестрівні: «Як зі мною що трапиться, їдьте зараз до Галичини, не залишайтесь у більшовиків».

І після другої операції, що робив також Хурґін, стан хворого погіршав. В цей час відпочивав у Кисловодську видатний хірург Буценко, але Марія Сильвестрівна цього не знала, а лікарі КСУ запросили його до Михайла Сергійовича щойно 24 листопада. Зайшовши до лікарні, Буценко без хазяїна Хурґіна не хотів оглядати хворого, а Хурґін десь раптом зник, довго його не було; нарешті з'явився — пішли до Михайла Сергійовича. Вийшов звідти Буценко в приймальню дуже обурений: «Що це мене покликали до вмираючої людини?» — крикнув він.

Саме в цей час проходила Марія Сильвестрівна — почути такий присуд було для неї цілковитою несподіванкою. Михайло Сергійович ніколи не жалувався, тримався бадьоро, спокійно, і навіть гадки за смерть не було у його близьких. Дуже непокоїло лише те, що після двох операцій все ще не помічалось зламу на краще. Почувши слова Буценка, Марія Сильвестрівна мало не зомліла від розпачу...

В цей же день, 24 листопада, Михайло Сергійович помер о 5 годині вечора.

Помер в 68 році життя, повний ще творчих сил, великих наукових плянів, задумів.

Громадськість Кисловодська тепло відгукнулась на цю трагічну смерть: квіти, музика, делеґації; багато наукових робітників провожали жалібний ваґон д Мінеральних Вод, а лікар КСУ Перехрестова приїхала з Марією Сильвестрівною до Києва.

Труна з останками Михайла Сергійовича прибула до Києва 28, а 29 листопада його поховали на Байковому кладовищі. Аґенти НКВД передягнені в цивільне і тут пильно доглядали...

Так вкоротили життя засланням у червоній Москві геніяльному дослідникові і організаторові української історичної науки.

З архіву

№ 4 **ВІСТИ** **Квітень 1917 р.**

З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У КИЇВІ

Укладає і Видає Комітет Української Центральної Ради

УВАГА!

Прибуток від продажу «Вістей» призначено на користь

УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФОНДУ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ З'ЇЗД

6—8 квітня 1917 р.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ — 8 КВІТНЯ

Засідання почалось в половині першої год. пропозицією проф. Грушевського доповнити президіум вибором письменниці Марії Грінченко (Загірної), д-ра Павловського з Катеринославу, від селян — тов. Сторубля і від робітників тов. Дубового. Далі Голова У.Ц.Р. пропонує перейти до справ дня і тут же знайомить присутніх з тим, як Цен. Рада уявляє собі організацію свою надалі і як повинні бути зроблені вибори до неї. Проф. Грушевський говорить, що хоча Ц.Р. мала признаннє з усіх сторін, але вона була зложена з початку тільки з представників київських орґанізацій. Делеґатами з місць поповнялася несистематично, тому тепер повинна бути реорґанізована. Нова Ц. Рада повинна бути центром українського політичного життя, вона повинна довершити орґанізацію краю, повинна освідомлювати найширші маси України в політичних завданнях, що тим самим являється і освідомленнєм національним. Вона повинна дати почин системі орґанізації на місцях, але з огляду на те, що не можна чекати, поки се буде завданнє ідеально виконане треба скласти зараз У. Ц. Раду, на нових підставах. Нехай представники орґанізацій сільських, волостних, повітових і губерніяльних виберуть своїх делеґатів тимчасово, а по завершенню орґанізації нові орґани її можуть або затвердити сі вибори загальними зборами, або переміните своїх представників.

З обміну гадок на підготовчім зібранню 26 марта (березіля), підчас засідань Ц. Р. та на З'їзді складається така схема виборів:

Представництво з місць: від 7 укр. губерній (Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Харківської і Полтавської), що в цілости залюднені українською більшістю вибіраються по 4 представники.

По гг. Чернигівській, Кубанській, Тавриї та Холмщині, де є части неукраїнські вибирають по 3 представники.

По губ., де Українці займають меншу частину губернії — Бесарабській, Черноморській, Вороніжській, Области Війська Донського — по 2 представники.

По губерніях, де є невелика частина українців — як Ставропольській, Курській, Минській, Городенській — по 1 представникові.

Від більших укр. городів (від Одеси, Харькова, Катеринослава, а також великих колоній укр. (Петроград та Москва) по 2 представники.

Від менчих українських колоній — по 1 представникові.

Все це дасть загалом кількість понад 60 представників.

Представництво від ріжних верств та партій:

від військових і фльотських комітетів, де є не менш 500 чол. — по 1 — 5; від студенства — 5; від селянських спілок — 5; від кооперативів — 5; відстуденства — 5; від партій — Союзі Автон. Федер. — 5; Соц. Дем. — 4; Радик. Дем. — 3; Соц.-Рев. — 3; Самостійників — 1.

Представники від київських орґанізацій:

Київські військові орґанізації мають 8 представників.

Просвітні і професійні орґанізації — 10 представників.

Наукове товариство — 1.

Українське Духовенство — 1.

Накінець Ц. Рада має право кооптувати 15% фаховців та представників инших національностей, що будуть йти з Українцями солідарно.

Повний склад тих представників дасть кількість 100—150 чоловіка.

Для ведення біжучих справ потрібно скласти Виконавчий Комітет, 12-15, котрий разом з головами ріжних комісій та кооптованими фаховцями дадуть кількість коло 20—30 душ.

Це орґанізованнє буде національним. Від нього треба буде перейти до орґанізації теріторіяльної. Українські Комітети з долини до гори, від села до губернії, дадуть ініціятиву до теріторіяльної орґанізації, в порозумінню з представниками инших національностей. Вінцем і центральним орґаном такої орґанізації буде «Краєва Рада», котра предовсім мусить бути орґанізацією теріторіяльною — буде об'єднувати представників ріжних теріторій, міст, груп і національностей. Таким мусить бути орґан Української Землі.

Свій начерк орґанізацій комітету, бесідник закінчив закликом: — «ви, що стоїте на стороні нового, демократичного ладу, ви, які стільки вистраждали за нього, повинні дати на місцях ініціятиву, і йти до утворення того ладу одностайно і солідарно».

Починається обговореннє загальних пунктів орґанізації Ц. Ради. Заявляють про потребу ще де яким городам дати голос, про збільшеннє числа представників від студенства, про те, що забуте право жіноцтва, промисловців, духовенства. Все то вимагає де-яких поправок. На пропозіцію дати місце представникам окупованої Галичини та Буковини вирішено дати людности того краю самій наперед висловити свою волю і бажаннє.

Починаються вибори членів до Центральної Ради. В першу чергу поставлено вибір Голови. На сю пропозіцію вибрати Голову. Збори в один голос вигукнули: — «в нас Голова є і буде — п. Грушевський!..» Але він відхилив сю честь і просив таки вибрати голову таємним голосуваннєм. Після підрахунку записок проф. Грушевський пройшов властиво одноголосно: 588 голосами за його і п'ять припадкових голосів, по одному на ріжних кандидатів з тут присутніх осіб. Рішено потім вибрати на з'їзді також заступників голови,, пропоновано і вибрано явним голосуваннєм т. В. Винниченка та С. Ефремова.

По підрахованню записок на вибори голови Ц. Ради, знову вибраний головою, проф. Грушевський дякував не як голова, а як старий робітник за солідарність: з якою проведена робота з'їзду остільки важлива.

По сім дано слово представнику Галичини, д-ру Окуневському — «Лишень що закінчилось величезної важности діло, казав він, — вибір Краєвої Української Ради, котра в найблизшій будучности завідуватиме політичними справами Вільної України. Галичина і Буковина від сеї орґанізациї виключена, бо єдина в сім ділі компетентна міжнародна конференція, о приналежности сих ще нічого не рішила. Збори поступили отже, по моєму, правильно і розважно. Але всеж таки вільно чей буде в сій великій хвилі нам Галицьким Українцям висказати свою велику радість, що українські лебеді знялись уже до високого могучого льоту, і зі всеї душі Вас старших братів до сего поздоровити. Радість наша ще й тому, що Головою Вашим став і наш гр. Грушевський, що найкращі сили свої нам Галичанам посвятив. Зі скріпленним серцем дожидаєм тепер і ми нашої долі, яку нам судьба наша незабаром рішить».

Говорять ще инші промовці, між котрими особливе вражіннє зробив селянин М. Одинець з Броварів на Київщині, котрий просить винести резолюцію про землю і підтримати Селянську Спілку. Свою промову він кінчає словами Шевченка: «обніміте, брати мої, найменчого брата»... Буря оплесків покриває сі слова, а Голова президії братськи цілується з промовцем.

Перед закритєм З'їзду прийнято слідуючі резолюції:

1) Український Національний З'їзд протестує проти претензій на землі не-польські, заявлені тимчасовою Польською Державною Радою в декляраціі на заклик Тимчасового Уряду Російського до з'єднання Польського Народу з вільною Російською Державою.

2) Український Національний З'їзд, вислухавши заяви і конкретні предложення Українських делеґатів армії і фльота, доручає Центральній Раді ті конкретні домагання подати Тимчасовому Уряду.

3) Український Національний З'їзд ухвалив послати привітання Українцям на фронт.

4) Український Національний З'їзд доручає Центральній Раді взяти, яко мога скорше, ініціятиву союзу тих народів Росії, які домагаються, як і Українці, національно-теріторіальної автономії на демократичних підставах в Федеративній Російській Республіці.

5) Український Національний З'їзд ухвалює доручити Центральній Раді орґанізувати з своїх делеґатів і представників національних меншостей комітет для вироблення проєкту автономного статуту України. Цей статут має бути предложений для затвердження конгресові України, орґанізованому так, щоб він висловлював волю людности всеї теріторії України. Санкція автономного устрою України признається, згідно з резолюцією попередніх днів за Установчими Зборами.

6) Український Національний З'їзд вислухавши передані йому зі зборів Селянської Спілки резолюції що до заборони продажу і закладу землі і лісів, а також довгочасової аренди земель, винищування лісів, продажу, закладу та довгочасової аренди скарбів відземних (вуґілля, руди та инших) — постановляє передати їх Центральній Раді для відповідної заяви Тимчасовому Урядові.

СЕКРЕТАРІЯТОМ УКР. НАЦ. З'ЇЗДУ ОДЕРЖАНО ПРИВІТАННЯ ЛИСТОВІ ВІД:

(Продовження)

48 — Остерської на Чернигівщині, Укр. Громади; 49 — громади села Вивша на Київщині; 50 — громадян м. Боришполя на Полтавщині; 51 — громадян Лебединського пов. на Харьківщині; 52 — Союзу Подільських українських орґанізацій; 53 — Винницької «Просвіти»; 54 — від військової Громади м. Гусятина (300 чол.); 55 — Кишіньовської Укр. Громади; 56 — укр. 2-ої військової школи м. Київа; 57 — Майкопської (на Кубані) «Просвіти»; 58 — Укр. Республіканського Клюбу ст. Слобідки на Поділю; 59 — Городнянського Т-ва в с. Широкім на Катеринославщині; 61 — Казатинської Укр. Громади; 62 — Голтянсько-Орлицької Громади на Херсонщині; 63 — Культурно-просвітного гуртка укр. м. Смілого на Полтавщині; 64 — Полтавського Т-ва «Боян»; 65 — Лебединської (на Харьківщині) «Просвіти»; 66 — служащих-українців Київ. Контрольної Палати; 67 — Т-ва Поступовців м. Харькова; 68 — Вереміївської волости; 69 — укр. Громади м. Саратова; 70 — Кременчуцьких гуртків Технічного і Середнешкільного; 71 — Кубанської «Просвіти»; 72 — Громади м. Гостоміля на Київщині; 73 — Новоград-волинської «Просвіти»; 74 — Новоградволинського Комітету укр. С.Д.Р.П.; 75 — Чорноморського Укр. Т-ва; 76 — Сосницької Укр. Громади; 77 — Т-ва «Просвіта» м. Броварі на Чернигівщині; 78 — українців військової Громади Штабу XI армії; 79 — с. Ковалівки на Полтавщині; 80 — «Просвіта» в с. Тихий хутір Таращанського пов. на Київщині; 81 — від між-шкільного Комітету м. Полтави; 82 — від першого гуртка Московської Громади; 83 — від Студентської Громади м. Дерпта (Юр'єва); 84 — від Громади Жаботинської вол. Черкаського повіту; 85 — Одеської Ради Робітничих депутатів та представників Армії і Фльота; 86 — селянської ґрупи партії С.Р. в м. Ротмистрівка на Київщині; 87 — від с. Березовського Ананівського пов. на Херсонщині; 88 — він фракції Київ. адвокатів українців; 89 — Переяславського Союзу укр. Автономістів-Федералістів; 90 — Укр. Громади м. Середина-Буда на Чернигівщині; 91 — від Мельниківської селянської Громади Золотоношського пов. на Полтавщині; 92 — від Мельниківського Т-ва позашкільної освіти; 93 від Лубянського Виконавчого Комітету на Київщині; 94 — від учителів та учительок зелізничих шкіл; 95 — від військової Ради м. Виборґу (Фінляндія); 96 — від Виконавчого Комітету м. Полтави; 97 — Виконавчого Комітету с. Липянки, Чигиринського пов.; 98 — від споживчого Т-ва громадян сіл Нечаїва, Липянки, Маслової, Ямполя, Чигиринського пов.; 99 — Укр. Червоного Хреста; 100 — укр. С.-Р. м. Мирополя на Курщині; 101 — від «Просвіти» с. Шкарівці Васильківського пов. на Київщині; 102 — від Проскурівської Громади; 103 — від українців сільсько-господарської і технічної школи м. Новозибкова на Чернигівщині; 104 — від укр. військового Клюбу у Москві; 105 — Т-ва «Просвіта» ст. Дебальцево на Катеринославщині; 106 — від Корецької волості на Волині; 107 — від гуртка укр. вчителів 39 піхотн. зап. полку і Ровенського гарнізону; 108 — Роменської Укр. Громади; 109 — від укр. воєнноплінних Галичан; 110 — від укр. гуртка «Гасло» при Демієвському снарядному заводові; 111 — від кооператива Корецької волости на Волині; 112 — від Рашевської «Просвіти» на Полтавщині; 113 — від Лубянського кооперативу на Київщині; 114 — від Гостомльського кооперативу Київського повіту; 115 — від укр. Т-ва імени Г. Квітки-Основяненка у Харькові; 116 — від Громади с. Нехворощі на Волині; 117 — від Уманського гарнізону та селян Гусаківської воло-

сти; 118 — від с. Богушкової Слобідки Золотоношського пов. на Полтавщині; 119 — від Миколо-Слобідської «Просвіти» остерського повіту; 120 — від укр. молоді Петроградської державної Академії Мистецтва; 121 — від салдат-українців зап. баталіону Гвардії Кексгольмського полка; 122 — від Таращанської Мійської Думи; 123 — від українців салдатів та офіцерів 47 пішого запасного полку; 124 — від укр. Таганської Громади; 125 — від Т-ва «Просвіта» м. Вороньково; 126 — від Монастиріщенського волостного Комітету; 127 — від Житомірської Громадської Ради; 128 — Житомірської «Просвіти»; 129 — від селян хутора Хвасівка, Макарівської вол. на Київщині; 130 — від Лозовської укр. Громади на Катеринославщині; 131 — від Кам'янець-Подільської мійської Управи; 132 — від Могілев-Подільської укр. Громади; 133 — від Кременецької укр. Громади; 134 — від «Просвіти» с. Казенної Мотовилівки на Київщині; 135 — від Горбівської «Просвіти» Кременецького повіту на Полтавщині; 136 — від Укр. Студентської Громади у Ростові над Доном; 137 — від Погрибиденського місцевого Комітету та гуртка робітників з цукроварень Бердичівського повіту; 138 — від Петроградського Комітету У.С.-Д.Р.П.; 139 — від «Юнацької Спілки України»; 140 — від Звенигородської Повітової Земської Управи; 141 — Решитилівського укр. Гутка; 142 — від Укр. Термінольоэичної Комісії при Київ. Політехниці; 143 — від Хведюківського Кооперативу на Київщині; 144 — від Трушківського споживчого Т-ва; 145 — від Трушківської сільської Громади; 146 — від Трушківського Кредітового Т-ва; 147 — від Комітету Рогинської волости, Роменського пов. на Полтавщині; 148 — від Прохорської сільської Громади, Борзенського пов. на Чернигівщині; 149 — від Прохорського Споживчого Т-ва; 150 — від Прохорського Кредітового Т-ва; 151 — від Завідуючих і учителів укр. захоронок В.С.Т. в Галичині; 152 — від Укр. соціалістичної фракції Ради Петроград. робітничих та салдатських депутатів; 153 — від українців Словуцької волости, Волин. губ.; 154 — селянської Громади с. Олександрівки, Липовецького пов.; 155 — від «Просвіти» в Могілів-Подільському; 156 — від селян Турбовки, Сквірського пов. на Київщині; 157 — від т-ва «Січ» імени полковника Богуна; 158 — від Чернигівської Юнацької Спілки; 159 — від Укр. молодіжі в Галичині; 160 — громади Учителів Таращанського пов., на Київщині; 161 — від Т-ва громадян м. Батурина; 163 — від селян с. Лучина, Сквирського пов. на Київщині; 164 — від сільської громади та шкільного просвітно-агітаційного гуртка м. Камишна в Миргородщині; 165 — від видавничо-просвітного Т-ва «Волошки»; 166 — від Олександрівської «Просвіти» на Катеринославщині; 167 — від Київського Комітету Укр. С.-Д.Р.П.; 168 — від Одеського укр-го учительства; 169 — Богуславського селянства, Золотоношського пов., на Київщині; 170 — Центрального Комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва по Збудованню у Києві пам'ятника Т. Шевченкові; 172 — від селян Абрамовки Димерської вол. на Київщині; 173 — Укр. Орґанізації Хинельського Лісництва на Орловщині; 174 — від лоцманів-нащадків Запоріжжя с. Лоцманської і Широкої згуртованих в споживче Т-во; 175 — від Литвяківської Громади, на Полтавщині; 176 — від подпоручика Коха з дружиною; 177 — Усівської Громади, Переяславського пов., на Полтавщині; 178 — від Ахтирської Громади на Харьківщині; 179 — від Комітету Київських Латишів; 180 — від Ніжинської Громади; 181 — від укр. Т-ва в Ростові над Доном; 182 — від укр. повітового віча з м. Пирятина на Полтавщині; 183 — від Ніжинського просвітно-агітаційного гуртка молоді; 184 — від Укр. Громади Гідротехників армій Південно-Західного фронта; 183 — від Першої Української Гімназії; 186 — від Комітету Київ. художньо промислового й науко-

вого Музею; 187 — від Укр. Т-ва шкільної освіти; 188 — від філій Катеринославського Т-ва «Просвіта» у с. Комисаровці Верхнедніпровського пов.; 189 — Київ-го Т-ва лiтарських помішників; 190 — від гуртка Т-ва «Просвіта» в с. Рашевка на Полтавщині; 191 — від Т-ва «Просвіта» в Чигирині; 192 — від Чигиринської повітової спілки автономистів; 193 — від укр. Т-ва; 26 — Запасного полка; 194 — від українців м. Саратова.

ПРИВІТАННЯ ВІД НЕ УКРАЇНСЬКИХ ДЕПУТАЦІЙ НА УКР. НАЦІОНАЛЬНИЙ З'ЇЗД

Від грузінських організацій м. Київа, промовляв п. Косава

На мою долю випала счастливая роль — привѣтствовать отъ имени грузинскихъ организацій г. Кіева первый Украинскій Національний Конгрессъ. Не одно только чувство этикета диктовало намъ привѣтствовать Васъ; нѣчто болѣе глубокое, искренѣе привело меня сюда.

Вы Украинцы и мы грузинцы особенно близки другъ другу. Наша прошлая судьба одинакова. Украина и Грузія присоединились къ Россіи съ тѣмъ условіемъ, что они сохранятъ полное право національного самоопредѣленія, но недостойные правители Россіи нарушили договоръ и стремились насъ задушить. Когда говорятъ «Украина воскресла» я говорю: «она не умирала никогда, но лишь теперь настали свѣтлые дни ея жизни».

Наши сердца, наполненныя радосью вмѣстѣ съ Вами кричатъ: «Да здравствуетъ Свободная Украина! Да здравствуетъ федеративная республика!»

Від Ради Об'єднання Єврейських Бргапізацій м. Київа, промовляв п. Биховський

Мы, представители Совѣта Объединенныхъ Еврейскихъ Организацій г. Кіева, горячо привѣтствуемъ первый Съѣздъ братьевъ украинцевъ. Великая Русская Революція, освободив русскій народъ отъ ига царизма, открыла предъ населяющими Россію народностями широкую возможность устроенія свободной національной жизни. Естественно, что во главѣ этого могучаго движенія стала многострадальная Украина, національный геній которой крѣпъ и развивался подъ молотомъ преслѣдованій и гоненій.

Мы — евреи, вѣками живущіе съ Вами бокъ-о-бокъ, съ радосью встрѣчаемъ благую вѣсть о возрожденіи украинскаго народа.

Мы твердо вѣримъ, что коллективный разумъ украинскаго народа выработаетъ основныя начала устроенія національной жизни, при которыхъ свободный украинскій народъ будетъ расти и крѣпнуть въ братскомъ единеніи съ остальными народами Россіи.

Від Київського Латишського Т-ва Народньої Освіти (не виголошене на З'їзді)

Кіевское Латышское О-во Народнаго Образованія горячо привѣтствуетъ Украинскій Національный Съѣздъ, желаетъ плодотворной работы по организаціи всѣхъ народныхъ силъ Украины, для проявленія ихъ въ творчествѣ новой, свѣтлой справедливой жизни въ свободной, автономной Украинѣ. Латышское О-во вѣритъ, что путь къ этому — объединеніе всѣхъ на-

ціональностей Россіи, стремящихся къ автономіи — объединеніе, ведущее къ Россійской Федеративно-Демократической Республикѣ, при осуществленіи лишь которой каждая отдѣльная нація прійдетъ къ своему свѣтлому, великому будущему; Латышское О-во вѣрить также, что Украинскій народъ пойдетъ по этому пути и не позволитъ его разрушить темнымъ силамъ и Германскому варварскому милитаризму.

Да здравствуетъ творческій геній свободы!

Да здравствуетъ свободный Украинскій Народъ, его свѣтлое будущее въ свободной автономной Украинѣ!

Да здравствуетъ Всероссійское свободное Учредительное Собраніе!

Да здравствуетъ Россійская Федеративно-Демократическая Республика!

Від Київ. Вик. Ком. Польських Організацій на Україні промовляв п. Волошиновський

Вітаючи щирим серцем Український Національний З'їзд, скликаний вперше в самому серці України, в стародавньому Києві, *Київський Виконавчий Комітет Польських Організацій на Україні* бажає учасникам З'їзду успіху в їх тяжкій праці при підвалинах нового життя, в сем'ї вільних народів.

Але, панове, нова сем'я вільних народів ще не склалась, ще поміж народами царює ворожнеча, ще є багато народів під'яремних, котрі ще тільки ждуть сонця своєї волі. Представниками одного з таких народів ми тут являємось перед Вами. Ви тут на вашій рідній землі вже можете сказати ваше вільне, непригнічене слово, виявити волю народа. Наше слово на нашій рідній землі ще досі під примусом і під гнітом. Право на нашу повну волю в нашій цілій, сукупній рідній країні признане російським народам, зараз же як тілько він сам пірвав свої довічні пута, залежне тепер од кінця війни, в котрій, дай Боже, тій стороні верх взяти, котра не для грабіжу воює, але бореться щиро за волю.

Од кінця війни залежить тепер воля всіх пригнічених народів, в тім числі — ваша і наша. Наша мета тепер спільна і всім нам треба стреміти до неї враз й згідно, плече при плечі, і рука в руку. До сонця йдімо дружно, до того дня, якого віщував ваш поет Грінченко: коли «народові руку подасть народ його брат, його друг».

Ми вірим, що той день прийде і не буде тоді народів-ворогів, а буде згідна сем'я вільних народів. Поки що на бойовому фронті стоять ще узброєні полки ворожого народу.

Український Національний З'їзд зібрався в такий час, коли перед лицем ворога треба стояти кріпко, коли треба найбільше боятись всього, що роз'єднує і ослаблює сили.

Дай же Боже, щоб Ваша теперішня праця вийшла на користь вашій країні і вашому народові, а також на користь всім народам, що так саме як і ви бажають собі волі, як сонця.

З такою думкою ми Поляки вітаємо вас брати Українці на вашому першому вільному З'їзді.

Світає ранок нового дня, нової доби братерства вільних народів.

Ви вже стали до праці і в тій вашій праці на рідній ниві щасти Вам Боже! Приміть же щирим серцем це наше братерське Вам бажання.

ПЕРШІ ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ УКР. ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 8 КВІТНЯ

Після закриття Першого Українського Національного З'їзду в той же день у 10.30 год. вечера зібралась Укр. Цен. Рада у новому складі. Перевірено та занотовано повний спис членів Цен. Ради, що були вибрані на З'їзді. Всіх членів знайшлося 115, вибраних від:

просвітних та инших орґанізацій м. Київа 1) Стешенко І. 2) Старицька-Черняхівська Л. 3) Мірна З. 4) Мірний І. 5) Русова С. 6) Грушевський М. 7. Холодний П. 8) Чопівський І. 9) Плохий О. 10) Цибульський К. 11) Ковальський. 12) Яковлів.

від Київського Наукового Товариства тим часом 13 Вілінський О.

від союзу укр. автоном.-федералистів — 14) Дорошенко Д. 15) Леонтович В. 16) О'Конор-Вілінська В. 17) Прокопович В. 18) Чикаленко Е.

від укр. демократ.-радикальної партії — 19) Матушевський Ф. 20 Ніковський А., його заступником 21) Шульгин А.

від партії самостійників — 22) Отамановський.

від кооператив. орґанізацій України — 23) Барановський Х. 24) Крижановський Ф. 25) Хотовицький М. 26) Пожарський П. 27) Степаненко О.

від селянської Спілки — 28) Коваль В. 29) Осадчій Т. 30) Сніжний О. 31) Стасюк М. 32) Сербиненко С.

від укр. Жіночого Союзу — 33) Нечаївська В.

від робітників взагалі (бльок орґанізацій погодився довірити Киянам) — 34) Лопушенко (залізничн.). 35) Драгомирецький (робтн. клюб). 36) Лисичук (снарядн. зав.) 37) Дорошко (арсенал). 38) Бульба (арсенал).

від С.-Демокр. Роб. Партії — 39) Чикаленко Л. 40) Садовський В. 41) Веселовський С. 42) Ткаченко М.

від студентства м. Київа і инших міст — 43) Полонський. 44) Самойлович. 45) Журавель. 46) Єреміїв. 47) Бойко.

від учительства — 48) Пащенко, 49) Романюк. 50) Бесараб. 51) Власенко. 52) Сімашкевич.

від Укр. Партії Соц.-Рев. — 53) Маєвський. 54) Христюк. 55) Корж Кс.

від м. Петрограду — 56) Голоскевич Г. 57) Вікул С.

від м. Москви — 58) Шраг М. 59) Сікора.

від м. Харькова — 60) Тимошенко С. 61) Прокопович С. 62) Синявський Ол.

від м. Одеси — 63) Луценко Ів. 64) Романченко.

від м. Катеринослава — 65) Дубовий Хв. 66) Біднов В. 67) Курявий П.

від Київської губернії — 68) Дорошенко. 69) Мартиненко. 70) Мацько. 71) Біляшевський.

від Харківської губ. — 72) Зайців П. 73) Калиненко. 74) Ушкал. 75) Рубас.

від Чернигівської губ. — 76) Шраг Іля. 77) Одинець Г. 78) Рубісов М.

від Полтавської губ. — 79) Ковалевський М. 80) Чижевський. 81) Токаревський. 82) Шемет В.

від Поділля — 83) Григоріев Н. 84) Приходько В. 85) Ведибіда П. 86) Любинський М.

від Катеринославської губ. — 87) Сторубель Ф. 88) Гарасимів. 89) Тушкан. 90) Кузьменко.

від Херсонської губ. — 91) Мазуренко. 92) Микитенко. 93) Шелухин С.

від Кубані — 94) Левитський М. 95) Ерастів.

від Волинської губ. — 96) Колесник П. 97) Касяненко П. 98) Головко О. 99) Козубський Б.

від Ростова над Доном — 100) Павелко В.
від Бесарабії — 101) Ткаченко.
від Саратова — 102) Любинська.
від київського орґанізац. укр. військов. ком. — 103) прапорщ. Ган.
від військов. депутатів київ. гарнізону — 104) підполк. Матяшевич. 105) салдат Овраменко.
від військ. Т-ва Клюбу ім. Павла Полуботка — 106) підпор. Міхновський. 107) поруч. Запорожець. 108) полков. Піщанський. 109) салдат Колосів. 110) полковн. Глинський.
від військ. Громади м. Кремінця — 111) салдат Березняк.
від військ. Ради м. Виборга — 112) салдат Васюк.
від Одеськ. військ. коша - Флота — 113) матрос Паліщенко.
від Одеськ військ. коша військ. — 114) прапор. Кущ.
від Кронштадск. флоту та Т-ва «Просвіти» — 115) д-р Крупський.

Далі Голова Цен. Ради, проф. М. Грушевський пропонує вибрати зі складу свого Виконавчий Комітет з 20 чоловік, а для того до презідіума, вибраного раніше, довибрати ще 17 чоловік. Вносяться пропозіції, щоби назвати сей комітет «Старшиною Центральної Ради», або просто «Комітетом Цен. Ради». Остання пропозіція прийнята. Оголошується список кандідатів до Комітету Ц. Р. Після дебати поданий список голосується і приймається в такім складі:

1) Барановський. 2) Бойко. 3) О'Конор-Вілінська. 4) Веселовський. 5) Запорожець. 6) Коваль. 7) Колос. 8) Крижановський. 9) Мірна. 10) Ніковський (заступник Шульгин). 11) Одинець. 12) Прокопович. 13) Стасюк. 14) Старицька-Черняхівська. 15) Садовський. 16) Чикаленко Л. 17) Христюк.

По затвердженню оголошеного списка членів «Комітета Укр. Цент. Ради» вступають заяви до розв'язання ширшим колом присутніх ріжних питань:

Кущ (представник війська та односельчан з Харківщини) заявляє, що його односельчане почали переділ землі, я се привело до бійки між двома частинами села. Телеґрафували п. міністрові Шінґарьову і просили передати до відома Центральній Раді. Делеґат просить висловитись за те, щоби ніяких переділів тепер не робилось.

Д-р Луценко, інформує про події в Одесі. Комісар Веліхов вживає заходів проти утворення Автономії України, висуваючи справу утворення Одеського областного комітету. Оголошує він також телеґраму одержану від Одеської губерніяльної Управи з дорученням бути представником для порозуміння з Цент. Радою. Докладчик просить У.Ц.Р. висловитись в цій справі, щоби доложити про це в Одесі.

Проф. Грушевський інформує збори про справу заснования такогож областного комітету у Київі і пропонує висловитись Зборам.

М. Ковалевський, характеризує київські та одеські виступи як спробу зруйнути справу Автономії України утвореннєм якихось краєвих штатів в межах України. Промовець пропонує висловитись рішуче проти, бо справа Автономії України може розбитись об областні комітети.

В. Коваль — каже, що міста, де українці складають невелику частину населення, являються лише одиницями і в змаганнях таких міст ледво чи можна вбачати ворожі українській автономії заміри. Тим часом промовець просить У.Ц.Р. стежити за цими виступами ріжних міст і вживати певних заходів проти них.

В сій справі промовляють іще В. Коваль, М. Левітський, прап. Ган, Романченко, Приходько, д-р Луценко.

Голова зборів, *проф. Грушевський* констатує, що справа досить вияснена. У.Ц.Рада заявить, що краєва Рада може бути заснована лише по ініціятиві Укр. Цен. Ради.

Пропозиція ся не пройшла.

Засіданнє зачиняється о 1 годині ночі.

ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Шановні громадяне!

Тимчасовий Російський уряд удався до Української Центральної Ради, щоб вона допомогла поширенню серед української людности «Займа свободи». Ідучи на зустріч Правительству Ц. Укр. Рада і звертається до громадянства з цією відозвою.

Тимчасовому Російському Урядові треба дуже багато грошей, як для війни, так і для тих культурних потреб, які Уряд має задовольнити в першу чергу.

Без грошей не можна затвердити тих вольностей, які здобула революція, без грошей не можна зодержувати в бойовім стані армію, без грошей не можна взагалі порядкувати державними справами.

Правда, Уряд може наробити багато папірових грошей, але це дуже не корисна річ, бо що більше буде папірових грошей то вони будуть дешевші й то більша буде дорожнеча на все потрібне для життя.

Правда, Уряд може позичити грошей за кордоном у других державах, але це теж дуже не корисно, бо цим державам треба буде платити велику суму процентів, випускаючи гроші з Росії, та ще треба буде давати цим державам де-які привілеї як у політичних справах, так і в промислових та торговельних.

Щоб запобігти цему, Уряд оголосив «Заем свободы», умови якого досить відомі широким колам людности.

Українська Центральна Рада має за свою повинність повідомити українську людність, що Рада почуває своїм обов'язком всякими способами помогати, щоб «Заєм свободи» дав до державного скарбу грошей як найбільше і закликає українську людність, яко мога, купувати обліґації цієї позички. Серед українців не повинно бути людей, неприхильних до нового політичного ладу, не може бути таких, щоби не бажали стверження нового строю. Отже хто не ворог Великої Вільної Російської Республіки, хто не ворог свого краю — вільної України, яка має бути об'єднана на федеративних основах з Росією той по своїм матеріяльним достаткам, повинен купувати обліґації «Займа свободи».

Українська Центральна Рада, сподівається, що кожний українець повинен допомогти справі волі незалежно від того, як він ставиться до теперішньої податкової сістеми; зміни сістем і оподаткуваня не стоять в зв'язку з підпискою на «Заєм свободи» і про ці зміни буде мова тоді, коли настане слушний для цего час. Отже ще раз закликаємо: *шановні громадяне! виповність свій громадський обов'язок! Підпишіться на «Заєм Свободи»!*

Центральна Українська Рада

Комітет Центральної Ради звернувся до Тимчасового Уряду з такою заявою: на Український Національний З'їзд передана була резолюція Українського З'їзду в Києві з 7—8 квітня сього року про заборону на час до

Установчих зборів продажу, довгострочної аренди, закладу земель і масової порубки лісів. З'їзд заслухавши резолюцію доручив Українській Центральній Раді звернутися з відповідним внесенням до Тимчасового Уряду.

Сповнюючи сю постанову Українського Національного З'їзду Українська Центральна Рада — розглянувши резолюцію Сельського З'їзду і зваживши:

по перше, що хижацьке нищення лісів з повним нехтованням законів що до охорони лісів прибрало великих розмірів.

по друге, що йде велика спекуляція землею.

по трете, що подекуди землевласники фіктивно парцелюють землю віддаючи її на довший срок дрібними шматками фіктивним орендарям з біжинців.

в четверте, що все те може стати на перешкоді успішному розвязанню земельної справи на Україні в інтересі народних мас, а зараз веде до земельних разрухів

визнала нагальну потребу рішучих заходів, щоб припинити сі зловживання, про що і повідомляє Тимчасовий Уряд.

ПРОТОКОЛ

об'єднаних зборів українців-представників військових частей з фронту київського гарнизону і ріжних тилових військових організацій.

Ми, уповноважені від військових частей, зібравшись 14 квітня 1917 р. в Педагогічному Музею в Київі, в присутности членів Організаційного Українського Військового Комітету, ухвалили:

скликати 5-го і 6-го мая в Київі з'їзд представників української національности від військових частей, по можливости, від всіх, де-б вони не стояли, на таких умовах:

1. З українців кожної окремої части, по одному представникові.

2. Крім того, з українців кожних чотирьох частин ще по 1 офіцеру (чи лікарю, чиновнику), а там, де стоїть тільки одна частина — по 2 представники, з котрих один повинен бути салдат, а другий офіцер (чи лікар, чиновник).

3. Від українських військових організацій — по 1—2 представники.

Увага: окремою частиною лічиться полк, флотський екіпаж, окрема морська команда, дівізіон, дружина, транспорт, окремий баталіон, госпиталь, парк, окрема рота, управліннє, і всяка окрема частина, котра має свій окремий розпорядок.

Порядок денний (програма) З'їзду:

1) Боротьба з дезертирством.
2) Підтриманнє дісціпліни та полагодження непорозумінь останніх днів.
3) Відозва до населення в продовольчій справі.
4) Пляномірність переведення одноплемінности військових частин, без найменчої шкоди для істнуючої організації цілої армії.
5) Питання про офіцерський командний склад та поповнення військових частин (організованих на підставі § 4).

Українська Центральна Рада вислухавши доклад Укр. Організаційного Військового Комітету ухвалила скликати з'їзд 5—6 травня у Київі.

Спис членів Укр. Цен. Ради, що вступили в склад її після 8-го квітня

від салдатів 8 залінодор. баталіону — 1) Вовченко А.
від Таврії — 2) Дежур-Журов Ю.
від духовенства — 3) свящ. Погорілко.
від м. Одеси — 4) Чеховський В. 5) Чернота.

Змінено представників

від студенства — 1) Охримович Ю. — 2) Севрюк О. — Салтан М. — 4) Чечель М. — 5) Саливон (кандидат). — 6) Полонський (кандидат).
від самостійників — 1) Шаповал М.

Рецензійні статті

Теодор Мацьків

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ З АДАМОМ СИНЯВСЬКИМ

Orest Subtelny, *On the Eve of Poltava: The Letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski, 1704—1708*, with a preface by Oleksander Ohloblyn, New York: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA, 1975, 159 pp.

П'ятдесять чотири листи гетьмана Івана Мазепи до Адама Миколи Синявського, белзького воєводи і коронного польського гетьмана, 1704-1708, що їх опрацював і опублікував д-р Орест Субтельний у вище згаданій праці, є цінним вкладом у дослідах не тільки до польсько-українських, українсько-російських, але загалом до політичної історії Східньої Европи першої половини XVIII ст., зокрема відносно вирішальних моментів у т. зв. Великій Північній Війні (1700—1721).

Щоби краще зрозуміти глибину подій в часі Великої Північної Війни, треба їх розглянути не тільки з українського, але теж з польського, російського, ба навіть з міжнароднього аспекту.

Вибір саксонського курфюрста Авґуста II на польського короля (1697) створив нову ситуацію в Польщі, що вже тоді робила враження відсталої політично і соціяльно середньовічної держави. Новий польський король, щоб зломити опозицію польських панів, удався до царя за піддержкою, який радо пішов йому на зустріч, і наприклад, не вагався дати Авґустові II 20.000 рублів, щоб підкупити тих польських сенаторів, які опонували б підписати Біржанську угоду (1701). З того часу Петро I примінює випробувану римську засаду «діли і пануй». І так з одного боку він остерігає польську шляхту перед намаганням позбавити корони їхнього леґітимного короля, як з другого боку запевняє її, що вона завжди може покладатися на піддержку царя, на випадок коли б король хотів обмежити її вольності.

Дальше, цар спритно використав рішення шведського короля іти в глибину Польщі на те, щоб Авґуст II формально підписав военний союз з Росією проти Швеції. Хоч на основі того союзу Петро I був зобов'язаний допомагати польському королеві, який розпучливо просив у нього помочі, але цар не спішився з поміччю, запевняючи його, що чим довше він затримає шведів у Польщі, тим ліпші будуть вигляди на остаточну перемогу. Щоб одначе показати добру волю, в 1704 році, цар висилає Авґустові II кілька полків під командуванням

некомпетентного у воєнних справах лівонського шляхтича, Йогана Паткуля.

У тому ж самому році цар рівнож приказує Мазепі вирушити зі своєю 40.000 армією на поміч своєму польському союзникові.

Гетьман Мазепа — зручний політик, що знаменито орієнтувався у тогочасній міжнародній політиці й який побіч Богдана Хмельницького найдовше (20 років) кермував Українською Державою, «вважав за можливе співжиття з Москвою на засадах Переяславської угоди Богдана Хмельницького, бо така була реальна дійсність, яку він одержав у спадщині від своїх попередників і, здавалося, це була єдина можливість, у союзі і за допомогою Москви, здійснити головні українські національні цілі — супроти Польщі й супроти Туреччини (і Криму)» — пише проф. О. Оглоблин.[1]

Одначе під час Великої Північної Війни, російсько-українські взаємини ввійшли в нову фазу. З одного боку, в рямцях російського абсолютизму, речником якого був Петро І, не могло бути місця для козацької республіки, як з другого боку, в пляні російського імперіялізму не могло бути місця для осібної української держави.

Українським (козацьким) кругам було ясно, що який би не був вислід Великої Північної Війни, він значно погіршив би положення Гетьманщини. Коли б цар виграв війну, він був би на стільки сильний, що міг би знищити автономію України, коли б виграв Карло XII, то тоді Україна, як активний союзник Москви, попала б на ласку чи неласку Польщі, як союзника шведського короля.

«Мазепа був тринадцять років найльояльнішим підданим царя», пише Субтельний, і виконуючи царські накази, висилав українське військо від самого початку воєнної кампанії всюди, куди цього цар вимагав.[2] Автор подає докладні цифри козацьких полків, що брали участь у різних боях, так що влітку 1708 р. Мазепа нарікав, що з його 40.000 армії залишилося при ньому всього 5.000 козаків. Козацьке військо, проти своєї волі, мусіло брати участь в численних боях і фортифікаційних працях і не тільки, що не діставало за це винагороди, але мусіло терпіти всякі невигоди, образи до побоїв від московських та найманих офіцерів включно. В Україні російські війська «своїми грабунками, підпалами, биттям, насильствами та здирствами пригадували радше каральну експедицію як союзне військо», пише англійський історик Л. Р. Левіттер.[3]

Характеризуючи відношення царя до гетьмана, д-р Субтельний між іншим пише, що Мазепа «...все, що він мав і кожний уряд, який він виконував, був повністю залежний від настрою царя».[4]

---

1 О. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба.* Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (ЗНТШ), 1960, т. 170, стор. 5.

2 O. Subtelny, *op. cit.*, p. 20.

3 L. R. Lewitter, „Mazeppa", *History Today,* 1957, Vol. VII, No. 9, pp. 593—4.

4 O. Subtelny, *op. cit.*, p. 21.

Висловлюючи такий погляд, автор применшує становище гетьмана — як Голови автономної Української Військової (Козацької) Республіки, що від 1654 р. знаходилася під протекторатом Москви. До речі, державна форма автономії була звичайним явищем у тодішній Европі, згадати б хоча, що Прусія була під польським, Голляндія під еспанським, Ліфляндія під шведським, а балканські народи під турецьким протекторатом. Тож слушно заввважив німецький історик, Ганс Шуман, що хоч Україна була спочатку під польським, турецьким та московським протекторатом, вона мала власну територію, свій нарід, свій, як на тодішні часи, демократичний уряд, своє військо — тобто козаків, а навіть деякий час дипломатичні зв'язки з чужими державами, так що творець Гетьманщини, Богдан Хмельницький, де факто був суверенним володарем.[5]

Мазепу гетьманом вибрала Козацька Рада (4 серпня 1687) і хоч його прероґативи були обмежені т. зв. «Коломацькими статтями», все ж таки він виконував в Україні найвищу цивільну і військову владу. Гетьманський уряд респектовано в Москві. Як подає совєтський російський історик, М. Богословський, у Москві було окреме міністерство для українських справ («Особый Малороссийский Двор»), через який царський уряд комунікувався з гетьманом, для самого ж гетьмана був побудований «Особый Гетманский Двор», тобто окрема палата. Цар приймав Мазепу в «Посольському приказі», (тобто сьогоднішньому міністерстві закордонних справ), подібно як інших чужинецьких державних мужів чи дипломатів.[6] Тож не дивно, що тодішній французький дипломат у Москві, Жан де Балюз (1648—1718), відвідуючи в 1704 р. гетьмана в Батурині, писав: « . . . з Москви я приїхав в Україну, країну козаків, де я був гостем принца Мазепи, котрий виконує у цій країні найвищу владу».[7]

Не тільки Балюз, але й інші дипломати, як наприклад, англійський посол у Москві, лорд Чарлз Вітворт (1675—1725), писав у своєму звіті з 21 листопада 1708 р., що « . . . Гетьман, людина під сімдесятку, користувався великою пошаною і довір'ям царя, бездітний, крім одного сестрінка, довго володів цією багатою країною, де він мав владу дещо меншу від суверенного володаря».[8]

Визначний тогочасний англійський журналіст і письменник, відомий автор «Робінзона Крузо», Даніел Дефо (1661—1731), у своїй книж-

---

[5] H. Schumann, *Der Hetmanstaat, 1654—1764,* (Dissertation), Breslau 1936, p. 4.

[6] M. M. Богословский, *Петр I, Материалы для биографии,* ОГИЗ, Москва 1948, т. IV, стор. 391—2.

[7] Листа Балюза знайшов І. Борщак у *Bibliothèque Nationale,* Paris, „Fonds Baluze", Vol. CLI, та помістив його в українському перекладі як додаток до своєї праці п. н. «Мазепа. Людина й історичний діяч», ЗНТШ, (1933), т. 152, стор. 28—30.

[8] *Public Record Office, State Papers* 91, Vol. 5.

ці про царя Петра І, писав: « ... Мазепа не мав королівського титулу, але він був рівний королеві відносно влади, й у всякому відношенні був рівний, якщо в даних обставинах не перевищував короля Авґуста ...»[9] Мазепа, як слушно завважує д-р Субтельний, був цього вповні свідомий й уважав себе «мало що менше польського короля».

Молодий цар шанував і цінив досвід Мазепи й у доказ своєї пошани відзначив гетьмана тодішнім найвищим орденом св. Андрея Первозванного (8 лютого 1700 р.). У січні того ж року на запрошення царя, Мазепа прибув до Москви, де його приймали з великими почестями у «Посольському Дворі».[10]

Тож не даром писав Отто Плеєр, австрійський посол у Москві (1692—1718), у своєму звіті з 8 лютого 1702 р.: « ... Мазепа є тут, якого приймають з великими почестями, а цар відноситься до нього з респектом і пошаною».[11]

До речі, за старанням царського уряду, цісар Йосиф І надав Мазепі титул князя «св. Римської Імперії» (1 вересня 1707 р.).[12]

Твердження д-ра Субтельного, що « ... Мазепа не міг бути певним свого становища, зокрема тому, що на нього постійно сипалися доноси до Москви»,[13] можна поважно оспорювати. Цар не тільки не вірив чисельним доносам на Мазепу (« ... я не вірив би й янголові, якщо доніс би про надужиття Гетьмана»[14]), але довіряв йому, шанував його і допомагав йому, як це було у випадку повстання Петра Іваненка. У суті речі, цар був зацікавлений у стабільному, сильному гетьманському уряді для успішного адміністрування Гетьманщини, тим більше, що його це нішо не коштувало. Навіть коли б цар міг впровадити російську адміністрацію, то в тому часі не хотів цього робити, хоч би тому, щоб вороже не настроювати проти себе українське військо та населення загалом.

Таємниця, чому Мазепа міг удержати владу понад двадцять років, лежить у тому, що він своєю льояльністю зневтралізувавши доноси, «осягнув довір'я Москви, яка давала йому змогу переводити в життя свою політику в Україні», пише Борщак.[15] Своєю вмілою політикою гетьман не тільки осягнув довір'я царя, але скріпив свою владу і позицію так в Україні, як і в Москві і не мав причини боятися за своє життя чи своє становище.

---

9 D. Defoe, *An Impartial History of the Life and Actions of Peter Alexowitz, the present Czar of Muscovy ...*, London 1728, p. 208.

11 *Haus, Hof, u. Staatsarchiv, Russica* 1—20.

10 М. М. Богословский, *op. cit.*, p. 332.

12 Докладніше про це див. мою статтю «Гетьман Іван Мазепа — князь священної Римської Імперії», *Український Історик*, т. III, ч. 3—4, (1966), стор. 33—40.

13 O. Subtelny, *op. cit.*, p. 21.

14 О. Оглоблин, *op. cit.*, p. 297.

15 І. Борщак, *op. cit.*, p. 16.

Коли б Мазепа справді боявся доносів, то мав нагоду перейти до Польщі, тим більше, що Станислав Лєщинський не раз намагався перемовити його на свою сторону.[16]

Можна теж сумніватися що до слушности погляду д-ра Субтельного відносно того, « . . . що коли б Україна добровільно прилучилася до Речі-Посполитої, то гетьман одержав би рівнорядне становище до його попереднього й яке було б більше забезпеченим».[17]

Мазепа, будучи ще пажем на королівському дворі у Варшаві, мав добру нагоду пізнати Польщу і добре визнавався в польських внутрішних відносинах.

Правильно оцінюючи повільний внутрішний розклад Польщі з одного боку і знаючи з минулого, що польський уряд багато обіцював, але, звичайно, не додержував своїх обітниць (напр., не ратифікував Зборівського договору, Гадяцької угоди і т. д.) з другого боку, Мазепа ставився до унії з Польщею в найкращому випадку з великою резервою. Ось як характеризує проф. Оглоблин відношення гетьмана супроти про-польської концепції:

> «Мазепа добре знав історію Гадяцької унії й пам'ятав її фатальні наслідки для України. Він краще, ніж будь-хто з української старшини, розумів велику відміну між українською й польською концепцією Гадяцької унії, й знав, що балачки про Велике Князівство Руське збоку польсько-литовських маґнатів — принаймні більшости їх, були звичайнісінькою принадою для української старшинської аристократії, й що *переможна* Польща ніколи не погодиться навіть на фікцію «Великого Князівства Руського». Він знав також, що будь-яка польська орієнтація була абсолютно непопулярна серед широких українських мас . . . Та й особливо Гетьман не був зацікавлений у реалізації ідеї Великого Князівства Руського, як частини Речі Посполитої, в рямцях конституції якої гетьманська влада, супроти політичних прав старшинської аристократії, була б незрівняно менша, ніж у рямцях гетьманату Війська Запорозького, навіть підлеглого цареві».[18]

Коли ж Мазепа переконався, що цар хоче зліквідувати Гетьманщину, він вирішив зреалізувати свою політику і своє відношення супроти Москви. Гетьман ясно бачив, що на випадок перемоги царя та його союзника саксонсько-польського короля, ще раз повториться Андрусівський договір, який розділив би Україну на довгий час.

У таких умовинах Мазепа рішився укласти договір зі Станиславом Лєщинським, бо коли б війну виграли шведи (а на це вказували початкові перемоги шведського короля), то тоді Україна опинилася б у ролі підсудного і була б видана на ласку чи неласку Польщі.

Договір Мазепи з Лєщинським треба уважати як тактичний маневр, що в першу чергу забезпечував би українську територію від

---

16 С. М. Соловьев, *История России с древнейших времен,* т. XV, стор. 1490—3.

17 O. Subtelny, *op. cit.*, p. 21.

18 О. Оглоблин, *op. cit.*, pp. 267—8.

воєнної руїни на випадок шведської перемоги з одної сторони, а з другої ж давав мінімум прав для України в системі Речі Посполитої. Заключуючи договір зі шведським королем, гетьман діставав шведську ґарантію забезпечення політичних прав, що йому давав Лещинський у договорі з Польщею, що знову давало значні користі так у зовнішній, як і внутрішній політиці. Словом, Мазепа приготовлявся на можливість шведської перемоги над царем, але був при тому дуже обережний.

Коли у вересні 1705 р. Лещинський вислав свого аґента в особі шляхтича Вольського з пропозицією перейти на його сторону, Мазепа не повірив йому і передав його цареві, щоб засвідчити свою вірність. Одначе місяць пізніше, будучи постоєм в околиці Дубна, краківський воєвода, князь Януш Вишневецький запросив Мазепу на христини, де він стрінув іншого представника Лещинського в особі княгині Анни Дольської, матері князя Вишневецького, яка переконала гетьмана покинути царя та приєднатися до короля Станислава. Вона рівнож запевнила його, що якщо гетьман перейде на сторону Лещинського, він зробить його князем Чернігова, а козакам запевнить їхні привілеї. Від того часу Мазепа переписується з кн. Дольською і коли Лещинський післав до нього іншого представника в особі єзуїта, о. Залеського, гетьман цим разом його цареві не видав. Від тепер ціль Мазепи була переконати Сандомирську конференцію та коронного гетьмана Синявського покинути царя і перейти на шведську сторону.

На політичну арену в Польщі того часу висунувся белзький воєвода, Адам Микола Синявський, якого влада як коронного гетьмана перевищувала королівську, а політичні впливи тільки тому не були на висоті, бо його особисті кваліфікації не все ішли в парі з фантастичними обставинами, пише С. Томашівський.[19]

Д-р Субтельний, покликуючись на працю відомого польського історика, Й. Фельдмана, пише, що Синявський був типічним представником авґустівської доби, «в якій люди відзначалися заникненням індивідуальності наслідком браку політичної однолінійності, дволичності й інтриґанства». Синявський був чоловіком індиферентним, без всяких принципів та ідеалів, вирахування, який докладно обчислював всі «за і проти», щоби врешті не переходити на нічию сторону. Під час Великої Північної Війни, він був одним з тих польських маґнатів, який одверто не переходив на нічию сторону, але не було ні одної інтриґи, в яку він не був би замішаний. Синявський ніколи нікого відверто не зраджував, бо він зраджував усіх нараз», цитує за Фельдманом д-р Субтельний.[20] Синявський хотів бути вірний Авґустові II,

---

[19] С. Томашівський, «Листи Петра Великого до А. М. Сінявського», *ЗНТШ*, 1909, т. 92, стор. 195.

[20] O. Subtelny, *op. cit.*, pp. 16—17.

але рівночасно переговорював з Лещинським, який робив усі можливі заходи, щоб його позискати на свою сторону.[21]

До речі, до політичних успіхів Синявського причинилася у великій мірі славна і ексцентрична «воєводина белзька», як звикли тоді називати дружину коронного гетьмана, Єлисавету Синявську з дому Любомірська, яка не тільки була посередничкою поміж Лещинським та Мазепою, але рівночасно старалася переконати свого мужа, щоб він покинув царя.

Аналізуючи положення Синявського, слід звернути увагу на те, що він уперто тримався царя, тому що Петро І не тільки мав на нього великий вплив, не щадив рублів та всякого роду подарунків, але обіцяв йому королівську корону. Хоч «полтавська перемога, до котрої немало причинився сам Синявський, та повернення Авґуста II до Польщі заходами самого царя, поклали кінець амбітним мріям, все ж таки коронний гетьман не перестав стояти на становищі «общих интересов» зі своїм царським кумом, будучи головним стовпом першої русофільської партії серед польського панства», пише С. Томашівський.[22]

Щоби краще координувати бойові дії, цар доручив Мазепі нав'язати листування з Синявським, а в січні 1708 р. обмінятися резидентами. Мазепа вислав до Синявського свого резидента в особі Григорія Новицького, а від коронного гетьмана до Батурина прибув Францішек Ґрабія.

У своїх листах до Синявського, Мазепа пише відносно постою козаків на Правобережжі, подає причини чому не може його передати Польщі, просить не вірити в сплетні, неначе б він, під впливом кн. Дольської, хоче відступити від царя і запевняє його у своїй до нього вірності. Назагал Мазепа писав багато слів, висловлюючи мало думок. Листи Мазепи писані архаїчною польською мовою, часто переплітані латинськими висловами та приповідками. Як згадано, ціллю Мазепи було перетягнути коронного гетьмана з його військом на сторону проти московської коаліції. Чого Мазепа не міг відверто написати, то за нього це зробив Ґрабія. Через нього Мазепа перестерігав Синявського, щоб він не вірив, що цар схоче віддати Польщі Правобережжя. Мазепа рівнож запевняв Синявського, що він готовий злучитися з Річ Посполитою і що підтримає його у всіх його плянах. Врешті Мазепа просив його зберегти все в таємниці, без огляду, яке б він не схвалив рішення.

І справді, «Синявський, хоч вирішив не йти разом з Мазепою, зберіг таємницю, може з розрахунку на власну безпеку, коли б цей плян був би увінчався успіхом», завважує д-р Субтельний.[23]

---

21 J. Feldman,*Polska w dobie Wielkiej Wojny Północnej, 1704—1709,* Kraków 1925, pp. 299—301.

22 С. Томашівський, *op. cit.*, стор. 201.

23 O. Subtelny, *op. cit.*, p. 25.

З уваги на це, твердження Й. Фельдмана, що Мазепа доносив цареві на Синявського і навпаки,[24] у світлі аналізи листів Мазепи і Ґрабії не витримує критики.

Д-р Субтельний опублікував вісім листів Ґрабії до Синявського. Його листи написані простішим стилем, без великої домішки латинських висловів. У своїх листах Ґрабія пише про справи, які Мазепа з уваги на безпеку свого життя не важився сам писати Синявському.

Д-р Субтельний знайшов листи Мазепи й Ґрабії у бібліотеці Чарторийських при Народному Музеї в Кракові. Ці листи не були скаталоговані і тому дослідники цієї доби не звернули на них уваги, думаючи, що вони відносяться до приватних справ родини Чарторийських.[25] Тим часом, як пише проф. Оглоблин, ці листи мають немале значення для вивчення цієї доби, тим більше, що не тільки листи Синявського та Новицького, але загалом увесь архів Гетьмана згорів при знищенні Батурина Меншіковим у листопаді 1708 р.

З уваги на це, знахідка листів Мазепи та Ґрабії до Синявського, їх опрацювання й публікація не тільки що заслуговують на окрему увагу і признання, але дають можливість дослідникові запізнатися з атмосферою того часу.

На закінчення слід сказати, що д-р Субтельний опрацював *Листи Івана Мазепи до Адама Синявського, 1704—1708,* речево й об'єктивно. Тексти подано з чисельними поясненнями та коментарями. Автор подає не тільки покажчик імен та географічних назв, але також портрети Мазепи і Синявського та чотири факсіміле листів Мазепи. Шкода, що автор не включив до своєї цінної праці відповідної мапи, яка була б своєрідним дороговказом для подій того часу. Віньета Петра Холодного (молодшого) причинилася до мистецького оформлення праці проф. Субтельного.

---

[24] J. Feldman, *op. cit.*, p. 305, („Mazepa wbrew rozkazom wzbraniał się wysłać posiłki do Polski Sieniavskiemu, oskarżając go przed carem o porozumienie z Leszczyńskim, czemu chętnie dawano wiarę, natomiast denuncjacje Sieniawskiego i innych, skierowane przeciw Mazepie, do ostatku nie znajdowały posłuchu").

[25] Про існування 54-ьох листів Мазепи до Сенявського написав був о. Др. П. Хрущ статтю п. н. «Незнані, оригінальні листи Гетьмана Івана Мазепи до Адама Сенявського, воєводи белзького з 1704—1708 рр.». *Записки Чину св. Василія Великого,* Львів 1935, т. VI, стор. 219—223. («. . . Не мавши змоги видати ці листи в цілости, хочу принаймні звернути на них увагу наших істориків. Усіх листів, як сказано, є 54. Вони розміщені в одній книзі in folio, оправленій в шкіру. Збірка є власністю Архіву кн. Чарторийських у Кракові і переховується між рукописами під ч. 5890 . . . Щодо дат написання, то всі вони відносяться до 1704—1708 рр.»). До речі, о. Др. Хрущ опублікував при тому три листи Мазепи, цебто два з 27 січня 1708 та з 10/21 березня 1708 р. (У Др. Субтельного — стор. 64—66 та 70).

Олександер Домбровський

НЕВДАЛА ГІПОТЕЗА ПРО ПОХОДЖЕННЯ АНТІВ

Bohdan Strumins'kyj, „Were the Antes Eastern Slavs?", *Harvard Ukrainian Studies*. Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students. Vol. III/IV, Part 2. 1979—1980.

У науці загально прийнято рецензувати великі праці книжкового розміру, а не статті, хоч можуть бути й винятки. Якраз до таких винятків належить вище названа стаття мовознавця, проф. Б. Струмінського з огляду на порушену в ній тему, особливо важливу, якщо мова про інтерпретацію останніх фаз ранньоісторичного процесу на території Руси-України. Вияснюючи етимологію шістьох імен видатних антських діячів (Боз, Хілвудій, Доброґаст, Мезамир, Ідариз, Каліґост), Б. Струмінський висунув концепцію їхнього германського (ґотського) походження. Як історик, я не вважаю себе компетентним ані одобрювати, ані відкидати концепцію шановного автора в його методологічному підході до лінґвістичного вияснення питання походження згаданих імен. Фаховий мовознавець, Б. Струмінський, мабуть, має якісь наукові підстави до такої концепції відносно етимології названих імен.

Але зовсім інша справа, коли йдеться про питання етнічного походження антів взагалі. Первородним гріхом остаточних висновків Б. Струмінського являється саме те, що він, на основі дослівно шістьох імен, генералізує цілу антську проблематику в аспекті етнічного походження антів і доходить до твердження (навіть не гіпотези!), що анти, мовляв, були... ґотами. Замість підходити до антської проблематики включаючи питання про їхнє етнічне походження з мультиперспектиного становища, шановний автор вириває з цілого ланцюга контексту цілої проблематики одне звено, тобто шість імен, і розв'язує ціле антське питання з лінґвістичних позицій (і то далеко неповних, бо обмежених вияснениям шістьох імен!), іґноруючи многогранні дані цілого історичного тла тої справи. А ті історичні дані далеко не покриваються з остаточними висновками автора, гідними радше молодого й недосвідченого адепта науки, а не науковця, який уже «загрів місце» в українському Гарварді.

Анти не жили в Гомеровій добі й їхньою проблематикою не можна жонґлювати так, як це робили автори грецької логографії з поняттям

гіпербореїв на тлі мітичної географії. Антський союз, як у політично-мілітарному, так і етнічному розумінні — це реальне, історичне явище кінця античної доби й порога середньовіччя, яке загрожувало територіяльній цілості візантійської імперії зі сторони придунайської полоси й силою факту мусіло бути предметом пильної уваги й зацікавлень із сторони речників тодішньої візантійської політики й воєнної стратегії. Це зацікавлення антами відбилося на сторінках творів представників візантійської історіографії тодішньої доби, які в зв'язку з антською загрозою почали про них писати.

До речі буде пригадати, що анти воювали з ґотами, які помстилися жорстоко на їхній старшині (Боз із синами та 70 начальників). Б. Струмінський вважає той конфлікт «внутрішньо-фамілійним» (тобто ґоти воювали з «ґотами»), наводячи зовсім невідповідне порівняння з австрійсько-пруською війною (де Рим, а де Крим?!), але такий «актуалізуючий» арґумент, мабуть, нікого з критично думаючих читачів не переконує, а вже зовсім не переконає дослідника тієї доби. Як не як, а того роду арґументи мають аматорський посмак. Б. Струмінський іґнорує історичні джерела в протилежности до висовуваного директором українського Гарварду постуляту історичного документалізму при наукових дослідах. Та ж ґотський історик, Йордан, який знав ґотів і писав про них, а при тому присвятив увагу також і антам, був би напевно згадав про «фамілійне» спорідненння антів з ґотами, а тим часом на те немає навіть найменшого натяку. Найдокладніша мікроаналіза тексту Йордана нічого подібного не виказує. Навпаки, з цілого контексту реляції Йордана про антів виходить, що це етнічно непов'язаний елемент з ґотами, отже чужий ґотам етнічний масив південно-східньо-европейських племен, отже слов'ян з правдоподібною домішкою іранського елементу, тобто пізно і напів осілих іранських етнічних груп. Згідно з реляцією Йордана венеди, анти й склявіни мали походити з одної крови, отже спільне слов'янське походження при пов'язуванні антів з венедами й склявінами. Про етнородинну пов'язаність антів зі склявінами говорить також Прокопій з Кесарії, підкреслюючи спільні риси їхнього етнографізму, фолкльору та однієї мови. Подібні зіставлення антів зі склявінами подибуємо й у Маврикія (Псевдо-Маврикія). З реляцій інших візантійських письменників також виходить, що головні маси антів належали до південно-східнього слов'янства. Навіть описані риси їхньої етнічної вдачі з незгодами й відосередніми тенденціями вказують на їхнє слов'янство.

В 375 році гуни розбили ґотів і знищили їхню мілітарну силу, а анти проіснували ще до початків VII ст. як значний, реальний політично-мілітарний чинник, який правдоподібно почав поступово заникати й переставав бути загрозою для Візантії, в наслідок чого візантійські письменники перестали ними цікавитися й згадувати про них. Концепція, що одні ґоти втратили свою силу в конфлікті з гунами під кінець IV ст., а другі «ґоти» (анти) щойно в VII ст. у змаганнях з аварами, — не покривається з історичною дійсністю тодішньої доби й

логікою історичних явищ, подій і фактів. До речі буде пригадати, що самих ґотів було, порівнюючи, мало. Вони творили в калейдоскопі тодішньої причорноморської етнічної дійсности досить тонку військово-політичну, панівну верхівку й це було найбільш правдоподібною причиною, чому вони не змогли встоятися принаймні на деякий час напорові гунської навали, а зразу заломилися. Погляд про напівлеґендарну, могутню державу Германаріха на підставі реляцій Йордана, роздмухану деякими представниками німецької історіографії, не витримує об'єктивної наукової критики. З натиском гунів відосередній напрям підбитих ґотами місцевих племен взяв верх і ґотська тонка панівна верхівка зразу заломилася. Неначе в протилежність до того Прокопій говорить про «безчисленні племена антів». У IV ст. ґоти християнізувалися. Коли б анти були ґотами, які проіснували на території України як реальна сила до VII ст., а може й довше, то під їхнім впливом християнізація населення території Руси-України повинна була відбутися далеко скоріше, а тим часом так не було. Натуралістично-аґрарні вірування древніх русько-українських племен проіснували офіційно до часів Володимира Великого, а неофіційно ще далеко довше.

Як бачимо з вище наведеного, концепція Б. Струмінського генералізування антської проблематики в аспекті етнічного походження антів, тобто зачислювання їх до ґотів на основі етимологічного дослідження кількох імен, не може придбати собі права громадянства в домені об'єктивної науки. Не виключено, що дехто з представників німецької науки може нею захопитися, але це не вирішує проблеми в користь погляду автора. На підставі того роду методологічних принципів у дослідах можна б казати, що Київська Русь вчасного періоду й вся київська знать були нормано-варягами, бо в договорі між Київською Руссю й з другої сторони греками находимо неслов'янські, тобто нормано-варязькі імена. Тим часом нормани-варяги були наємною силою у рядах княжої дружини, а декого з них використовували до дипломатично-торговельних переговорів з греками. Але населення Київської Руси було русько-українське, а не нормано-варяго-германське. Деякі ґоти могли бути наємниками на службі в антському союзі, як поодиноко, так і цілими ватагами, дехто з них міг дійти до рядів антської знаті, але це далеко не означає, що анти в своїй масі були ґотами. Така концепція не має ніяких підстав у історичних джерелах. Та ж Прокопій (VI ст.!), освічена людина й дорадник візантійського полководця, Белізарія, який мусів добре визнаватися у етнічних відносинах серед сусідніх народів і племен у аспекті тодішньої візантійської політики й воєнної стратегії, був би не подавав опису релігійних вірувань антів, як поган-«варварів», тобто з великими аналогіями до пізніших вірувань південно-східніх слов'янських, отже русько-українських племен, якби анти були ґотами. Бо, як уже сказано, ґоти християнізувалися уже з IV ст. та мали свого єпископа. Такого «переочення» Прокопій не міг зробити, тим більше, що в тому часі ре-

лігійно-церковні справи були органічно пов'язані з політично-державними як на фоні західнього папоцезаризму, так і східнього цезаропапізму.

Під кінець шановний автор каже, що його висновки про етнічну приналежність антів до ґотів можуть зажурити українців, які звикли від часів Грушевського вважати антів своїми славними предками. В дійсности українці не мають об'єктивної причини журитися утратою антської традиції, бо Б. Струмінський лише загалопувався своєю науково незрілою концепцією і... не доказав остаточного ґотського походження антів, бо не міг доказати на основі лише шістьох імен. Українців журить щось іншого, а саме, що в українському гарвардському Центрі, який коштує українську Громаду кілька мільйонів (і ще дальше збирають!), викльовуються не завжди науково зрілі концепції й не завжди корисні українській справі. Ось що журить українців!

У зв'язку з цим приходиться запитати, чи концепція Б. Струмінського є випадковим явищем, чи радше наслідком певної наукової політики, чи напряму українського гарвардського Центру, до певної міри характерних опублікованою інавґураційною доповіддю проф. Ом. Пріцака про початки Київської Руси, де він промовчує цілковито політичну, державнотворчу ролю автохтонного населення (етносу), а ввесь наголос кладе на нормано-варязький чинник. Відома річ, що на загал дослідники, які іґнорують державнотворчу ролю етносу в історичному процесі на території Руси-України, наголошуючи ролю виключно безпосереднього політично-державного чинника, державної організації, докочуються до норманізму, чи в останніх часах до неонорманізму. Погляд проф. Струмінського, що анти були «північно-понтійські ґоти», може бути своєрідною «науково» — мовознавчою підбудівкою неонорманізму в ширшому розумінні того терміну. Бо коли «ґоти»-анти проіснували як реальна політично-військова сила на території Руси-України до VII ст., якщо вже не довше, і згодом підлягли поступовій ліквідації своєї сили, то вони могли відограти якоюсь мірою державнотворчу ролю в організованні Київської Руси в парі з ролею варягів з півночі, як спільний германський фактор. Тобто залишки «ґотів»-антів могли включитися у більш активні круги суспільства виникаючої Київської Руси.

Концепція Б. Струмінського в парі з концепцією Ом. Пріцака гармонізують «науково» до певної міри в аспекті пов'язання «державнотворчого» пангерманізму, чи своєрідного паннорманізму з генезою Київської Руси. Якщо б так було в дійсності, то коментарі зайві. До речі буде підкреслити, що, як у питанні Київської Руси, так і в інших моментах нашої історії історична правда покривається у аспекті строгого наукового об'єктивізму з інтересами української національної спільноти, тобто ми не мусимо боятися історичної правди й в імені наукового об'єктивізму здавати позиції культурно-державнотворчих надбань нашого минулого в користь інших народів. Абстрагуючи вже

від основного принципу — наукового об'єктивізму (бо найчорніша правда є краща від рожевої неправди в науці!), заходить питання, чи такий курс наукової політики й напрямних не скріплює історично-політичних підстав німецького «Drang nach Osten» самими таки українськими науковцями. Навіть фірма університету зі старими академічними традиціями не поможе публікації, коли її остаточні висновки проблематичної наукової вартости. По перше, ономастично-етимологічні комбінації Струмінського відносно антів далеко не вийшли ще зі стадії відкритого питання академічної дискусії. По друге, якщо б навіть так було, то невиключене, що дехто з антської знаті міг мати ґерманське ім'я, що могло бути тоді в моді аналогічно до пізніших часів. По третє, якщоб навіть носіями тих кількох імен були ґоти, то це аж ніяк не каже, що анти в своїй масі були ґотами. Тут крім лінґвістики має щось до сказання у першу чергу історія на тлі джерельно-документальних даних. Дешево-сензаційна «ґотська» комбінація шановного автора є позбавлена не лише об'єктивної аргументації, але й наукової поваги.

Іван Тесля

ПОЯВА НОВОЇ КАРТИ УКРАЇНИ

В. Кубійович — А. Жуковський: *Карта України* 1:2,000.000. Мюнхен-Париж 1978.

Разом з восьмим томом гаслової Енциклопедії Українознавства передплатники і читачі ЕУ радісно повітали досконало опрацьовану і по мистецькому видану топографічну карту України 1:2,000 000, авторства професорів В. Кубійовича і А. Жуковського.

Хоч головне призначення карти, це поміч при читанні географічних та інших статтей поміщених в енциклопедії, то засяг користування тією картою поширюється на кожну людину, що цікавиться українською проблематикою. Одночасне видання карти України в англійській мові поширює користування картою й на англомовного читача. Разом з картою видано 30 сторінкову книжечку, в якій поміщено найосновніші інформації про Україну і її нарід, та індекс бл. 8000 назв, що належать до змісту карти, в тому понад 5000 назв осель. З уваги на дуже багатий старанно опрацьований і перевірений зміст карта України В. Кубійовича — А. Жуковського становить дуже цінний вклад в українську небагату картографічну літературу й частинно заповнює прикру прогалину в українознавчій літературі.

Опрацювання карти України зайняло кілька років наполегливої праці. Першим ступенем тієї праці було зібрання усього джерельного доступного картографічного і текстового матеріялу, що відноситься до території і населення України. У склад цього матеріялу увійшли географічні атласи, стінні і топографічні карти, статистичні дані загальних переписів населення українських земель — австрійські, польські, чехословацькі, румунські, а головно російські, адміністративні поділи українських і сумежних земель, джерельна література так українська, як і на мовах держав, що в їх склад входили або входять менші чи більші частини України. Значна частина джерельного матеріялу, зокрема висліди загальних переписів населення нарочито пофальшована, з штучного применшення числа українського населення. Нарочите фальшування вислідів переписів населення практиковано всіма займанцями українських земель у минулому, практикується на широку скалю і тепер, зокрема в СССР. Тому перевірка й виправлення статистичних даних, це перша, й дуже складна, праця. Добре, що проф. В. Кубійович має довголітній досвід у відшукуванні нарочитих фальшів, що його здобув при перевірці результатів польських загальних переписів населення. Однак перевірка статистичних даних СССР багато складніша, іноді цілком неможлива. Цим пояснюється й велика витрата часу на перевірку джерельних матеріялів, що доконечне для здобуття якнайвірніших інформацій.

При опрацюванні карти України використано попередній багатий досвід авторів. З великого числа картографічних публікацій В. Кубійовича

загально відомі: Атлас України і сумежних країв, Львів 1937; Фізична карта України 1:2,500 000; Фізична карта України 1:1,500 000, Львів 1939; адміністративні карти Галичини, Холмщини, Лемківщини, Карпатської України тощо. Видані перед війною фізичні карти України перевидано у 1942 р. під зміненою назвою карти Чорноморських Країв. З післявоєнних картографічних праць найважливішою є «Етнографічна карта Південно-західньої України (Галичини)» 1:250 000, 1953. Етнографічна карта Галичини є одним з найцінніших картографічних документів національних відносин в Галичині напередодні другої світової війни. Картографічні праці названих карт виконав географ і прекрасний картограф д-р Микола Кулицький.

Карта України В. Кубійовича — А. Жуковського охоплює цілість української національної території — від р. Попраду на заході до Каспійського моря на сході і від Кавказу на півдні до р. Нарви на півночі. Географічна сітка південників і рівнобіжників (що один ступінь) поділяє карту на географічні поля, позначені на марґінесі арабськими і римськими цифрами, для швидкого віднайдення поміщених на карті топографічних предметів і назв.

Описані на карті топографічні предмети і назви осель, усього близько 8 000, поміщено в доданій до карти книжечці в альфабетичному порядку. В ній подано також найістотніші дані про територію України під заголовками: Українська національна територія; Українські землі в 1938 р.; Українська національна територія 1970; Адміністративно-територіяльний поділ УССР — стан 1 січня 1977; Міста з населенням понад 100 000 мешканців; Національний склад людности українських земель — стан на 1 січня 1933; Національний стан людности Української ССР за переписом населення 1925, 1959, 1970; Пояснення скорочень. На полотні карти у правому верхньому куті поміщено дві мапки у більшому мірилі: плян Києва і Донецький Басейн 1:1,500 000. У лівому нижньому куті поміщено мірило і леґенду.

Карту виконано в одній з найкращих картографічних фірм Німеччини, Карла Вершова, у Мюнхені, Баварія.

Зміст карти.

Рельєф представлено за методою Веншова. На мою думку, ця метода непридатна для представлення рельєфу України тому, що вона занадто нівелює його. Деякі краєвидні форми, що різко зазначуються в природі, майже зникли з карти. Високий північний берег Поділля, гірський краєвид правих, ріками розмитих, берегів чорноморських рік, Сальськ-Маничську гряду, Єргені тощо представлено лініями шрафів. Розміщення географічних країв: височин і низовин, окремих частин гір і котловин описано їхніми назвами, абсолютну висоту в метрах — числами. Умовними знаками представлено піскові терени, болота, солончаки, заповідники.

Межі української національної території на карті зазначено чіткими червоними лініями, тяглими — суцільної, переривaними — мішаної території, на основі перевірених вислідів загальних переписів населення: 1926 для СССР, 1930 — для Чехословаччини і Румунії, 1931 — для українських земель у кордонах Польщі. Переписи населення СССР 1959 і 1970 рр. штучно обнижують українське населення в РСФСР і Білорусі, через що вони для визначення національної української території непридатні.

Кордони держав і вищих адміністративних одиниць зазначено чітко за станом 1970 р. Районні центри відзначено виповненням червоним кольором сиґнатур осель.

Ріки й озера. На карті показано всі ріки, довжина яких не менша 50 км. На ріках зазначено початок судноплавства, порти і пристані. Пересихаючі влітку ріки зазначено перевиваними лініями. Зазначено й описано озера, водосхоронища, меліоративні, транспортні і зрошувальні канали.

Шляхи сполучення представлено дуже докладно. Залізниці поділено на головні й інші. На карті вони виступають дещо блідо. Безрейкові шляхи поділено на: автостради, головні безрейкові шляхи та інші. Ці шляхи представлено чіткими червоними лініями. Зазначено міжнародні і звичайні летовища.

Оселі. Найбільша цінність карти, це зазначення і перевірення українських назв відносно дуже великого числа (бл. 5 000) осель. На карті найшлися не тільки всі міста й селища міського типу, але й великі та важливіші села. Оселі поділено за числом мешканців на 11 груп. З них дві групи творять села — до 10 000 мешканців і вище 10 000 мешканців. Межовими числами мешканців для міст є: 10 000; 25 000, 50 000, 100 000, 250 000, 500 000 і 1,000 000. Міста з понад 500 000 мешканців представлено контурами занятої ними площі, міста із 100 000 до 250 000 і від 250 000 до 500 000 мешканців — квадратами; міста з населенням менше як 100 000 — відповідної величини колісцями.

Номенклятуру для більших осель усталено вже в тексті енциклопедії так української, як також англомовної. Автори карти придержувалися правопису схваленого 1927 р. ВУАН-ом, опублікованого в «Правописному словнику» Г. Голоскевича і Адміністративної карти УСРР, Харків 1927. Під впливом урядових російських чинників правопис назв осель кількакратно змінювано уподібнюючи його до російських правописних вимог. Так напр.: на карті В. Кубійовича — А. Жуковського збережено українські закінчення міст на «е» замість російського «о» або вилишення того ж закінчення. Приклади: Дніпропетровське, Кам'янське, Рівне, а не Дніпропетровськ, Кам'янськ, Ровно; Никопіль, Симферопіль, Ставропіль, а не: Нікополь, Сімферополь, Ставрополь. Тому що на українській території кол. Австро-Угорщини назви українських осель, рік, географічних країв тощо були переважно спольщені, змадяризовані або зрумунщені, на карті України В. Кубійовича — А. Жуковського привернено їм українську номенклятуру і правопис, як це зроблено і для українських советських карт. Різниця в тому, що советська українська ономастика впровадила нові правописні помилки: На укр. сов. картах появилися назви: Синьовидне, Ділятин, Тлумач, Заложці, замість: Синевідське, Делятин, Товмач, Залізці тощо. На карті України В. Кубійовича — А. Жуковського залишено раніші добрі назви, а нововнесені советські українські показано в дужках. Можна мати сумнів щодо правильности зміни правопису назви «Підволочиська» на «Підволочиське». Закінчення «...ська» мають назви: Мостиська, Монастириська, де давнє закінчення залишилося. Після війни змінено деяке число назв: Колишній Кристинопіль одержав нову назву Червоноград, Жовква — Нестеров, Янів — Івано Франкове, Станиславів — Івано Франківське та ін. На карті В. Кубійовича — А. Жуковського показано колишні назви в дужках під новими.

Сильно вражає українські почування прийняття советськими картографами польських назв для міст на українській території, що її приєднано до Польщі: Санок, Пшемисль, Хелм і ін. замість залишити усталені від віків українські назви: Сянік, Перемишль, Холм і ін. На карті В. Кубійовича — А. Жуковського залишено раніщі українські назви, а польські подано в дужках. Залишено також український правопис для назв на

українській національній території в кордонах Російської СФСР і Білоруської ССР.

Новістю карти є описання історичних країв.

Англомовне видання карти В. Кубійовича — А. Жуковського. Зміст українського й англомовного видань карти ідентичний. Зміни пороблено тільки в номенклятурі. Назви головних українських рік Дніпра і Дністра, столиці України м. Києва, Озівського моря і ін. принялися від століть у російській вимові. Так їх залишено і на карті, яку обговорюємо. Однак поруч назви KIEV у дужках поміщено українську назву KYÏV. Також при назвах «Днепер» і «Днестер) є в дужках українські назви «Дніпро» і «Дністер». Поза українською національною територією залишилися назви осель, рік і деяких географічних країв у номенклятурі народу даної території.

В транслітерації українських назв для англомовної карти використано методу Конґресової Бібліотеки у Вашінґтоні, з тією різницею, «є», «ю» і «я» на початку слова передано буквами (Уе», «Уи» і «Уа), аналогічно, як це передавано і в англовмовній ЕУ.

Закінчуючи цей короткий огляд найкращої дотепер так змістом як і формою карти України, бажаю виявити свою радість, що українська наука збагатилася твором, який своїм перевіреним змістом перевищує відомі дотепер усі советські подібні видання і може рівнятися з найкращими творами світової бібліографічної літератури.

Одночасно висловлюю надію, що карта найде доступ до кожної української установи, головно шкіл, а навіть до кожної української хати. Карта може стати на службі пропаґанди української ідеї у міжнародному світі, якщо вона знайде відповідне поширення у науковому і політичному секторах світу.

Рецензії, огляди

В. В. Грабовецький, *Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490—1492 років*. Львів: В-во «Вища школа», 1979. 122 стор.

Революційний рух і повстання українських селян з Галичини, Покуття, Буковини і, до певної міри, з Молдавії під проводом загадкового Мухи в роках від 1490 до 1492 дотепер не були належно висвітлені в українській історіографії. Праця В. Грабовецького є першим монографічним дослідженням присвяченим діяльності Мухи і вона до певної міри заповнює прогалину в українській історіографії. Праця складається з таких розділів: «Історіографічний огляд та характеристика джерел для вивчення історії селянського повстання 1490—1492 рр.», «Соціяльно-економічне і правове становище селян Галицької землі і північної Буковини в XV ст.», «Наростання антифеодального опору селян Західної України в XV ст.», «Збройне повстання селян Галицької землі та північної Буковини під проводом Мухи в 1490—1492 рр.», «Заключення» і «Додатки». У цьому останньому розділі автор помістив 10 основних документів до історії Мухи і народнього повстання в оригіналі і перекладі на українську мову. Цей розділ вийнятково важливий, якщо взяти до уваги нечисленність історичних джерел до діяльности Мухи. На превеликий жаль автор не подав окремого бібліографічного розділу, а також немає у даному виданні потрібних індексів.

На початку нашого огляду треба пригадати, що автор написав працю з позицій «клясиків марксизму-ленінізму» (стор. 9), а тому не дивно, що багато тверджень історика не видержує критики в світлі історичних джерел. Наприклад, у перших розділах автор аналізує економічне і правне становище українських селян в Галичині і Буковині і, без належної документації, пояснює колонізацію українських земель польською шляхтою, діяльністю «української шляхти, колишніх місцевих бояр», які стали «гнобителями селян». Він договорюється до того, що польська шляхта протягом XIV—XV стол. заволоділа всіма селами Галицької землі, «витіснивши українське населення» (стор. 30). Не пояснює Грабовецький, що сталося з тим «витісненим» сільським поселенням... Отже маємо до діла з історичною фікцією, а не з фактами.

Натомість краще в автора вийшла аналіза суспільного складу українського населення в XV стол. і насвітлення руського, німецького, волоського і польського права на українських землях. Зокрема цікава його інтерпретація діяльности т. зв. «люзних людей», «гультаїв» і «фурів». У середині 15 стол. «фурами» називали повстанські загони селян з Перемиської і Сяноцької землі. Ці загони фурів нагадують нам незалежні козацькі дружини в другій половині 16 стол.

Найкраще історик опрацював розділи присвячені самому повстанню Мухи на початку 1490-их років. Аналіза тогочасних подій базована на численних джерелах і літературі. В першу чергу слід погодитися з автором, що своєю чисельністю повстання галицьких селян під проводом Мухи належить до найзамітніших подій в історії Европи в XV столітті. Про сер-

йозність і розмір повстання свідчить цей факт, що польський король Казимир був змушений на допомогу покликати пруські війська. Про це повстання писав сучасник подій перемиський єпископ Ян з Торговиська так: «Якийсь Муха з Молдавії протягом короткого часу зібрав близько 9 тисяч сільських людей, вторгнувся на Русь поблизу Снятина, захопив його і пограбував. Потім напав на багато міст і сіл, підкорив собі їх майже до Галича і перейшов ріку Дністер біля Рогатина» (стор. 112).

Польські королівські війська і організоване загальне ополчення шляхти Руського воєводства очолив галицький староста Микола Ходецкі. Грабовецький згадує, що це була доволі велика армія, яка складалася з шляхетського ополчення, найманих військових частин і королівського війська. У вересні 1490 року біля Рогатина повстанські війська зазнали поразки. Проте Мусі пощастило втекти і він переховувався деякий час на Покутті. У 1491 році відновилися повстанські рухи під проводом Андрія Борули, який подавав себе за кровного родича польського короля Казимира і, за допомогою молдавського господаря Стефана, намагався відірвати від Польщі галицькі землі. Про Борулу знаємо дуже мало. Його війська розгромив Микола Бучацький 25 листопада 1492 року. Автор відкидає гіпотезу деяких істориків, що Муха і Борула це тотожні постаті. Він приєднується до погляду Д. І. Мишка, що Борула був одним із помічників Мухи. У світлі наведених даних це припущення можемо прийняти. У 1492 році Муху схоплено і відіслано до Кракова, де він і помер у польській в'язниці. У своїй праці історик, на основі тогочасних джерел, доводить, що Муха походив з середовища українських селян, а не був молдаванином, як це твердить історик Мохов, автор багатьох статтей про українсько-молдавські взаємини. Проте ми не знаємо чи Муха був селянського чи міщанського походження, чи походив з українського незаможного боярства. Вислови польських хронікарів і мемуаристів про Муху, як «хлоп простий» треба розглядати критично у зв'язку із діяльністю української православної шляхти того часу і в контексті українсько-молдавських взаємин. Автор подає цікаву характеристику повстанських військ Мухи, які складалися з українців і молдаван і наголошує, що ударною силою повстання Мухи були селяни («убогих і розорених селян, представників найбільш обездоленого і безправного селянського люду», стор. 78). Проте він докладніше не аналізує ролі переходу українських шляхетських родів (зокрема Березовських) на стороні Мухи.

Саме участь української шляхти і міщанства у революційному русі українського і по части молдавського населення під проводом Мухи, свідчить не лише про економічний і «антифеодальний» характер повстання — але в першу чергу національний у тодішньому розумінні даного поняття і релігійний. І тут, на нашу думку, багато повнішу характеристику повстання дав Грушевський, проти якого воює автор і якому Грабовецький закидає «націоналістичний підхід». Грушевський писав, що цей революційний рух Мухи і його соратників був аналогічним до пізнішого галицького руху під час Хмельницького і що «він не мав характеру виключно селянського, а сильно закрашений був елементами національними і релігійними та вчасти й політичними — задокументованими проявами протипольської реакції» (*Історія України Руси*, т. VI, стор. 272). Проте Грабовецький мусів заплатити данину «принципам марксизму-ленінізму» і не міг подати об єктивної і повнішої характеристики природи революційного руху галицького населення в кінці 15 стол. Дивно і смішно також читати обвинувачення історика в сторону Володимира Антоновича, який «не лиш

хибно інтерпретував джерела», а й «фальсифікував повстання селян під проводом Мухи» (стор. 13). Що ж писав В. Антонович? Він згадував, що «на галицькому Поділлю скоїлася ворохобня селян проти шляхти, що забрала у свої руки всі землі. На чолі ворохобників стояв козацький отаман, на прізвище Муха» (*Коротка історія козаччини,* 2-е вид., стор. 18). Також Антонович звернув увагу на хронологію розвитку козацького руху і його документацію в сучасних джерелах під кінець 15 стол. Подібно пише Грабовецький, який проте цитує Голобуцького (стор. 77), а нічого не згадує про В. Антоновича. Щоб не бути голословним наведемо дану цитату: «Спираючися на дані мемуаристів, деякі дослідники робили спробу пов'язати повстання Мухи з початком українського козацтва... На це звернув увагу... проф. В. Голобуцький... він відзначає: «Повстання 1490 року було в очах сучасників XVI стол. повстанням вже козацько-селянським, а не тільки селянським» (стор. 76). Отже виходить курйоз, що можна Голобуцькому «заслуженому історикові», того не можна Антоновичеві «буржуазному фальсифікаторові»... прямо не знати чи плакати чи сміятися з такого поставлення справи, а нашим колеґам в Україні вже раз треба перестати себе осмішувати.

Не зважаючи на «ідеологічні інтерпретації» автора, його праця цінна своїм фактажем, зібранням відповідних і рідких джерел і також усталенням певної хронологічної канви та аналізи, хай і односторонньої, економічно-соціяльної причини революційного руху українського населення в тому часі. Недоцінювання автором ролі української шляхти і молдавського господаря в тому революційному русі слід віднести до теперішнього жалюгідного стану української історіографії в советській Україні, яка мусить вкладатися в Прокрустове ложе партійної «історії України». Саме тому заключення В. Грабовецького про боротьбу народних мас і селянсько-козацькі повстання кінця XVI стол., які «були пройняті нестримним прагненням українського народу до єднання з народом Росії» (цитата з доповіді першого секретаря ЦК Компартії України В. Щербицького), можна містити в київському «Перці» або детройтському «Лисі Микиті», а не в поважному історичному дослідженні.

Любомир Винар
(Kent State University)

Bohdan Strumins'kyi, "Mazepiana in the Harvard Manuscript Collection (1691-1709)", *Harvard Ukrainian Research Institute:* Offprint Series No. 27, 1980, pp. 64—80 (Reprinted from *Harvard Library Bulletin,* No. 1, 1980).

Д-р Богдан Струмінський, співробітник Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету, опублікував статтю «Мазепіяна в Гарвардській манускриптній колекції (1691—1709)» в *Harvard Library Bulletin* (Vol. 28, no. 1), яку також перевидано у серії передруків ГУРІ (ч. 27, 1980). У статті поміщено фотокопії, транскрипцію і переклад універсалів гетьмана Івана Мазепи з 1691, 1693, 1695 і 1702 років з коротким вступом автора про походження видрукованих документів. Чотири універсали І. Мазепи відносяться до надання маєтків козацькій старшині. Автор цієї замітки дуже рідко рецензує статті — але праця В. Струмінського, видана ГУРІ, саме являється вийнятком і ми вирішили цю статтю бодай коротко обговорити.

Палеографія, як допоміжна історична дисципліна, являється частиною дипломатики (науки про документ) і археографії. Археографія, яка досліджує видання писемних історичних джерел, є пов'язана з мовознавством і палеографією, яка вивчає письмо рукописних джерел. Історики, які видають українські історичні документи з доби українського середньовіччя і періоду Козацько-Гетьманської Держави, мусять знати відповідні допоміжні історичні науки, які є важливими при аналізі і виданні даного джерела. Натомість мовознавці, які бажають займатися виданням українських історичних джерел мусять бути ознайомлені не лише з відповідними допоміжними історичними науками — але також з історією України у загальному контексті Східньо-европейської історії. Б. Струмінський, мовознавець, вирішив спробувати своїх сил у дослідженні і виданні мазепинських універсалів. Ми не знаємо, чи він консультувався з істориками, згуртованими в гарвардському українознавчому осередку — але його спроба вийшла не дуже вдало, якщо ідеться про наукове видання джерел. Саме тому у виданні ГУРІ знаходимо помилки, які відносяться до транскрипції універсалів Мазепи, їхнього перекладу і коментарів.

Зачнемо від основного ствердження. У виданнях Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету (ГУРІ) універсали І. Мазепи (гляди статтю Б. Струмінського) і універсали Б. Хмельницького (гляди статтю Ф. Сисина «Документи Богдана Хмельницького», *Harvard Ukrainian Stud.* No. 4, 1978) друкуються церковно-слов'янською абеткою. Універсали українських гетьманів були писані українською мовою того часу. т. зв. скорописом (канцелярське письмо), *і їх треба друкувати за сучасною українською ортографією, а не церковно-слов'янською абеткою.* Так робив І. Крип'якевич (гляди *Документи Богдана Хмельницького)* і інші поважніші історики, які займалися транскрипцією документів українських державних установ 17 і 18 століття. До речі було б добре, якщоб публікатор універсалів запізнався з працею В. В. Панашенко, *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.* (1974) і там побачив, як подається транскрипцію історичних документів.

Автор має проблеми з відчитанням скоропису, яким написані універсали І. Мазепи, і це приводить до мильної транскрипції. Наприклад титул універсала на сторінці 67 треба читати так: «Пресвѣтлѣ*иших* и Державнѣй*ших* Вели*ких* Государей Ихъ Царского Пресвѣтлого Величества» (підкреслення «ших» і «ких» наше — Л. В.), бо в 1691 році в Москві було двоє царів — брати Іван і Петро Олексієвичі. І так було до 1696 року, коли Іван помер. Отже цей подвійний титул («ихъ») є й на універсалах Мазепи з 1693 і 1695 року (стор. 70, 72), але на універсалі з 1702 року (стор. 76) вже його немає,бо тоді Петро І був одиноким царем. Це лиш один приклад, що треба добре засвоїти історію даного періоду, щоб точно відтворити і відчитати текст документів. Видно, що публікатор універсалів докладніше не вивчав періоду І. Мазепи, а також не відчитав докладніше виносні літери українського скоропису другої половини XVII стол.

Проте найбільше разить мильна траскрипція і переклад підпису гетьмана Івана Мазепи під його універсалом. Д-р Струмінський читає його так: *«Іванъ з менования Гетман рукою власною»* (стор. 66, 69, 73 і 75). Перевіривши долучені фотостати універсалів (стор. 67 і другі), виразно читаємо такий підпис Івана Мазепи: *«Звышъ менованний Гетман рукою власною».* Неправильно відчитавши підпис гетьмана під його універсалами, публікатор документів також подає його невірний англійський переклад: «Ivan, Hetman by appointment...» Тут вже навіть зникло прізвище гетьмана: про-

сто собі якийсь Іван, якого царі іменували, чи призначили гетьманом. А в документі виразно читаємо «Вище названий Гетьман рукою власною». Отже треба запитатися Б. Струмінського, чи він забув про *вибори* українських гетьманів, зокрема І. Мазепи? *Так перекладати «з вільної руки» підписи гетьмана Івана Мазепи — не можна!*

Свого часу керманич гарвардського українознавчого осередку проф. О. Пріцак писав про історичну школу «документалістів», яка ніби мала постати в даному осередкові. Чи це є приклад «документалізму» цеї реклямованої «Історичної школи»?

Є також певні неясності і плутанина у вступі автора, в якому він пробує вияснити походження універсалів. Публікатор мішає Григорія Карповича Коровку-Вольського, полковника Стародубського, а потім київського, і його сина, Федора Григоровича Коровку-Вольського, який також був полковником київським (1708—1712) (див. В. Модзалевський, *Малороссійскій Родословникъ,* т. II, стор. 462) із зовсім іншим родом — *Карновичів* (а не Кар*п*овичів), про який також пише Модзалевський (там же, стор. 306 і далі). Це тим більш дивно, бо Струмінський робить поклик на Модзалевського, з якого видно, що він знає прізвище Коровок-Вольських (стор. 65, прим. 6).

Не улягає сумніву, що справа походження універсалів Мазепи, які знаходяться в Гарвадській бібліотеці вимагає спеціяльного дослідження. Ясно лиш, що всі вони походять з фамілійного архіву Коровок-Вольських та їх спадкоємців по жіночій лінії (чоловіча скінчилася з Федором Григоровичем Коровкою-Вольським, який помер в 1712 році; Модзалевський, т. II, стор. 462). На кінець треба також згадати, що автор помилково визначує хронологію «Української Козацької Держави» роками 1648 до 1764 (стор. 64), коли знаємо, що Гетьмансько-Козацька Держава існувала до 1780-их років (1782).

На цьому ми могли б закінчити наші міркування про видання універсалів І. Мазепи, які появилися у виданнях Гарвардського університету. Можна лиш побажати, щоб в майбутньому д-р Струмінський звернувся до істориків, які досліджують добу І. Мазепи і знають український скоропис 17-го і 18-го століття. Тоді видання універсалів гетьмана .. Мазепи й інших українських гетьманів (у пресі появилися вістки, що д-р Б. Струмінський плянує видавати інші джерельні матеріяли) появилися б без таких разючих помилок.

Любомир Винар
(Kent State University)

Г. И. Марахов, *Социально-политическая борьба на Украине в 20—40-е годы XIX века.* Киев: Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1979. 152 ст.

Йдучи за прикладом Г. Сергієнка, який у 1971 році видав працю «Суспільно політичний рух на Україні після повстання декабристів», автор пише і свою малесеньку монографію на подібну тему і майже в тих самих рамках. Як і багато інших його праць вона з'являється російською мовою, щоб не лише суттю, але й формою доказати свою повну благонадійність.

Суттєві докази можна добачити в тому, що серед цитованих клясиків марксизму-ленінізму в Марахова опиняється також Л. Брежнєв, який нібито вносить «творчий вклад у розпрацювання актуальних проблем віт-

чизняної історії...» (стор. 4). Зате «неґативний вплив на процес вивчення історії України... виявляли українські буржуазні націоналісти», до яких Марахов зараховує М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Слабченка, М. Яворського та інших (стор. 3-4).

Якщо не рахувати руху декабристів, який має мало спільного з політичним розвитком *українського* політичного життя, то вклад радянської історіографії від середини 1930-их років у вивчення обговорюваного автором проміжку часу історії України більше ніж скромний. Це виходить і з вступу автора, в якому він обговорює дотеперішню літературу. Картина ще більше хмурніє, якщо взяти до уваги, що й з-поміж цих нечисленних праць Марахов, пильнуючи ідеологічної непогрішимости приписаної згори, критикує цілий їх ряд за те, що їхні положення не відповідають найновішим поворотам партійної «лінії».

У таких випадках автор без вагань підпорядковує історичну правду вимогам керівників КПРС. Кого не обурить його вихватка проти П. Зайончковського, який правильно відкидав у своїй монографії «Кирилло-Мефодиевское Общество», Москва 1959, існування в цьому товаристві двох напрямків «революційно-демократичного» і «ліберального». Марксизм-ленінізм мусить всюди мати двоподіл, щоб доказувати боротьбу «проґресивних» з «реакційними» силами. Звичайно, ніякого такого двоподілу між братчиками насправді не було і Марахов це прекрасно знає, але все ж таки (за Сергієнком) ділить Кирило-Методіївське Товариство на «революційних демократів» — Шевченка і Гулака і «лібералів» — Костомарова, Куліша, Білозерського та інших (стор. 105). Це доводить його до інших наслідків, ним не передбачених.

Не можна ж лишати пальмову гілку ідеолога кирило-методіївців М. Костомарову, заплямованому за лібералізм! Ось чому в Сергієнка та в Марахова співавтором «Книги Битія» виступає М. Гулак всупереч історичній правді і здоровому глуздові (стор. 106). Справа авторства вже давно вияснена і жодний серйозний учений не буде сумніватися в тому, що «Книги Битія» це твір Костомарова.

Не помічаючи цього радянські історики попадають у свою ж власну пастку. Приписуючи Гулакові співавторство «Книг Битія» треба було б виснити, як це так «революційний демократ» Гулак проповідує вищість і месіянізм українського народу (стор. 107). Насправді між Гулаком і Костомаровом ніяких ідеологічних розходжень не було, отже Зайончковський правильно критикує Бортнікова (Кирилло-мефодиевское общество, Київ 1939) за те, що він приймає «бажане за дійсність», коли добачає в братчиках розподіл на «революційних демократів» і «лібералів». Ось і попадають радянські історики в компліковане становище, з якого вони навіть при допомозі «діялектичного матеріялізму» не випутаються! Не допомагає і твердження, що «хоч члени Кирило-Методіївського Братства і розділялися на два напрями, але до розколу не дійшло» (стор. 109). Усе це безпідставні гіпотези, пропаґанда, а не наука.

Та раз сівши на коника «двох напрямків», Марахов уже з нього не злазить. Зайво і дебатувати над тим, що Шевченко був найбільшим із братчиків, які сходилися і обговорювали ідеї всеслов'янської федерації, але він не був противником цих братчиків, як це хоче показати Марахов. Зайво і неправильно твердити, що українська мова 1847 року була заборонена (стор. 110): її статус тоді був приблизно такий самий як і тепер; ось чому й обговорювана нами праця написана російською, а не українською мовою.

Радо погоджуємося з Мараховим, що Микола Перший покарав Шевченка найсуворіше, але це аж ніяк не зменшує тягару покарання інших братчиків. Ми ж, наприклад, знаємо, що Шевченко сам найбільше жалів Костомарова, який зовсім не був героєм, але який мав підставу переживати спеціяльно тяжко свою недолю, бо ж ціле його дальше життя було вже зіпсоване, вирване з корінем із ґрунту.

Царський уряд заборонив однаковою мірою твори і Шевченка, і Куліша, і Костомарова і проводити якусь основну різницю між цими заборонами, як це робить Марахов несерйозно (стор. 111). Зовсім неправильну картину малює Марахов, коли пише про Костомарова таке: «Уже 1855 року прийшла постанова про його помилування. Костомарова затвердили ординарним професором російської історії петербурзького університету, де він пробув до 1862 року» (там же). Як відомо Костомаров перебував у Саратові, а в Петербург навідувався лише вряди-годи для наукової праці. 1856-57 рр. Костомаров їздив закордон, а щойно весною 1859 року його запрошено в петербурзький університет, де він і почав викладати щойно з осени цього ж року, отже професором петербурзького університету він був два роки, оскільки наприкінці 1861 року цей університет тимчасово закрили.

Свідомо пише неправду Марахов, коли твердить, що «Куліш поводився на слідстві як боягуз» (стор. 111). Зізнання П. Куліша добре відомі, хоч советська цензура так і з'їла давно вже готовий до друку тритомник матеріялів до кирило-методіївської справи. Ніхто не вимагає від Марахова, щоб він погодився з Кулішом, але безпідставно обкидати його болотом, можуть хіба лише учені типу Марахова.

Деякі помилки автора можна записати на карб незручного вислову. Так, наприклад, на стор. 141 негайно після цитати з листа С. П. Левицького до Шевченка від 6 березня 1850 р., в якому Левицький із слів Головка твердить, що «Вас не стало, а на місто того стало більш людей, аж до 1000, готових стоять за все, що Ви казали...», Марахов продовжує: «До цих людей належали письменники (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Д. В. Григорович), учені (М. А. Максимович, П. В. Павлов), військові (А. Красовський), студенти. Серед них і Н. П. Баллин (1829—1904)...»

У цьому контексті усе не так, усе невірно. Квітка-Основ'яненко вже давно не жив, а навіть, як би жив то напевно не був би готовий стояти за все, чого хотів Шевченко. Подібне і з Максимовичем, який наприкінці свого життя, уже після смерти Шевченка, облаяв свого колишнього товариша ще гостріше і скандальніше, ніж це робив Куліш. За Кримської війни Максимович писав цареславно-російсько-патріотичні поезійки, які так псували кров Шевченкові, коли він їх читав у «Русскому Инвалиде». Правда, що то були вірші Афанасєва-Чужбинського іншого «товариша» Шевченка. У 1850 році і Красовський ще був великим общеросійським патріотом, а за Кримської війни він виявив свою пошану до царя відважно б'ючися на фронті. Щойно далеко пізніше він перейшов на позиції Шевченка. Марахов це сам добре знає, бо не раз писав про Красовського. А крім Красовського ніхто із згаданих близько не підійшов, не доріс до ідеї Шевченка про самостійність України. Це торкається самого Марахова також.

Явну неправду пише Марахов, коли твердить, що за Наполеонівських війн «найтяжчі випробування випали на долю Росії» (стор. 12). Війна в Росії тривала лише декілька місяців, а довгі роки вона точилася на території европейських держав від Еспанії до Австрійської імперії і Прусії.

Реакційність поглядів Марахова явно виявляється, коли він твердить, що всяка зміна польського чи якогось іншого окупанта України російським є «проґресивним» явищем. Чи ж можна не червоніючи, так як це робить Марахов, писати: «Звільнення Правобережної України з-під влади Річи Посполитої, а південних земель — з-під султанської Туреччини і кримських татар поклало край чужоземному (Sic! М. А.) поневоленню частин України...» (стор. 14). Подібні ненаукові і ура-патріотично-російські твердження читаємо на стор. 33.

З ідеологічним упередженням підходить автор і до інших справ. Так, наприклад, пишучи про Краківську революцію 1846 року Марахов говорить про підтримку селян (стор. 128). Як відомо, польські селяни використали цю нагоду на те, щоб помститися на панах-заколотниках і виявити свою вірність цісареві, маючи при тому, звичайно, свої власні інтереси на умі. Щойно, після січневого повстання 1863 року польський визвольний рух почав потрохи демократизуватися.

Взагалі опис того, що відбувалося на захід від Збруча у Марахова виходить якось неповажно, чи коли він пише про «на смерть переляканого» Ф. Стадіона (стор. 134), чи про спільний фронт «австрійських і польських контрреволюціонерів» (стор. 135) тощо. Не маємо підстав сумніватися у гніві австрійської монархії на території Галичини, однак писати, що там «визвольна боротьба українського народу піднялась на новий ступінь завдяки підтримці великого російського народу» (стор. 143) — це ж насміх над історичною правдою і всяким глуздом, зокрема, коли мати на увазі реакційну суть москвофільства і шкідливу діяльність російських аґентів та рублів у Галичині.

Вказавши на численні, хоч і далеко не всі недоліки, треба сказати декілька слів і про позитиви. У першій частині автор зібрав дані про адміністративний апарат на Україні від кінця 18 стол. Зокрема цінна друга глава, в якій автор подав, оскільки не помиляємося, вперше зіставлення даних про воєнні поселення в Україні. За це Марахові належить подяка. Взагалі з відповідною обережністю можна цією працею користуватися, оскільки автор зібрав багато розкиданих даних часом і недрукованих із недоступних для еміґрації архівів. А тому не зважаючи на численні гріхи «вільні і невільні» обговорювана праця може пригодитися фахівцеві, маючи на увазі бідну літературу на тему, якій присвятив увагу автор.

М. Антонович (Монтреаль)

Kenneth C. Farmer, *Ukrainian Nationalism in the post-Stalin Era: Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1980. Pp. 241. $ 36.50.

Зростаюче зацікавлення західнього світу, а в тому і вчених, є більш чим відрадним явищем, зважаючи на потенційну важливість українського чинника при розв'язці національного питання в СРСР як і з уваги на повінь радянської літератури останніх десятиліть проти українського «націоналізму». Для боротьби проти проявів українського національного життя в Україні як і проти політичної та наукової діяльности української еміґрації, Київ, на наказ Москви, змушений був не тільки створити цілий апарат пропаґанди, але і втягнути в те ідеологічно-національне змагання Академію наук УРСР.

Реакція Москви і Києва зрозуміла зважаючи на саму кількість та якість наукових праць українців в діяспорі і західних авторів. Студія д-ра

Кеннета Фармера про український націоналізм в після-сталінській добі являється черговим доказом.

Автор тут рецензованої книжки, професор політичних наук в Маркет університеті це колишній студент відомого знавця української проблеми і автора студії *Український Націоналізм,* проф. Джона Армстронґа з Вісканзького університету. До речі, праця Фармера це поширена і справлена докторська дисертація, виготовлена під керівництвом д-ра Армстронґа.

Студія своїм змістом належить до серії праць про національну політику СРСР на українському прикладі від смерти Сталіна в 1953 р. до кінця сімдесятих років. Центральною і поворотною темою автора дослідів є критичний огляд і аналіз комуністичної доктрини про національні питання разом із критикою прикладної політики Москви. В дійсности, замічує автор, сучасна політика режиму є сумою і накопиченням символів та мітів. Протиставляючи пропаґанду існуючій дійсності, Фармер стверджує, що відновлення національного опору українців є тільки продовженням історичного національного конфлікту між двома націями — українцями і росіянами.

З тою ціллю і для відтворення історичної перспективи, д-р Фармер в першому розділі відтворює короткий перегляд новітньої історії України з наголосом на розвиток української національної думки починаючи роками революції і української коротко-тривалої державности. Відтак він розглядає розвиток українознавчих студій в західньому світі, відмічаючи труднощі, непорозуміння, упередження і навіть ворожнечу, спричинену ворожою українській справі пропаґандою. Замітні зміни на краще протягом останніх десятиліть без сумніву є вислідом діяльности українських науковців в західньому світі та численних не-українських учених, які, зустрівшись з самою проблемою східньої Европи, зуміли відділити упередження від дійсности. СРСР перестав бути відомим «сфінксом» для західних експертів, за кулісами якого «відкрито» проблему національностей, російського імперіялізму і винищування цілих народів Москвою.

Дальшим предметом зацікавлення автора є створення та нарощування метушні за інтерпретацією марксистської доктрини в різних етапах існування СРСР. Пройдений шлях можна схарактеризувати як початкове наївне шукання національної розв'язки в кодексах марксизму, а опісля ленінізму до відкритого ведення русифікації неросійських народів в надії на завершення творення суспільного моноліту в формі «радянської людини» і «радянського народу» з російською мовою, культурою і ментальністю. Марксизм-ленінізм зредуковано до форми, міту, догматичного звертання і пропаґанди на нижчому рівні його. Суть, структуру і зміст передано історичному російському націоналізмові як найбільш надійному двигунові імперії. Сполука та вимішання доктрини з мітом, політичною доцільністю, великодержавністю разом з тоталітарним всеохоплюючим примінюванням всіх метод доступних для осягнення цілі є, на думку автора, доказом кризи леґальности радянської національної політики, нездібности ідеології зрозуміти та справитись з етнічними процесами внутрі СРСР (стор. 75).

В тому змислі і контексті Фармер розглядає питання відношення культури і символіки в аспекті міту національної моральної спадщини, символізм і стан української мови, та врешті символізм дії, який остаточно оформився в національну опозицію українських дисидентів.

Надійність арґументів, наведених цитат з радянських джерел і літератури, статистичні дані солідно проаналізовані разом з бистрими та об'єктивними спостереженнями автора та великої допоміжної української та

американської літератури роблять ту студію одною з кращих по питанню положення України під російською окупацією.

Розглянувши аналітично відносно велику кількість поодиноких, однак пов'язаних між собою питань та проблем, Фармер стверджує, що «міт пролетарського інтернаціоналізму пояснюють і подають через сочку недомовленого міту російської зверхности — нація випливаюча з історичного досвіду і віри, що СРСР в принципі і на ділі є російським твором і тому прерогативи влади належать росіянам та зрусифікованим елітам різних національностей» (стор. 207). Така розпізнана дійсність суті і форми одної з найбільш централізованих держав в історії людства — СРСР, дозволяє авторові зробити такий висновок: «національна проблема в СРСР лишається нерозв'язаною. Український націоналізм з його довгою історією остається наявною проблемою» (стор. 216).

Документально-допоміжний апарат праці задовільний. Автор добре ознайомлений з радянською літературою, працями українських дисидентів та західньою літературою. Список джерел і літератури займає 16 сторінок. Детальний індекс полегшує користування працею, яку слід привітати як цінний набуток до українського питання і слід подбати, щоб вона знайшлася в університетських бібліотеках та стала допоміжною українській студіюючій молоді як засіб формування світогляду та знань про дійсний стан в Україні.

Степан М. Горак
(Eastern Illinois University)

Edward Allworth, ed. *Ethnic Russia in the USSR: The Dilemma of Dominance.* New York: Pergamon Press, 1979. Published in cooperation with the Program on Soviet Nationality Problems, Columbia University in the City of New York. xxii + 346 pages.

5—6 травня 1978 р., під патронатом «Програми для совєтських проблем національностей» (Program on Soviet Nationality Problem) і «Російського інституту» (Russian Institute) колюмбійського університету, відбулася прецікава конференція на тему: «Етнічна Росія сьогодні — чи не переживає вона тепер кризу ідентичности». Книжка є результатом тієї конференції.

Треба визнати, що праця не читається легко: представлені в ній аж 39 статтей або коротких коментарів на статті (професори Роберт А. Люїс [Lewis] і Веслі Ендрю Фішер [Wesley Andrew Fisher] виступають двічі, як коментатори). Не враховані в те число коротенька передмова й довгий вступ пера директора колюмбійської програми проф. Едварда Оллворта [Edward Allworth]. Врешті решт, порівняно середньої довжини книжка складається аж із 41 частин. Редаґована вона добре, але відчувається брак скрупулятного коректора (чи не завинило тут видавництво?). В книжці впроваджується також чимало неологізмів. Хотячи, цілком зрозуміло, розріжняти між російськими словами «российский» і «русский», редактор перекладає «росийский» Russia-wide — новий термін, що може вкорінитися або й ні. «Націоналізм» передається через невтральніший, але також блідніший вислів «етноцентризм». Трохи дискусійне вживання терміну «етнічна група» по відношенні до росіян, замість старого слова «нація».

З другого, позитивного боку, приємно вражає те, що теми конференції-книжки були розроблені й випробувані на семінарі совєтських національних проблем в колюмбійському університеті і, що шість членів-студентів того семінару виступають в книжці, як автори. Вже від довшого часу ди-

ректор програми проф. Оллворт дає змогу публікувати свої досліди не тільки загально-визнаним фахівцям, але також фахівцям-початківцям, старшим студентам. Один із них, Руслан О. Расяк, є напр. автором дуже вдалої статті «‚Советський народ' — багатоетнічна альтернатива або обман?». Підсумовуючи, без огляду на деякі недоліки, книжка настільки важлива, що з нею треба докладно ознайомитися всім вченим спеціялістам Советського Союзу, а особливо вченим советологам українського походження.

Spiritus movens конференції і книжки, проф. Оллворт, має дуже оригінальне й, по суті, правильне переконання, що росіяни мусять тепер рішатися, чи варто їм дальше триматися становища керівної групи-народу в СССР і чи не краще було б їм, навпаки, культивувати свою ідентичність, як етнічна група (нація). На думку Оллворта, «росіяни лишаються *етнічно недорозвиненим народом* пізно в 20 столітті» (стор. 34, підкреслення рецензента). Він накреслює дилему для росіян такими словами: «Якщо ми припустимо, що СССР дальше існуватиме в приблизно такому самому стані, як сьогодні, росіяни або зуміють відмовитися від приємності бути правлячою етнічною верствою (the satisfactions of ruling ethnically) і виберуть тоді справжню демократію, або ж вони будуть дальше диктувати (іншим народам) і мусітимуть тоді відмовитися від свого існування, як об'єднана етнічна група» (стор. xiv). Іншими словами: імперська роля не тільки шкодить розвиткові російської демократії, але й розвиткові російської нації, як такої. У своїй прецікавій статті Оллворт старається доказати, що росіяни, які *індивідуально* сильно представлені між членством КПСС, на дальшу перспективу будуть терпіти від того, що не мають в КПСС репрезентації, як етнічна група (стор. 23). Хрущов встановив був окрему російську партійну організацію, але в 1966 р. Брежнєв скасував так зване Бюро ЦК КПСС для РСФСР (стор. 24). Газета «Советская Россия» почала виходити допіру в 1956 р., порівнюючи малим тиражем (стор. 24—25).

Українців же, яких росіяни в Києві тиснуть тільки за те, що вони в столиці Української РСР насмілюються говорити по українському, такі арґументи можуть не переконувати. Проте, вони цікаві тим, що перший раз знаний і об'єктивний чужинець-фахівець ставить питання, чи для свого власного добра, як етнічної групи (нації), росіяни не розійшлись аж занадто далеко по всім закуткам імперії і не забирають у свої руки аж надто багато влади.

Не всі автори погоджуються з головними тезами книжки. Наприклад, нібито полемізуючи з проф. Романом Шпорлюком, проф. Шійла Фіцпетрік пише:

> «Може, російський нарід, або принаймні російська інтеліґенція, відчують у собі психологічну потребу етнічної ідентичности, яка була б окремою від советської, *не зважаючи на сильний російський складник в традиційному советському патріотизмі.* Але потреба ця мусить бути мінімальна (marginal), яку в найкращому випадку можна було б рівняти до потреби англомовних канадців... (стор. 68, підкреслення рецензента).

Або, двома словами, *beati possidentes* (щасливі ті, які мають).

До цікавіших статтей у книжці належать саме праці Романа Шпорлюка, який бачить у російському самвидаві дві головні течії, а саме культурницьку, в ролі А. Солженіцина, і велико-державну (стор. 41-54); Олега Федишина, згідно з яким концепція «советського народу» служить тільки ширмою для російських націоналістів (стор. 149-58); коментар Северина Б'ялера, який підкреслює, що не можна все брати під один шабльон, бо

совєтська національна політика мала різні, часто протилежні, наслідки в різних республіках (стор. 197-99); особливо праця-стаття спеціяліста юґославських проблем, Богдана Дениса Денича, який доказує на прикладі Юґославії, що в правдивій багато-етнічній державі домінуюча нація мусить проявляти величезний політичний такт, стримувати деякі вияви своїх етнічних інтересів і не піддержувати забагато своїх земляків, що живуть на територіях інших республік (стор. 315-24).

В підсумку можна сказати одне: книжка дискусійна, але дискусійна в найкращому розумінні цього слова.

Ярослав Білінський
(University of Delaware)

Скифский Мир. Киев: Академия Наук Украинской ССР, Институт Археологии, Издательство «Наукова Думка», 1975, стор. 236.

Це збірник, що складається із чотирнадцятьох статтей, присвячених питанням з ранньої історії території України й сусідніх теренів. Збірник започатковує стаття Тереножкина про кіммерійські мечі й кинджали (стор. 3-34). Це були залізні мечі з бронзовими на взір хреста рукояттями та згодом залізні мечі й кинджали, вироблювані на взір бронзових мечів і кинджалів, що походили з Азії та поширювалися у X і на початку IX ст. до нашої ери на теренах Північного Причорномор'я.

Друга стаття, автором якої є Анфімов, під наголовком «Новый памятник древнемеотской культуры» (стор. 35-51) обговорює відкритий могильник Кубанського хутора з його інвентарем археологічних нахідок. В наступній статті (стор. 52-73) Козенкова говорить про зв'язки північного Кавказу з Карпато-дунайським світом на підставі порівняння археологічного матеріялу Середньої Европи з такими ж знахідками на терені північного Кавказу, що свідчить про безпосередній, чи посередній контакт між згаданими теренами.

В четвертій статті (стор. 74-93) Хазанов обговорює леґенду про походження скитів (Геродот IV, 5-7) на підставі аналізи як даного місця, так і інших у Геродота та інших античних авторів. Хазанов доходить слушно до заключення, що леґенда в даній версії не однородна та одночасна в хронологічному аспекті, тобто складається з різних старших і молодших наверствувань, з яких кожна віддзеркалює свою добу. В дальшій статті (стор. 94-132) Шрамко старається на основі археологічного матеріялу й топографічних даних ідентифікувати Геродотовий Гельон з Більським городищем. Давня концепція, бо деякі попередні дослідники схилялися до того погляду, а наш В. Щербаківський стояв рішучо на становищі утотожнювання згаданого городища з Гельоном. З того виходило би, що й новіші археологічні дані потверджують згадану концепцію.

В дальшій статті (стор. 133-146) Моруженко займається питанням укріплених поселень басейну Ворскли скитської доби в топографічному аспекті. В статті п. н. «Отпечатки злаков на керамике из Трахтемировского городища» (стор. 147-151) Ковпаненко й Янушевич стараються на основі палеоботанічних дослідів причинитися до уточнення даних про хліборобську культуру племен лісостепової полоси Правобережжя скитської доби. В наступній статті (стор. 152-173) Черненко реферує питання нахідки зброї Товстої Могили, розкопаної 1971 р. біля міста Орджонікідзе Дніпропетровської області.

В своїй статті про розвиток культу Ахілла в Північному Причорномор'ї (стор. 174-185) Русяєва доходить до висновку, що згаданий культ був по-

в'язаний перш за все з політично-культурно-релігійним життям Ольвії. В черговій статті (стор. 186-192) Максимов заторкнув питання Зарубинецьких городищ на середньому Подніпров'ю, які виникли в цілі оборони населення середнього Подніпров'я у період зарубинецької культури перед нападами сарматських племен. Отрощенко (стор. 193-206) знайомить читача з вислідами розкопок в 1972 р. курганського могильника («Новый курганный могильник Белозерского времени») доби пізньої бронзи на терені Запоріжської області при обговоренні топографічних і технічних властивостей побудови могильника, а дальше погребального ритуалу й інвентаря.

В статті «Бронзовая бляха из кургана у с. Жовнино» (стор. 207-210) збірного авторства Ильинская і Горишний є опис згаданої речі, найденої в Черкаській області. В статті «Скифский курган у с. Ерковцы на Киевщине» (стор. 211-217) Мозолевський обговорює погребальний інвентар згаданого кургану на території Переяслав-Хмельницького району Київської області, прослідженого під час експедиції осінню 1965 р. В останній статті (стор. 218-234) Воронов обговорює питання зброї античио-абхазських племен у VI-I ст. до нашої ери й на основі типологічної аналізи виявляє її тісний зв'язок зі скитською культурою.

Збірник цікавий виявленням деяких нових археологічних матеріялів з української території й сусідніх теренів, важних для уточнення поодиноких питань з історії античного Північного Причорномор'я. Приходиться ствердити, що згадані матеріяли, які відносяться у великій мірі до території України та публікуються у рамцях діяльности Академії Наук Української ССР, виходять у світ не-українською мовою. Поставмо рубом питання: чи взагалі було б можна бодай подумати, щоб археологічні матеріяли, що відносяться до етнографічно московської території, публіковані АН СССР у Москві, виходили... українською мовою.

Олександер Домбровський (Нью Йорк)

Український історичний журнал. Київ, 1976—1978.

Автор цих рядків уже довший час слідкує за змістом Українського Історичного Журналу і нераз уже завважив як основні зміни в національній політиці росіян віддзеркалені в ньому. Після упадку Шелеста, журнал цей так змінився, що його тепер аж ніяк не можна назвати українським журналом. Під сучасну пору він є україномовним журналом імперії та її комуністичної партії.

Щоб розмір цієї проблеми підтвердити більш конкретними даними, я переглянув і частинно прочитав 264 статті у 17 із 36 чисел УІЖ за роки 1976—1978. Переглянув теж списки із 344 книжками виданими в Україні та 224 кандидатськими і докторськими тематами та монографіями, що були надруковані у тих 17 числах журналу. Відносно статтей, чисельні висліди тієї аналізи виглядають так:

Статті (264)

Число	%	Характер статтей
148	56.1	Ідеологія і історія КП
53	20.1	Історія від 1914 р.
23	8.7	Історія до 1914 р.
35	13.2	Міжнародні відносини
5	1.9	Політика і різне
264	100.0	

Кількість статей на домашні теми була 229 та з того тільки 31 або 13.5% статтей можна вважати аполітичними статтями.

Цифри ці вказують на те, яка незвичайно мала кількість статтей займається історією до 1914 року. Ще менше статтей займається проблемами, що мають будь-яке відношення до минулого України. Та й ті статті обговорюють не центральні проблеми історії України, а досить дрібні справи. Центральними проблемами історії України займаються росіяни на сторінках російських журналів, тільки що там Україна трактована не як політична чи національна одиниця, а як складова частина імперії.

Про ці речі можна легко переконатися читаючи заголовки статтей УІЖ. Читачеві цих рядків може буде тяжко в це повірити, та в 17 числах того журналу я знайшов тільки 11 статтей, що займаються минулим України. Їх автори і заголовки такі: М. Ю. Брайчевський, «Руська Правда про втечі від феодального гніту»; Матвієнко А. А., «Переправа російських військ через Дунай (1877 р.)»; Крутиков В. В., «Гірничопромислова буржуазія України та митна політика царизму в останній чверті XIX ст.»; Котляр М. Ф., «З історії переростання племінних союзів у територіяльні об'єднання в Східній Европі (VII-X ст.)»; Ляшенко Л. Т., «До питання про російсько-українські культурні зв'язки з південнослов'янськими країнами в XIX ст.»; Флор Б. М., «З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80-ті—90-ті роки XVI ст.)»; Скрижинська М. В., «Скити, сармати й інші народи Північного причорномор'я в зображенні Плінія Старшого»; Рум'янцева В. В., «Про розвиток геральдики і емблематики міст України»; Смолій В. А., «Зміцнення торговельно-еюкономічних зв'язків Прибережної України з Росією в другій половині XVIII ст.»; Кожолянко Г. К., «Антифевдальна боротьба селянства Північної Буковини в кінці XVIII — на початку XIX ст.»; Заремба С. З., «Возз'єднання України з Росією у висвітленні українських літописців другої половини XVII — першої половини XVIII ст.».

Ролю УІЖ як україномовного журналу на службі російського комуністичного уряду унагляднюють такі цитати: «Згадуючи зрадницьку діяльність І. Виговського, П. Дорошенка, П. Тетері, Д. Многогрішного, І. Самойловича...»[1] та «Гнівно тавруючи зрадницькі дії частини козацької старшини та гетьманів І. Виговського і І. Мазепи...»[2]

Тільки російські окупанти та їхні вислужники можуть ті історичні постаті назвати зрадниками України.

Серед українців є багато людей, які думають, що редактори журналу друкують речі, що від них росіяни вимагають тільки тому, щоб мати змогу за ту ціну пропускати суто українські теми чи робити суто українські висновки, про які читач може довідатись читаючи «між рядками». Вище подані цифри та заголовки статтей вказують на те, що такий спосіб думання доволі наївний.

Історія після 1914 року, це уже історія революції та СССР. Вона безперестанку міняється, залежно від особобового складу в Політбюро. Та проблема безперестанних змін в інтерпретації історії СССР загально відома і тому немає потреби тут над нею зупинятись.

Друковані в Україні книжки займаються приблизно тими самими проблемами, що статті. Відносні цифри такі:

---

[1] Заремба, С. З., «Возз'єднання України з Росією у висвітленні українських літописців другої половини XVII — першої половини XVIII ст.», стор. 47.

[2] Там же, стор. 48.

Книжки (344)

Число	%	Характер книжок
201	58.4	Ідеологія І історія КП
80	23.3	Історія від 1914 р.
23	6.7	Історія до 1914 р.
20	5.8	Міжнародні відносини
20	5.8	Політика і різне
344	100.0	

Книжок на аполітичні домашні теми було 27 або 8.3%. Із 344 книжок виданих в Україні, 144 або 41.9% книжок написані російською мовою.

Цей відсоток неймовірно високий. Він вказує багато краще чим щонебуть інше на силу натиску росіян і брак опору зі сторони українців. Це ж не книжки з техніки, економіки, чи медицини, де ще можна б покликуватись на конечність зробити чим мога більше книжок доступними для тих, що по українському не говорять. Це книжки з ділянок історії та культури.

Теми кандидатських і докторських дисертацій і монографій вказують на те, як вишколюють істориків України.

Теми кандидатських і докторських дисертацій і монографій (224)

Число	%	Характер
163	72.8	Ідеологія і історія КП
3	1.3	Історія від 1914 р.
15	6.7	Історія до 1914 р.
43	19.2	Міжнародні відносини
224	100.0	

Ці цифри можна доповнити кількома репрезентативними заголовками: «Роль партійно радянської преси в боротьбі партії проти троцькістсько-зіновєвського опозиційного блоку (1926—1927 рр.)»; «Комсомол України — активний помічник Комуністичної партії у здійсненні шефства міста над селом (1966—1975 рр.)»; «Діяльність Комуністичної партії України по дальшому розвитку внутрішньопартійної демократії і зміцнення партійної дисципліни на основі рішень XXIII з'їзду КПСС (1966—1971 рр.)».

Ці цифри і заголовки дають виразну відповідь на поставлене вгорі питання. Університети України виховують не істориків України, а політичних пропаґандистів і патріотів імперії. Не все це диктоване комуністичною ідеологією, тому що ніяка комуністична партія поза кордонами СССР не пропонує зрікатись своєї мови, культури і минулого в користь якоїсь понаднаціональної мови і культури.

М. Мельник
(Kent State University)

Welches Europa? Stuttgart: Seewald Verlag, 1977. Стор. 327. Ціна в полотні 29.80 нм.

Згадана вище публікація — це виклад трактатів нових продуктивних ідей і практичних пропозицій для об'єднання Европи. Авторами окремих трактатів книги є 19 визначних політичних і наукових діячів із світової і европейської сцени. Основною темою змісту книги є складні мотиви европейської політики для оборони загроженої силами Варшавського пакту

свободи. Не зважаючи на галасливу «миролюбну» пропаґанду Східнього Бльоку, в дійсності над кордонами Західньої Европи, немов меч Дамокля, зависла постійно зростаюча мілітарна сила СРСР. Головна мета політики СРСР — змінити політичне й військове положення в усіх демократичних країнах Західньої Европи, щоб в основі підважити обороноспосібність цілого вільного світу.

Самозрозуміло всім авторам трактатів йдеться передусім про оборону Західньої Европи перед назріваючою загрозою із Сходу, а визволенню і суверенним правам різних неросійських народів Східнього Бльоку у публікації не приділено жодної уваги. Також у книзі автори промовчали катастрофальні наслідки політики західних великодержав, які допомогли й далі допомагають нарощування воєнної потужности СРСР. Друга потуга світу СРСР вже озброєна найбільш нищівною воєнною технікою, його збройні сили підготовані до ґльобальних воєнних масштабів тільки завдяки господарській і технологічній допомозі Заходу. На протязі 60-тиліття принципова цілеспрямованість політики СРСР у відношенні до капіталістичних країн була сконцентрована на «партнерстві тільки на міждержавному поземі в економічному, торговельному й культурному відтинках». Таке партнерство виключало будь-які контакти між народами Сходу й Заходу Европи. А йшлося передусім про «більшу силу», яку В. І. Ленін із ворожих урядів або кляс, то сила — загального економічного всесвітнього взаємовідношення, яке змушує їх вступити на цей шлях взаємостосунків із нами». (В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 44, стор. 304—305). І вислід такого «партнерства» Заходу, тої ж «більшої сили» такий, що СРСР як мілітарна світова потуга є загрозою для країн Західньої Европи.

У вступі публікації сказано, що СРСР в Европі стремить до фінляндизації, тобто хоче змусити европейські країни до підпорядкування совєтському мирові. А йдеться не тільки про політично-ідеологічну фінляндизацію, але також і про насаджування совєоської псевдокультури, яка є діяметральною протиставністю до християнської культури всіх народів Західньої Европи.

У першій частині книги «Европа — чому й як, — спроба підсумку» шість авторів: голова ради міністрів уряду Бельгії, д-р Лео Тіндеман, заступник крезидента США В. Ф. Мондейл, голова християнсько-демократичного Союзу Німеччини д-р Г. Коль, президент ради міністрів уряду Баден-Вюртемберґії, д-р Г. Фільбінґер, голови христ.-соціяльного Союзу, д-р Ф. Й. Штраус і голова ради міністрів Нижньої Саксонії, д-р Е. Альбрехт під різними аспектами розглядають спільнотність країн Західньої Европи та головний акцент кладуть на конечність всесторонньої інтеґрації всіх факторів, щоб можна було протидіяти загрозі.

Д-р Тіндеман у трактаті сконцентрував увагу на християнській духовості, що закріпилася в Европі на індивідуальному гуманізмі, який є протилежністю російському колективному суспільству. Народи Европи з власними культурами й цивілізаціями, мовами й традиціями творять різнородність у спільності. Тою спільністю є християнство, як основа рівноваги всіх народів, як народів, як єдина церква старого европейського континенту. Вона є моделем цивілізації, від якого творимо політичні системи, їх суспільні інституції, їх життеві зразки і т. п. Все це стоїть сьогодні під загрозою зі Сходу, рішеного побудувати на руїнах старого світу комуністичний рай на землі із російською тоталітарною системою терору, із совєтською примітивною культурою і рабським способом життя.

Країни Західньої Европи є притулком великої сім'ї народів, бо тільки на їхніх територіях їм уможливлено плекати й розвивати дослівно все рідне. Східня Европа є мачухою для усіх неросійських народів, бо русифікується їхню історію, культуру й мову. Все совєтизується, без найменшого права боронити національну й індивідуальну самобутність будь-якого народу. Отже проти такої загрози із Сходу мусиоь протиставити Захід свою інтеґрацію побудовану на християнстві і спільній европейській культурі. Мораль побудована на началах християнства — це головний дороговказ для спільних дій. Ленін у «Сочинениях», т. 25, 2 изд., стор. 29 залишив заповіт: «Ми ніколи не скривали, що наша революція тільки початок, що вона допровадить до переможного кінця тільки тоді, коли ми цілий світ підпалимо таким же вогнем революції». На іншому місці Ленін написав: «Тепер ясно для усіх, що може існувати або переможний імперіялізм, або совєтська влада... середини немає». (Соч., т. 23, стор. 228).

Від самих початків існування СРСР його політика була послідовна і принципова у відношенні до Заходу. Він практично використовував ворожнечу між капіталістичними країнами, нацьковуючи їх одних на одних. На тому ж полягає також політика співіснування світової системи соціялізму з країнами інших систем, щоб якнайбільше використовувати господарський і технологічний потенціяли розвинених країн Заходу. До затіснення співпраці СРСР з капіталістичними країнами, як твердить совєтська публіцистика, дійшло щойно після «основної ерозії економічних, політичних, воєнно-стратегічних і дипломатичних позицій капіталізму». («Международная Жизнь», 6/1975, стор. 23).

Інтеґрація країн Західньої Европи нелегка справа. Скільки зусиль уже витрачено для створення европейського міжнаціонального парляменту, до якого вибори призначено на 1978 р. та несподівано відложено на 1979 р. А йдеться про оборону суверенних прав 250 мілн. европейців, які не є спроможні успішно власними силами обороняти власної свободи й безпеки.

Заступник президента США В. Ф. Мондейл у трактаті «Америка, Берлін, і Европа» здефініював мету американської політики безпеки і свободи, щоб ліквідувати напруженість між Сходом і Заходом, рівночасно стояти на сторожі статусу в Берліні, щоб запевнити його майбутність. Він уважає Берлін за передовий пост для вільної Европи, тому доля того міста є скалею для миру західнього світу. Американська політика ґарантує разом із союзниками свободу й безпеку Берліну та рівночасно також й ФРН і Европи.

Інші автори того ж розділу — Коль, Фільбінґер, Штраус і Альбрехт під різними аспектами насвітлюють перспективи европейської політики християнсько-демократичних партій в Европі; вказують на зразок федеративної побудови ФРН для европейського об'єднання (Фільбінґер); коментують історичне завдання Европи в сучасності і дають короткий підсумок 30-ти літніх зусиль европейської політики об'єднання.

П'ять трактатів авторів: О. Вольф ф. Амеронґен, Г. Бруннер, П. Й. Лардінойс, М. Мейер-Прешани і Л. Поуляйн обговорюють проблеми господарства, енерґії і сільського господарства в Европі.

Далі йде окремий розділ трактатів «Оборона Европи» двох авторів: головнокомандувача НАТО в Европі ген. А. М. Гейґа і бельг. ген. Р. Клозе. Ген. Гейґ у своєму трактаті звертає увагу на постійно зростаючий на силі воєнний потенціял Варшавського пакту. Почавши від 1962 р. бюджетові витрати СРСР на цілі оборони кожного року зростали на 4-5%, а в національному соціял-продукті на 11-13%. Від 1962 р. СРСР здійснив перевагу

на відтинку стратегічного озброєння, удосконалюючи міжконтинентальні ракети та іншу далекосяжну зброю. Також СРСР багато уваги присвятив розбудові тактичної ядерної зброї та ще краще озброїв конвенціональні сили. Воєнний арсенал СРСР уже загрожує безпеці країн Західньої Европи, тому НАТО була змушена подбати про нову стратегічну й тактичну ядерну зброю, щоб не залишитися позаду противника. У трактаті заторкнені також інші проблеми, які стосуються оборони країн Зах. Европи.

Ген. Роберт Клозе в трактаті обговорює різні складні проблеми оборони Европи на випадок конфронтації з СРСР. Він концентрує увагу на різних збройних системах, які належало б застосувати на випадок аґресії СРСР. Говним чином йдеоься про ядерну систему озброєння із дуже великою нищівною силою. Звертає увагу на психологічний аспект оборони. В загальному автор не виключає вибуху атомової війни, до якої СРСР під кожним оглядом готується.

Далі, чотири автори: М. Тачер, Ж. Ширак, Е. Коломбо і К. Інан у трактатах обговорюють значення Англії для Европейської спільноти, Франції для Европи, Туреччини для Заходу, а також з'ясовано можливості і проблеми Европейської Спілки з італійської точки поглядів.

Окремий розділ книги, 2-ох авторів: К. Фурґлер і Й. Таус присвячений політиці невтральних країн Европи. Головним чином йдеться про Швайцарію, Австрію та інші країни. Не заторкнено Юґославії, яка для оборони Західньої Европи має особливе стратегічне значення.

Дуже вартісну книгу закінчує листування Л. Тіндемана і його колеґ в Европейській Раді з різними політичними діячами, які докладають усіх зусиль, щоб ідея об'єднання Західньої Европи була здійснена якнайскоріше.

Книга — «Яка Европа?» — це історичний документ часу. Не зважаючи на те, що автори трактатів не виявили зацікавлення долею неросійських народів під колоніяльною системою СРСР, їх погляди, ідеї і пілеспрямування для оборони є корисні також й для усіх поневолених народів Східньої Европи. Тому вказаним є, щоб із змістом скоментованої публікації познайомилися також наші політичні діячі. Книга під кожним оглядом цікаво зредаґована й вартісна.

Ф. Кордуба (Мюнхен)

Jurij Bojko-Blochyn. *Gegen den Strom: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der slawischen Literaturen.* Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1979. Стор. 360.

Яка велика буде шкода, коли гострий заголовок книжки Юрія Бойка-Блохина не розбудить зацікавлення серед читачів, що інтересуються історією слов'янських літератур, критикою і теорією літератури. Уже сам заголовок відображає контроверсійну точку зору, за яку взявся автор у своїй праці. Книжка складається з передмови й двадцяти двох критичних оглядів і статтей, в яких обговорено південну, західню і східню слов'янські літератури.

На самому початку треба зазначити, що праця Ю. Бойка *Gegen den Strom* (Проти течії) — це серйозне й вичерпне дослідження німецькою мовою, що гостро виступає проти застарілих підходів та інтерпретацій різних слов'янських культурних і літературних досягнень.

Статті та огляди подано в збірці за виразно послідовним пляном. Вони об'єднуються більше авторськими поглядами на літературні процеси та його методологією, ніж тематикою огляду. Ю. Бойко вважає, що «Захід-

ній світ перебуває у стані духової кризи. З приємністю говоримо про демократичні переконання, але практично, свідомо чи несвідомо, ми зраджуємо демократію як також і лібералізм, а тим самим і людську гідність і в той же самий час і наукову об'єктивність. Наші науковці часто підкреслюють потребу співпраці з колеґами зі східнього бльоку, проте ця співпраця у багатьох випадках пов'язана з ухилом у сторону марксизму-ленінізму» (стор. 8). Автор, що виріс і дійшов зрілости в Радянському Союзі, розглядає соціялістичний реалізм як зразок літературного методу, що для серйозного письменника в Радянському Союзі є нічим іншим як гамівною сорочкою. Незважаючи на це, наївні західні критики дивляться на соціялістичний реалізм як на літературний стиль у повному розумінні цього слова (стор. 8).

Автор є також незадоволений багатьма роботами, написаними на Заході про російську літературу й мову, тому що вони не основані на справжньому науковому досліді. Він дуже незадоволений браком праць про українську і білоруську літературу. Автор пише: «Українська й білоруська літературні спадщини майже недосліджені» (стор. 9). У чому ж полягають причини? На його думку, не завжди мається зла воля в критичному підході, не завжди можна докоряти західнім науковцям, що, не досліджують цих літератур, бо, мовляв, не знають мови. Кінець-кінцем він ставить два актуальні питання: «Але чому вони не вивчають цих мов? Може є якісь об'єктивні академічні причини (приховані) за цим недбальством?» (стор. 9). На ці питання автор не дає прямої відповіді у передмові; можливо читач знайде дещо в двадцяти двох розділах, що йдуть після неї.

Тут, до речі, хочу дещо згадати про автора та його науковий доробок. Ю. Бойко (народився 1909 р.) має близько 220 опублікованих наукових праць — 42 німецькою мовою, 19 англійською мовою, чотири по-французькому, дві по-італійському, одна по-російському, а решта по-українському. Його статті проникливі, літературні аналізи захоплюючі, — вони є наслідком широкого знання і набутого досвіду. Вимагаючи істотного підходу до літератури, він проте відмінний від інших критиків. У своїй праці він бере до уваги найкращий і найкорисніший матеріял з літератури українців і білорусів, щоб продемонструвати свої погляди. До цього він додає значне засвоєння деяких сильніших літературних напрямів в Европі, зокрема тих, що розвивалися в Англії та в Німеччині. Обізнаний критик і досвідчений історик, він добре знає контексні значення своїх зацікавлень щодо слов'янської літературної спадщини, відмінної від російської, знає західні відгуки на ці слов'янські літературні здобутки.

У книзі *Проти течії* Ю. Бойко стоїть осторонь усяких «ізмів», але з одним сильним бажанням, щоб дослідження літературної творчости було рівночасно аналітичним та емоційним (стор. 9). І тому це видання автора треба розглядати як емоційну цілість, що дає потрібну основу для об'єктивного критичного розгляду. Його дослідження літературних явищ, у своїй більшості, є промощуванням нових шляхів із метою подолати всі застарілі труднощі. Він розглядає їх відмінно, бо вживає дуже чітко поняття літератури, відрізняючи її від простого самовиявлення з одного боку та пропаґанди певної справи з другого.

Таким чином, дослідник проникає у глибини кожної праці та у світ кожного автора з метою добути щось таке, чого автор бажав для себе й для свого суспільства. З цього приводу Ю. Бойко висловлюється дуже ясно, цілеспрямовано. Тому що немає можливости проаналізувати кожну статтю в подробицях, уважаємо за необхідне бодай розглянути його принципи, на основі деяких його статтей.

У статті «Byrons Einfluss auf die russische, ukrainische und polnische Literatur» (Вплив Бойрона на російську, українську й польську літературу) бачимо авторитетного байроніста, який добре окреслює значення Байрона на европейському континенті, включаючи й Росію. Дослідник пише: «Уся Европа мусіла заговорити про Байрона, поки ним зацікавилися в Росії» (стор. 32). Цей інтерес там остаточно й не був глибоким, бо він не був органічним за походженням. Перешкодою була російська ментальність, що не могла погодитися з гоном англійського романтика до свободи, тому Росія була ще не готова до органічного засвоєння цього великого поета. Навіть Пушкін, національний поет Росії, в своїй *Полтаві* показав себе великим патріотом російської імперії і, таким чином, його думання й почування виявилися протилежними до того, що знаходимо у творах Байрона. Російський поет твердить, що Петро I був носієм прогресивних історичних сил і творцем імперії. У той час Мазепі він приписав негативні риси, шкідливі з історичної перспективи. Таким чином, Пушкін зайняв суперечливе становище в порівнянні з Байроном і поставив полемічні елементи понад артистичні. Але цього погляду не поставили під запитання і не постаралися його виправити ні Бєлінський, ані інші російські критики, включно з сучасними радянськими. Навпаки, вони старалися ці риси приховати, щоб чого доброго не підірвати російського політичного престижу. Саме тому байронізм у Росії був явищем, що прийшло й відійшло без будь-якого закорінення в російській духовості. Зовсім інакше сталося в українській і польській літературах. Ю. Бойко пише: «Українці завжди любили Байрона» (стор. 47). Він був їм духово близьким, його твори мали в собі потрібний гін до свободи, що поневоленим був дуже потрібний. Ідеї Байрона були дуже сприйнятливі у Польщі. Польські письменники Міцкевич, Словацький, Мальчевський та інші розглядали стиль і техніку Байрона як нові сили, конче потрібні для польської літератури.

У цій статті Ю. Бойко виступає більше як аналіст, він уважно інтерпретує ідеї, а не відокремлені тексти. Він досліджує байронізм не з формального боку, а з боку його проблем, що впливають на людську ментальність. Що більше він свідомий того, що твори Байрона мають надхненний вплив на читачів.

У книзі є інші приклади історичної ваги, що їх Ю. Бойко рекомендує читачеві. Стаття «Belinskij und die ukrainische nationale Wiedergeburt» (Бєлінський і українське національне відродження) — це справжнє обличчя російського критика, який був расистом і захисником зненависти між народами. Бєлінський вважав, що поміж слов'янами тільки росіяни були єдиною важливою нацією — расою світового значення. Він писав: «Всупереч фактові, що китайці існують у великому числі, далеко понад сто мільйонів, вони так мало належать до людства, як мільйони рогатої худоби належать до їх численних стад» (стор. 108). Крім того, за словами Бєлінського, «Змістом історії є загальна доля людства. А так як історія нації не є історією мільйонів одиниць, що складають націю, а історією якогось числа одиниць, в яких дух і доля націй відображені — саме тому й людство не є збором людей усієї земної кулі, а збором деяких націй, які виражають у собі ідею людства» (стор. 107-108). Ці два твердження Ю. Бойко докладно пояснив, бо вони чітко змальовують індивідуальність Бєлінського та його ідеологічні погляди, що зовсім не відповідають будь-якій справедливості в суспільстві.

Крім того, коментуючи працю Миколи Маркевича *Історія Малоросії,* цей шовініст Бєлінський підкреслив, що «Українці не мають права до

історії, тому що вони ніколи не були нацією й тому їх треба вважати за плем'я» (стор. 110). Він також заперечив право для української мови; за його поглядом, українці не сміють уживати її як літературну мову. Іншими словами, він твердо стояв за все російське, виступав проти найелементарніших природних людських прав для неросіян у царській імперії.

Свою статтю, всупереч її тенденційності, Бойко пише з великою повагою: вона є справжньою літературною критикою, а не політичним чи історичним памфлетом. Критик свідомий важливости й серйозности матеріялу, тому розглядає його як науковець. У правильній перспективі він бачить сутичку протилежних ідеологій в історії та в літературі й тому він їх розбирає по кісточках, суворо, рукою, що стоїть вище публіцистики. Суперечливі думки автор уміло вживає як арґументи для дискусії, а не як засоби для творення розходжень у поглядах. Таким чином, він намагається будувати новий лад.

Бєлінський ненавидів Шевченка, Куліша (прізвище Куліша було для нього «свинського походження») і всякого іншого письменника, який писав українською мовою, щоб показати її живучість, її майбутню важливість. Бойкова стаття є справді чимось єдиним у своєму роді: вона засвідчує його тезу — «проти течії»! Тут автор розміщує всі факти в історичній і літературній перспективах і показує західньому читачеві, що засновник російської літературної крити був насправді дуже упередженою людиною, необ'єктивною. Читач може запитати, мовляв, як це можливо, що радянська критика досі не розглянула безглуздих заяв Бєлінського. Чи дійсно радянська критика погоджується з його поглядами?

Статті про Григорія Сковороду, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Володимира Винниченка й Миколу Хвильового цікаві й порівняльні в своєму засязі. Автор проявляє широке зацікавлення клясифікацією жанрів, які він розглядає поряд із культурними проблемами та психологічними проявами. Він присвячує багато уваги таким питанням як романтизм, реалізм, натуралізм, неоромантизм тощо. Він добре обізнаний з революцією, з потребою нових ідеологій, щоб з'ясувати творчість Миколи Хвильового чи драматичний твір Володимира Винниченка *Між двох сил*.

Стаття про *Камінного господаря* Лесі Українки має багато цікавого матеріялу порівняльного характеру. З уваги на авторове зацікавлення психологією та психологічними проблемами, що лежать в основі твору й час від часу повторюються. Бойко детально простудіював цей твір й зумів обширно висловитися про його основні ідеї.

Автор висловив велике зрозуміння для білоруської літератури. Він чітко змалював намагання Багдановіча заповнити прогалину між білоруською і світовою літературою. Однак прийшов до висновку, що Багдановіч не зумів осягнути потрібної синтези у своїй праці, над якою трудився.

Проти течії — цінна праця, але їй потрібний вичерпний показчик, щоб зробити багатий матеріял оперативним для наукового користування. Такий покажчик об'єднує її тематику, бо багато тем і прізвищ повторюються в різних статтях. Деякі статті мають наприкінці примітку такого змісту: «друковано 1963 р.», але не вказано, де надруковано. Відчувається також брак повного бібліографічного списка.

Праця Ю. Бойка є не лише академічним дослідженням. Вона повністю виправдує запевнення подані в назві, пропонує стимулюючі перспективи й дає поважний матеріял для дальшого дослідження. Підсумовуючи, можна сміло сказати, що це добра наукова праця, одна з найкращих у своїй

галузі. Книга спонукує думати, дає читачеві, в даному випадку німецькому, багатий і вичерпний матеріял про слов'янські літератури. Переклад цієї праці англійською мовою — конечна справа, щоб також і цьому читачеві дати рідкісний і добре опрацьований матеріял про слов'янські літератури.

Володимир Жила
(Тексас Тек університет)

Мелетій М. Соловій, ЧСВВ, *Мелетій Смотрицький, як письменник.* Рим-Торонто: ОО. Василіяни, 1978, частъ II, стор. 450.

Рухливе В-во ОО. Василіян «*Записки ЧСВВ*» випустило у світ уже й II-гу частину монументальної монографії ВПреп. о. д-ра Мелетія М. Соловія, ЧСВВ, про *Мелетія Смотрицького й його письменницьку працю,* яку читається з не меншим захопленням, як і I-шу її частину (див. рецензію у «*Світло*», квітень 1979, стор. 150-151). У ній ВПреп. автор блиснув кропіткою аналізою писань контроверсійного українського Владики по Берестійських часів, який своїм «відважним» наверненням ясно засвідчиє, що справа поєднання Церков і щире шукання правди були йому на серці.

На цю II-гу частину монографії складається письменницька праця М. Смотрицького, тобто його твори. Однак автор уже у вступнім слові застерігається, що покищо ще «не маємо повного видання творів Смотрицького. Не всі вони були видані за його життя . . ., але навіть і ті, що були видані, сьогодні є бібліографічною рідкістю». Тому, часом, йому доводилось «відтворювати чи наводити деякі писання Смотрицького не з *першої* руки, але з писань інших авторів» (стор. 7). При цьому о. Соловій підкреслює: «Ми обмежувалися радше до наводжування і переповідання писань Смотрицького, ніж до літературної, історичної чи богословської критики його поглядів» (там же). Тому з такого ж становища треба й нам розглядати й оцінювати муравлину працю ВПреп. автора цієї обширної монографії.

У перших сімох розділах II-ої частини о. Соловій розбирає писання М. Смотрицького перед і по його наверненні, а саме: *Антіграфе, Тренос, Граматику слов'янської мови* (1618), чотири *Оборони* укр. правосл. ієрархії з 1620 р. — це все перед наверненням. А по поверненні його: *Апологію, Лист до Л. Древинського, Протестацію, Листи до патр. К. Люкариса, Паренезу* (Напімнення), *Екзетезу* та *Катехизм.* Наведення самих тільки заголовків писань М. Смотрицького вистачить, щоб указати на ту гігантську працю о. Соловія, що він її вложив у оброблення цієї єдиної свого роду монографії. У кінцевім, тобто VIII-ім розділі цієї частини ВПреп. автор подав ще повний образ особистости, тобто характеристику цього визначного українського «*полемічного-полеміста*» XVII-го сторіччя, користаючись виключно істориками, що своєрідко «висловлювали свої думки про Смотрицького, а не повторяли їх за іншими авторами» (стор. 352).

На основі ориґінальних свідоцтв різних авторів о. Соловій дійшов до висновку, що «Смотрицький належить до найкращих синів Української Церкви й народу, хоч, покищо, він є між тими ,недоцінюваними постатями', що, зазираючи своїм генієм у майбутність, стають незрозумілими для сучасности» (стор. 390).

При кінці своєї праці о. Соловій додав ще й обширне резюме обох частин своєї монографії в англійській мові (у перекладі о. К. Пасічного, ЧСВВ), чисельну бібліографію до доби, життя і діяльности М. Смотрицького, як теж покажчик імен і місць до обидвох частин, що значно збага-

чує й підносить вартість його знаменитої монографії. Само собою, що до деяких місць аналізи писань М. Смотрицького можна б подати дещо інакше насвітлення чи коментар від авторового, однак до цього покликані «майбутні дослідники писань Смотрицького», які зможуть зайняти відповідне «становище до його різних поглядів і тверджень з богословського, біблійного, історичного і церковного становища» (стор. 8). А поки що, ми вдячні ВПреп. о. д-рові М. Соловієві, ЧСВВ за його знамениту й совісну працю.

о. А. Пекар, ЧСВВ (Рим)

Світильник-Істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928/29—1944. Частина друга. Матеріяли зібрав і опрацював: д-р Павло Сениця. До друку приготовили: о. рад. Володимир Жолкевич, ред. Юліян Бескид і Ярослав Чумак. Накладом студентів Богословської Академії. Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи. Праці Греко-Католицької Богословської Академії. Том XLIV. Торонто—Чікаґо, 1976. Стор. 663.

Українська Богословська Академія у Львові в часі польської окупації була одинокою високошкільною навчальною інституцією в Західній Украні й тому її існування мало багато більше значення для українського народу, ніж будь-яка інша духовна семінарія наших земель. З того приводу, ми з спеціяльною втіхою вітаємо другий том джерел цієї академії, виданий в серії публікацій Українського Католицького Університету в Римі.

Цей том містить передову статтю про організаційну й наукову діяльність Українського Богословського Наукового Товариства. Як довідуємося, це товариство створено професорами академії для поширення вищих бо гословських студій та проглиблення їх у містичній і науковій традиції християнського Сходу. В дальших розділах праці знаходимо короткі описи останніх років існування та ліквідації тієї ж академії. Наприкінці обширний додаток подає велику кількість джерельних біо-бібліографічних, статистичних та публіцистичних матеріялів, які, як многоколірна мозаїка, вказують на цінні осяги цієї, для нас так важливої, установи. Крім основного тексту, ще дуже корисною є публікація докладної бібліографії та рідкісних світлин з життя та діяльности академії.

Опублікований матеріял старанно зібраний, проглядно оформлений та прецизно опублікований. І тут мусимо зложити признання д-рові Павлові Сениці за його невпинну і безкорисну працю у збиранні і виданні цих джерел. Але, оцінюючи позитивно його працю, можемо звернути увагу на деякі менші недоліки публікації. В першій мірі, в публікації документів бракує якоїсь означеної клясифікації. Промови, хроніки, привіти, коментарі, пастирські листи, спомини та публіцистичні статті, тобто зовсім відмінний і нерівний матеріял публіковано вкупі. Не помагає навіть те, що впорядник поділив ці додатки на дадцять частей. На нашу думку цей скомплікований поділ ще більше замішує читача у сортуванні окремого матеріялу. Радимо видавцям, щоб у наступних томах (якщо такі будуть) придержувалися більше загальних норм документальної клясифікації, або запровадили чисто хронологічний порядок для опублікованого матеріялу. По-друге, розділи XXI і XXII дуже схематичні та не дають вичерпної картини про останні роки академії. Варто було б ще повернутися до подріб-

ного опису цих подій, а також до загальної оцінки існування та здобутків цієї установи.

Та ці наші завваги ніяк не знижують вартостей цього цінного твору, який тепло поручаємо всім нашим читачам.

Ол. Баран (University of Manitoba)

Abbot Gleason, *Young Russia. The Genesis of Russian Radicalism in the 1860s.* New York: The Viking Press 1980. XIV + 437.

Праця Ґлісона, як він сам визнає, постала зі його безпосереднього знайомства з американським політичним життям та революційною діяльністю студентства у Сполучених Штатах за 1960-х років (стор. IX). Не можна сказати, щоб це була надто вдячна спонука: оскільки між дійсністю царської Росії 1860-х і американською — сто років пізніше — дуже мало спільного, то й результати зовсім інакші. У процесі роботи до цього висновку прийшов, мабуть, і сам автор, який, не зважаючи на декілька несміливих паралель та на вказівки, що американські радикали залюбки читали твори Кропоткіна і Бакуніна, приходили до песимістичних, ба навіть цинізмом забарвлених висновків (стор. XII). Цей песимізм відноситься (зовсім слушно), як пише автор до «свободолюбних» змагань російських радикалів, світогляд і діяльність яких закономірно мусіли довести до того, до чого вони довели в теперішньому Совєтському Союзі — до повного заперечення свободи.

А. Ґлізон переконливо вказує на органічне пов'язання радикалів з слов'янофілами та з іншими реакційними напрямками попередніх десятиліть російського життя. Коротко — там, де російський дослідник помічатиме лише рішучі різниці і розходження, там А. Ґлісон вбачає органічне пов'язання і вперту традиційність «русской жизни».

На початку автор з'ясовує умови в царській Росії перед скасуванням кріпацтва і доводить 1860-ті роки до, досить органічної для цього періоду в російській дійсності, афери Нечаєва, відомої з літературної обробки Достоєвського в «Бесах». Щоб уникнути «іконописної» одноманітности Ф. Вентурі «Roots of Revolution» — А. Ґлісон впадає в іншу крайність — надмірної індивідуалізації, тож його праця розпливається врешті в описування діяльности і життя декількох визначніших російських 60-ників. Між цими двома підходами треба буде знайти синтезу. Російські радикали того часу боролися за «колективну свободу», яка через те і стала її запереченням. Ясно, що між цими діячами були розходження, але їх ще більше об'єднували спільні ідеали і боротьба за них. Російські радикали так і не зуміли, незважаючи на один, або дуже подібний, світогляд створити міцної та тривалої організації, яку, наприклад, заснували українські 60-ники, серед яких було далеко більше розходжень і соціяльних, і світоглядових, чи навіть релігійних, і походження. Це саме торкалося поляків, які були ідеологічно багато гомоґеннішою групою, грузинів та інших. Все ж таки російський рух шістдесятників не був ніколи простою сумою індивідуальности його представників.

На початку праці автор правильно вказував на «вроджений» монархізм російського (та чи лише російського? — порівняти, хоча б, це саме явище в Австро-Угорщині) селянства (стор. 6 і далі), однак для рівноваги варто було б навести також протилежні тенденції, які ми знаємо, хоч би з казки Єршова «Горбоконик», або з тих казок, в яких цар виступає проти релігії чи справедливости.

Значення праці в тому, що це, власне кажучи, перша така загальна праця про 1860-ті роки. Звичайно, вона має свої недоліки. Наявного матеріялу надто багато, освітлення надто різне і подекуди протилежне, а все ж таки А. Ґлісон старався подати свою концепцію цього періоду. Через те було б несправедливо критикувати автора за те, що він на щось не звернув або за мало звернув уваги, а щось забагато підкреслив і т. д. Уже одна спроба звести водно основний матеріял про російські 1860-ті роки заслуговує повного визнання.

Декілька дрібних зауважень. Не знаємо звідкіля автор бере, що один примірник журнала читає 1-3 особи (стор. 95), коли навіть на Заході тепер це число обраховують приблизно п'ятьма особами. У царській Росії (та й в Совєтському Союзі) це число треба принаймні подвоїти, або, як правильно вказує автор, взяти і в декілька разів, коли мова про такі журнали як «Колокол».

Не знаємо чи варто в науковій праці так включатися особисто в описи, як це часом робить автор. Так, наприклад, він уважає, що цензор зробив «велику помилку», коли пропустив до друку Чернишевського «Что делать» (стор. 296). Надмірне захоплення цим, під кожним оглядом слабим, твором у тодішній Росії та й пізніше, може, хіба, служити дзеркалом позему тодішнього російського інтелектуального, політичного, естетичного та мистецького життя.

При деяких описах, маючи на увазі сучасного американського читача, варто було вказати на те, що з'ясоване явище не виняток, а в тодішній Росії було поширене. Делікатність Якушкіна (стор. 253 та ін.) не була винятком, хоч вона і впадала в очі в панських будинках. Коли (на стор. 320) А. Ґлізон обговорює чи існували «Організація» і «Ад» чи ні, то це саме можна сказати про майже всі тодішні таємні організації і «товариства», які існували (чи й не існували) в царській Росії протягом XIX стол. «Існували» ті товариства, про які випадково чи на донос довідувався «Третій відділ». Таємних організацій в новочасному значенні цього слова за 1860-х років у царській Росії ще не існувало.

Треба з резервою відноситися до «споконвічного» життя в «общинах» у Росії. Це явище могло розвинутися на Московщині щойно після скасування «Юр'євого дня» отже після сімдесятих років 16-го сторіччя, а закріплювалося воно вже в 17-му сторіччі.

Коли А. Ґлісон (стор. 135) згадує про те, що в Харкові ситуація була скомплікована тим, що там було багато польських студентів, то мимоволі насувається питання, чи не змішав, бува, автор Харкова з Києвом?

Якщо мова взагалі про українське чи якесь інше підпільне життя (зокрема велику ролю відіграло грузинське підпілля), то автор цим ледве цікавиться. Лише поляків згадує він побіжно у зв'язку з похороном Шевченка, а трохи пізніше одного польського студента (стор. 146-149). А. Ґлісона інтересувало лише загальноросійське життя У зв'язку з тим українця ця праця цікавитиме в першу чергу тим, що між українським і російським нелеґальним життям 1860-х років не має майже нічого спільного; навіть невдалі спроби затягнути українців організованих у «громадах» у загальноросійську організацію — першу «Землю і волю» — вказують на основні різниці сливе у всіх ділянках. Жертвою цієї невдалої спроби впав наприклад Д. Ніс у Чернігові. Про цю аферу згадки немає, як взагалі українці в темі опрацьованій А. Ґлісона силою обставин відіграють зовсім побічну «випадкову» ролю. Отже для українця праця цікава, так би мовити, своїм «неґативним» аспектом.

М. Антонович (Монтреаль)

Хроніка

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Привіт Професорові Любомирові Винареві від Українського Історичного Товариства

З багатьох наших ювілеїв на особливе відзначення заслуговують ті, які пов'язані з діячами, що віддали себе всеціло на службу своєму народові. До таких відзначень належить ювілей 30-літньої науково-академічної діяльности нашого видатного історика, ініціятора й керівника Українського Історичного Товариства й основника журналу «Український Історик» — професора д-ра Любомира Винара.

В його діяльності яскраво виявилася: глибока відданість українській національній справі, особлива увага до нашої історичної традиції та здібності талановитого науковця-історика, який збагатив історичну науку новими і цінними публікаціями. Перед лицем цілковитого занепаду української історіографії на рідних землях Любомир Винар, разом з групою відданих справі істориків, організує Українське Історичне Товариство і видає єдиний поза межами України науково-історичний журнал «Український Історик», який здобув вже собі визнання як української, так і світової, а зокрема американської науки.

Об'єднані в УІТ та в «УІ» українські історики вітають Дорогого Ювілята з його блискучими досягненнями й бажають йому многих літ життя, кріпкого здоров'я та дальших успіхів для добра української історичної науки.

Олександер Оглоблин
За Управу Українського Історичного Товариства

20 січня 1981 року.

НОВА УПРАВА У.І.Т.

У лютому 1981 року переведено дійсними членами УІТ вибори до нової Управи Товариства. Почесним головою вибрано *Олександра Оглоблина,* а головою Товариства став *Любомир Винар.* До Президії також увійшли *Марко Антонович* — заступник голови і *Олександер Домбровський* — науковий секретар і скарбник. Членами нової Управи стали: *Олександер Баран, Богдан Винар, Теодор Мацьків, Михайло Пап, Орест Субтельний, Теодор Цюцюра, Дмитро Штогрин, Павло Юзик.* До Контрольної Комісії УІТ вибрано *Лева Биковського, Осипа Мартинюка* і *Олега Ґеруса.*

Українське Історичне Товариство створене в 1965 році, об'єднує істориків, дослідників допоміжних історичних наук і членів-прихильників.

In Memoriam

Бл. Пам. ОРИСЯ СУДЧАК

(23 X. 1908 — 15. IV. 1981)

Українське Історичне Товариство понесло болючу втрату із смертю бл. пам. Орисі Судчак, яка останні роки була представницею «Українського Історика» на Канаду. У цій своїй ролі Покійна не щадила ні часу, ні труду, ні грошей, щоб спопуляризувати журнал серед українців у Канаді та забезпечити його дальше безперебійне видання.

Покійна народилася в Буковині, де її батько був учителем. Орися Судчак здобувала свою освіту в Галичині та в Буковині і була також учителькою, однак бурхливі події на українських землях не сприяли нормальному ходові життя. Від большевицької кулі загинув її перший чоловік Руснак і молодій матері з маленькою дитиною прийшлося спершу переїхати до Галичини, а під тиском подій на Захід, і, врешті, до Канади, де вона вийшла вдруге заміж за бл. пам. Ярослава Судчака.

Незважаючи на важке і повне нестатків життя Покійна завжди горіла всякою конструктивною українською діяльністю. Вона була байдужа до почестей і працювала скрізь на підрядних постах, виконуючи роботу, якої інші не хотіли чи не могли виконувати. Завдяки небувалій енерґії та запалові, вона часто здійснювала пляни, які іншим видавалися нездійсненними.

Декілька років тому вона виявила бажання допомогти «Українському Історикові», і скоро після того стала представником журнала на Канаду. Однак цим не обмежувалася її допомога журналові. Цілий ряд праць, що появилися друком в «Українському Історикові» вона передрукувала на машинці (Я. Пастернак, Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінґвістичних дослідженнях, Є. Онацький, Під омофором барона М. Василька та багато, багато інших, а також архівні матеріяли, як наприклад, листи М. Грушевського, що появилися в «Українському Історику» та документи німецькою мовою про М. Драгоманова тощо).

Коротко кажучи, допомога бл. пам. Орисі Судчак для «Українського Історика» була різностороння і тривала. Редакція журнала втратила зі смертю бл. пам. Орисі Судчак щирого, вірного і невтомного помічника.

Вічна Їй Пам'ять!

Управа У.І.Т.
Редакційна колеґія У.І.

НАУКОВИЙ КОНКУРС УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Із нагоди 15-ти ліття Українського Історичного Т-ва проголошується науковий конкурс з царини історії України. Фундатором конкурсу є Український Літературний Фонд ім. Івана Франка в Чікаґо.

Темою конкурсової наукової праці (монографії) може бути окремий період української історії, історіографічна праця, біографічна студія видатних українських діячів. До уваги береться політичну, культурну, релігійну, суспільно-економічну історію, а також праці присвячені періодизації і термінології української історії. Розмір конкурсових праць не менше 140 сторін машинопису з подвійним інтервалом, не включаючи бібліографії. Праця має бути написана українською мовою. Наукове жюрі в складі проф. д-ра Олександра Оглоблина, проф. д-ра Олександра Барана і проф. д-ра Олександра Домбровського, повівши оцінку надісланих праць, признає згідно з вимогою, першу нагороду в сумі 1.500 дол. Друга нагорода буде у формі відповідного відзначення без грошевої нагороди.

Працю у трьох машинописних примірниках проситься висилати на адресу д-ра О. Домбровського:

Dr. Olexander Dombrowsky
16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432, USA

Конкурсові праці приймається до 15 березня 1982 року. Рецензії на надіслані праці жюрі не видає учасникам конкурсу.

Управа У.І.Т. складає щиру подяку Управі Літературного Фонду ім. І. Франка в Чікаґо за фундацію конкурсової премії і за вклад в розбудову української історичної науки.

УІТ застерігає за собою право першенства на видання надісланих конкурсових праць у виданнях Товариства.

ПЛЯНУЄТЬСЯ ВИДАННЯ ТВОРІВ ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Звернення до членів УІТ, українського громадянства і установ

З нагоди 80-ти ліття і 60-ліття науково-академічної діяльности проф. д-ра Оглоблина, одного з найвидатніших українських істориків, при Українському Історичному Товаристві створено окремий Комітет для підготови видання його наукових праць.

Сьогодні історична наука в Україні знищена. Праця українських істориків на Заході вимагає активної допомоги української громади і установ. Прямо прикро згадати, що дотепер ми не спромоглися видати важливі праці нашого заслуженого історика, який ціле своє життя присвятив дослідам минулого України і вихованню кількох ґенерацій українських істориків на Рідних Землях і на Заході. Немає сумніву, що найтривалішим відзначенням праці і творчости проф. О. Оглоблина було б видання його вибраних творів.

До складу Комітету увійшли слідуючі науковці: Марко Антонович (УІТ), Олександер Баран (УВАН), Богдан Винар (Українська Наукова Фундація), Любомир Винар (УІТ), Володимир Кубійович (НТШ в Европі), Ігор Каменецький (Асоціяція Універс. Професорів), Я. Падох (НТШ), Дмитро Штогрин (Т-во Українських Бібліотекарів).

Головним завданням Комітету є підготовити і видати збірку творів проф. О. Оглоблина, яка охоплюватиме важливіші друковані і недруковані праці історика. З недрукованих праць, які становлять тривалий вклад в українську історіографію, згадаємо: *Люди Нової України*, *Україна в часи гетьманів Івана Скоропадського і Павла Полуботка* та інші праці. Дослідження нашого історика, які друкувалися в різних серійних виданнях в 1920-их роках і пізніше, тепер здебільшого недоступні. Тому заплановане видання включатиме також важливіші друковані праці. Плянується видати три томи праць, які будуть уложені за тематично-хронологічним принципом: Том І. *Праці з політичної історії України;* Том ІІ. *Праці з соціяльно-економічної історії України;* Том ІІІ. *Праці з культурної історії України, історіографії і допоміжних історичних дисциплін.*

Цією дорогою звертаємося до українського громадянства і установ допомогти нам зреалізувати цей важливий видавничий проєкт. Кошти друку першого тому виносять приблизно 15 тисяч долярів. Жертводавці, які зложать поважніший даток, одержать перший том запланованого видання безкоштовно. Пожерстви на Видавничий Фонд УІТ (видання праць О. Оглоблина) можна відтягати від федерального податку в Америці. Чеки просимо виставляти на Ukrainian Historical Association (Hhloblyn Publication Fund). Листування і датки слід висилати на таку адресу:

Ukrainian Historical Association
(O. Ohloblyn Fund)
B.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA

Ми віримо, що перший том праць проф. О. Оглоблина появиться у відносно короткому часі.

Управа У.І.Т.

ПОЯВИВСЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ АТЛАС ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

З початком 1981 року вийшов з друку перший атлас історії України, фірмований УІТ. Редактором атласу є *проф. д-р Любомир Винар,* матеріяли виготували *проф. д-р Іван Тесля* і картограф *п. Евген Тютько.* Співробітниками-консультантами атласу були проф. д-р Олександер Оглоблин, д-р Марко Антонович, бл. п. проф. Михайло Ждан, д-р Олександер Домбровський, проф. Лев Шанковський і проф. Наталія Кордиш Головко. Мовним редактором — д-р Марко Антонович. Мистецьке оформлення атласу п. Е. Тютька.

ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС УКРАЇНИ охоплює цілість українських етнографічних земель і сумежні території тих народів, яких життя впливало на історичний розвиток українського народу. Атлас складається з 43 кольорових мап і супровідних текстів — разом 190 стор. великого формату. Тематично атлас охоплює усі періоди української історії і праісторію. Є це піонерське монументальне видання, яке повинно знайтися в бібліотеці кожного дослідника і любителя української історії, а зокрема учнів українознавчих шкіл. Атлас коштує 28 амер. долярів і має тверду обкладинку. *Атлас історії України* появляється в ювілейному році Українського Історичного Товариства (1965—1980), яке гідно репрезентує українську історичну науку на Заході. Є це одно з найвизначніших видань українських учених на Заході, яке виповнило поважну прогалину в українській історичній і довідковій літературі.

ІНШІ ВИДАННЯ У.І.Т.

Щойно вийшла з друку обширна праця бл. п. д-ра Степана Мішка, члена УІТ, п. н. «Нарис ранньої історії Руси-України». Праця появилася за редакцією і з доповненнями д-ра Олександра Домбровського, видатного дослідника старинної історії України. У студії насвітлюється проблему політично-державної організації антів на тлі ранньої України-Руси. Видання появилося в твердій окладинці і начислює 240 стор. Є це перша обширніша праця про предків українського народу. Працю (ціна 15 дол.) можна набути в Адміністрації «Українського Історика». З прийнятим звичаєм видання УІТ висилається членам Товариства з просьбою, щоб вони його придбали або зложили даток на Видавничий Фонд УІТ.

У другому випуску «Грушевськіяна» появилася Автобіографія М. Грушевського з 1926 року за редакцією і з примітками д-ра Любомира Винара і з його дослідженням про це важливе джерело до вивчення життя і діяльности українського найвидатнішого історика. Треба підкреслити, що Автобіографія з 1926 року належить до винятково рідкісних видань. Видання (ціна 6.50 дол., 50 стор.) видано обмеженим накладом і можна його набути в Адміністрації «У.І.».

Управа УІТ вирішила поширити зміст і збільшити сторінки «Українського Історика». Протягом останніх двох років (1980, 1981) журнал появлявся однорічно, як почвірне число. Також «УІ» появлявся з деяким запізненням. Починаючи від 1982 року вирішено видавати «УІ» на час у двох випусках. Доля розбудови одинокого українського історичного журналу на Заході вповні залежить від членів і передплатників «Українського Історика» — за їхньою моральною і матеріяльною допомогою УІТ зможе належно розбудувати офіціоз нашого Товариства. Треба підкреслити, що значно збільшилися кошти друку журналу, а також поштові оплати пов'язані з експедицією «Українського Історика».

Із запланованих публікацій УІТ треба згадати слідуючі: Біографічний словник українських істориків (IX стол. до XX стол. включно). Енциклопедичний словник історії України. Треба підкреслити, що це є піонерські видання, які заповнять поважну прогалину в науково-довідковій літературі. Словник української історії плянується видати в українській і англійській мовах. Бібліографія історії України — перший обширний біографічний довідник української історії в англійській мові. Обговорюється фундаментальний проєкт академічної історії України, який можна буде опрацювати за збірним авторством. Видання наукових праць проф. Олександра Оглоблина (гляди Звернення У.І.Т.) являється одним із важливих науково-видавничих проєктів УІТ. Не улягає сумніву, що ці проєкти зможемо зреалізувати лише за матеріяльною допомогою українського громадянства і українських установ. УІТ в минулому і тепер старається видавати праці, які являються тривалим вкладом у світову науку. Якщо взяти до уваги знищення української історіографії в советській Україні і численні лже-концепції історії України в працях західних істориків — тоді усім стане ясно, що УІТ є зобов'язане продовжувати кращі традиції української національної історіографії.

У 1984 році УІТ вирішило видати окремий збірник, присвячений Михайлові Грушевському.

ГОЛОВНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» В КАНАДІ

Після передчасної смерти бл. пам. О. Судчак, обов язки головного представника нашого журналу в Канаді перебрала п-ні мґр Ярослава Антонович з Монтреалю. Головний представник відповідає за координацію льокальних представництв «УІ», а також є уповноважнена переводити збірки на Видавничий Фонд «УІ». Члени УІТ, які проживають в Канаді можуть вплачувати членські вкладки і передплату журналу (22 канад. доляри річно) до Головного Представництва «УІ» в Монтреалю.

Адреса Представництва:

"Ukrainskyi Istoryk"
c/o Mrs. S. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2

ВІДЗНАЧЕННЯ 15-ТИ ЛІТТЯ У.І.Т. В ЧІКАҐО

Заходами Громадського комітету під проводом проф. Адама Антоновича в Чікаґо відзначено 15-ти ліття існування УІТ. Ця вдала імпреза відбулася за співпрацею з Українським Конґресовим Комітетом дня 2 травня 1981 року в домі товариства «Самопоміч». Голова Комітету відкрив програму вечора і передав її ведення проф. Дмитрові Штогринові, який у своєму слові підкреслив, що цей вечір присвячений трьом видатним подіям: 15-ти річному ювілею УІТ, появі першого атласу історії України і 30-ти літтю науково-академічної праці проф. Любомира Винара, новообраного голови УІТ, якого Громадський комітет запросив з доповіддю про сучасний стан української історичної науки. Д-р Д. Штогрин в короткій доповіді накреслив діяльність д-ра Л. Винара, як видатного українського історика, бібліографа і основника «Українського Історика» та ініціятора УІТ. При кінці слова він вручив ювілятові копію своєї англомовної праці п. н. «Любомир Винар, історик, бібліограф і педагог. Біо-бібліографія».

Д-р Любомир Винар у своїй доповіді зупинився над сучасним станом української історіографії в Україні і на Заході, наголосив систематичне нищення української історичної науки советською владою, а також тенденційне насвітлення української історії в деяких працях західніх істориків. Він накреслив завдання УІТ і українських істориків. Рівночасно прелеґент зупинився над значенням видання першого атласу історії України, який заповнює поважну прогалину в історичній літературі. Д-р Любомир Винар подякував Комітетові і д-рові Д. Штогринові за відзначення його праці, але рівночасно підкреслив, що лише виповнює обов'язки українського історика перед рідним народом. Відзначення праці Голови УІТ на даному вечорі було для нього несподіванкою.

Ціла імпреза пройшла успішно з участю понад 100 осіб.

НОВА УПРАВА КЛІТИНИ УІТ В ЧІКАҐО

Після закінчення програми вечора УІТ, відбулися загальні збори Відділу УІТ в Чікаґо. Зборами провадила президія: д-р Л. Винар, голова, проф. А Антонович — заступник і д-р Р. Кобилецький — секретар. Після звітів з діяльности Відділу вибрано слідуючу Управу Відділу: мґр Мирон Примак — голова, проф. Адам Антонович і д-р Роман Кобилецький — заступники голови, секретарі: мґр Рута Витанович-Галібей (англомовний секретар) і Юрій Стельмащук, скарбник — інж. Володимир Огаренко, пресовий референт — проф. Степан Самбірський; члени Управи: д-р Михайло Біда, д-р Дмитро Штогрин, мґр Володимир

Нечай і Петро Хома. Контрольна Комісія: дир. Петро Ґула, Володимир Засадний і д-р Павло Пундій.

На закінчення Зборів проф. Л. Винар відзначив працю попередньої Управи УІТ в Чікаґо і побажав якнайкращих успіхів новій управі Відділу.

ЧЛЕНИ У.І.Т.

Наші втрати

З великим сумом повідомляємо членів Товариства і українське громадянство про відхід у вічність слідуючих членів і прихильників УІТ: Всч. о. В. Ґавліч (Нью Йорк), пані *Орися Судчак* (Монтреаль), *Єпископ І. Ґабро* (Чікаґо), інж. Михайло Селешко (Торонто).

Вічна Їм Пам'ять!

Нові члени

Цей список охоплює членів, членів-прихильників УІТ, а також членів-меценатів:

Д-р Андрій Зварун (ЗДА), інж. В. Мацьків (ЗДА), інж. Б. Мішко (ЗДА), Віра Зельман (ЗДА), д-р В. Мотика (Австралія), ред. Роман Ференцевич (ЗДА), інж. І. Кравець (ЗДА), А. Грицина (Канада), д-р Роман Дзюбак (ЗДА), мґр Рута Витанович-Галібей (ЗДА), Андрій Дурзик (ЗДА), д-р Ю. Мендюк (ЗДА), Олександер Сірий (Швайцарія), д-р Святослав Трофименко (ЗДА), Лідія Дзісь (Австралія), о. Йосиф Андріїшин (Канада), проф. Марта Трофименко (Канада).

БУДІВНИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

ВИДАВНИЧИЙ ФОНД У.І.Т.

Дальша розбудова «Українського Історика» і видання цілого ряду запланованих праць з історії України в українській і англійській мовах безпосередньо залежить від матеріяльної бази УІТ. Саме тому розбудова Видавничого Фонду Товариства є необхідна. Українське Історичне Товариство було спроможне розгорнути дотеперішню науково-видавничу діяльність завдяки громадянам і установам, які розуміють вагу дальшого розвитку української історичної науки на Заході. Вони допомагають УІТ своїми пожертвами і являються правдивими будівничими української національної історіографії.

Управа УІТ встановила такі категорії жертводавців:

1. *Фундатори УІТ* — ця категорія включає жертводавців, які зложать пожертву від 500 дол. вгору. Вони стають доживотними членами-фундаторами Товариства і одержують усі видання УІТ.
2. *Меценати У.І.Т.* — жертводавці, які одноразово зложать даток в сумі від 300 до 500 долярів. Вони стають доживотними членами-меценатами УІТ і одержують ввесь час журнал.
3. *Добродії У.І.* — жертводавці, які зложать даток від 100 до 300 дол. Вони стають членами-добродіями УІТ і одержують протягом чотирьох років журнал.
4. Прихильники У.І. — жертводавці, які зложать даток в сумі 25 до 100 дол. Вони стають членами-прихильниками УІТ і одержують протягом одного року журнал.

Пожертви можна складати окремими ратами за порозумінням з Управою УІТ і Представниками «Українського Історика».

Управа Товариства також є вдячна за менші пожертви на розбудову Видавничого Фонду. Важливо, щоб в акцію розбудови Видавничого Фонду включилися усі читачі «Українського Історика», а також заможніші українські установи. Ідеться про розвиток правдивої української історичної науки, яка тепер є знищена в советській Україні і часто викривлена в працях західних

дослідників. Тому ще раз звертаємося із закликом і просьбою до українських громадян і установ, щоб допомогли українським історикам вив'язатися із їхніх відповідальних завдань.

Із щирою подякою вичисляємо слідуючих будівничих української історичної науки:

Фундатори:

Інж. Зенон А. Кравець (ЗДА) — 6,750 дол. (призначено на видання праці з ранньої історії України-Руси), Г Свободяник (Канада) — 500 дол., І. Хохлач (Канада) — 70 дол. (раніше пожертвував 1000 долярів).

Добродії УІ:

Проф. Ігор Каменецький — 100 дол., Петро Саварин (Канада) — 200 дол., А. Салабан (Австрія) — 100 дол., Кредитова Спілка «Союз» (Торонто) 100 дол., Народна Каса (Монтреаль) — 100 дол., Кредитова Спілка (Торонто) — 100 дол., д-р Ірина Тимошенко (Торонто) — 100 дол.

Інші пожертви: Панство Тетяна і Ярослав Романишин — 80 дол.

По 50 дол.: Проф. Т. Мацьків (замість квітів на могилу сл. п. Інж. М. Селешка), ред. Іван Світ, І. Дувало, д-р Богдан Цюцюра.

Д-р В. Кліш 46 дол., д-р Р. Кравчук — 41 дол.

По 31 дол.: А. Яременко, д-р П. Мацюк, д-р А. Зварун, УНО Філія (Саскатун) — 25 дол., д-р В. Сірський — 24 дол., д-р Святослав Трофименко — 20 дол., о. С. Ґерус — 15 дол., Ярослав Курпяк — 25 дол.

По 14 дол.: д-р Я. Падох, д-р П. Грицак, Ю. Рихтицький, О. Королевич, С. Тальпаш, д-р С. Ґамула, А. Ґосподин, о. В. Вінявський.

По 11 дол.: д-р В. Когутяк, Петро Пшик, д-р М. Тимків, К. Романовський, С. Ґеба, П. Пясецький.

По 10 дол.: Л. Бурачинська, Ю. Ференцевич, д-р М. Пап, З. Хоркавий, о. М. Харина, В. Воронка, Н. Дадраґа, о. Ю. Федуник, Е. Сорока — 13.50 дол.

Інші датки: Л. Дрізь — 8 д., Р. Іванчук — 6 д.; по 4 д.: д-р Ю. Слюсарчук, С. Максимюк, Л. Чайковська, проф. Ю. Олійник; Т. Марків — 6 д., В. Гошовський — 3 д., П. Твердохліб — 5 д., Ю. Клименко — 4 д., В. Карпович — 14 д., А. Скоп — 14 д., о. В. Іванчук — 3 д., П. Хархаліс — 5 дол.

Замість квітів на могилу бл. пам. ОРИСІ СУДЧАК, Головного Представника «Українського Історика» на Канаду, під час похорону в Монтреалі і панахид (18-20. 4., 1981) *склали на пресфонд «Українського Історика»:*

по 500 дол.: д-р Я. і Д. Миндюки (Ньюарк), О. і Я. Чехут (Сарнія, Онт.);

150 дол.: працівники Української Секції Радіо Канада (Монтреаль);

по 100 дол.: М. і В. Баніт (Монтреаль), д-р В. і В. Кліш (Філядельфія);

60 дол.: Л. Т. і М. Білинські (Клівленд);

по 50 дол.: М. Стрілецька і Б., К. і М. Роговські (Канада і ЗДА), Н. Кліш (Філядельфія), д-р Д. Роте (Ен Арбор, Міч.), д-р Я. Рожанковський (Бостон), д-р М. і М. Цап (Детройт);

по 30 дол.: д-р М. Антонович, Люба Жук, Л. і Л. Лукомські, З. і М. Мартинюк;

по 25 дол.: М. Джулинська, Б. і Х. Турченюк, М. і С. Шмотолоха, М. Сохоцький;

по 20 дол.: о. митрат Я. Гайманович, М. і С. Звонок, М. і А. Лебідь, С. і В. Микитюк, О. Морозович, д-р Г. Руницька, І. і Р. Темертей, Н. Чириба, О. і О. Шевчук, Я. і М. Харчун, О. і Л. Чапельські, М. Цяла;

по 15 дол.: В. і І. Мушка, В. і О. Огар;

по 10 дол.: Б. Балицький, С. Банаш, І. Бачинська, Л. Брикович, І. і М. Гладилович, М. Давидович, І. І. Доманчук, О. Кучарська, А. Лисак, М. і М. Лоґуш, Д. Маланчук, П. Марчишин, О. Маців, Б. Мончак, С. Порашко, Я. Пришляк, Я. Савка, д-р Р. Сербин, В. Турченюк, Т. Турченюк, І. Шевчук-Кларсон, д-р В. і З. Бровинські, д-р А. і Є. Гумецькі, Т. Шевчук, Л. і Р. Лоґуш, К. Масійчук, Т. Гайзел;

9 дол.: С. Король;

по 5 дол.: М. Баран, М. Брикович, Н. Винницька, О. Дольницька, М. Дзерович, М. Кіт, Корійчук, Н. Кузишин, о. І. Куташ, Л. Левицька, С. Мацук, Б. Мельник, Г. Ощипко, С. Панишак, Д. і М. Плавюки, В. Роніш, М. Струмінська, М. Чайковська, Т. Мушка, Л. і Л. Панчак, І. та М. Пахолок, Е. і С. Рогач, Л. і П. Фіцай;

2 дол.: О. Чарторинська.

Усім Жертводавцям складає Родина і Управа Українського Історичного Товариства сердечну подяку.

◇◇◇

ДАЛЬША РОЗБУДОВА І ВИДАВАННЯ НАШОГО ЖУРНАЛУ ПОВНІСТЮ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ВАШОЇ ДОПОМОГИ.

ЗАПРОШУЄМО УСІХ ЧИТАЧІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» СТАТИ МЕЦЕНАТОМ ЄДИНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ.

◇◇◇

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Кошелівець, Іван. *Олександер Довженко.* Мюнхен, «Сучасність», 1980, 420 стор.

Липинський, Вячеслав. *Твори,* т. 2. Редактор Лев Білас. Філядельфія, Східньо-Европейський Дослідчий Інститут ім. В. К. Липинського, 1980, 637 стор.

Левчук, Дмитро. *Заснування Московії.* Філядельфія, 1979, 407 стор.

Луцишин, Іван. *На моєму життєвому шляху.* Цюріх, 1978. 79 стор.

Комітет Гельсінських Ґарантій для України. *Інформаційні Бюлетені Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод.* Упорядкував Осип Зінкевич. Торонто-Балтимор, «Смолоскип», 1981, 199 стор.

Погром в Україні 1972—1979. Упорядкував Роман Купчинський, Менхен, «Сучасність», 1980, 312 стор.

Плющ, Леонід. *У карнавалі історії.* Мюнхен, «Сучасність», 1980, 372 стор.

Руденко, Микола. *На дні морському.* Торонто-Балтимор, «Смолискип», 1981. 74 стор.

Семенко, Юр. *Шахи в Україні.* Мюнхен, 1980, 224 стор.

Хвильовий, Микола. *Твори,* т. II. Нью Йорк-Балтимор, ОУП «Слово», УВ «Смолоскип», 1980, 409 стор.

Холодний, Микола. *Про душу в пісні та про пісню в душі.* Торонто-Балтимор, Українське В-во «Смолоскип», 1981, 139 стор.

The American and European Revolutions, 1776—1848. Edited by J. Pelensky. Univensity of Iowa Press, 1981. 412 p.

Armstrong, John. *Ukrainian Nationalism.* 2nd ed. Littleton, Colorado: Ukrainian Acdemic Press, 1980. 361 p.

Carr, Francis. *Ivan the Terrible.* Totowa, N.J.: Barnes & Noble Books, 1981. 220 p.

Chirovsky, Nicholas. *An Introduction to Ukrainian History,* Vol. 1. Ney York: Philosophical Library, 1981. 345 p.

Chumer, William. *Recollections About the Life of the First Ukrainian Settlers in Canada.* Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1981. 176 p.

The Human Rights in Ukraine. Edited by L. Verba and B. Yasen. Baltimore: Smoloskyp Publishers, 1980. 277 p.

Kotsiubynsky, Mykhailo. *Shadows of Forgotten Ancestors.* Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1981. 127 p.

Kovring, Bennet. *Communism in Hungary. From Kun to Kadar.* Stanford: Hoover Institution Press, 1979. 525 p.

Ladurie, Emmanuel. *The Mind and Method of the Historian.* Chicago: The University of Chicago Press, 1981. 310 p.

Luciw, V. O. *Ukrainian Culture at Pennsylvania State University.* University Park, Pa.: PSU Ukrainian Student Club, 1979. 255 p.

Luckyj, George S. ed. *Shevchenko and the Critics, 1861—1980.* Toronto: University of Toronto Press, 1981. 522 p.

Mathiesen, Robert. *The Making of the Ostrih Bible.* Harvard University, Ukrainian Research Institute, 1981.

Motyl, Agexander. *The Turn to the Right: The Ideological Origins of Ukrainan Nationalism, 1919—1929.* Boulder, Colorado: East European Monograph Series, 1980. 212 p.

Pipes, Richard. *Struve.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980. 526 p.

Rakhmanny, Roman. *In Defense of Ukrainian Cause.* North Quincy, Mass.: The Christopher Publishing House, 1979, 297 p.
Sirka, Ann. *The Nationality Question in Austrian Educaton. The Case of Ukrainian in Galicia, 1867—1914.* Frankfurt: Peter Lang Ltd., 1980. 230 p.
Stefaniuk, Myroslava. *Ukrainians of Detroit.* Detroit: Wayne State University, 1980. 113 p.
Wandycz, Piotr. *The United States and Poland.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980. 465 p.
Wertsman, Vladimir. *The Romanians in America and Canada.* Detroit: Gale Research Press, 1980.
White, Paul M. *Soviet Urban and Regional Planning.* New York: St. Martin's Press, 1980. 276 p.
White, Stephen. *Britain and the Bolshevik Revolution.* New York: Holmes & Meier Publishers, 1979. 316 p.
Zavodny, J. K. *Nothing but Honour. The Story of the Warsaw Uprising, 1944.* Stanford: Hoover Institution Press, 1978. 325 p.

З НАГОДИ 100-ЛІТТЯ НТШ ПРОСИМО ПРИДБАТИ ДЖЕРЕЛЬНУ СТУДІЮ:

Любомир Винар

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА 1892—1930

Видання Українського Історичного Товариства.

В цій монографії автор досліджує наукову діяльність Мих. Грушевського в Галичині в роках 1892—1914, а також його зв'язки з Н Т Ш по 1920 році. — Це перша обширніша студія про Михайла Грушевського і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, базована на численних джерелах і літературі. Необхідна праця для дослідників українського наукового життя і діяльности М. Грушевського.

Ціна — 10.00 ам. дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту. Замовлення і гроші слати на адресу Адміністрації «Українського Історика».

*

В Адміністрації «Українського Історика» можна набути попередні річники нашого журналу:

«Український Історик», чиста 1—4 (рік II, 1965) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік III, 1966) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IV, 1967) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік V. 1968) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VI, 1969) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VII, 1970) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VIII, 1971) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IX, 1972) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік X, 1973) — 17 $
«Український Історик», числа 1—2 (рік XI, 1974) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік XII, 1975) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік XIII, 1976) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік XIV, 1977) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік XV, 1978) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік XVI, 1979) — 17 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік XVII, 1980) — 17 $

Перший річник «Українського Історика» можна набути за ціну $ 17.00 (перше число у формі зіраксової відбитки).